

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**MAHMUD MUHTAR PAŞA
(1867-1935)
HAYATI, ASKERÎ ve SİYÂSÎ FAALİYETLERİ, ESERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Said OLGUN**

**Tez Danışmanı
Yard. Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK**

Ankara - 2006

T.C
Gazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Said OLGUN'a ait Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askerî ve Siyâsî Faaliyetleri, Eserleri adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan **Prof. Dr. Mustafa TURAN**

Üye **Doç. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU**

Üye **Yard. Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK (Danışman)**

ÖNSÖZ

Bir asker ve devlet adamı olarak Mahmud Muhtar Paşa, her ne kadar günümüzde pek fazla tanınan bir isim değilse de yaşadığı dönemde, içinde yer aldığı askerî ve siyâsî olaylar ve bu olaylardaki faaliyetleri ile, adından çok sık bahsedilen ve tanınan bir isimdir.

Tarihimizin bu unutulmuş ismi, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi ve 1912 Balkan Harbi'nde göstermiş olduğu cesaret ve kazandığı başarılar ile Osmanlı devri Türk harp tarihimizde önemli bir yer almıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın her iki savaşta göstermiş olduğu cesaret ve elde ettiği kazanımlar, cephede karşısında bulunan düşman subayları tarafından dahi sitayişle anlatılmıştır. Hassa Ordusu Kumandanlığı esnasında meydana gelen 31 Mart Vak'ası'nı, karşısında bulunan isyancılar, hükümet ve padişaha rağmen, bastırmak için göstermiş olduğu çaba ise ayrı bir öneme sahiptir.

Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük vilayeti olan Aydın'da vali olarak yaptığı mülkî hizmetler, vilayetin baş belası olan Çakırcalı ve diğer eşkıyalara karşı giriştiği mücadele, Mahmud Muhtar Paşa'nın ilk mülkî vazifesi olmasına rağmen, yerel tarihçiliğimiz açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Mahmud Muhtar Paşa, 1911 ve 1912 yılları arasında İbrahim Hakkı Paşa ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinelerinde iki dönem Bahriye Nazırlığı görevinde bulunmuştur. Paşa, bu vazifeleri esnasında Osmanlı bahriyesinin gelişmesi için oldukça fazla gayret göstermiş; I. Dünya Savaşı öncesi İngilizler tarafından el konulan ve hâla tartışmalara konu olan iki zırhlıdan biri olan Reşadiye Zırhlısı'nın yapım siparişini bizzat vermiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı yıllarından olan 1913-1915 yılları arasında Berlin Büyükelçiliği gibi önemli bir vazifede bulunmuş ve devleti layıkıyla temsil etmiştir. Millî Mücadele döneminde, Türk millî davasının yurt dışında tanınması için bir çok siyasî faaliyette bulunduğu gibi, Sevr gibi bir antlaşmanın müzakereleri için belirlenen murahhas heyete dahil edilmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti gibi bir çınarın yıkılmaya başladığı

yıllarda Sultan Vahidettin'in son umudu olmuş, Millî Mücadele döneminde yeni bir İstanbul hükümeti kurmak için çalışmalarda bulunmuştur.

Mahmud Muhtar Paşa, kaleme aldığı farklı türlerdeki eserleri ile hem yaşadığı dönemi aydınlatmaya çalışmış hem de günümüze siyâsî ve askerî tarih açısından önemli kaynaklar bırakmıştır.

Bugüne değin Mahmud Muhtar Paşa hakkında ciddi ve tam bir çalışma yapılmış değildir. Gerek ansiklopedi maddelerinde gerekse Paşaya ait kitapların günümüzde yapılan baskılarına eklenen kısa tercüme-i hallerde verilen bilgilerin çoğu, hem eksik hem yanlış hem de bilimsellikten uzaktır. Bu nedenle araştırmamızda, "*Mahmud Muhtar Paşa kimdir? Hangi askerî ve siyâsî faaliyetlerde bulunmuştur? Eserleri nelerdir?*" sorularına daha doğru ve eksiksiz cevap vermek; dolayısıyla, unutilan tarihî bir şahsiyetin tanıtılmasını sağlamak ve böylece merkezinde bir Osmanlı paşasının hayatının bulunduğu bir eksende dönemin olaylarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmamızda Mahmud Muhtar Paşa'nın siyâsî ve askerî faaliyetleri ele alınırken, Paşa'nın yaşadığı devrin tüm siyâsî ve askerî olayları değil, Paşa'nın bizzat içinde yer aldığı, fikir beyan ettiği ve yönlendirdiği olaylar üzerinde durulmuştur. Bununla beraber bu ayrımı yaparken Paşa'nın içinde bulunduğu olaylar hakkında yeterli düzeyde bilgi verilmeye gayret edilmiştir.

Çalışmamız içerisinde mümkün olduğunca Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Personel Arşivi ve İzmir Büyük Şehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Müzesi ve Arşivi'nden faydalanılmaya çalışılmıştır. Harp tarihimiz açısından gayet önemli bir yere sahip olan Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi'nden ise, bürokratik gecikmeler nedeniyle, istifade etmemiz mümkün olmamıştır. Bununla birlikte dönemin bazı gazeteleri taranarak konumuzla ilgili bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Mahmud Muhtar Paşa'yla aynı dönemde yaşamış kişilerin hatıratları da kullanılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber Paşa'nın yazmış olduğu eserler, bizim için birinci elden kaynak olmuştur.

Ayrıca Mahmud Muhtar Paşa'nın torunu Feyzullah Muhtar Katırcıoğlu ve Katırcıoğlu ailesine yakın kişilerden Müfit Ekdal ile görüŖülmüŖ, baŖta Mahmud Muhtar PaŖa olmak üzere Mahmud Muhtar PaŖa'nın çocukları ve özel hayatı hakkında bilgi edinilmiŖtir.

ÇalıŖmamız, üç bölümden oluŖmuŖtur. Birinci bölümde; Mahmud Muhtar PaŖa'nın ailesi, doğumu, tahsil hayatı, evliliği, çocukları, son yılları ve eserleri, ikinci bölümde; PaŖa'nın askerî görev ve faaliyetleri, üçüncü bölümde siyâsî görev ve faaliyetleri konu edilmiŖtir.

Bu araŖtırma konusunu seçmemde yol gösteren, çalıŖmalarımı takip ederek değerli vakitlerini ve ilgisini esirgemeyen hocam ve tez danıŖmanım sayın Yard. Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK'e teŖekkürü bir borç bilirim.

Elbistan / 15 Haziran 2006

Said OLGUN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.	IV
KISALTMALAR CETVELİ.	XII
GİRİŞ.	1

BİRİNCİ BÖLÜM MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. AİLESİ.	11
1.2. DOĞUMU.	16
1.3. TAHSİLİ.	17
1.4. İLK GÖREV ve TERFİLERİ.	19
1.5. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN 1922-1935 YILLARI ARASINDAKİ HAYATI.	21
1.5.1. Mahmud Muhtar Paşa'nın Divân-ı Âlî'de Yargılanması..	22
1.5.2 Mahmud Muhtar Paşa'nın Son Yılları ve Vefatı.	33
1.6. EŞİ ve ÇOCUKLARI.	34
1.7. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN ŞAHSÎ VE FİZİKÎ ÖZELLİKLERİ.	37
1.8 MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN ESERLERİ.	40
1.8.1. İstanbul'un Kara ve Deniz'den Hücum ve Müdafaası.	40
1.8.2. Événements d'Orient.	41
1.8.3. Devlet-i Aliyye'ye Karşı Avrupa Düvel-i Muazzaması Tarafından Takip Edilen Siyâsetin Hutût-ı Esâsiyesi Hakkında Ve Saltanat-ı Seniyye'nin Düvel-i Müşârünileyhten Birine Veya Birkaçına İstinâd Etmesi Kâbil Olup Olmadığına Dâir Mütâlaât.	41
1.8.4. Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Şark Ordusu'nun Muhârebâtı.	42
1.8.5. Mâziye Bir Nazar Berlin Muâhedesinden Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münâsebâtı.	43
1.8.6. Acı Bir Hâtıra.	45
1.8.7. La Sagesse Coranique.	46
1.8.8. Afrikâ-yı Cenûbî Muhârebesi.	48

İKİNCİ BÖLÜM MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN ASKERÎ FAALİYETLERİ

2.1. 1897 OSMANLI-YUNAN HARBİ VE MAHMUD MUHTAR BEY'İN FAALİYETLERİ.	49
2.1.1. Savaşın Sebepleri ve Başlaması.	49

2.1.2 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Düzeni.	55
2.1.3. Mahmud Muhtar Bey'in Alasonya Ordusu'na Katılması.	56
2.1.4. Birinci Velestin Muharebesi ve Mahmud Muhtar Bey'in Faaliyetleri.	57
2.1.5. Velestin'in Zaptı Esnasında Mahmud Muhtar Bey'in Faaliyetleri.	74
2.1.6. Dömeke'nin Zaptı Esnasında Mahmud Muhtar Bey'in Faaliyetleri.	75
2.2. MAHMUD MUHTAR BEY'İN 1897-1900 YILLARI ARASINDAKİ ASKERİ VAZİFELERİ, ALDIĞI TERFİ ve NİŞANLARI.	79
2.3 MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN GÖNÜLLÜ SÜRGÜN HAYATI.	80
2.4 MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN HASSA ORDUSU KUMANDANLIĞI DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ.	82
2.4.1. Hassa Ordusu Kumandanlığı'na Atanması.	82
2.4.2. Hassa Ordusu'nda Yapmış Olduğu Düzenlemeler.	83
2.4.3. Taşkıyla Ayaklanması ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Faaliyeti.	85
2.4.4. Harbiye Mektebi Öğrencilerinin Cuma Selamlığı'na Çıkarılması.	89
2.4.5. Yıldız Hadisesi Ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Faaliyeti..	90
2.4.6. 31 Mart Olayı ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Faaliyetleri.	92
2.4.6.1. 31 Olayı'ndan Önce Mahmud Muhtar Paşa'nın Faaliyetleri.	92
2.4.6.2. 31 Mart Olayı ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Faaliyetleri.	97
2.4.6.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın Hassa Ordusu Kumandanlığı'ndan İstifası..	108
2.4.6.4. Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiyelileri İsyanı Bastırmak İçin Teşvik Etmesi.	109
2.4.6.5. Mahmud Muhtar Paşa'nın Selanik'e Kaçışı.	110
2.4.6.6. Mahmud Muhtar Paşa'nın 31 Mart Olayı Hakkındaki Görüşleri..	112
2.4.7. Mahmud Muhtar Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü ve Tekrar Hassa Ordusu Kumandanlığı'na Atanması ve Bu Dönemdeki Faaliyetleri.	115
2.4.8. Tasfiye-i Rütbe Kanunu ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Rütbesi'nin Miralaylığa Düşürülmesi.	117
2.5. MAHMUD MUHTAR BEY'İN ÜÇÜNCÜ ORDU REDİF ON İKİNCİ İZMİR FIRKASI KUMANDANLIĞINA ATANMASI.	118
2.6. MAHMUD MUHTAR BEY'İN RÜTBESİNİN MİRLİVALIĞA YÜKSELTİLMESİ.	118
2.7. BALKAN HARBİ ve MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN FAALİYETLERİ.	118
2.7.1. Savaşın Sebepleri ve Başlaması.	118
2.7.2. Osmanlı Ordusunun Savaş Düzeni..	127
2.7.3. Bulgar Ordusu'nun Tertibi.	128
2.7.4. Mahmud Muhtar Paşa'nın Üçüncü Kırkkilise Kolordusu Kumandanlığına Atanması ve Cepheye Ulaşması.	128
2.7.5. Osmanlı Şark Ordusu'nun Tertibi.	129
2.7.6. Üçüncü Kolordu'nun Durumu.	130
2.7.7. Üçüncü Kolordu'ya Hazırlıklarını Tamamlaması Yönünde Verilen Emir..	131
2.7.8. Mahmud Muhtar Paşa'nın Taarruza Geçilmesi Yönündeki Teklifi.	132
2.7.9. Bulgarların Harp İlanı ve Bulgar Ordusu'nun Taarruzu.	133
2.7.10 Osmanlı Şark Ordusu'nun 21 Ekim 1912 Tarihli Taarruz Emri.	133

2.7.11. Kırkkilise Muharebesi.	135
2.7.11.1. Üçüncü Kolordunun Aldığı Tertibat.	135
2.7.11.2. 22-23 Ekim'de Üçüncü Kolordu'nun Muharebeleri.	135
2.7.12. Lüleburgaz-Pınarhisar Muharebesi.	141
2.7.12.1. Üçüncü Kolordu'nun Durumu.	141
2.7.12.2. 29-31 Ekim'de Üçüncü Kolordu'nun Muharebeleri.	142
2.7.12.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın 2. Şark Ordusu Kumandanlığı'na Atanması ve 1 Kasım Muharebeleri.	148
2.7.13. Çatalca Muharebesi.	150
2.7.13.1. Savunma İçin Yapılan Hazırlıklar.	150
2.7.13.2. 17 Kasım'da Üçüncü Kolordu'nun Muharebesi.	154
2.7.13.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın Yaralanması ve Cepheden Ayrılması.	156
2.8. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN ASKERLİK MESLEĞİNDEN EMEKLİ OLMASI.	161

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN SİYASİ FAALİYETLERİ

3.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN MAHMUD MUHTAR PAŞA İLE İRTİBATI.	162
3.2. DAMAT MAHMUD CELALETTİN PAŞA MESELESİ ve MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN BU KONUDAKİ FAALİYETİ.	164
3.3. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN AYDIN VALİLİĞİ DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ.166	
3.3.1. Aydın Valiliği'ne Atanması.	166
3.3.2. 1909 Yılında Aydın Vilayeti'nin Genel Durumu.	168
3.3.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın Aydın Vilayeti'ndeki Faaliyetleri.	169
3.3.3.1. İmar Faaliyetleri.	169
3.3.3.1.1. İzmir'de Bulvarlar Açılması Meselesi.	170
3.3.3.1.2. İzmir Belediyesinin Üçe Bölünmesi Çalışmaları.	173
3.3.3.1.3. Yolların İmarında Mahkumların Kullanılması.	176
3.3.3.2. Ziraî Faaliyetleri.	177
3.3.3.3. Eğitim Faaliyetleri.	178
3.3.3.4. Aydın Vilâyeti'nde Tensikât Kanunu'nun Uygulanması.	178
3.3.3.5. Eşkıyalıkla Mücadelesi.	180
3.3.4. Mahmud Muhtar Paşa'nın Aydın Valiliği'nden Ayrılması.	196
3.4. MAHMUD MUHTAR BEY'İN BİRİNCİ DÖNEM BAHRİYE NAZIRLIĞI.	198
3.4.1. Mahmud Muhtar Bey'in Bahriye Nazırlığı'na Atanması.	198
3.4.2. Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı Esnasındaki Faaliyetleri	199
3.4.2.1. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati'ne Katılması.	199
3.4.2.2. Reşadiye Zırhlısı'nın Sipariş Edilmesi.	200
3.4.2.3. Donanma Komutanlığı'ndan Yabancıların Uzaklaştırılması.	202
3.4.3. Trablusgarb Harbi ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı Görevinden Ayrılması.	203

3.5. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN RUS ÇARI II. NİKOLA'YA PADİŞAHIN DOSTLUK MESAJINI İLETMEKLE GÖREVLENDİRİLMESİ.	206
3.6. MAHMUD MUHTAR PAŞA'YA SAİD PAŞA HÜKÜMETİ TARAFINDAN HARBİYE NAZIRLIĞI TEKLİF EDİLMESİ.	208
3.7. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN İKİNCİ DÖNEM BAHİRİYE NAZIRLIĞI.	214
3.7.1. Büyük Kabinenin Kurulması ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı'na Atanması.	214
3.7.2. Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı Dönemindeki Faaliyetleri.	215
3.7.2.1. Bahriye Nezareti Çalışanlarının Siyasetten Uzak Tutulması.	215
3.7.2.2. Bahriye Mahfili'nin Açılması ve Bahriye Mektebi'nin İyileştirilmesi.	216
3.7.3. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Mahmud Muhtar Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'na Getirme Düşüncesi.	217
3.7.4. Kabine İçi Bunalım ve Mahmud Muhtar Paşa.	219
3.7.5. Mahmud Muhtar Paşa'nın Talat Paşa İle Görüşmesi.	220
3.7.6. Bâbîâli Nümayişi.	223
3.7.7. Mahmud Muhtar Paşa'nın Cepheye Gitmesi.	224
3.7.8. Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı'ndan Ayrılması.	225
3.8. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN BERLİN SEFİRLİĞİ GÖREVİ.	225
3.8.1. Mahmud Muhtar Paşa'nın Berlin Sefirliği'ne Atanması.	225
3.8.2. Mahmud Muhtar Paşa'nın II. Wilhelm Tarafından Kabulü.	227
3.8.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın Diplomatik Faaliyetleri.	227
3.8.3.1. II. Wilhelm'in Tahta Cülus Yılı Dönümü ve Kızının Düğünü.	227
3.8.3.2. Ege Adaları Sorununun Çözümüyle İlgili Diplomatik Faaliyetleri.	228
3.8.3.3. Edirne'nin Geri Alınmasında Mahmud Muhtar Paşa'nın Rolü.	237
3.8.3.4. Almanya'dan Islah Heyeti İstenmesi ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Tepkisi.	240
3.8.4. Mahmud Muhtar Paşa'nın Berlin Sefirliği Görevinden Alınması ve Tekrar Göreve İadesi.	244
3.8.5. I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti'nin Yalnızlıktan Kurtulma Politikası ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Görüşleri.	245
3.8.6. Osmanlı Devleti'nin Almanya İle İttifak Yapması ve I. Dünya Savaşı'na Girmesi.	247
3.8.6.1. Almanya İle İttifak Müzakerelerinin Başlaması.	247
3.8.6.2. Müzakerelerin Kabine Üyelerinden ve Mahmud Muhtar Paşa'dan Gizlenmesi.	248
3.8.7. Mahmud Muhtar Paşa'nın Berlin Sefirliği'nden Ayrılması.	250
3.9. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN MÜTAREKE VE MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDEKİ SİYÂSÎ FAALİYETLERİ.	250
3.9.1. Millî Müdafaa Partisi ve Mahmud Muhtar Paşa.	251
3.9.2. Mahmud Muhtar Paşa'nın Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırlığı'na Atanması.	252
3.9.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın Sulh Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni Temsil Edecek Heyete Atanması.	252
3.9.4. Roma Toplantısı ve Mahmud Muhtar Paşa.	254

3.9.5. Mahmud Muhtar Paşa'nın Hükümet Kurma Çalışmaları.	256
SONUÇ.	259
KAYNAKÇA.	264
EKLER.	280
ÖZET.	323
ABSTRACT.	325

KISALTMALAR CETVELİ

A. İzzet Paşa I	Ahmet İzzet Paşa, Feryadım , C. I, (Hzl.: Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar), Nehir Yay., İstanbul, 1992.
A. İzzet Paşa II	Ahmet İzzet Paşa, Feryadım , C. II, (Hzl.: Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar), Nehir Yay., İstanbul, 1993.
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
AKDITYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ATASE	Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
Bayar I	Celâl Bayar, Ben De Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş , C. I, İstanbul, 1965.
Bayar II	Celâl Bayar, Ben De Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş , C. II, İstanbul, 1966.
Bayar III	Celâl Bayar, Ben De Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş , C. III, İstanbul, 1966.
Bayar IV	Celâl Bayar, Ben De Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş , C. IV, İstanbul, 1967.
Bayur I/2	Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi , C. I, Kısım 2, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.
Bayur II/2	Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi , C. II, Kısım 2, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.
Bayur II/3	Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi , C. II, Kısım 3, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.
Bayur II/4	Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi , C. II, Kısım 4, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.
Bayur III/1	Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi , C. III, Kısım 1, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DH.İD.	Dahiliye Nezâreti İdârî Kısmı Belgeleri

DH.MUİ.	Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umûmiye İdâresi Belgeleri
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DrI.	Derleyen
Ed.	Editör
Gnkur.	Genelkurmay
Hzi.	Hazırlayan
İ.AS.	İrâdeler Askerî
İ.DH.	İrâdeler Dahiliye
İ.HB.	İrâdeler Harbiye Nezâreti
İ.HR.	İrâdeler Hariciye Nezâreti
İ.MBH.	İrâdeler Mabeyn-i Hümâyûn
İA	İslâm Ansiklopedisi
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
K.K.K	Kara Kuvvetleri Komutanlığı
M.M. ZC	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
MV.	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
Nu	Numara
öl.	Ölümü
s.	Sayfa
S.	Sayı
Şimşir II	Bilâl N. Şimşir, Ege Sorunu Belgeler , C. II (1913-1914), TTK Yay., Ankara, 1982.
T.B.M.M. ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TATAV	Tarih ve Tabiat Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Y.EE. – Ek	Yıldız Esas Evrakına Ek
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.PRK.ASK.	Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Yay.	Yayın

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin taksimi meselesi, 12 Ekim 1808 Erfurt Mülâkatı ile birlikte Batının temel siyaseti halini almıştır. Erfurt Mülâkatı'nda Rus Çarı I. Aleksandır, Napolyon'la Osmanlı Devleti'ni paylaşmak istemiş, fakat Napolyon buna yanaşmamıştır¹. 1815 Viyana Kongresi'nde Rusya'nın önemle üzerinde durduğu konu, Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Hıristiyanlar olmuş ve aynı kongrede ortaya çıkan "Şark Meselesi" tabiri ile 19. yüzyıl boyunca Osmanlı ülkesi içerisinde yaşayan gayr-i Müslim milletler bir yandan isyana teşvik edilmiş bir yanda da çeşitli ıslahat programları ile bağımsızlıklarını kazanmaları kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

Rusların teşvikiyle 1804 yılından beri isyan içerisinde olan Sırplar, 1816 yılında muhtariyet elde etmişlerdir. Aynı dönemde isyan etmeye başlayan Yunanlar ise 14 Eylül 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması neticesinde bağımsız bir Yunan devleti kurmuşlardır². Sömürge arayışı içerisinde olan Fransa, gözünü Osmanlı Devleti'nin Cezayir Eyaletine dikmiş ve neticede 5 Temmuz 1830'da Cezayir, Fransa tarafından işgal edilmiştir. İçinde bulunduğu dönem itibariyle oldukça zor bir durumda olan Osmanlı Devleti ise bu gelişmeyi protesto etmekten öteye gidememiştir³.

1831 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin en önemli sorunlarından biri Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı olmuştur. 1833 Kütahya Antlaşması ile Mısır Meselesi bir müddet sükunet bulmuşsa da 1839 yılında tekrar alevlenmiştir. Mesele 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Antlaşması'nda Mehmed Ali Paşa'ya veraset imtiyazı verilmesiyle çözüme kavuşturulmuştur⁴.

¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, 2. Baskı, TTK Yay. Ankara, 1999, s. 168.

² Yılmaz Altuğ, **Siyasi Tarih Ders Notları (1776-1920)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 58.

³ Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XI, Çağ Yay., İstanbul, 1993, s. 390.

⁴ M. Hanefi Bostan, **Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 13. Mehmed Ali Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gilbert Sinoué, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun**, (Çev.: Ali Cevat Akkoyunlu), 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, Ocak 2004.

Mehmed Ali Paşa sorunu karşısında İngiltere'nin yardımlarının karşılığı olarak 19 Ağustos 1838 tarihinde İngiltere ile Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme ile Osmanlı gümrük duvarları indirilmiş ve devletin yarı sömürge haline gelme süreci başlamıştır. Bu ticaret sözleşmesi, 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın da temellerinden biri olmuştur⁵.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı veya Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile mecburi kültür değişimleri devri başlamıştır. Tanzimat, Türkiye'ye karşı daha yumuşak ve tavizkar davranılmasını temin için Avrupa'yı memnun etme hareketi olarak nitelendirilebilir⁶. Tanzimat Fermanı, Avrupa devletlerinde memnuniyetle karşılanırken, Müslim ve gayr-i Müslim tebaa arasında, cemaat ve ruhanî reisler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır⁷.

1854-1856 yılları arasındaki Kırım Harbi ve bu esnada ilan edilen Islahat Fermanı, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki önemli olayların da başlangıcı olmuştur. 18 Şubat 1856 Islahat Fermanı ile Müslim ve gayr-i Müslim halklar arasında eşitlik sağlanması amaçlanmıştır⁸. Kırım Harbi sonrasında 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile Islahat Fermanı'nın hükümleri taahhüt altına alınmış ve böylece Avrupa devletleri, Osmanlı vatandaşı Hıristiyan halkın hâmisi olmuşlardır. Kırım Harbi esnasında Osmanlı Devleti, ilk defa dış borçlanmaya gitmiş ve çığ gibi büyüyen bu borçlar devletin başına büyük sıkıntılar açılmasına neden olmuştur.

Sultan Abdülaziz dönemi (1861-1876) iç isyanlarla geçmiştir. 1866 yılında Girit Hıristiyanları, asıl maksatları adayı Yunanistan'a ilhak etmek olmakla beraber, adadaki Osmanlı idâresinden ve bu idârenin uygulamakta

⁵ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Şubat 2003, s. 304.

⁶ Bostan, **a.g.e.**, s. 14.

⁷ Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanı (1839)'dan 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XI, Çağ Yay., İstanbul, 1993, s. 442.

⁸ Sander, **a.g.e.**, s. 307.

olduğu vergilerin ağırlığından şikayetle yeni bir kıyama yönelmişlerdir⁹. 1875 yılı Haziran ayında Hersek'e bağlı Nevesin kazası Hıristiyanlarından 160 kişinin ağnam vergisi vermemek için Karadağ'a sığınmaları ve Karadağ prensinin de işin içine Rusya'yı sokması, Hersek Ayaklanması'nı kısa sürede bir Avrupa sorunu haline getirmiştir¹⁰. Osmanlı Devleti'nin Hersek Ayaklanması ile başa çıkamaması, Balkanların diğer halklarını da hareketlendirmiştir. 1876 Mayıs'ında Bulgaristan'da Filibe civarında ayaklanmalar başlamıştır. Osmanlı Devleti, bu ayaklanmayı bastırır bastırmaz meydana gelen "Selanik Olayı", ortamı daha da germiştir¹¹. Avrupa devletleri gelişen olaylar üzerine 13 Mayıs 1876'da Osmanlı Devleti'ne verdikleri Berlin Memorandumu ile Avrupa yakasındaki yerlerin statüsünün muhafazasını, değilse Osmanlı Devleti'ne müdahale haklarını kullanacaklarını ilân etmişlerdir. Bu arada 30 Mayıs 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesi üzerine V. Murad tahta geçmiştir¹².

Hersek Ayaklanması'nın kendisine büyük zararlar verdiğini düşünen Sırbistan, Rusya'nın desteği ile Karadağ ile ittifak yapmıştır. 1 Temmuz 1876'da Sırbistan, 2 Temmuz'da da Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. 8 Temmuz 1876'da Rusya ile Avusturya arasında Reichstad Antlaşması yapılmıştır. Antlaşmada söz konusu savaş sonucunda Osmanlı Devleti galip geldiği takdirde statükonun devamı sağlanacak, Osmanlı Devleti mağlup olduğu takdirde ise Rusya, Batum ve Besarabya'yı alacak, Avusturya, Sırbistan ve Karadağ ise Bosna ve Hersek'i aralarında paylaşacaklardır. Ancak savaş, Osmanlı Devleti lehine gelişmiş ve Osmanlı kuvvetleri Sırbistan'a girmişlerdir. Bu durum karşısında Sırbistan ve Karadağ Büyük devletlerden barış için aracılık yapmasını istemek zorunda kalmıştır¹³.

⁹ M. Metin Hülagü, **Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2001, s. 12.

¹⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 404.

¹¹ **Aynı eser**, s. 501.

¹² Bostan, **a.g.e.**, s. 14.

¹³ Altuğ, **a.g.e.**, s. 121-122.

Bu gelişmeler esnasında 31 Ağustos 1876'da V. Murad'ın yerine II. Abdülhamid tahta geçmiştir. II. Abdülhamid devrinin en önemli olaylarından ilki Birinci Meşrutiyet'in ilanıdır. 23 Aralık 1876'da ilan edilen Meşrutiyet, devletin siyasal yapısında sürekli bir değişiklik getirmemiştir. Padişahın yetkilerine gerçekte bir sınırlama konamamış, yürütme yetkisi yine onda toplanmış, yasama yetkisi de padişahın denetimi altına alınmıştır. Ayrıca padişaha istediği zaman parlamentoyu feshetme yetkisi de tanınmıştır. Birinci Meşrutiyet'in Türk siyasal tarihindeki önemi, mutlakiyete indirilmek istenen ilk darbe olması ve daha sonraki anayasal gelişmelerin başlangıcını oluşturmasıdır¹⁴.

Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Aralık 1876 günü İstanbul Konferansı toplanmıştır. Konferans, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya'nın katılımıyla gerçekleşmiştir. Konferans başkanı Osmanlı Hariciye Nazırı Saffet Paşa konuşmaya başlayacağı zaman, top sesleri ile birlikte Birinci Meşrutiyet ilan edilmiştir. Osmanlı hükümetinin adeta baskısı şeklinde konferansın açıldığı saatte meşrutiyetin ilan edilmesi, Avrupa delegelerini şaşkırtmıştır. Babıali'nin amacı, meşrutiyeti ilan etmekle artık Hıristiyan tebaanın, mecliste kendi temsilcileri vasıtasıyla meselelerini halledebileceklerini ve bundan dolayı Avrupa devletlerinin savunuculuğuna, yani konferansa lüzum kalmadığını belirtmektir. Ne var ki, konferansa katılan delegeler meşrutiyetin ilan şeklini, çalışmalarını önlemeye yöneltilecek bir taktik olarak görüp, bu gelişmeyi pek ciddiye almamışlardır. Konferans sonucunda büyük devletler Babıali'den Sırbistan ve Karadağ'ın topraklarını genişletmesini, Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da muhtar idarelerin kurulmasını istemişlerdir. Osmanlı Devleti, bu istekleri reddetmiş ve konferans, 20 Ocak 1877'de sonuçsuz bir şekilde dağılmıştır¹⁵.

İstanbul Konferansı'ndan bir netice alınamaması üzerine büyük devletler, 31 Mart 1877'de Londra'da toplanarak "Londra Protokolü" ismi verilen bir vesika hazırlamış, Osmanlı Devleti'ne vermişlerdir. Bu protokole

¹⁴ Sander, **a.g.e.**, s. 317.

¹⁵ Altuğ, **a.g.e.**, s. 123.

göre, Babıali, Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da ıslahat yapacak, Karadağ'a bazı topraklar verecektir. Ancak, Karadağ, Babıali'ye bağlı olmaya devam edecektir. Diğer taraftan yapılan ıslahatlar, büyük devletlerin İstanbul büyükelçileri tarafından kontrol edilecektir. Buna karşılık olmak üzere Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı garanti altına alacaktır. Osmanlı Devleti, 10 Nisan 1877'de bu protokolü reddetmiştir. Bu gelişme üzerine Rusya, Balkanlar'daki Slavların haklarını koruma bahanesiyle bağımsızlık vaat ettiği Romanya'nın topraklarını, 24 Nisan 1877'de geçerek Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır¹⁶.

Savaş sonucunda 3 Mart 1878 tarihinde imzalan Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını kabul etmiştir. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik haline getirilmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya'nın kontrolü altında olmak üzere Bosna ve Hersek'te, Rumeli'nin Hıristiyanlarla meskûn bölgelerinde ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasını kabul etmiştir. Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmış ve Osmanlı Devleti, Rusya'ya 1 milyar 410 milyon ruble savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştır¹⁷.

Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra 4 Haziran 1878 tarihinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Kıbrıs Antlaşması ile İngiltere, Kıbrıs'a yerleşmiştir. Yapılan antlaşmaya göre İngiltere, Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u terk etmesi halinde kendisinin de Kıbrıs'ı terk edeceğini taahhüt ediyordu¹⁸.

Ayastefanos Antlaşması ile ortaya çıkan yeni tablo, başta Avrupa devletleri olmak üzere Balkan devletlerini de rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın giderilebilmesi amacıyla 13 Haziran 1878'de Berlin Kongresi

¹⁶ Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XII, Çağ Yay., İstanbul, 1993, s. 139-140.

¹⁷ Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", **DİA**, C. IV, İstanbul, 1991, s. 225.

¹⁸ Süleyman Kocabaş, **Sorularla Merak Edilen Tarihimiz**, 1. Baskı, Vatan Yay., İstanbul, 2000, s. 96-97.

toplanmıştır. Kongre neticesinde 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması'nın tadili niteliğindedir. Berlin Antlaşması hükümleri ile Ayastefanos Antlaşması'nda büyük topraklara sahip olan Bulgar Prensiği'nin toprakları küçültülmüş, Yunanistan'a yeni topraklar verilmiş, Bosna ve Hersek Avusturya'nın denetimine bırakılmış, Osmanlı Devleti, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını tanımaya devam etmiştir. Bu hükümlerle beraber, Osmanlı Devleti, Ermenilerle meskun yerlerde ıslahat yapmayı taahhüt etmiştir¹⁹.

1880'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nin durumu daha da kötüleşmeye başlamıştır. Megali İdea doğrultusunda hareket ederek Girit'i ilhak etmek isteyen Yunanistan, Girit Rumlarını daima teşvik ederek bölgede karışıklık çıkarmaya devam etmiştir. 1881'de Fransa'nın Tunus'u, 1885'te İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi ve 1885'te Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a verilmesi, Yunan milliyetçiliğini ve Megali İdeasını yeniden canlandırmıştır. Yunanistan'ın 1897'de Girit'i işgal için askerî harekate başlaması, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Savaş, Osmanlı Devleti'nin galibiyeti ile neticelenmiştir. Bu savaşın maddî kazancı yok denecek kadar önemsiz olmasına rağmen, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ezikliğinin giderilmesi açısından oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılma süreci içerisinde İttihat ve Terakki olgusu önemli bir yere sahiptir. 1889 Mayıs'ında İbrahim Temo, kendisi gibi Askerî Tıp Mektebi talebesi olan İshak Sukûti, Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet'le birlikte, kısa zamanda aynı çevrede genişleyiveren bir teşkilat kurmuşlardır. İtalyan Carbonari Cemiyeti'nden aldıkları ilhâmla genç tıp talebeleri, üyelere isim yerine numara vererek ve gizlilik prensibine sıkı sıkıya uyarak o zamanlar Terakki ve İttihat adını taşıyan teşkilatlarına yarı mistik, yarı romantik bir mahiyet kazandırmışlardır²⁰. Hemen tamamı öğrenci olan gizli cemiyet mensupları, açık bir programa sahip olmamakla birlikte "Hürriyet ve Vatan" kavramları etrafında vatansever görüşlere sahiptiler. Bu hareket, kısa

¹⁹ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", **DiA**, C. V, İstanbul, 1992, s. 516-517.

²⁰ Kodaman, **a.g.m.**, s. 66.

zamanda İstanbul'da bulunan yüksek devlet okulları arasında yayılmıştır. Yapılan kovuşturmalar, sürgün cezaları ya da göz korkutma yönünde verilen cezalar etkili olmamıştır. Hareket, 1884-1895 yıllarında ülke dışına kayarak, Paris ve Cenevre gibi merkezlerde, küçük gruplar ve yayın organları çerçevesinde sesini duyurmaya çalışmıştır. 1895'te Bursa Millî Eğitim Müdürü iken Avrupa'ya kaçan Ahmet Rıza Bey'in kurduğu Meşveret Gazetesi, bu dönemde muhaliflerin taleplerini; terakki, düzen ve ilerleme yanında, imparatorluğun bütün tebaasını içine alan geniş kapsamlı bir ıslahat programı olarak ortaya koyuyordu. 1905 yılından sonra Avrupa'daki Jön Türklere bu defa da Türkiye'deki genç subaylar iştirak etmeye başlamışlardır. Abdülhamid açısından durum, sonun başlangıcı olmuştur. Ütopik düşüncelerle ve şairane hülyalarla Avrupa'ya özellikle Paris'e firar eden Jön Türkler, bir türlü ayakları yere basmayan romantizmleri ile II. Abdülhamid karşısında gerçek bir tehlike oluşturamıyorlardı. Halbuki genç subaylar, ilk gizli cemiyetin kurulduğu yıllarda askerî öğrenci statüsünde bulunan bu insanlar, şimdi kıta subayı olmuş, yüzbaşı, binbaşı gibi rütbelerle askerî kuvvetleri emir-kumanda etmeye başlamışlardı. Bu genç subayların İstanbul'da olduğu gibi bilhassa Rumeli'de sayıca artmaları, muhaliflerin gücünü artıran bir başka etkidir. 1906 yılında 3. Ordu subaylarının da aralarında bulunduğu bir grup tarafından Selânik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, kısa zamanda gelişmiş, Ahmet Rıza Bey grubuyla birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Talât ve Enver Bey'lerin de aralarında bulunduğu Selânik şubesi, Abdülhamid'e karşı muhalefet hareketinin başarıya ulaşmasında önemli rol oynamışlardır²¹.

Rumeli'de bulunan 3. Ordu subaylarından Kolağası Niyazi Bey, yanındaki asker ve sivil fedailerle 3 Temmuz 1908'de Resne'de dağa çıkarak, 1878'de kaldırılan anayasa yeniden yürürlüğe konmadan hareketinden vazgeçmeyeceğini bildirerek halkı da mücadeleye çağırmıştır. Bu hareket kısa zamanda Makedonya'ya yayılmıştır. 20 Temmuz 1908'de Niyazî Bey'e

²¹ Hasan Babacan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasî Hayatı ve İcraatı)**, TTK Yay., Ankara, 2005, s. 3-4.

ittihatçıların önde gelenlerinden Binbaşı Enver Bey de katılmıştır. 23 Temmuz günü İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik ve Manastır'da kendiliğinden Meşrutiyeti ilan etmiştir. Bu durum karşısında II. Abdülhamid'in mukavemeti kırılmış ve mecburen 24 Temmuz 1908'de Anayasayı yeniden yürürlüğe koyduğunu ve bu anayasaya göre Ayan Meclisi ve Mebuslar Meclisi'nin toplanmasına karar verdiğini açıklamıştır. Böylece İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir²².

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki gelişmeler, Osmanlı Devleti için hiçte iç açıcı olmamıştır. Vilayât-ı Selâse veya Makedonya olarak adlandırılan Manastır, Kosova ve Selânik vilayetlerinde her geçen gün artan tedhiş hareketleri, 5 Ekim 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, 6 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ilk anda meydana gelen olaylar olmuştur. 13 Nisan 1909'da meydana gelen 31 Mart Olayı'ndan sonra II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve 27 Nisan 1909'da yerine V. Mehmed Reşad geçmiştir.

Bu dönemde devletin önemli sorunlarından biri Asir, Yemen, Havran ve Arnavutluk'ta baş gösteren isyanlar olmuştur²³. İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir nota vermiştir. Bu notada özetle: Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'nin ilerlemesi için hiçbir şey yapmadığı, bu bölgenin İtalya kıyılarına yakınlığı dolayısıyla kendileri için hayati önem taşıdığı, bölgeye medeniyet götürülmesinin zorunlu olduğu, fakat bu konudaki İtalyan görüş ve fikirlerinin Osmanlı Devleti tarafından tasvip edilmediği ve İtalya'nın buradaki teşebbüslerinin inatla engellendiği, şimdi Osmanlı Devleti'nin İtalya ile kendi menfaatlerine ters düşmeyecek bütün iktisadî imkanları vermeye hazır olduğu ancak İtalya hükümetinin geçmişte yapılanları göz önüne alarak buna güvenmediği belirtiliyor ve İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'yi askerî işgale karar verdiği, bundan başka çarelerinin kalmadığı ve buradaki Osmanlı memurlarının işgale muhalefet etmemeleri isteniyordu.

²² Altuğ, **a.g.e.**, s. 162.

²³ Bostan, **a.g.e.**, s. 15.

İbrahim Hakkı Paşa'nın başında bulunduğu hükümet, 29 Eylül'de söz konusu notaya verdiği cevapta; Trablusgarp ve Bingazi'nin geri kalmasının kendilerinden önceki idarenin eseri olduğu, bundan dolayı meşrutiyet hükümetinin suçlanamayacağı, son üç sene zarfında bölgede İtalyan teşebbüslerine büyük kolaylıklar sağlandığı ve iyi niyet gösterildiği, burada asayişin temini konusunda hiçbir endişeye mahal olmadığı, İtalyan ve diğer tebaanın bölgeden ayrılmasını gerektirecek bir olayın olmadığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin notasını vermesinden kısa bir süre sonra İtalya 29 Eylül 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir²⁴. Savaş neticesinde imzalanan Uşi Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalya'ya terk etmiştir. Savaş sırasında İtalya'nın işgal etmiş olduğu Rodos ve Oniki Ada, Osmanlı Devleti'ne tekrar iade edilmesi gerekiyorken, İtalya Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'den tam olarak çekilmediğini ileri sürerek buralardan çekilmemiştir. Trablusgarp Savaşı, Balkan Devletleri'ni Osmanlı Devleti'ne karşı cephe almada cesaretlendirmiş ve bu fırsattan istifade ederek Osmanlı Devleti'ne karşı ittifaklar oluşturarak Uşi Antlaşmasının imzalandığı 18 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir²⁵.

Hiçbir şekilde bir araya gelmelerine ihtimal verilmeyen Balkan devletleri, menfaatleri doğrultusunda Rusya'nın teşvik ve desteği ile Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan Ligi'ni oluşturmuşlardır. Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne ait Makedonya topraklarında uzun süredir devam eden menfaat çatışması, bir şekilde menfaat ortaklığına dönüşerek Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş açılmasıyla neticelenmiştir. I. Balkan Harbi, 30 Mayıs 1913'te imzalan Londra Antlaşması'na kadar sürmüştür. Londra Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Arnavutluk'un bağımsızlığını tanıyor, Ege Adalarının geleceğinin tespiti Büyük Devletlere bırakılıyor, Yunanistan Selanik ve güney Makedonya'yı, Bulgaristan ise Kavala, Dedeağaç ve Edirne ile bütün Rumeli'yi alarak, Ege Denizi'ne çıkıyordu.

²⁴ Hale Şıvgın, "Trablusgarp Savaşı", **Türkler**, C. XIII, (Ed.: Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 279.

²⁵ **Aynı makale**, s. 288.

Böylece bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Miyse-Enez çizgisinin batısında kalan bütün Avrupa topraklarını kaybediyor ve Balkanlar'da sadece Bulgaristan'la komşu oluyordu²⁶. Balkan Devletleri'nin birbirleri arasında anlaşmazlığa düşmeleriyle II. Balkan Harbi başlamıştır. Osmanlı Devleti, Balkan devletlerinin kendi aralarındaki çatışmalardan istifade ederek I. Balkan Harbi'nde kaybettiği Edirne'yi tekrar alma fırsatı bulmuştur. Balkan Harbi, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarını kaybetmesine mal olmuştur.

28 Temmuz 1914'te Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle başlayan I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için bir yıkımla neticelenmiştir. Savaş sonucunda mağlup olan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile savaştan ayrılmıştır. Mütareke hükümleri ile işgal edilmeye başlanan Osmanlı Devleti topraklarında işgallere karşı direnişler başlamış, verilen Millî Mücadele neticesinde 29 Ekim 1923'te Osmanlı Devleti yıkılırken yerine Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Çok ağır şartlar ihtiva eden Mondros Mütarekesi'yle başlayan süreçte İtilaf devletlerinin dayattığı ağır şartlarla dolu barış antlaşmasını kabul etmeyen ve millî varlığı ile bir bütün olarak verdiği mücadele neticesinde bağımsızlığına kavuşan Türk milletinin bu başarısı düşman işgaline düşen milletlerin bağımsızlık mücadeleleri için de bir örnek teşkil etmiştir²⁷.

²⁶ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", **Türkler**, C. XIII, (Ed.: Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 300.

²⁷ Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler**, C. XIII, (Ed.: Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 358.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. AİLESİ

Mahmud Muhtar Paşa'nın mensup olduğu Katırcıoğlu ailesinin kökleri, XVII. yüzyıla değin bilinebilmektedir. Katırcıoğlu ailesinin bilinen en büyük ata-babası Hasan Ağa'dır¹. Hasan Ağa, Kastamonu civarında, çiftçilikle uğraşan hali vakti yerinde biridir².

Mahmud Muhtar Paşa'nın kızı Emine Fuat Tugay tarafından verilen bilgide Hasan Ağa'nın Kastamonu civarında yaşadığı belirtilmişse de oğlu Katırcıoğlu Mehmed'in Isparta civarında 1601'de doğduğu kanaati hakimdir³. Katırcıoğlu Mehmed, cesareti ile muhitinde sivrilmiş, sevilen ve etrafına güven veren bir kişidir⁴. Katırcıoğlu Mehmed, Isparta mütesellimiyle halk arasında arabuluculuk rolü üstlenmiş ve bir süre sonra, nedeni bilinmeyen bir sebepten dolayı, hapse atılmışsa da halkın yardımıyla kurtulmuş ve giderek Isparta'nın önde gelen simaları arasına girmiştir. Katırcıoğlu Mehmed, Isparta müteselliminin yaralanması olayı üzerine takibata uğramış⁵ daha sonra "dağa çıkarak" devlete karşı isyan etmiştir⁶.

Haydarođlu⁷ kuvvetlerine katılan Katırcıoğlu Mehmed, Haydaroğlu kuvvetlerinin en değerli reislerinden biri olmuş, Haydaroğlu'nun 1648'de yakalanmasından sonra onun yerine baş olup aynı suretle faaliyetlerine

¹ Emine Foat Tugay, **Three Centuries Family Chronicles of Turkey and Egypt**, Oxford University Press, London, 1963, s. 3.

² Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 7.

³ Mücteba İlgürel, "Katırcıoğlu Mehmed Paşa", **DiA**, C. XXV, Ankara, 2002, s. 35-36. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, Kısım 1, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 312.

⁴ Uçarol, **a.g.e.**, s. 7.

⁵ İlgürel, "Katırcıoğlu...", s. 35.

⁶ Tugay, **a.g.e.**, s. 3.

⁷ 1645 yılında Anadolu'da Kara Haydar adında yol kesip kervan soyan bir şaki türemiş; Isparta, Uluborlu ve havalisinde epey can yakmış; nihayet yakalanıp öldürülmüştür. Bunun oğlu olan Mehmed, babasının intikamını almak üzere meydana atılarak Haydaroğlu namıyla senelerce ortalığı kasıp kavurmuştur. Haydaroğlu, 1648'de Isparta'da yakalanarak, İstanbul'da idam edilmiştir. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 311-312.

devam etmiştir. Katırcıoğlu Mehmed, 1649'da dönemin önemli Celâlîlerinden Gürcü Abdünnebi kuvvetlerine iltihak etmiştir⁸. Kazzaz Ahmed ismindeki bir diğer Celâlî lideriyle de birleşerek İstanbul'a doğru hareket etmişlerse de Kara Murad Paşa karşısında mağlup olmuşlar ve yakalanan Gürcü Abdünnebi, idam edilmiştir. Yalnız kalan Katırcıoğlu Mehmed, İsa Ağa ismindeki eski bir yeniçeri vasıtasıyla affedilmiştir. İstanbul'a gelen ve padişahın huzuruna çıkarılarak iltifat gören Katırcıoğlu'na Beyşehir sancağı verilmiştir. Bir süre sonra da Karaman beylerbeyliğine atanan Katırcıoğlu Mehmed'e aynı zamanda paşalık unvanı verilmiştir. Bir süre sonra Katırcıoğlu Mehmed Paşa, isyan halinde olan Abaza Hasan'ın üzerine gönderilmiştir⁹. Abaza Hasan karşısında yenilgiye uğrayıp Konya'ya sığınan Katırcıoğlu Mehmed Paşa, bu yenilgi üzerine, Şehrizer¹⁰ valiliğine gönderilmişse de gitmeyip Karaman'da kalmıştır.

⁸ **Aynı eser**, s. 312. Gürcü Abdünnebi, IV. Mehmed'in ilk devirlerinde Vezir-i Azam olan Gürcü Mehmed Paşa'nın akrabasıdır. Gürcü Abdünnebi, Kapıkulu süvarilerinin ileri gelenlerinden olup IV. Murad'ın sipahi zorbalarını tepelediği sırada kaçıp kurtulmuş, sonra Silahdar Mustafa Paşa vasıtasıyla affedilmiştir. Gürcü Abdünnebi, bir müddet Silahdar Mustafa Paşa'nın yanında bulunarak onun nüfuzundan istifade ile Niğde ve Bor taraflarında çiftlikler elde etmiştir. Silahdar Mustafa Paşa'nın katlinden sonra Niğde'ye çekilen Gürcü Abdünnebi, nüfuzunu kullanarak İstanbul'a mektuplar yollayarak varidatlı iltizamları ve voyvodalıkları ve sair hizmetleri kendi adamlarına almıştır. Abdünnebi, Sultan İbrahim'in halinden önce Suriye'de hazineye ait olan Safed tarafının mültezimliğini yüz doksan bin kuruşa iltizam ederek yüz bin kuruşunu peşin vermiş ve bakiyesinden otuz bin kuruşu Vezir-i Azam Hazerpare Ahmed Paşa'ya göndermiş bu suretle altmış bin kuruş borcu kalmıştır. Fakat bu sırada Sultan İbrahim hal ve Hazerpare Ahmed Paşa katledildiğinden Abdünnebi'nin göndermiş olduğu otuz bin kuruş, yeni hükümet tarafından tanınmamıştır. Bu esnada İstanbul'da sipahiler vakası olduğundan Vezir-i Azam Sofu Mehmed Paşa, yeniçerilerin yardımı ile sipahileri tedip etmiştir. Bu iki gelişme üzerine Gürcü Abdünnebi, Vezir-i Azam ve Şeyhülislamdan intikam almak üzere devlete karşı isyan etmiştir. **Aynı eser**, s. 314-317.

⁹ Abaza Hasan, Osmanlı Devleti tarihinde en büyük Celâlî isyanını çıkaran asi reisidir. Silahtar Bölüğü'ne mensup kapıkulu süvarilerindedir. Kara Haydaroğlu isyanını bastırmasındaki hizmetlerinden dolayı dikkati çekerek 1648'de Yeni İl Türkmen voyvodalığına tayin edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra bu görevden azledilmesi üzerine isyan etmiştir. Mücteba İlgürel, "Abaza Hasan", **DİA**, C. I, İstanbul, 1988, s. 10-11.

¹⁰ Şehrizer, Bağdat'ın 1534'te Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle yapılan idarî düzenlemede eyalet haline getirilmiştir. Ahmed Gündüz, "1548 Tarihli Tahriri Defterine Göre Kerkük Sancağı", **Irak Dosyası**, C. I, (Hzl.: Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s. 163. Şehrizer vilayeti, bu dönemde bünyesinde 20 sancak bulundurmaktadır. 1878'de yapılan İdarî düzenleme ile Şehrizer eyaleti Musul eyaletine dahil edilmiştir. Sinan Marufoğlu, "Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Toprak Düzeni Ve Mukataaların İşletilmesi", **Irak Dosyası**, C. 1, (Hzl.: Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s. 181-182.

İstanbul'da ağaların iktidardan düşmesi üzerine Halep Valisi tayin edilen İbşir Mustafa Paşa¹¹, Halep'e giderken Katırcıoğlu Mehmed Paşa'nın ortadan kaldırılmasıyla da görevlendirilmiştir. Ancak bu plan başarılı olmamış ve Katırcıoğlu Mehmed Paşa, bir süre sonra Hamideli sancağına tayin edilmiştir. Katırcıoğlu Mehmed Paşa, İbşir Mustafa Paşa'nın 1655'te sadrazam olması üzerine Anadolu'dan uzaklaştırılmak için Girit'e gönderilmiştir. Kaptan-ı Derya Zurnâzen Mustafa Paşa emrinde 1655'te gerçekleşen sefere katılmış, yararlığından dolayı padişahın iltifatına mazhar olmuştur. Katırcıoğlu Mehmed Paşa, bu tarihten itibaren Karaman beylerbeyi olarak yıllarca Girit'te hizmet etmiş, 25 Mayıs 1667'de başlayan Kandiye kuşatmasındaki büyük yararlılıkları üzerine 21 Eylül 1667'de Anadolu Beylerbeyliğine atanmış, ancak kale önünde süren uzun metris savaşları sırasında 17 Aralık 1668'de Girit'te şehit olmuştur¹².

Emine Fuat Tugay, Katırcıoğlu Mehmed Paşa'nın çocuklarının kimler olduğunun bilinmediğini, soyunun bir yüzyıl sonra Bursa'da görüldüğünü belirtmişse de¹³ Yılmaz Öztuna, Katırcıoğlu Mehmed Paşa'nın üç çocuğu olduğunu, bunların İbrahim Bey (1673'te Karasi Sancak Beyi), Şapçibaşı Hüseyin Ağa ve Mehmed Paşa (öl. 1690) olduğunu belirterek, Mehmed Paşa'nın (öl. 1690) beşinci kuşak torununun Bursa'da ipek taciri Katırcıoğlu Hacı İbrahim Edhem Ağa (öl. 1862) olduğunu belirtmektedir¹⁴.

¹¹ IV. Mehmed döneminde baş gösteren sipahi ayaklanmasının yeniçeriler tarafından bastırılması, ocak ağalarının nüfuzunu artırmıştır. Başta Arnavut Kara Murad olmak üzere Boşnak Koca Muslihiddin, Ernavut Bektaş ve Kara Çavuş, devlet işlerine karışmaya başlamışlardır. IV. Murad'ın annesi Kösem Mahpeyker Sultan, ağaların desteği ile IV. Mehmed üzerinde büyük bir nüfuza sahip olmuştur. 1651'de Kösem Sultan'ın öldürülmesiyle sarayda tutunacak dalları kalmayan ağalar, Darüssade Ağası Süleyman Paşa'nın girişimleri ile sipahilerinde desteği sağlanarak birer birer yakalanıp idam edilmiştir. Mücteba İlgürel, "Dördüncü Mehmed", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XI, Çağ Yay., İstanbul, 1993, s. 20-28. İbşir Mustafa Paşa, Sivas valiliği esnasında Abaza Hasan isyanını bastırmakla görevlendirilmiş, bu görevi kabul etmemesi üzerine serdarlık makamından azledilmiştir. Azil kararına kızan İbşir Mustafa Paşa, Abaza Hasan'ın yanında yer almıştır. Bir süre sonra da Halep valiliğine atanmıştır. 1655'te sadarete getirilmiş ve 1656'da idam edilmiştir. **Aynı makale**, s. 30-46.

¹² İlgürel, "Katırcıoğlu...", s. 36.

¹³ Tugay, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁴ Yılmaz Öztuna, **Devletler Ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)**, C. II, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s. 719.

Katircioğlu Hacı İbrahim Edhem Ağa ve oğlu Hacı Halil Edhem (öl. 1857/1858)¹⁵, Bursa Uludağ' dan katır ve eşekler vasıtasıyla getirdikleri karı satarak geçimlerini sağlamışlardır¹⁶. Bu işin arkasından ipekçilikle ilgilenen Hacı İbrahim Edhem ve oğlu Hacı Halil Edhem, ipekçi esnafının ileri gelenleri arasına girmişlerdir. Hacı Halil Edhem'in sırasıyla Mehmed Nafiz, Ahmed Muhtar, Ali ve Fethiye isimlerinde dört evladı olmuştur¹⁷. İşte bunlardan 1 Kasım 1839'da doğan, büyük Türk kumandanı, devlet adamı ve astronomi âlimi Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Mahmud Muhtar Paşa'nın babasıdır¹⁸.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, askerî ve siyasî hayatta yaptığı hizmetlerden dolayı, yakınçağ tarihimizde önemli yer işgal eden büyük bir asker ve devlet adamıdır. Nitekim Osmanlı imparatorluğunun son üç "Gazi" unvanlı komutanlarından birisi olması, bu niteliklerinden sadece biridir¹⁹. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 1860'ta Harp Okulu'ndan dönem birincisi olarak, teğmen rütbesiyle mezun olduktan sonra, 1861'de kurmaylık eğitimini tamamlayarak Kurmay Yüzbaşı olmuştur. İlk kıta hizmetine, Hersek ve Karadağ' daki isyanı bastırmakla görevli, Serdarıekrem Ömer Lütfi Paşa'nın maiyetinde başlamıştır. 1866'da yarbaylığa terfi eden Ahmed Muhtar Paşa²⁰, Sultan Abdülaziz'in oğlu şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin hocalığına memur edilmiştir²¹. Harp okulundan mezun olduktan kısa bir süre sonra, 31 yaşında

¹⁵ Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Fatih Camii hazîresinde bulunan mezarının taşında baba ve dede ismi şu şekilde geçmektedir: "Gazi Ahmed Muhtar Paşa bini Halil Edhem bini İbrahim Edhem..." İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, MEB Yay., İstanbul, 1951, s. 1829.

¹⁶ Tugay, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁷ Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın büyük kardeşi Mehmed Nafiz Topçu Binbaşı olarak 1886'da Trablusgarp'ta, diğer erkek kardeşi Bursa eşrafından Rumeli beylerbeyi payeli Hacı Ali Paşa, 1916'da vefat etmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, eserinde kız kardeşi hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli**, (Hzl.: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Temmuz 1996, s. 2. Ayrıca bkz. Müfit Ekdal, **Bir Konak-Bir Ömür-Bir Devir**, Erta Baskı ve Dizayn, İstanbul, 1991, s. 15.

¹⁸ Emine Fuat Tugay, eserinde Ahmed Muhtar Paşa'nın babası Hacı Halil Edhem Efendi'nin 1845'te öldüğünü bunun üzerine Ahmed Muhtar Paşa ile dedesi Hacı İbrahim Efendi'nin ilgilendiğini belirtmektedir. Tugay, **a.g.e.**, s. 6. Ancak verilen bu bilgi yanlıştır. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, anılarında babasının 1857/1858'de öldüğünü ve kendisinin bu sırada Harbiye Mektebi'nin ikinci sınıfında olduğunu belirtmektedir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **...Evveli**, s. 8.

¹⁹ Uçarol, **a.g.e.**, s. 1. Gazi unvanına sahip diğer iki komutan Gazi Osman Paşa ve Gazi Edhem Paşa'dır.

²⁰ Rifat Uçarol, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919)", **DİA**, C. XIII, İstanbul, 1996, s. 446.

²¹ Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **...Evveli**, s. 26.

olduğu 1870 yılında Tuğgeneral olarak Paşalığa yükselmiştir. Aynı yıl Asir ahvalinin karışması ve Emir Muhammed b. Aiz'in Hudeyde'ye taarruz etmesi üzerine Ferik Redif Paşa kumandasındaki fırka bölgeye gönderilmiş ve Ahmed Muhtar Paşa da bu fırkanın ikinci kumandanlığına atanmıştır²². Bu görevi esnasında 20 Nisan 1871'de Ride'nin alınarak Asir isyanının bastırılmasındaki başarısına bir mükafat olarak²³ 17 Mayıs 1871'de rütbesi ferikliğe yükseltildiği gibi aynı yıl henüz 32 yaşında iken Müşir olmuş ve Yemen valisi olarak atanmıştır²⁴. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, asrının en genç Türk mareşali olarak Yemen'den sonra Erzurum, Şumnu ve Bosna Hersek'te de başarılı hizmetler vermiştir.

Ahmed Muhtar Paşa, Dördüncü Ordu Müşiri ve Anadolu Harp Ordusu Başkumandanı sıfatıyla 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbine katılmış, burada göstermiş olduğu büyük başarılar neticesinde "Gazi" unvanını almıştır²⁵. 17 Ocak 1878'de Çatalca İstihkamları Başkumandanlığı'na tayin edilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa, aynı yıl Girit'e giderek; buradaki isyanın bastırılmasıyla ilgilenmiş, 23 Ekim 1878'de Halepa Sözleşmesi'ni imzalamıştır. 1879'da Üçüncü Ordu Müşiri olarak Manastır Valiliğine atanan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 5 Kasım 1885'te Mısır Fevkalade Komiseri olarak Mısır'a gitmiştir²⁶. 1908'de Meşrutiyetin ilanıyla Mısır Fevkalade Komiserliği uhdesinde olmak üzere İstanbul'a gelmiş, aynı zamanda Meclis-i Mehamm-ı Harbiye azalığına ve riyâset vekilliğine atanmıştır²⁷. 1909 yılında bu iki vazifeden ayrılan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, aynı zamanda müşirlikten emekli olmuştur²⁸. 31 Mart Vak'ası sırasına Ayan Meclisi vekili olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1911'de Ayan Meclisi Reisi olduktan sonra, ülkenin içinde bulunduğu siyasî karışıklık

²² M. Cavid Baysun, "Muhtar Paşa", **İA**, C. VIII, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960, s. 516.

²³ Gazi Ahmed Muhtar Paşa, ...**Evveli**, s. 60.

²⁴ Uçarol, **a.g.m.**, s. 446.

²⁵ İnal, **a.g.e.**, s. 1808. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ndeki faaliyetleri için bkz. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **Anılar 2 Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi**, (Hzl.: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Ekim 1996.

²⁶ Uçarol, **a.g.m.**, s. 447.

²⁷ İnal, **a.g.e.**, s. 1811.

²⁸ Baysun, **a.g.m.**, s. 527.

üzerine tarafsızlığı göz önünde bulundurularak, 21 Temmuz 1912'de yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir²⁹. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın kurmuş olduğu bu kabine, oğlu Mahmud Muhtar Paşa'yı Bahriye Nazırlığı'na atadığı için "Baba-Oğul Kabinesi" veya bünyesinde Mehmed Kâmil, Hüseyin Hilmi ve Ferid Paşa gibi üç eski sadrazamı barındırmasından dolayı "Büyük Kabine" ismiyle anılmıştır. Balkan Harbi'nin çıkması ve Osmanlı ordularının yenilgiye uğramaları ve bunun sonucunda iç politikadaki gelişmeler üzerine Ahmed Muhtar Paşa, 29 Ekim 1912'de sadrazamlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra aktif siyâsetten uzaklaşan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 21 Ocak 1919'da vefat etmiştir.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, askerî ve siyasî yönüyle olduğu kadar ilmî yönüyle de tanınmış, bilimsel bir çok eser kaleme almıştır. Riyâzü'l-Muhtâr Mir'âtü'l-mîkat ve'l-edvâr maa Mecmûatü'l-eşkâl, Islâhü't-takvîm, Takvîm-i Sâl, Takvimü's-sinîn, Serairü'l-Kur'an fî tekvîni ve ifnâi ve îâdetü'l-ekvân, Sergüzeşt-i Hayâtımın Cild-i Evveli, Sergüzeşt-i Hayâtımın Cild-i Sânisî³⁰, önemli eserlerindedir.

1.2. DOĞUMU

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, ilk evliliğini, 1863 yılında Ulemadan Hacı Emin Efendi ve Melikzadelerden Sıdika Hanım'ın kızları Fatma Zehra Hanım ile yapmış, bu evlilikten Nimet (1864-1912) ve araştırmamızın konusunu oluşturan Mahmud Muhtar isminde iki çocukları olmuştur³¹. İkinci evliliğini Duhter Hanım'la yapan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, bu evlilikten de Bedreddin (1901-1927) isminde bir evlada sahip olmuştur³².

İstanbul'un Molla Gürani semtinde babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya ait bir konakta doğan Mahmud Muhtar'ın doğum tarihi, konu hakkında bilgi veren kaynaklarda farklılık göstermektedir. Özellikle, Mahmud

²⁹ Uçarol, **a.g.e.**, s. 313.

³⁰ Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın eserlerinin içeriği ve risâleleri hakkında bkz. Uçarol, **a.g.m.**, s. 447. Ayrıca bkz. Baysun, **a.g.m.**, s. 531.

³¹ Tugay, **a.g.e.**, s. 9.

³² Ekdal, **a.g.e.**, s. 26.

Muhtar'a en yakın isimlerden babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa, oğlunun 6 Aralık 1867 (9 Şaban 1284) tarihinde doğduğunu belirtirken³³, kızı Emine Fuat Tugay, bu tarihi 11 Aralık 1866 olarak vermektedir³⁴. Burada, babası Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın vermiş olduğu 6 Aralık 1867 (9 Şaban 1284) tarihini kabul ediyoruz³⁵. Mahmud Muhtar'a "Mahmud Vasfî" olarak da hitap edildiğini görmekteyiz³⁶.

1.3. TAHSİLİ

Mahmud Muhtar, ilk öğrenimine İstanbul'da Feneryolu yakınlarında, Kızıltoprak'ta Zühtü Paşa Camii'nin yanında bulunan ve yine Zühtü Paşa tarafından yaptırılan bir sıbyan mektebinde başlamıştır³⁷. Mahmud Muhtar'ın buradaki öğrenimi fazla uzun sürmez ve dokuz yaşındayken Beyoğlu'nda bulunan o günkü ismiyle Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'ne (Galatasaray Lisesi) yatılı olarak kaydedilir³⁸.

Bu günlerde Galatasaray Lisesi'nin müfredat programı Fransa'daki çağdaş liselerle aynıdır, eğitim dilinin Fransızca ve öğretmenlerin Fransız olması; öğrencilere iyi bir Fransızca kazandırıyordu. Mahmud Muhtar, buradaki öğrenimi süresince "Le Journal des Voges" isimli dergiyi takip ederek Fransızca'sını geliştirmeye çalışmıştır. Derslerin on üç saat sürdüğü

³³ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, ...**Evveli**, s. 32.

³⁴ Tugay, **a.g.e.**, s. 9.

³⁵ Mahmud Muhtar Paşa'nın doğum tarihini 1866 olarak veren eserler için bkz. "Mahmud Muhtar Paşa", **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. XV, s. 183. 1867 olarak verenler için bkz., İbrahim Alâettin Gövsa, "Mahmud Muhtar Paşa", **Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri**, C. III, (Hızl.: Sedat Semavî), İstanbul, 1933-1936, s. 992. İbrahim Alâettin Gövsa, "Mahmut Muhtar Paşa", **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946, s. 234. **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)**, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 2004, s. 12. 1868 olarak verenler için bkz. "Muhtâr Paşa", **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C. VII, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 2493. İnal, **a.g.e.**, s. 1865. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 16 Kasım 1885 (9 Safer 1303) tarihinde, Mahmud Muhtar'ın eğitimi için, II. Abdülhamid'e göndermiş olduğu mektupta oğlunun 18 yaşında olduğunu belirtmektedir. Bu durumda doğum tarihinin 1867 olması gerekmektedir. **BOA**, Fon Kodu: Y.PRK.ASK., Dosya No: 29, Gömlek No: 84.

³⁶ İnal, **a.g.e.**, s. 1865.

³⁷ Zühtü Paşa, 1891-1902 yılları arasında Maarif Nazırlığı yapmıştır. Yahya Akyüz, **Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi**, 8. Baskı, Alfa Yay., İstanbul, 2001, s. 231. Zühtü Paşa Camii, 1883 yılında yaptırılmıştır. Ekdal, **a.g.e.**, s. 54.

³⁸ Tugay, **a.g.e.**, s. 50.

okulda Mahmud Muhtar, keman çalmaya merak sarmış, bu isteğini babasına iletmiştir. Buna karşı çıkan Ahmed Muhtar Paşa: “*Sen bir asker olacaksın, zamanını saçma hevesler uğruna harcama!*” der. Böylece Mahmud Muhtar’ın mesleği de şimdiden belirlenmiş oluyordu. Fakat bir müzik aletini çalamamak Mahmud Muhtar Paşa’yı hayatı boyunca üzmüştür³⁹.

Ahmed Muhtar Paşa, Mahmud Muhtar’ın eğitimine büyük bir itina göstermiş, bu yolda Sultan II. Abdülhamid’e müracaattan çekinmemiştir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın II. Abdülhamid’e iki mektupla müracaat ettiğini görmekteyiz. 9 Kasım 1885 (2 Safer 1303) tarihli ilk mektupta, Mahmud Muhtar’ı Avrupa’da iyi bir okula göndermeyi düşündüğünü belirterek bu hususta padişahın iznini istemiştir⁴⁰. 16 Kasım 1885 (9 Safer 1303) tarihli ikinci mektupta ise Ahmed Muhtar Paşa, Mahmud Muhtar’ın bir nezârete bağlı olarak mühendislik tahsili için Belçika’ya gönderilmesi yolunda izin istemiştir⁴¹. Ancak bu iki istek de gerçekleşmemiş ve Mahmud Muhtar, Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi’ndeki eğitimini tamamlamadan, düzenlenen bir irâde-i seniyye ile Almanya’da askerî eğitim görmek üzere, 1885 senesinde, Mekteb-i Harbiye’ye kaydedilmiştir⁴².

Bu dönemde Sultan Abdülhamid, reform için Alman subaylarını Türkiye’ye çağırırken, bir yandan da Osmanlı ordusundan bazı subaylar,

³⁹ Tugay, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁰ Arz edilen mektupta konu şu şekilde ifade edilmiştir: “Kölezâdeniz on sekiz yaşında Mahmud Vasfî kulları saye-i inâyetvaye-i şâhânelerinde buraca Mekteb-i Sultânî’de tahsilini ikmâl etmiş idiğünden öğrendiği lisân-ı ecnebiyi bi-hakkın bilmek kullarınız gibi ileride ecnebi kâtibe muhtaç olmamak ve ulum-i riyâziyede dahi ileri gitmek ve ba’de gerçekten efendimizin hürmet-i şâhânesine kesb-i liyâkat eylemek üzere kendisini bu defa Avrupa’da bir ehl-i arz mektebe göndermek fikrinde isem de evvel emirde istizân-ı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîlerine mücâseret ettim.” **BOA**, Fon Kodu: Y.EE., Dosya No: 130, Gömlek No: 83.

⁴¹ İkinci mektup şu şekildedir: “Kölezâdeniz on sekiz yaşında Mahmud Vasfî kulları saye-i inâyetvâye-i şâhânelerinin buraca Mekteb-i Sultânî’de tahsilini ikmâl etmiş gibi idiğünden öğrendiği Fransızca’yı bi-hakkın ilerletip kullarınız gibi yarım kalmamak ve mühendisliğe muktezi ulûm-i riyâziyeyi bî-hakkın tahsil ederek gerçekten efendimizin hürmet-i şâhânelerine kesb-i liyâkât eylemek üzere mûmâileyh kullarını bir nezâret-i dâime altında götürülmek şartıyla Avrupa’da ehl-i arz-ı mekân nâmına ihrâz etmiş olan Belçika mekteplerinden birine göndermeyi tasmin ettim isem de evvel emirde istizân-ı irâde-i seniyye-i pâdişâhîlerine mücâseret eyledim.” **BOA**, Fon Kodu: Y.PRK.ASK., Dosya No: 29, Gömlek No: 84.

⁴² **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242. Ayrıca bkz. İnal, **a.g.e.**, s. 1865.

eğitim için Alman ordusuna gönderilmiştir⁴³. Mekteb-i Harbiye'ye Almanya'da askerî eğitim görmek üzere giren Mahmud Muhtar da Harbiye'ye kaydolduğu yıl eğitim için Almanya'nın başkenti Berlin'de bulunan Metz Harbiye Mektebi'ne gönderilerek askerlik eğitimine başlamıştır⁴⁴. Mahmud Muhtar, 15 Mart 1888 (3 Mart 1304) tarihinde Metz Harbiye Mektebi'ndeki eğitimini tamamlayarak, piyade mülâzım (teğmen) olarak mezun olmuştur⁴⁵.

1.4. İLK GÖREV ve TERFİLERİ

II. Abdülhamid döneminde eğitim için Almanya'ya giden subaylardan bazıları, Sultanın yanındaki Alman reformatörlere yaverlik verildiği için ya Alman imparatoruna yaver olarak atanıyor veya hassa alayına alınıyordu⁴⁶. Mahmud Muhtar da mezuniyeti sonrası Berlin'deki Prusya İkinci Hasşa Piyade Alayı'na atanmış, aynı zamanda Prusya Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne devam etmiştir⁴⁷.

6 Aralık 1888 (24 Teşrîn-i Sâni 1304) tarihinde yüzbaşılık rütbesine yükselen Mahmud Muhtar'a 25 Haziran 1890 (13 Haziran 1306)'da Dördüncü Osmanî Nişanı verilmiştir. Mahmud Muhtar, Almanya Erkân-ı Harbiye Dârü'l-Fünûn-i Askerîsi'ne kabul olunması üzerine, Türkiye'de de 6 Haziran 1892 (25 Mayıs 1308)'de Erkân-ı Harb (kurmay) sınıfına geçirilmiştir. 1892 yılı içerisinde kurmaylık eğitimini tamamlayan Mahmud Muhtar⁴⁸, kurmaylık stajını, önce İkinci Uhlan Süvari Alayı'nda yapmaya başlamış, daha sonra bir topçu alayında devam etmiştir⁴⁹. 6 Ekim 1892 (24 Eylül 1308)'de Kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesine nasb edilen Mahmud Muhtar, 12 Aralık 1892 (30

⁴³ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2003, s. 117. Türk-Alman ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, **Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri**, Emre Yay., İstanbul, 2002. Ayrıca bkz. Odile Moreau, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askerî Misyonları", **Osmanlı**, C. II , (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 335-344.

⁴⁴ Tugay, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁵ **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242.

⁴⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 118-119.

⁴⁷ Colmar von der Goltz Paşa, **Osmanlı – Yunan Seferi (1313-1897)**, (Çev.: Yakup Şevki), Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1326, s. 74.

⁴⁸ **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242.

⁴⁹ Tugay, **a.g.e.**, s. 53.

Teşrîn-i Sâni 1308)'de Binbaşılık rütbesine nasb edildiği gibi Fahr-i Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârîliğe atanmıştır⁵⁰.

Almanya'daki eğitimini tamamlayarak 1894'te İstanbul'a dönen Mahmud Muhtar, Almanya'da "edindiği malûmât-ı esâsiye" sayesinde⁵¹, Goltz Paşa'nın⁵² arzı üzerine Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'de⁵³ 15 Mart 1894 (3 Mart 1310)'te muallimliğe başlamış ve "Erkân-ı Harbiyye Vezâifi" isimli dersi okutmakla görevlendirilmiştir⁵⁴.

Mahmud Muhtar, İstanbul'a döndüğünde Sultan II. Abdülhamid'le görüşme imkanı bulmuştur. Bu ilginç görüşmeyi kızı Emine Fuat Tugay, şöyle anlatmıştır:

*"Babam, İstanbul'a döndükten sonra Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmek üzere dedem Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na götürülür. Dedem, oğluna Sultanın gözlerinin içine bakan kimselerden hoşlanmadığını ve bundan dolayı yere bakması gerektiğini söylemeyi unuttur. Babama her zamanki nezâketiyle hitap eden Sultan, genç bir subayın gözlerinin içine bakarak konuşması ile şaşırır. Bu ilk görüşme sırasında Mahmud Muhtar Bey'in anayasal hükümet ve reformlar hakkındaki görüşleriyle birlikte bazı Genç Türklerle olan ilişkisinden bahsetmesi, Sultanın babam üzerindeki kuşkularını artırır."*⁵⁵

7 Kasım 1894 (26 Teşrîn-i Evvel 1310) tarihinde Kaymakamlık (Yarbay) rütbesine yükselen Mahmud Muhtar, Mekteb-i Harbiyye'deki

⁵⁰ **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242. Mahmud Muhtar, binbaşılığa terfi ettirilmesi üzerine 22 Aralık 1892 (10 Kanûn-i Evvel 1308) tarihinde padişaha terfi teşekkürünü bir arıza ile ifâde etmiştir. Arızanın dua kısmında II. Abdülhamid'in makamının dâim olmasını temenni ederken, kendisinin de padişah uğrunda binlerce defa canını feda etmeye hazır olduğunu belirtmiştir. **BOA**, Fon Kodu: Y.EE., Dosya No: 14, Gömlek No: 193.

⁵¹ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 74.

⁵² Colmar von der Goltz, 1882'de Türkiye'ye gönderilen Alman askeri heyetine 1883'te katılmıştır. Heyet başkanı von Kaehler Paşa'nın ölümü sonrası II. Abdülhamid tarafından olağanüstü yetkilerle Alman reform grubunun başına getirilmiştir. 1883-1895 yılları arasındaki ilk çalışma döneminde genç subayların eğitiminde etkin rol oynamıştır. Bu dönemde yetişen genç subay ve subay adaylarını etkilemeyi bilmiş, bunlar üzerinde Alman hayranlığı uyandırmıştır. Ortaylı, **a.g.e.**, s. 113.

⁵³ Goltz Paşa, eserinde Mahmud Muhtar'ın bu dersi Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde verdiğini belirtmektedir. Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 74. Ancak konu hakkında bilgi veren diğer kaynaklar Mahmud Muhtar'ın bu dersi Harbiye Mektebi'nde okuttuğu şeklindedir. **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242. İnal, **a.g.e.**, s. 1865. Ayrıca bkz. **Balkan Savaşı'na Katılan...**, s. 12.

⁵⁴ **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242.

⁵⁵ Tugay, **a.g.e.**, s. 53.

görevinden istifa ettikten sonra, 23 Kasım 1895 (11 Teşrîn-i Sâni 1311)'te Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti İkinci Şubesi'nde göreve başlamış⁵⁶ ve 12 Nisan 1896 (31 Mart 1312)'da Miralaylık (Albay) rütbesine yükselmiştir⁵⁷.

Mahmud Muhtar Paşa'nın 1896 yılından sonraki askerî ve siyâsî faaliyetleri, ikinci ve üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir, onun için bu bölümde bu konulara değinilmemiştir.

1.5. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN 1922-1935 YILLARI ARASINDAKİ HAYATI

Mahmud Muhtar Paşa, 1922-1935 yılları arasındaki hayatını oldukça sakin geçirmiştir. Hanımı Prenses Nimetullah İsmail Hanım'ın Mısır hıdiv ailesine mensubiyeti nedeniyle bir ayağı daima Mısır'da olan Paşa, askerî ve siyâsî her türlü devlet hizmetinden uzaklaşmış olmasıyla yaz mevsimini İstanbul'da kış mevsimini de Mısır'da geçirmeye başlamıştır. Mahmud Muhtar Paşa, Mısır'da eşi Prenses Nimetullah İsmail Hanım'ın gayri menkullerinin idaresi ile meşgul olmuştur. Mahmud Muhtar Paşa ve Nimetullah İsmail Hanım, Kahire'nin on bir mil doğusundaki küçük bir köy olan Marg'da küçük bir evde yaşamışlardır. Mahmud Muhtar Paşa, vaktini hoş geçirmek amacıyla evinin bahçesine küçük bir de golf sahası yaptırmıştır. Atlara karşı çok meraklı olan Mahmud Muhtar Paşa, her sabah safkan Arap atlarıyla gezintiye çıkmayı kendisine bir alışkanlık edinmiştir. 1926 senesine gelindiğinde Mahmud Muhtar Paşa, çok şiddetli mide ağrıları çekmeye başlamış, doktorlar tarafından uygulanan hiçbir tedavi usulü, bu ağrıları giderememiştir. Yapılan son tetkikler neticesinde mide kanseri teşhisi konan Mahmud Muhtar Paşa,

⁵⁶ **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti İkinci Şubesi'nin vazifesi, yabancı devletlerin silahlı kuvvetleri hakkında bilgi toplamak, bu konudaki yayınları incelemek, yabancı devletler arasındaki askerî ve siyâsî ilişkiler hakkında bilgi toplamak, yurt dışına gönderilen ve yurt dışından gelen ateşemiliterlerle ilişkileri idare etmek, yurt içinde faaliyet gösteren yabancı asıllı cemiyetlerin faaliyetlerini incelemekten ibarettir. Bu vazifeleri ile İkinci Şube, istihbarat birimi olarak faaliyet göstermiştir. Miralay Kadri, **Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti İkinci Şubesi'nin Vezâif, Taksimât ve Muamelâtı Hakkında Talimât**, s. 1-2.

⁵⁷ **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242.

ameliyat için oldukça zor bir durumda İsviçre'ye gitmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar yapılan ameliyat oldukça başarılı geçmişse de nekahet dönemi oldukça uzun sürmüştür. Yavaş yavaş eski sağlığına kavuşan Mahmud Muhtar Paşa, vaktinin çoğunu okuyarak ve yazarak geçirmiştir. Oldukça sakin geçen bu yılların ardından Mahmud Muhtar Paşa, 1929 yılında Divân-ı Âlî'de yargılanması kararıyla karşı karşıya kalmıştır⁵⁸.

1.5.1. Mahmud Muhtar Paşa'nın Divân-ı Âlî'de Yargılanması

Mahmud Muhtar Paşa, ilki İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde diğeri de babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından kurulan ve "Büyük Kabine" namıyla anılan kabinede olmak üzere iki defa Bahriye Nazırlığı görevinde bulunmuştur. Divân-ı Âlî'de yargılanmasına sebep olan olay, İbrahim Hakkı Paşa kabinesindeki görevi esnasında vuku bulmuştur. Olayın gelişimi şu şekildedir:

1911 yılı içerisinde Bahriye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Seyr-i Sefâin İdâresi'ne Adalar-Kadıköy arasında çalışmak üzere altı adet yeni vapur alınmasına karar verilmiştir⁵⁹. Hükümet ve Bahriye Nezâreti, yeni vapurların alınabilmesi için, bir taraftan 9 Şubat 1911'de Meclis-i Mebusan'dan tahsisat isterken, diğer taraftan da Bahriye Nezâreti, münakasa açarak şirketlerden fiyat teklifi almaya başlamıştır. Alınan teklifler neticesinde altı vapurdan üçünün Fransız asıllı Sen Nazar Şirketi'ne, diğer üçünün de İngiliz asıllı Taymis Ayrön Vorks Şirketi'ne ihale edilmesine karar verilmiştir. Bunun neticesinde her iki şirketin mukavelenâmesi bir birinin aynı olmak üzere, 9 Mart 1911'de Taymis Ayrön Vorks Şirketi temsilcileri ile Seyr-i Sefâin İdâresi arasında bir mukavele imzalanmıştır. Mukaveleye göre şu şartlar tespit edilmiştir:

İkinci Madde: Her vapurun bedeli, 20,000 İngiliz Lirası'dır.

⁵⁸ Tugay, a.g.e., s. 68-69.

⁵⁹ M.M. ZC, C. II, s. 489.

Sekizinci Madde: Vapurların bedeli, ilk vapurların tesliminden itibaren her ayın sonunda iki bin İngiliz Lirası verilmek suretiyle ödenecektir.

Dokuzuncu Madde: Vapurlar, 14 Mayıs 1911 tarihinden itibaren yedi ayda verilmezse şirketten günde sekiz İngiliz Lirası tazminat alınacaktır.

On Dördüncü Madde: Şayet Seyr-i Sefâin İdâresi bir istikraz akdedecek olursa tediye şekli değişecek, bedelin üçte biri mukaveleden bir ay sonra, üçte biri vapurların tesliminde, üçte biri de teslimden bir ay sonra verilecektir.

Hükümetin Seyr-i Sefâin İdâresi namına tahsisat talebi 27 Şubat - 7 Mart 1911 tarihleri arasında Meclis-i Mebusan'da, 15 Mart 1911'de Meclis-i Âyân'da neticelendirilmiştir. 19 Mart 1911 tarihinde çıkarılan istikraz kanunu ile Bahriye Nezâreti, Seyr-i Sefâin İdaresi'nce gelirleri karşılık gösterilerek Maliye Nezâreti'nin kefaleti ile 500.000 lira istikraz edebilir ve bu parayı Seyr-i Sefâin İdâresi'ne tahsis ederek vapur alımı, icap eden iskelelerin tamir ve inşasına kullanabilir bir hale gelmiştir.

Bu kanunun çıkmasıyla Mahmud Muhtar Paşa, Seyr-i Sefâin İdâresi için alınacak vapurların bedelini borçlanarak bulma yoluna gitmiştir. Anadolu Şimendifer Kumpanyası ile yapılan görüşmeler neticesinde şirketten 40.000 İngiliz Lirası borç alınması karara bağlanmıştır. Bunun üzerine Taymis Ayrion Vorks Şirketi ile yapılan 9 Mart 1911 tarihli mukaveleye bir zeyl düzenlenerek 8 Mayıs 1911'de imzalanmıştır. Bu ek mukavele ile gemilerin bedelinin ödenmesinde istikraz yoluna gidildiği için asıl mukavelenin sekizinci maddesi hükmünü yitiriyor ve on dördüncü madde, ek mukavelede dördüncü madde olarak yerini alıyordu. Böylece vapurların toplam bedeli olan 60,000 İngiliz Lirası'nın üçte biri mukaveleden bir ay sonra, üçte biri vapurların tesliminde, üçte biri de teslimden bir ay sonra verilecektir⁶⁰. Ek mukavelenin dokuzuncu maddesinde Taymis Ayrion Vorks şirketinin taahhüdünü yerine getirememesi durumunda verilecek olan 20,000 İngiliz Lirası'nın senelik yüzde yedi faiziyle

⁶⁰ T.B.M.M. ZC, C. XII, s. 170.

birlikte tazmin edileceğini belirtilirken bunun bir banka kefaleti ile de teminat altına alınması şart koşuluyordu⁶¹. Bu ek mukaveleye göre mukavelenin imzalanmasından bir ay sonra verilecek ilk taksit olan 20,000 İngiliz Lirası'nın bir ay geçtikten sonra yani 8 Haziran 1911'de ödenmesi gerekiyordu.

31 Mayıs 1911 tarihinde "Seyr-i Sefâin İdâresi namına Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa" ve kefil sıfatıyla Maliye Nazırı Nail Bey'in imzalarını taşıyan iki vesika düzenlenmiştir. Düzenlenen vesikaların ilkinde Anadolu Şimendifer Kumpanyası'ndan alınan 40,000 İngiliz Lirası'nın 30 Eylül 1911 tarihinde 44,822,03 (44 bin 822 lira 3 kuruş) olarak Seyr-i Sefâin İdâresi'nce ödeneceği belirtilirken diğer vesikada Anadolu Şimendifer Kumpanyası'nın Seyr-i Sefâin'e vereceği paranın 20.000 İngiliz Lirası'nın Sen Nazar Şirketi'ne, 20.000 İngiliz Lirası'nın da Taymis Ayrön Vorks Şirketi'ne verilmesi istenmiştir. Bu emirle 1 Haziran 1911'de Taymis Ayrön Vorks Şirketi, 20,000 İngiliz Lirası'nı almış oluyordu. Bunun arkasından da 30 Eylül 1911'de Seyr-i Sefâin İdâresi, Anadolu Şimendifer Kumpanyası'na 40,000 İngiliz Lirası'na karşılık olarak 44 bin 822 lira 3 kuruş ödemiştir.

Bu arada 4 Ekim 1911'de İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin istifasıyla Mahmud Muhtar Paşa, Bahriye Nazırlığı görevinden ayrılmış, yeni kurulan kabinede Hurşit Paşa, Bahriye Nazırlığına getirilmiştir.

Üç adet vapur siparişi verilen hatta bunların bedeli olan 60,000 İngiliz Lirası'nın ilk taksiti olan 20,000 İngiliz Lirası'nın ödenmiş olduğu Taymis Ayrön Vorks Şirketi, 1911 yılının sonunda iflas etmiştir. 6 Ocak 1912'de Bahriye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilen tezkerede şirketin iflas etmiş olduğu ve gerekli takibatın yapılması için girişimlerde bulunulmaya başlandığı görülmektedir. Hariciye Nezâreti, 11 Ocak 1912'de verdiği cevapta şirketten kefil alınıp alınmadığının araştırıldığını bildirmiştir.

9 Mart 1911 tarihli asıl mukaveleye zeyl olarak hazırlanan 8 Mayıs 1911 tarihli mukavelenamenin dokuzuncu maddesi gereğince Taymis Ayrön

⁶¹ **BCA**, Dosya No: 745M, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 9.51.46.

Vorks Şirketi'nden kefil istenilmesi gerekirken herhangi bir kefil alınmamıştır. Mahmud Muhtar Paşa, Büyük Kabine ile beraber tekrar Bahriye Nazırlığı görevine geldiğinde takibata devam etmiş, ancak bütün girişimler, sonuçsuz kalmış ve ödenen 20,000 İngiliz Lirası'nın alınması mümkün olmamıştır.

1914 yılında Meclis-i Mebusan'da Seyr-i Sefâin İdâresi'nin mülhak bütçesi tetkik edildiği esnada hazinenin bu alacağı tespit edilmiştir. Muvazene-i Maliye Encümeni, “badi olanlar hakkında takibat icrası ve mesuliyetlerinin tayini için Meclis-i Âli'nin icap eden tedabiri ittihaz etmesi muktazidir” şeklinde bir karar almıştır⁶². 1914 yılı içerisinde konu Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş hatta mesullerin tespit edilerek Divân-ı Âlî'ye sevki yönünde sözler sarf edilmişse de ciddi bir girişimde bulunulmamış ve konu Osmanlı Devleti döneminde bu şekilde kapanmıştır⁶³.

3 Şubat 1925 tarihine gelindiğinde artık İktisat Vekâleti'ne bağlı bulunan Seyr-i Sefâin İdâresi, İstanbul Üçüncü Asliye Hukuk Mahkemesi'ne başvurarak, Taymis Ayrın Vorks Şirketi'ne sipariş edilen üç adet uskurlu vapur için ödenmesi gereken 60,000 İngiliz Lirası'nın ilk taksiti olan 20,000 İngiliz Lirası'nın mukavelenâmede açık bir şekilde yazdığı halde banka kefaleti alınmadan ödendiği ve bir süre sonra şirketin taahhüdünü yerine getiremeden iflas ettiği ve kefaletsiz olarak verilen paranın da alınamadığı böylece devletin zarara uğratıldığını, bundan da dönemin, kefaletsiz bir şekilde para ödenmesini emreden, Bahriye Nâzırı Mahmud Muhtar Paşa ve Maliye Nâzırı Nail Bey'in mesul olduğunu belirterek, zararın tazmini doğrultusunda Mahmud Muhtar Paşa ve Nail Bey aleyhine dava açmıştır.

Mahkeme, 23 Kasım 1926 tarihinde verdiği kararla olayın hem gerçekleştiği dönemde mer'î bulunan Kânûn-i Esâsî ve hem de Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu gereğince “Heyet-i Vükelânın memuriyetlerinden hariç ve sırf zatlarına ait devainin merci-i rüyeti mehakim-i adliye olup vazai-i

⁶² Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmeler için bkz. **M.M. ZC**, C. II, s. 489-492. Ayrıca bkz. **T.B.M.M. ZC**, C. XII, s. 170.

⁶³ Pierre Péan, **Dünyada ve Türkiye'de Azgelişmişlik**, (Türkiye Bölümünü Hzl.: İlhami Soysal), (Çev.: Hüseyin Boysan), Altın Kitaplar, İstanbul, 1990, s. 275.

memurelerinden mütevellit devainin rüyeti muhakemenin vazائفinden hariç görülmesine binaen iş bu dava olunan husustan dolayı makam-ı aidine müracaata muhtar olmak üzere dava-yı muhakemenin vazife noktasından reddine ve masarif-i muhakemenin müddeiye aidiyetine kabil-i temyiz olmak üzere” karar vermiştir. Bunun üzerine Seyr-i Sefâin İdâresi mahkemeden çıkan kararı temyize götürmüşse de temyiz mahkemesi, Üçüncü Asliye Hukuk Mahkemesi'nin kararını doğru bularak hükmü onamıştır.

Bu karardan sonra Seyr-i Sefâin İdâresi, bir taraftan temyiz mahkemesinden tashih-i karar isterken diğer taraftan da Seyr-i Sefâin İdâresi'nin bağlı bulunduğu İktisat Vekâleti⁶⁴, 4 Nisan 1928'de Başvekâlete gönderdiği yazıda, idarenin zarara uğratılmasına sebep olan nedenlerden ve mahkeme sürecinden bahsedildikten sonra son temyiz mahkemesi kararının tashih-i kararı için tekrar mahkemeye başvurulduğunu ancak kararın değişmesinin beklenmediğini belirtilmiş ve bundan dolayı “Seyr-i Sefâin İdâresi'nin 20,000 İngiliz Lirası raddesindeki zararının Mahmud Muhtar Paşa ve saireden tahsil edilebilmesi için nazır-ı mumaileyh ve diğer müsebbipler aleyhine Divân-ı Âlî'ce takibat icrası zaruri bulunmakta olduğundan ifa-yı muktezasına” müsaade istemiştir⁶⁵. Bu tezkerenin ardından 15 Nisan 1928'de Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü imzasıyla yine Başvekâlete gönderilen tezkerede aynı şekilde konu hakkında bilgi verilerek mahkeme safahatı izah edilmiş ve “hukuk-ı şahsiye-i devlet noktasından tahrik edilecek bu kabil davaların Divân-ı Âlî'ce mi yoksa mehakim-i adliyece mi rüyet ve tetkiki icap edeceği muhtac-ı tefsir” görülmüş olduğundan bahsedilerek bu konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bir karara bağlanması istenmiştir⁶⁶. Bu tezkereler üzerine Başvekâlet tarafından 22 Nisan 1928'de Büyük Millet Meclis-i Riyâseti'ne hem İktisat Vekâleti'nin hem de Maliye

⁶⁴ Adliye ve Teşkilat-ı Esasiye Encümenlerinden mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, **T.B.M.M. ZC**, C. XII, s. 170.

⁶⁵ 4 Nisan 1928 tarihiyle İktisat Vekâleti'nden Başvekâlete gönderilen tezkere için bkz. **BCA**, Dosya No: 745M, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 9.51.46.

⁶⁶ 15 Nisan 1928 tarih ve Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü imzasıyla Başvekâlete gönderilen tezkere için bkz. **BCA**, Dosya No: 745M, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 9.51.46.

Vekâleti'nin tezkereleri eklenerek gönderilen tezkerede “muktezasının îfasına ve neticesinin iş'arına müsaade buyurulması”⁶⁷ istirham edilmiştir.

“İngiltere’de kâin Taymis Ayrın Vorks fabrikalarından sipariş olunan üç adet uskurlu vapur esmanına mahsuben sabık Bahriye Nâzırı Mahmud Muhtar Paşa ile Maliye Nâzırı Nail Bey tarafından kefaletsiz olarak tediye ettirilen 20,000 İngiliz Lirası'nın müsebbiplerinden tazminine ait dava safahatından bahis ve bu kabil davaların merci-i rüyetinin tayin ve tefsirine dair 3/120 numaralı Başvekalet teskeresi” başlığı ile meclis gündemine gelen konu, öncelikle bu davaya ve buna benzer davalara adlî mahkemelerin mi yoksa Divân-ı Âlî'nin mi bakması gerektiği noktasından ele alınmıştır.

Meclis bünyesinde faaliyet gösteren Adliye Encümeni, söz konusu uygulamanın yürürlükten kaldırılan Kânûn-i Esâsî ve Teşkilât-ı Esâsiye kanunlarıyla ilgili olduğunu beyan ederek konu hakkında öncelikle Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni'nin mütalaasının alınması gerektiği düşüncesiyle evrakı Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni'ne göndermiştir. Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni ise temyiz mahkemesine tashih-i karar için başvurulmuş olduğunu bundan dolayı verilecek kararın doğru ve yerinde olmayacağını ifade ederek evrakı tekrar Adliye Encümeni'ne göndermiştir⁶⁸. Bu arada temyiz mahkemesi, tashih-i karar için yapılan başvuruyu, 4 Haziran 1928'de reddederek ilâmını 21 Ekim 1928'de Seyr-i Sefâin İdâresi'ne tebliğ etmiştir⁶⁹. Bunun üzerine Adliye Encümeni, 18 Aralık 1928 tarihinde konunun Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun tefsirini gerektirdiği gerekçesiyle konuyu tekrar Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni'ne havale ederek mütalaasını istemiştir. Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni, 20 Aralık 1928'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği mazbatada, yapılan tetkik sonucunda şu karara varıldığını bildirmiştir: “Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun icra vekilleri erkanının müşterek

⁶⁷ 22 Nisan 1928 tarihinde Başvekaletten Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne gönderilen teskere için bkz. **BCA**, Dosya No: 745M, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 9.51.46.

⁶⁸ Adliye ve Teşkilât-ı Esâsiye Encümenlerinin mazbataları için bkz., **T.B.M.M. ZC**, C. VIII, s. 33.

⁶⁹ Adliye ve Teşkilât-ı Esâsiye Encümenlerinden mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, **T.B.M.M. ZC**, C. XII, s. 170.

ve münferit mesuliyetlerinden bahis olunan 46. maddesi, nizamname-i dahilinin 169. maddesiyle mesuliyetin gerek cezaî ve gerek malî hususatta meclisçe tahkikat icrasıyla Divân-ı Âlî'ye sevki suretiyle tasrih ve tespit edilmiş bulunmasına binaen encümenimiz bu sarahatler muvacehesinde meselede ayrıca tefsire muhtaç bir cihet görememiş ve meselede tefsire mahal bulunamadığına karar verilmiştir.”⁷⁰

24 Aralık 1928'de T.B.M.M. genel kurulunda yapılan görüşmeler neticesinde konunun bir de Adliye Encümeni ve Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni'nden oluşacak Muhtelit Encümen tarafından değerlendirilmesi istenmiştir. Bu yönde, Isparta Milletvekili Hakim Rıza Bey tarafından sunulan takrir, kabul edilerek, konu, Muhtelit Encümen'in mütalaasına havale edilmiştir⁷¹. Muhtelit Encümen, çalışmaları neticesinde meclis başkanlığına gönderdiği mazbatada şu ifadeler ile Mahmud Muhtar Paşa ve Nail Paşa aleyhine açılan davanın ve bu tür davaların Divân-ı Âlî'ce görülmesi gerektiği yönünde mütalaasını bildirmiştir: “Kânûn-i Esâsî'nin 30. ve 31. maddeleri ve Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun 46. ve nizamname-i dahilinin 169. maddeleri ahkamı sarihtir. Kanûn-i Esâsî'ye göre nazırların ve Teşkilât-ı Esâsiye'ye nazaran vekillerin vazife-i memuriyetlerinden münbais mesuliyetleri Divân-ı Âlî'ye sevk olunur.”⁷² Muhtelit Encümen'in bu yöndeki mütalaasını içeren mazbata, 16 Şubat 1929'da Meclis'te müzakere edilmiş, Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey tarafından verilen takririn kabulü ile “Esbak Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa ile esbak Maliye Nazırı Nail Bey'in malî mesuliyetine mütedair olup geçen içtima senesi sonlarında büyük meclise arz edilen talebin Muhtelit Encümenince tetkikatında hadiseye müteallik muhakemenin Divân-ı Âlî'ye ait olduğu, tefsire mahal görülmemek suretiyle tespit edilmiştir. Binaenaleyh meselede tefsire mahal olmadığına Başvekalete tebliğiyle beraber hakikaten malî mesuliyeti müstelzim bir hali olup olmadığına bu

⁷⁰ T.B.M.M. ZC, C. VIII, s. 33.

⁷¹ T.B.M.M. ZC, C. VI, s. 84.

⁷² T.B.M.M. ZC, C. VIII, s. 33.

içtima senesi nihayetine kadar tahkikiyle neticenin heyet-i celileye arzı zımında Muhtelit Tahkikat Encümenine sevkine” karar verilmiştir⁷³.

Heyet-i Umûmiye'nin 16 Şubat 1929 tarihli 35. inikadının 1. celsesinde kabul olunan 481 numaralı kararı, 17 Şubat 1929 tarihinde Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tarafından düzenlenen bir teskere ile Başvekâlete bildirilmiştir⁷⁴. Meclis, öncelikle 17 Şubat 1929'da Başvekalet'e gönderdiği teskere ile tahkikat kararını bildirmiş daha sonra da 20 Şubat 1929 tarihinde Başvekalet'e gönderdiği teskere ile Başvekaletin 22 Nisan 1928 tarihli teskeresine 482 numaralı karar ile cevap vermiştir. Gönderilen teskerede karar şu şekilde ifade edilmektedir: *“hukuk-ı şahsiye-i devlet noktasından tahrik edilecek bu kabil davaların merci-i rüyeti mülga Kânûn-i Esâsî'nin 30. ve 31. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 46. ve Dahilî Nizamnâmenin 169. maddelerinde Divân-ı Âlî olduğu tasrih ve tespit edilmiş bulunmasına binaen tefsire mahal görülmediği, Heyet-i Umumiyenin 16/II/1929 tarihli inikadının 1 inci celsesinde takarrür etmiştir.”*⁷⁵

Davanın görüleceği yerin Divân-ı Âlî olarak tespit edilmesiyle beraber meclis, bu kez Mahmud Muhtar Paşa ve Nail Bey'in malî mesuliyetlerinin bulunup bulunmadığını tespite yönelmiştir. Bu iş için görevlendirilen, Adliye ve Teşkilât-ı Esâsiye Encümeni'nden oluşan, Muhtelit Encümen, 21 Mart 1929'da Yunus Nadi Bey'in riyâsetinde çalışmalarına başlamıştır. Encümen bu ilk toplantısında öncelikle konuyla ilgili mevcut dosyaların tetkikine, Taymes Ayron Vorks Şirketi'ne 20,000 İngiliz Lirası ödenmesine dair evrak-ı müsbitenin teminine ve Seyr-i Sefâin İdâresi'nin o günkü ve şimdiki muhasebecilerinin dinlenmesine karar vermiştir. Alınan bu karar hem Maliye

⁷³ **T.B.M.M. ZC**, C. VIII, s. 38. Ayrıca bkz. “Mahmut Muhtar Paşa mes'elesi Muhtelit Encümen derhal tahkikata başlayacak”, **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1929.

⁷⁴ Başvekâlete gönderilen 481 numaralı karar şu şekildedir: “İngiltere'de kâin “Thames Iron Works fabrikalarına sipariş olunan üç tane uskurlu vapur esmanına mahsuben esbak Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa ile Maliye Nazırı Nail Bey tarafından kefaletsiz olarak tetkiye ettirilen yirmi bin İngiliz Lirası meselesinde hakikaten malî mesuliyeti müstelzim bir hal olup olmadığının bu içtima nihayetine kadar tahkiki ile neticesinin Heyet-i Celileye arzı, Heyet-i Umumiye'nin 16/2/II/1929 tarihli ve 35 inci inikadının I inci celsesinde takarrür etmiştir.” **BCA**, Dosya No: 745M, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 9.51.46.

⁷⁵ **BCA**, Dosya No: 745M, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 9.51.46.

Vekâleti'ne hem de Seyr-i Sefâin Umûm Müdürlüğü'ne tebliğ edilmiştir⁷⁶. Muhtelit Encümen bu kararı doğrultusunda 26 Mart 1929'da Seyr-i Sefâin Umûm Müdürü Sadullah Bey, Seyr-i Sefâin İdâresi meclis eski üyesi Osman Kemal Bey, Emekli Bahriye Yüzbaşı Hilmi Bey, Muhasebe Eski Mümeyyizi Saddetin Bey ve Divân-ı Muhassebat'tan memuren gelen Hasan Zeki Bey'i konu hakkındaki bilgilerine başvurmak üzere dinlemiştir. Aynı günkü toplantıda Encümen'in 20 Nisan 1929'da yapacağı toplantıya Mahmud Muhtar Paşa'nın davet edilerek dinlenmesine karar verilmiştir⁷⁷. Bu sırada Mısır'da bulunan Mahmud Muhtar Paşa'ya Kahire Büyükelçiliği vasıtasıyla ulaşılarak 20 Nisan 1929'da Muhtelit Encümen'in toplantısında bulunarak Encümeni bilgilendirmesi istenmiştir. Ancak Mahmud Muhtar Paşa, sıhî nedenlerden dolayı Nisan ayının sonunda Münih'te bulunması gerektiğini belirterek, kendisinin konu hakkında yazılı olarak izahat vereceğini ifade etmiş ve daveti kabul etmemiştir⁷⁸.

Bu gelişmenin ardından Mahmud Muhtar Paşa, Başvekalete gönderdiği arzuhalinde "Bahriye Nazırlığı zamanında bir vapur alışverişinden dolayı kendisine mesuliyet atfeden neşriyatın doğru olmadığını, İngiliz şirketine 40.000 İngiliz Lirası'nın diğer alakadar makamlarca verildiğini, tahkikatın kefalet alınmamış olduğu noktasından değil, inşa halinde olan geminin Seyr-i Sefâin'in mülkü olarak kaydettilmemesi noktasından yapılması lazım geldiğini bildirmiştir."⁷⁹

Nisan ayının sonlarında Muhtelit Encümen'in genel kanaati, oluşmaya başlamıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nin 25 Nisan 1929 tarihli nüshasında Muhtelit Encümen'in 24 Nisan 1929 tarihli toplantısından bahsedilerek haberde şu ifadeler yer verildiği görülmektedir: "*Muhtelit Encümen, bu günkü içtimasında esbak Bahriye Nâzırı Mahmud Muhtar Paşa'nın Divân-ı*

⁷⁶ "Mahmut Muhtar Pş. mes'elesi", **Cumhuriyet**, 22 Mart 1929. Ayrıca bkz. "Seyrisefainde Muhtar Pş. Tahkikatı için bazı zevat Ankaraya çağrıldı", **Cumhuriyet**, 26 Mart 1929.

⁷⁷ "Seyrisefain sui istimali Mahmut Muhtar Paşa ile Nail B.in mes'uliyeti tahakkuk ediyor", **Cumhuriyet**, 27 Mart 1929.

⁷⁸ **T.B.M.M. ZC**, C. XII, s. 184.

⁷⁹ "M. Muhtar Paşa Baş vakâlete bir mektup gönderdi", **Cumhuriyet**, 29 Mart 1929.

*Âlî'ye sevkine müttefikan karar vermiştir. Aldığımız malumata göre encümen mürur-i zaman meselesinin varit olmadığına ve her türlü hukukî delâil ve hadisenin ariz ve amik tetkiki neticesinde şekil-i muamele itibariyle Mahmud Muhtar Paşa'nın tezahür eden mesuliyet-i maliyesine binaen Divân-ı Âlî'de muhakemesine karar vermiş bulunmaktadır.*⁸⁰ Muhtelit Encümenin bu kararı almasından sonra geriye encümenin Mahmud Muhtar Paşa'nın Divân-ı Âlî'ye sevkini talep eden mazbatasının meclis gündemine alınarak meclisin karar vermesine kalıyordu.

Muhtelit Encümen'in mazbatası, 27 Mayıs 1929'da meclis gündemine alınmıştır⁸¹. 30 Mayıs 1929 tarihli 73. inikadın 1. celsesinde müzakere edilen mazbata, oy çokluğu ile kabul edilerek Mahmud Muhtar Paşa'nın Divân-ı Âlî'ye sevkine karar verilmiştir⁸². 1 Haziran 1929 tarihinde Meclis Başkanlığı tarafında Başvekâlete gönderilen 511 karar numaralı teskere şu şekildedir:

*“Esbak Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa'nın, Seyr-i Sefâin namına Anadolu Demiryolu Kumpanyası'ndan istikraz yolu ile alınan yirmi bin İngiliz Lirası'nı, mukavelelerinde açıkça yazılı kefaleti yaptırıp almaksızın aciz halinde bir şirkete vererek gerek bu parayı gerek mukavele icabı faiz ve tazminatını tahsili mümteni bir borç haline getirmek ve bu suretle hazine hakkını ziyaa uğratmak gibi malen mesuliyeti müstelzim bir hareketi olduğuna binaen, bu borçların yapılan ve yapılacak olan bütün masarifiyle birlikte kendisinden tahsili maksadıyla evrakının tevdi için, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun altmış yedinci maddesi hükmünce, Divân-ı Âlî'nin teşkili lazım geldiğine, Heyet-i Umûmiye'nin 73 üncü inikadının 1 inci celsesinde karar verilmiştir.”*⁸³

⁸⁰ “M. Muhtar Pş. nın Divanı Âliye sevkine karar verildi”, **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1929.

⁸¹ “Muhtelit encümenin mazbatası Mahmut Muhtar Paşanın Divanı Âliye sevki talep ediliyor Mazabata ruznameye alındı”, **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1929.

⁸² **T.B.M.M. ZC**, C. XII, s. 185. Ayrıca bkz. “Meclis Mahmut Muhtar Paşanın divanı Âliye sevkine karar vermiştir”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1919.

⁸³ **BCA**, Dosya No: 745M, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 9.51.46. Aynı teskere için bkz. İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986)**, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, s. 71.

Üyeleri belirlenerek Eskişehir’de toplanmasına karar verilen Divân-ı Âlî’nin⁸⁴ başkanlığına Temyiz Mahkemesi Reisi İhsan Bey getirilmiş ve Divân-ı Âlî, 25 Haziran 1929 tarihinde Eskişehir’de toplanarak çalışmalarına başlamıştır. Divân-ı Âlî, bu ilk toplantısında Mahmud Muhtar Paşa’nın konu hakkındaki mesuliyetini ele alarak, İsviçre’nin Lozan kentinde bulunan Mahmud Muhtar Paşa’ya 18 Temmuz 1929’da yapılacak duruşmada hazır bulunmasını tebliğ etmiştir⁸⁵. Kısa süre içerisinde konuyla ilgili evrakın tetkikini tamamlayan Divân-ı Âlî, 3 Temmuz 1929’da Mahmud Muhtar Paşa’nın 17 Temmuz’a kadar mahkemeye başvurmaması halinde davaya gıyabında başlanması yönünde karar vermiştir⁸⁶.

İlk duruşması 18 Temmuz 1929’da yapılan davaya Mahmud Muhtar Paşa, iştirak etmemiştir⁸⁷. Divân-ı Âlî, 3 Kasım 1929 tarihli son duruşmada Mahmud Muhtar Paşa hakkındaki hükmünü açıklamıştır⁸⁸. Divân-ı Âlî’nin karar metni şu şekildedir: “*Müdde-i aleyh Mahmud Muhtar Paşa’nın yirmi iki bin dört yüz on bir lira bir buçuk kuruştan iskonto edilen yüzde beş bi’t-tenzil mütebakisinin altın olarak ve davaya arzuhalinin kaydı tarihi olan 3 Şubat 1341 (3 Şubat 1925) tarihinden itibaren yukarıda gösterilen hesaplar üzerinden baliğ olduğu faizin ve avukatlık kanununun 10 uncu maddesine tevfikan ücret-i vekâlet olarak takdir olunan bin yüz on iki liranın evrak-ı nakdiye olarak tahsiline ve vesaik-i resmiyeye müsteniden müddei ve tavizan hazine tarafından tesviye olunan şuhut ve heyet-i naibe masarifiyle aşağıda müfredatiyle gösterilen ilâm ve saire harcının da seriyetle hükmedilerek aidiyetine 3 Teşrîn-i Sânî 929 tarihinde ekseriyetle hükmedilerek alelhusus tafeyn vekillerine tevhim kılındı.*”⁸⁹

Böylece Mahmud Muhtar Paşa, hazinenin zararına neden olduğu gerekçesiyle 22 bin 411 lira 1,5 kuruş altın lirayı faiziyle birlikte ödemeye ve

⁸⁴ BCA, Sayı: 8104, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 4.33.12.

⁸⁵ “Divanı Âli reis ve azalarını seçerek tetkikata başladı”, **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1929.

⁸⁶ “Muhtar Pş. davası”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1929.

⁸⁷ “Divanı Âli bugün Eskişehirde toplanıyor”, **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1929. Ayrıca bkz. “Divanı Âlide”, **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1929.

⁸⁸ Murat Bardakçı, “17 yıl sonra gelen Yücedivan’lı intikam”, **Hürriyet**, 27 Aralık 1998.

⁸⁹ Rahmi Kumaş, **İktidardan Yüce Divana**, Tekin Yayınevi, Ankara, Temmuz 1980, s. 89.

mahkeme masraflarını karşılamaya mahkûm edilmiş oluyordu⁹⁰. Her ne kadar Mahmud Muhtar Paşa'nın avukatları kararın temyizi için girişimlerde bulunmuşlarsa da değişen hiçbir şey olmamıştır. Seyr-i Sefâin İdâresi, Mahmud Muhtar Paşa'nın ödemeye mahkum edildiği paranın tahsili için İstanbul icra dairesine başvurarak, Mahmud Muhtar Paşa'nın İstanbul'da bulunan kırk beş parça emlakı üzerine haciz koydurmuştur. İcra dairesi, oluşturulan bilirkişi heyetiyle bu emlakın 22,000 altınına mukabil olan kısmını satarak bu parayı tahsil etmeye karar vermiştir⁹¹.

1.5.2. Mahmud Muhtar Paşa'nın Son Yılları ve Vefatı

Divân-ı Âlî tarafından devletin zararını tazmin etmeye mahkum edilen Mahmud Muhtar Paşa, bu karar karşısında adeta yıkılmış ve kendisine karşı haksızlık yapıldığı düşüncesiyle, “*adaletin olmadığı bir memlekette yaşamam*” diyerek, bir daha Türkiye'ye dönmek üzere ülkeyi terk etmiştir⁹². Mısır'da hayatını devam ettiren Mahmud Muhtar Paşa, 1932 yılında oğlu Halil Muhtar'ın kanserden vefat etmesi ile iyice müteessir olmuş, Halil Muhtar'ın Nimet ve Feyzullah isimlerindeki çocuklarıyla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Halil Muhtar'ın vefatı üzerinden altı ay geçtikten sonra torunu Nimet'in ölümü Mahmud Muhtar Paşa'yı daha da derinden etkilemiştir⁹³. Mahmud Muhtar Paşa, hayatı boyunca dinî vecibelerini elinden geldiğince yerine getirmiş olmakla beraber, hayatının son yıllarında tasavvuf ve tarikata meyl etmiş dinî konularla daha yakından meşgul olmuştur⁹⁴.

Mahmud Muhtar Paşa, bu yıllarda son çalışması “La Sagesse Coranique” ile meşgul olmuştur. “Kur'an'ın Bilgeliği” olarak çevirebileceğimiz bu eseri, Mahmud Muhtar Paşa, hem Türkçe hem de Fransızca olarak

⁹⁰ Kemal Özsemerci, **Tük Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri**, 1. Baskı, T.C. Sayıştay Başkanlığı Yay., Ankara, Ekim 2003, s. 24.

⁹¹ “Mahmut Muhtar Pş.nın emlâkine haciz vazedildi”, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1929.

⁹² Tugay, **a.g.e.**, s. 69. Müfit Ekdal, Paşa'nın ülkeyi tek ederken “adalet olmayan yerde yaşamaz” dediğini ve bir arkadaşına “sofraya koyacak bir tabak çorbaya dahi kudretim kalmadı” şeklinde dert yanarak ağladığını belirtmektedir. Ekdal, **a.g.e.**, s. 69-70.

⁹³ Tugay, **a.g.e.**, s. 69-70.

⁹⁴ İnal, **a.g.e.**, s. 1866.

kaleme almaya çalışmış ancak Türkçe kısmını beğenmemesi üzerine eseri Fransızca olarak yazmaya devam ederek 16 Mart 1935 tarihinde ölümünden iki gün önce tamamlamıştır.

Son kitabını tamamlayarak 17 Mart 1935'te İskenderiye'ye gitmek üzere gemi seyahatine çıkan Mahmud Muhtar Paşa, 18 Mart 1935'te İtalya'nın Napoli kenti ile yine İtalya'ya bağlı Sicilya Adası'nın Messina kenti arasında geçirdiği bir kalp krizi sonucunda 67 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi Napoli'den İskenderiye'ye götürülerek, Kahire civarındaki İmam Şâfi Mezarlığı'na defnedilmiştir⁹⁵.

1.6. EŞİ ve ÇOCUKLARI

Mahmud Muhtar Paşa, 1896 yılının başlarında Mısır eski Hıdivi İsmail Paşa'nın⁹⁶ küçük kızı Prenses Nimetullah İsmail Hanım ile nişanlanarak aynı yıl evlenmiştir⁹⁷. Böylece Mahmud Muhtar, Hıdiv ailesiyle akrabalık tesis etmiş oluyordu⁹⁸. Prenses Nimetullah Hanım, Hıdiv İsmail Paşa ve Neşedil

⁹⁵ Tugay, **a.g.e.**, s. 70. Ayrıca bkz. İnal, **a.g.e.**, s. 1866.

⁹⁶ Hıdiv İsmail Paşa, Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın (1798-1848) oğludur. İbrahim Paşa da Mehmed Ali Paşa'nın en büyük oğlu olup 1848'de kısa bir süre Mısır valiliği yapmıştır. Bostan, **a.g.e.**, s. 126. Sultana ödediği vergiyi önemli ölçüde artırarak en büyük erkek çocuğun veraset hakkını ve Farsça bir deyim olan "hıdiv" rütbesini almayı başarır. Hıdivlik, Mısır paşalığı deyiminde saklı olan kulluk görüntüsünü yok eder. 1863'te Mısır Hıdivi olur. Önemsiz konularda cimri, büyük işlerde çok cömerttir ve 17 Kasım 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışında Binbir Gece Masalları'na yakışacak şatafatta törenler düzenletir. Çok elverişsiz şartlarda ve yüksek faizle borçlanır. Maliyenin iflasını önlemek için 1874'te Süveyş Kanalı şirketindeki Mısır hisselerini İngiliz Başbakanı Disraeli'ye satar. İki yıl sonra ülkeyi yine iflasın eşiğine getirir ve Avrupa devletlerinin Kahire'de Kamu Borçları sandığı adı altında bir kurum oluşturmalarına izin vermek zorunda kalır. Bu kurum ülkenin gelirlerini denetleyecek ve dış borç ödemelerinde hangi gelirlerin kullanılacağını belirleyecektir. Yabancıların ulusal ekonomiye karışmalarının yanı sıra politikaya da el koymalarına izin verir; 1877'de kurulan "Bakanlar Konseyi" Fransız, İngiliz ve Mısırlı üç kişiden oluşan bir kurumdur. Bu kurum milliyetçi görüşlerin alevlenmesine ve Said'in reformları sayesinde yüksek rütbelere ulaşabilmiş ilk Mısırlı olan Orabi'nin başkanlığındaki ordunun ayaklanmasına neden olur. Kamuoyunun da desteğini alan Hıdiv yabancıları kovar, ancak İngiliz etkisi altındaki Bâb-ı Âli'nin baskılarına dayanamayarak 25 Haziran 1879'da çekilmek zorunda kalır. Bkz. Gilbert Sinoué, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun**, (Çev.: Ali Cevat Akkoyunlu), 2. Baskı, Doğan Kitapçık, İstanbul, Ocak 2004, s. 387.

⁹⁷ Tugay, **a.g.e.**, s. 53-54.

⁹⁸ Bu esnada Mısır Fevkalade Komiseri olarak Kahire'de bulunan Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın, Osmanlı Devleti'ne karşı daima istiklal hazırlıkları içinde olmakla suçladığı, Hıdiv İsmail Paşa ile akrabalık tesis etmesi oldukça ilginçtir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Hıdivin 1870'te Yemen'de isyan eden Muhammed bin Aiz'e yardım ettiğini, isyanın başından sonuna

Kadınefendi çiftinin Prenses Azize Hanım'dan (1874-1931) sonraki ikinci çocukları olarak 24 Eylül 1875 tarihinde Kahire'de doğmuştur⁹⁹.

Mahmud Muhtar Paşa ve Prenses Nimetullah İsmail Hanım, 4 Eylül 1896'da Emirgan'da evlenmişlerdir. Çiftin bu evlikten Emine Düriye isminde bir kızları, İsmail Muhtar, Halil Muhtar, Ömer Muhtar ve Alaeddin Muhtar isimlerinde dört erkek çocukları olmuştur. Prenses Nimetullah Hanım, sosyal konularla yakından ilgilenmiş, başkanlığında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kadınlar kısmı oluşturulmuştur¹⁰⁰.

1897 Ağustos'unda doğan Emine Düriye, İsviçre ve Almanya'da resim eğitimi almış, 1921 yılında Mareşal Fuad Paşa'nın oğlu Ahmed Hulusi Bey'le evlenmiştir¹⁰¹. Ahmed Hulusi (Tugay), uzun yıllar büyükelçilik yapmıştır. Emine Düriye, hayırseverliği ve özellikle de hayvanlara olan düşkünlüğü ile tanınmış, tarih ve sanat bilgisi, değişik kültürler ve insanlara olan alakası ile devletimizi de muhtelif ülkelerde olgunlukta temsil etmiştir. "Three Centuries Family Chronicles of Turkey and Egypt" ismiyle 1963 yılında Oxford Üniversitesi tarafından basılan eseriyle tanınmıştır. 1975 yılında vefat etmiştir¹⁰².

1900 yılında doğan İsmail Muhtar'ın çocukluk yılları oldukça maceralı geçmiştir. 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Avusturya'ya giderek Avusturya ordusuna katılmıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın diplomatik girişimleri ile tekrar Almanya'ya dönmesi sağlanmış ve bir süre sonra da Almaya II. Uhlans Alayı'na katılmıştır. Geçirmiş olduğu ciddi bir kan hastalığı nedeniyle buradan ayrılmış ve yarım kalan eğitimini tamamlamıştır¹⁰³. Uzun yıllar Kenya'da profesyonel safari avcısı olarak milyonlere safariler organize etmiştir. İsmail Muhtar, 1953

değin Yemen'e casus ve fitne fesat mihrakları gönderdiğini belirtmektedir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, ...**Evveli**, s. 43.

⁹⁹ Tugay, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁰⁰ **Aynı eser**, s. 210.

¹⁰¹ **Aynı eser**, s. 67.

¹⁰² Feyzullah Muhtar Katırcıoğlu ile 27 Nisan 2006 tarihinde yapılan mülakat.

¹⁰³ Tugay, **a.g.e.**, s. 68.

yılında İskenderiye açılarında teknesine benzin koyarken dökülen benzinin ateş almasıyla bir kaza neticesinde vefat etmiştir¹⁰⁴.

1901 yılında doğan Halil Muhtar, 1925 yılında Fethi Ahmed Paşa'nın torunu Nüveyre Hasağa ile evlenmiştir¹⁰⁵. Bu evlilikten Halil Muhtar'ın Nimet isminde bir kızı, Feyzullah Muhtar isminde bir erkek evladı olmuştur. 1932 yılında kanserden ölen Halil Muhtar'ın çocukları ile Mahmud Muhtar Paşa ilgilenmiştir. 1926 doğumlu olan Nimet, 1933 yılında 7 yaşındayken vefat etmiştir¹⁰⁶. 1928 doğumlu olan Feyzullah Muhtar, Oxford Üniversitesi'nde Siyasal Bilimler eğitimi almış ve Julia Pitt Bennet ile evlenmiştir. Bu evlilikten 1952 yılında İbrahim Hüseyin ve 1954 yılında Nimet isimli iki çocukları olmuştur¹⁰⁷. Feyzullah Muhtar, Nisan 2000'de Yapı Kredi Yayınlarından çıkan "Yeryüzü Suretleri Images Of The Earth F. Muhtar Katırcıoğlu Harita Koleksiyonu Map Collection" isimli eseriyle tanındığı gibi Türkiye'nin en büyük yemek ve ziyafet mönüleri koleksiyoncusu olarak bilinmektedir¹⁰⁸.

1902 yılında doğan Ömer Muhtar, 1925 yılında Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın kızı Prenses Şevket Hanımla evlenmiştir. Çiftin bu evlilikten 1927 doğumlu Emine Neşedil ve 1929 doğumlu Zehra Kadriye isimli iki kız çocukları olmuştur¹⁰⁹. Ömer Muhtar, Jena ve Göttingen üniversitelerinde Uluslararası hukuk tahsili ve doktorası yapmıştır. Bir süre Cenevre'de Birleşmiş Milletler bünyesinde çalışmıştır. 1932 yılında Türk Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlamıştır. Ömer Muhtar, 1936 yılında Viyana'da bağırsak kanserinden vefat etmiştir. Edebiyata meraklı olan Ömer Muhtar, Dostoyevski'nin eserlerini aslından okuyabilmek için Rusça öğrenmiştir. Ömer Muhtar, vefatıyla beraber arkasında içerisinde on altı bin kitap bulunan bir kütüphane bırakmıştır. Emine Neşedil Hanım, İzmir'in tanınmış ailelerinden Tuzcuzadelerden Recep Bülent Talı Bey ile evlenmiştir. Emine

¹⁰⁴ Emine Neşedil Talı (Katırcıoğlu) ile yapılan 28 Eylül 2006 tarihinde yapılan mülakat.

¹⁰⁵ Tugay, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁰⁶ **Aynı eser**, s. 68-69.

¹⁰⁷ **Aynı eser**, s. 68.

¹⁰⁸ Ahmet Örs, "Menü Lokantanın Aynasıdır", **Sabah**, 24 Aralık 2005.

¹⁰⁹ Tugay, **a.g.e.**, s. 68.

Neşedil Hanımın bu evlilikten Nimetullah, Naima Neşedil, Hatice Zeynep isimlerinde üç kız çocukları olmuştur¹¹⁰. Ahmed Tugay ile evlenen Zehra Kadriye Hanım, bu evlilikten Yusuf Kamil (1950), Fatma Necla (1951), Mehmed Bülend (1953), Davud Osman (1959) ve Selim isimlerinde beş evlada sahip olmuştur¹¹¹.

11 Ekim 1910'da doğan Mahmud Muhtar Paşa'nın küçük oğlu Alaeddin Muhtar¹¹², Amerika'da Yale Üniversitesi'nde ziraat eğitimi almıştır. Mısır'da Prenses Nimetullah Hanım'a ait çiftliklerin idaresiyle ilgilenmiştir. 1954 Nasır İhtilâli'nden sonra Türkiye'ye gelmiştir. Alaeddin Muhtar, mükemmel bir uzun mesafe yüzücüsü ve iyi bir polo oyuncusu olarak tanınmıştır. Klasik Batı müziğini iyi tanıyan ve seven bir kimsedir. 1980'li yıllarda cilt kanserinden Fransa'da vefat etmiştir¹¹³.

1.7. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN ŞAHSÎ VE FİZİKÎ ÖZELLİKLERİ

Mahmud Muhtar Paşa, muhteris¹¹⁴, mağrur fakat kin tutmaz, kibar¹¹⁵, hakikî bir vatanperver ve akl-ı selim sahibi¹¹⁶, cesur¹¹⁷ ve yakışıklı¹¹⁸ bir zat olarak tanınmıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın şahsî özellikleri ile askerî ve siyâsî hayatına dair yapılan değerlendirmelerden bazıları şu şekildedir:

Colmar von der Goltz Paşa, Mahmud Muhtar Paşa'nın özellikle askerî yönüne dikkat çekerek, Mahmud Muhtar Paşa hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "*Erkân-ı Harbiye zâbitanından birisi hakkında beyân-ı mütâlaâta lüzum ve mecburiyet hissetmekteyim ki bu zât esasen ordunun erkân-ı*

¹¹⁰ Emine Neşedil Talı (Katırcıoğlu) ile yapılan 28 Eylül 2006 tarihinde yapılan mülakat.

¹¹¹ Tugay, **a.g.e.**, s. 68.

¹¹² **Aynı eser**, s. 284.

¹¹³ 27 Nisan 2006 tarihinde Feyzullah Muhtar Katırcıoğlu ve 28 Eylül 2006 tarihinde Emine Neşedil Talı (Katırcıoğlu) ile yapılan özel mülakatlar.

¹¹⁴ **Harbiye Nazırı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, (Drl.: Adem Sarıgöl), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Aralık 2001, s. 89.

¹¹⁵ Ekdal, **a.g.e.**, s. 54

¹¹⁶ Galip Kemalî Söylemezoğlu, **30 Senelik Siyasî Hâtıralarımın Üçüncü ve Son Cildi (1918-1922)**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1953, s. 263.

¹¹⁷ Stephane Lauzanne, **Balkan Acıları Hastanın Başucunda Kırk Gün**, 1. Baskı Kastaş Yay., İstanbul, Ocak 1990, s. 35.

¹¹⁸ Ekdal, **a.g.e.**, s. 61. Ayrıca bkz. İnal, **a.g.e.**, s. 1866.

harbiye heyetine ithal edilmiş bulunmayıp (1897 Osmanlı-Yunan Harbi) kendiliğinden meydan-ı harbe gelmiş ve müstakilâne müdâhilat ve icrâata başlamış olan yaver-i hazret-i padişahî Miralay Mahmud Muhtar Bey'dir. Müşarünileyh, Türkiye ordusunun en güzide ve en gâribelerindedir. Genç zeki, kaviyyü'n-nebiyye, ma'lûmât ve dirâyetli, Gazi Muhtar Paşa hazretleri gibi bir zât-ı âli ve asilin oğlu, teferrud ve temeyyüz etmiş bulunan pederinin hidemât ve icrâat-ı azime ve hasenesinin necip bir varisi olup fazla olarak Mısır prenseslerinden birisini tezevvüc etmiş bulunduğu cihetle fevkalade müsâid bir hâl içinde bulunup büyük bir tarîk-i terakkî önünde hazır ve küşâdedir. Fakat şurası cây-ı te'mil ve sualdir ki acaba ahval-i gâribe ve tebâ-i acibeye mâlik olan şark memâlikinde Mahmud Muhtar Bey'in evsaf ve hisâil-i mümtâzesi düşmanlarının hırs ve tamağı ve nazar-ı hasedini celb eyleyecek midir? Eğer müşarünileyh böyle bir dehşetli tehlikeye uğramadan kendisini kurtarabiliyorsa pek ziyâde sevdiği vatanına bir gün gelecektir ki pek büyük hidematta bulunacaktır. Mahmud Muhtar Bey, mesâil-i cesime-i harbiyedeki malumat ve iktidarını İstanbul'un sûret-i müdafaasına pederinin Ruslar'a karşı 1877'deki hareketine, Tuna boyundaki muhârebât-ı müteaddideye dair tahrir ve neşr etmiş olduğu eserle pek ala bir sûretle isbat ve izhâr eylemiştir....¹¹⁹

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın vefatı dolayısıyla İkdâm Gazetesi'nde yayınlanan imzasız bir makalenin sonunda Mahmud Muhtar Paşa hakkında şu ifadelerle yer verildiğini aktarmıştır: *"Mahmud Muhtar Paşa gibi, merhumun bütün fedail-i askeriyesini temsil edecek bir oğlu istihlâf etmiş olması ان هذا لشبل من ناك الأسد mısraını hatırlara getirir."* İnal, eski sadrazamlardan Şerif Paşa'nın Paris'ten kendisine göndermiş olduğu mektupta Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Mahmud Muhtar Paşa hakkında şu ifadelerle yer verildiğini belirtmiştir:

"Gazi Ahmed Muhtar Paşa, öyle bir zamanda değil, evkat-ı dadiyede dahi makam-ı sadareti ihraz için muktazi evsafı haiz değil idi. Oğlu (Mahmud Muhtar Paşa), elinde baziçe (oyuncak) idi. Bir gün ehibbadan biri,

¹¹⁹ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 73-74.

sadrazamın kendisini pek büyük gördüğünü ve oğlunu (Mahmud Muhtar Paşa) Köprülü Fazıl Ahmed Paşa telakki ederek memleketin halas-ı selameti anın yediyle olacağını itikad ettiğini söylemesiyle ben “evet, devr, Köprülüler devrine müşabihdir. Fakat benzemeyen bir şey var ise o da sadrazamın Köprülü Mehmed Paşa olmamasıdır. Evvela babası olmalı ki ondan Fazıl Ahmed Paşa gibi bir oğul gelsin” cevabını vermiş idim.”¹²⁰

Osmanlı Devleti'nin 1908-1913 yılları arasında Rusya Sefirliğini yürüten Turkhan Paşa, 23 Ekim 1914 tarihinde Mahmud Muhtar Paşa'ya göndermiş olduğu mektubunda, Bulgar General Dimitriev ile yapmış olduğu bir görüşmenin tutanağında Dimitriev'in Mahmud Muhtar Paşa'nın I. Balkan Harbi esnasındaki başarısından nasıl bahsettiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Yeni atandığım görevime gelirken Berlin'in yolumun üstünde olmamasına çok üzüldüm; Mahmud Muhtar Paşa, ile tanışıp, stratejisinin, taktığının ve cesaretinin bende uyandırdığı hayranlığı bizzat kendisine ifade etmek isterdim; sizin en iyi generaliniz olduğunu hiç kimse reddemeyeceği gibi, hangi ülkede olursa olsun oranın da en iyi generali olurdu. Eğer Osmanlı ordusunun başkumandanı o olsaydı, sizin için herşey farklı gelişirdi. Kırkkilise'de 20 bini yedek (redif) olan 25-30 bin kişiye komuta ediyordu. Oysa onun karşısında, benim emrimde 80 bini düzenli (nizamî) Bulgar ordusuna ait olmak üzere 90 bin kişilik bir kuvvet vardı. Demek ki, kendisinden üç defa daha kuvvetli bir güç karşısında bulunuyordu. Buna rağmen, hayran olunacak bir cesaret ve fedakarlıkla saldırıyı o başlattı ve bana büyük kayıplar verdirtti...”¹²¹

Stephane Lauzanne ise eserinde Mahmud Muhtar Paşa hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

¹²⁰ İnal, **a.g.e.**, s. 1867. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın oğludur. Köprülü Mehmed Paşa, Sultan IV. Mehmed'in saltanı esnasında 15 Eylül 1656'da sadrazam olmuş, 31 Ekim 1661'de vefat etmiştir. Fazıl Mehmed Paşa'nın vefatından sonra oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, sadaret makamına getirilmiştir. Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, 3. Baskı, Oğlak Yay. İstanbul, Ocak 2000, s. 313-314.

¹²¹ “Kızının Kalemileyle Mahmut Muhtar Paşa'nın Yaşamı (1866-1935)”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, S. 25, Ocak 1986, s. 22.

*“Mahmud Muhtar Paşa, halkın sevgi ve iltifatını toplayacak özel bir kişiliğe sahipti. Bu zat, yakışıklı, cesur bir kişiydi ve iyi bir ünü vardı.”*¹²²

Mahmud Muhtar Paşa'nın Berlin Sefirliği görevi esnasında sefaretin müsteşarı olan Galip Kemalî Söylemezoğlu, yakından tanıdığı Mahmud Muhtar Paşa hakkında şunları ifade etmiştir:

*“Berlin’de birkaç ay refaketinde Müsteşar olarak bulunduğum sırada mezayasını, hakikî vatanperverliğini, fikir ve akli selimini yakından görmek ve anlamak fırsatına mazhar oldum...”*¹²³

1.8. MAHMUD MUHTAR PAŞA’NIN ESERLERİ

Mahmud Muhtar Paşa, askerî, siyasî ve dinî konularda çeşitli eserler kaleme almıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın kaleme aldığı askerî ve siyâsî konulu eserler, genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, yazarının yaşadığı dönemin meseleleriyle yakından ilgilendiği ve bu meselelere çözüm arayışı içerisinde olduğu hemen göze çarpmaktadır. Eserlerinin çoğu başta askerî ve siyasî konularla ilgili olmakla beraber bir eseri de dinî içeriklidir.

Mahmud Muhtar Paşa'nın kaleme almış olduğu sekiz eser, basım yıllarına göre şunlardır:

1.8.1. İstanbul’un Kara ve Deniz’den Hücüm ve Müdafaası

İlk baskısı, 1897 yılında Fransızca olarak **İstanbul’un Kara ve Denizden Hücûm ve Müdafaasına Dâir Birkaç Söz** adıyla Kitapçı Evtokayil (?) tarafından neşredilmiştir. Fransızca olarak yapılan ilk baskının ardından on iki sene sonra 1909 yılında A. Fuat tarafından Osmanlı Türkçe’sine çevrilen eser, **İstanbul’un Kara ve Denizden Hücûm ve Müdafaası** ismiyle Artin Asadoryan Matbaası tarafından basılmıştır¹²⁴. Kitap, toplam 64

¹²² Lauzanne, **a.g.e.**, s. 35.

¹²³ Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 263.

¹²⁴ Mahmud Muhtar, **İstanbul’un Kara ve Denizden Hücüm ve Müdafaası**, (Hzl.: A. Fuat), Artin Asadoryan Matbaası, 1909, s. 3.

sayfadan oluşmakta ve kitabın sonunda İstanbul'un Avrupa yakasına ait bir harita bulunmaktadır.

Mahmud Muhtar Paşa, Miralay rütbesinde iken kaleme aldığı bu eserini iki bölüme ayırmıştır. İlk bölümde 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi esnasında Rus ordusunun Edirne'yi alarak İstanbul'a yaklaşması ve bu durum karşısında Osmanlı ordusunun durumu hakkında bilgi vermiştir. İkinci bölüm de ise İstanbul'un Rumeli tarafından kara ve denizden herhangi bir hücumla maruz kalması durumunda, alınması gereken tedbirler üzerinde durmuştur. Bir kurmay subay olan Mahmud Muhtar Paşa, bu bölümde İstanbul'un müdafaasını her yönüyle tetkik etmiştir. Müdafaanın coğrafi safahatı üzerinde önemle durmuş, olası saldırı planları ve bunların hangi bölgelerden yapılabileceğini ve bunlara karşı alınması gereken müdafa tedbirlerinin neler olması gerektiğini belirtmiştir.

1.8.2. Événements d'Orient

Mahmud Muhtar Paşa, bu eserini 1903-1908 yılları arasında hazırlamıştır. İsmi "Şark Olayları" olarak Türkçe'ye çevirebileceğimiz bu eser, 209 sayfa olarak, 1908 yılında R. Chapelot & Cie matbaası tarafından basılmıştır¹²⁵.

Mahmud Muhtar Paşa, bu eserinde babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın askerî faaliyetlerini ve bu çerçevede dönemin olaylarını incelemiştir¹²⁶.

1.8.3. Devlet-i Aliyye'ye Karşı Avrupa Düvel-i Muazzaması Tarafından Takip Edilen Siyâsetin Hutût-ı Esâsiyesi Hakkında Ve Saltanat-ı Seniyye'nin Düvel-i Müşârünileyhten Birine Veya Birkaçına İstinâd Etmesi Kâbil Olup Olmadığına Dâir Mütâlaât

Yayın yeri, tarihi ve kim tarafından basıldığı belirtilmeyen bu eser, 45

¹²⁵ Mahmoud Moukhtar Pacha, **Événements d'Orient**, R. Chapelot & Cie, Paris, 1908.

¹²⁶ Tugay, **a.g.e.**, s. 58.

sayfadan oluşmaktadır. Risale şeklinde kaleme alınmış olan bu eserin sonunda Rumî takvimle “Mart 1328” tarihi verildiği görülmektedir ki bu da Miladî olarak 1912 senesinin Mart veya Nisan ayına tekabül etmektedir.

Mahmud Muhtar Paşa, bu eserinde İttifâk-ı Müselles ve İtilâf-ı Müselles başlıkları altında Üçlü İttifâk ve Üçlü İtilâf bloklarının oluşumunun siyasî ve tarihî arka planı üzerinde durarak, blokları oluşturan devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri ve aralarındaki ilişkiler hakkında bilgi vermiştir. Mahmud Muhtar Paşa, eser içerisinde yapmış olduğu değerlendirme ve görüşlerini, belgelere dayandırarak kuvvetlendirmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, eserin sonunda yapmış olduğu değerlendirmede Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve iktisadî durumu nedeniyle her iki blok tarafından da bir müttefik olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığı görüşünü ortaya koymuştur¹²⁷. Özellikle 1913 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin müttefik arayışına girmiş olması ve yapılan teşebbüslerin gerçekleşmemiş olması Mahmud Muhtar Paşa'yı bir ölçüde haklı çıkarmıştır.

1.8.4. Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Şark Ordusu'nun Muhârebâtı

“Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Şark Ordusu'nun Muharebâtı” ismiyle ve “Sâbık İkinci Şark Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa” imzasıyla 1915 (1331) yılında ilk defa Kanaat Matbaası tarafından basılmıştır¹²⁸.

¹²⁷ Mahmud Muhtar Paşa, **Devlet-i Aliyye'ye Karşı Avrupa Düvel-i Muazzaması Tarafından Takip Olunan Hutût-ı Esâsiyesi Hakkında ve Saltanat-ı Seniye'nin Düvel-i Müşarünileyhümadan Birine veya Birkaçına İstinâd Etmesi Kabil Olup Olmadığına Dâir Mütalaat**, Mart 1328, s. 37.

¹²⁸ Mahmud Muhtar Paşa, **Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Şark Ordusu'nun Muhârebâtı**, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 13311. Kitabın, günümüz Türkçesiyle iki farklı basımı yapılmıştır. Birinci baskısı, M. Ziyaettin Engin tarafından sadeleştirilerek yayına hazırlanmış ve **“Balkan Harbi “Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri”** ismiyle Tercüman Gazetesi'nin bir kültür hizmeti olarak yayınladığı, “1001 Temel Eser” serisinin 137. kitabı olarak 1979 yılında yayınlanmıştır. 208 sayfa olarak yayınlanan bu baskı, Orhan F. Köprülü tarafından “Eserin Yazarı ve Eser Hakkındaki Birkaç Söz” başlığı altında kaleme alınan ve Mahmud Muhtar Paşa'nın kısa tercüme-i halini ihtiva eden bir bölümle başlamaktadır. Kitabın bu baskısında hem Mahmud Muhtar Paşa'nın yazdığı dipnotlar hem de M. Ziyaettin Engin tarafından sonradan eklenen dipnotlar kitabın sonuna bırakılmış ve ayrıca bir indeks hazırlanmıştır. Kitabın günümüz Türkçe'si ile yapılan ikinci baskısı Mayıs 2003'te Güncel Yayıncılık tarafından yapılmıştır. **“Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri”** ismiyle yayınlanan bu baskı, 175

Toplam 293 sayfadan oluşan bu kitap, Kasım 1912 ilâ Nisan 1913 tarihleri arasında yazılmıştır.

Mahmud Muhtar Paşa, kitabına “Özür Ve Temenni” başlığı ile başlamaktadır. Bu başlık altında Mahmud Muhtar Paşa, kitabın basımı esnasında tam bir inceleme yapamadığını, bundan dolayı kaynaklanacak yanlışlıklardan ötürü özür dilerken; belge ve bilgi eksikliğinden kaynaklanan yanlışlıklardan dolayı da okuyucunun hoşgörüsüne sığınmıştır¹²⁹.

Mahmud Muhtar Paşa'nın Balkan Harbi'nde III. Kolordu Kumandanı ve daha sonra II. Şark Ordusu Kumandanı olarak bulunduğu 17 Ekim-18 Kasım 1912 tarihleri arasındaki askerî olayların anlatıldığı bu kitap, askerî tarih açısından değerli bilgiler içermektedir. Bir ordu kumandanının meydana gelen muharebeleri anlatması ve bunu yaparken savaş esnasında yazılan rapor, emir ve talimatlara yer vermiş olması, kitabın en önemli özelliklerinden biridir. Kitap içerisinde III. Kolordu'nun ve II. Şark Ordusu'nun askerî harekâtlarını, yazılan emir, talimat ve raporları, Balkan Harbi'nde Osmanlı askerinin çektiği zorlukları, ordu içerisindeki manevî çöküntüyü, devletin içine düştüğü malî sıkıntıları, Balkan Harbi'ndeki mağlubiyetimizin askerî, sosyal ve siyâsî sebeplerini bir Osmanlı paşasının kaleminden bu kitapta bulmak mümkündür.

Ayrıca Mahmud Muhtar Paşa'nın bu kitabı, 1913 yılında Imhoff Paşa tarafından Almancaya çevrilerek “Meine Führung im Balkankriege 1912” ismiyle Berlin'de yayınlanmıştır¹³⁰.

1.8.5. Mâziye Bir Nazar Berlin Muâhedesi'nden Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münâsebâtı

Mahmud Muhtar Paşa'nın emeklilik yıllarında kaleme aldığı bu eser, ilk olarak 1924 yılında “**La Turquie l'Allemagne et l'Europe Depuis le Trait **

sayfa olarak hazırlanmıştır. Kim tarafından sadeleştirildiği veya yayına hazırlandığı belirtilmeyen bu baskıda dipnotlar, sayfa sonlarına yerleştirilmiştir.

¹²⁹ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri**, 2. Baskı, Güncel Yay., İstanbul, Mayıs 2003, s. 5-6.

¹³⁰ Mahmud Mukhtar Pascha, **Meine Führung im Balkankriege 1912**, (Übersetzt.: Imhoff Pascha), Ernest Siegsried Mittler und Sohn, Berlin, 1913.

de Berlin Jusqu'à la Guerre Mondiale" ismiyle, Paris'te Berger-Levrault, Éditeurs tarafından 307 sayfa olarak basılmıştır¹³¹. Osmanlı Türkçesiyle "**Mâziye Bir Nazar Berlin Muâhedesi'nden Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münâsebâtı**" ismiyle 1341 (1935) yılında İstanbul'da Ahmed İhsan Matbaası tarafından 275 sayfa olarak basılmıştır¹³².

Eser, "İfâde-i Meram" ve "Medhal" başlıkları dışında altı farklı bölüm olarak kaleme alınmıştır. Bu eser, 1878 Berlin Antlaşması'ndan 1918 I. Dünya Savaşı'nın sonuna değin, yaklaşık kırk yıllık bir sürecin askerî, siyasî ve tarihî boyutlarıyla Osmanlı Devleti eksenli olarak incelendiği önemli bir kaynaktır. Kitap ne salt bir siyâsî tarih kitabı, ne salt bir askerî tarih kitabı ne de salt bir hatırat olarak hazırlanmıştır. Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki, Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri arasındaki ve Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkilerin tüm boyutlarıyla anlatıldığı ve değerlendirildiği bir eserdir. Söz konusu ilişkiler değerlendirilirken devletlerin iç siyâsî vaziyetleri üzerinde durularak bunların uluslararası ilişkilerdeki rolü ifade edilmiştir.

Esas itibarıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan münasebetlerinin anlatıldığı eserde Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî durumu hakkında malumatlar da verilmiştir. Olaylar anlatılırken bu olayların meydana gelmesinde başrolü oynayan isimler üzerinde durulmuş, söz konusu kişilere ait bilgi, belge ve dokümanlara yer verilerek yapılan değerlendirmeler desteklenmiştir. Özellikle, yeri geldikçe ortaya konan diplomatik yazışmalara ait belgeler, eserin değerini arttırmaktadır.

¹³¹ M. Moukhtar Pacha, **La Turquie l'Allemagne et l'Europe Depuis le Traité de Berlin Jusqu'à la Guerre Mondiale**, Berger-Levrault, Editurs, Paris, 1908.

¹³² Kitabın günümüz Türkçe'siyle iki farklı basımı yapılmıştır. Bu iki basımın künyeleri şu şekildedir: Mahmut Muhtar, **Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri**, (Osmanlıca'dan Çev.: Nurcan Fidan), Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1999. Mahmud Muhtar, **Maziye Bir Nazar Berlin Andlaşmasından Harb-i Umûmi'ye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, (Hzl.: Erol Kılınç), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999. Ayrıca Mahmud Muhtar Paşa'nın bu eseri, Hakan Arslantürk tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Hakan Arslantürk, **Mâziye Bir Nazar "Berlin Muâhedesi'nden Harb-i Umûmi'ye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münâsebâtı"**, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993.

Eserde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı dâhilî ve haricî meseleler ve bu meselelerde başta Almanya olmak üzere Avrupa devletlerinin tavrı, Türkiye-Almanya ilişkilerinin tarihî gelişim süreci, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında yer almasının dâhilî ve haricî siyâsî nedenleri, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasındaki amilleri, bir asker, devlet adamı ve diplomat olarak bütün bu süreci dolaylı veya direkt olarak yaşamış olan Mahmud Muhtar Paşa'nın kaleminden bulmak mümkündür.

1.8.6. Acı Bir Hâtıra

“Acı Bir Hâtıra 1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatırâtına İkinci Şark Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'nın Cevabı”, ismiyle 1931 yılında Matbaatü'l-Livâ tarafından Trablusşam'da basılmıştır¹³³.

Mahmud Muhtar Paşa, bu eserini Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı olarak vazife yapan Kölemen Abdullah Paşa'nın 1920 yılında yayımlanan hâtıratında kendisine yöneltilen tenkitlere cevap vermek için kaleme almıştır¹³⁴.

Toplam 90 sayfadan oluşan bu eseri Mahmud Muhtar Paşa, iki bölüm olarak kaleme almıştır. “Tembih” başlığı altında kaleme alınan ilk bölümde Balkan Harbi öncesi Osmanlı Devleti'nin siyâsî ve askerî durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Seferberlik ilanından sonraki asker sevkıyatı, bu sevkıyatın nerelere yapıldığı, nerelerde karargahlar kurulduğu, ne gibi askerî tedbirler alındığı hakkında malumat verilmiş ve Mahmud Muhtar Paşa, bu bilgiler ışığında askerî bilgi ve tecrübesini kullanarak yorumlarda bulunmuştur. Osmanlı asker ve subaylarının genel durumları, eğitim

¹³³ Mahmud Muhtar Paşa, **Acı Bir Hâtıra 1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatırâtına İkinci Şark Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'nın Cevabı**, 2 Tab', Matbaatü'l-Livâ, Ttablusşam, 1931.

¹³⁴ Kölemen Abdullah Paşa, **1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatırâtı**, Erkân-ı Harbiye Matbaası, İstanbul, 1336. Kitabın günümüz Türkçe'si için bkz. Recep Çelik, **Kölemen Abdullah Paşa 1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın Hatırâtı**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991.

seviyeleri, liyakatleri üzerinde durularak bu amillerin harp üzerindeki tesirleri açıklanmıştır. Bu bölümün devamında Mahmud Muhtar Paşa, kumandanlığını yaptığı III. Kırkkilise Kolordusu'nun ve II. Şark Ordusu'nun harp esnasındaki yerleşimi, mevcudu, vazifeleri ve girişmiş oldukları muharebeler hakkında kısa bilgiler vermiştir¹³⁵.

“Abdullah Paşa Hazretleri” başlığı altındaki ikinci bölümde birebir Abdullah Paşa'ya hitap eden Mahmud Muhtar Paşa, Abdullah Paşa'nın hatıratında yer alan kendisine yönelik tenkitlere cevap vermiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Abdullah Paşa'nın hatıratından alıntılar yaparak öncelikle kendisine yapılan tenkitlerin ne olduğunu ortaya koymuş daha sonra da bu tenkitlere yine Abdullah Paşa'nın hatıratında yer alan telgraf, emir ve raporları kullanarak cevap vermiştir¹³⁶.

Mahmud Muhtar Paşa'nın Balkan Harbiyle ilgili olarak kaleme almış olduğu ikinci eseri olan bu kitap, Mahmud Muhtar Paşa'nın sadece kendisine yöneltilen ithamlara karşı yazdığı bir savunma değil aynı zamanda Türk ordusunun ve Türk milletinin Balkan Harbi'yle ilgili “acı bir hatıratı” mesabesinde dir.

1.8.7. La Sagesse Coranique

“**La Sagesse Coranique Éclairée Par Des Versets Choisis Reflétant La Philosophie Morale, Religieuse & Sociale De L'Islam**” ismiyle 1935 yılında Paris'te basılmıştır¹³⁷. İsmi “İslâm'ın Toplumsal Dinî ve Ahlakî Felsefesini Yansıtan Seçilmiş Ayetlerin Işığında Kur'an Bilgisi” olarak Türkçeye çevirebileceğimiz bu kitap, Mahmud Muhtar Paşa'nın kaleme aldığı son eserdir. Mahmud Muhtar Paşa, bu eserini Türkçe ve Fransızca olarak yazmaya başlamış, ancak Türkçe nüshasının hoşuna gitmemesi üzerine Fransızca olarak yazmaya devam ederek bu şekilde tamamlamıştır. Mahmud

¹³⁵ Mahmud Muhtar Paşa, **Acı Bir Hatıra...**, s. 1-33.

¹³⁶ **Aynı eser**, s. 34-90.

¹³⁷ Mahmoud Mohtar Katırjoğlu, **La Sagesse Coranique Éclairée Par Des Versets Choisis Reflétant La Philosophie Morale, Religieuse & Sociale De L'Islam**, P. Geuthner, Paris, 1935.

Muhtar Paşa, 1935 yılında bu kitabını tamamladıktan birkaç gün sonra vefat etmiş olduğu için kitabın basılmış şeklini görememiştir. Kitap, Mahmud Muhtar Paşa'nın 18 Mart 1935 tarihinde vefatından sonra eşi Prenses Nimet Hanımın girişimleriyle basılmıştır¹³⁸.

Mahmud Muhtar Paşa, bu kitabını “*Kur’an bilgisi hakkındaki bu eseri, “İslâm Ülkelerinde Gizemli İnanış’ın Tarihi”ni derin bilgisiyile aydınlatan, “La Passion d’Al-Hallâj” in çok değerli yazarı Prof. Louis Massignon’a ithaf ediyorum.*” İfadeleriyle Louis Massignon’a ithaf etmiştir. L. Massignon, kendisine ithaf edilen bu kitabın, hem kendisine ithaf edilmiş olması hem de Prenses Nimet’in yoğun arzusu üzerine, basılmasını sağlamayı kendisine bir vazife bilmiş ve yayınlanmasını sağlamıştır¹³⁹. Hayatının son zamanlarında tasavvufla yakından ilgilenmeye başlayan Mahmud Muhtar Paşa¹⁴⁰, bu eserini Kur’an-ı Kerim’de İslâm dininin ahlakî, dinî ve sosyal felsefını yansıtan ayetleri seçerek meydana getirmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Kur’an-ı Kerim’i şu şekilde değerlendirmiştir: “*Arapçası ile Kur’an, insanı harekete geçiren bir güzelliğe ve cazibeye sahiptir. Veciz ve üstün stili, genellikle kafiyeli olan birden çok anlamlar içeren kısa cümleleri, kelime kelime tercümesinde ifade edilmesi son derece zor olan anlamlı bir etkiye ve patlayıcı bir enerjiye sahiptir.*”¹⁴¹

Kitap, Fransızca yapılan ilk baskısının ardından 1937 yılında John Naish tarafından Fransızca’dan İngilizce’ye çevrilerek “**The Wisdom of the Qur’an Set Forth in Selected Verses / Conveying the Moral, Religious and Social Philosophy of Islam. Preceded by an Introduction Expounding the Teachings of the Quran**” ismiyle Oxford Üniversitesi tarafından Londra’da basılmıştır¹⁴².

¹³⁸ Tugay, **a.g.e.**, s. 69-70.

¹³⁹ Katırjoglu, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁴⁰ İnal, **a.g.e.**, s. 1866.

¹⁴¹ Katırjoglu, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁴² Mahmud Muhtar Katircioglu, **The Wisdom of the Qur’an Set Forth in Selected Verses / Conveying the Moral, Religious and Social Philosophy of Islam. Preceded by an**

1.8.8. Afrikâ-yı Cenûbî Muhârebesi

1901 (1317) yılında Matbaa-i Ebu'z-ziya tarafından basılmıştır. Tarafımızdan görülemeyen ancak Mahmud Muhtar Paşa'ya ait olduğu tespit edilen bu eser, İbnülemin Mahmud Kemal İnal tarafından da Mahmud Muhtar Paşa'nın eserleri arasında gösterilmiştir¹⁴³.

Introduction Expounding the Teachings of the Quran, (Trans.: John Naish), Oxford University Press, London, 1937.

¹⁴³ İnal, **a.g.e.**, s. 1867.

İKİNCİ BÖLÜM

MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN ASKERÎ FAALİYETLERİ

2.1. 1897 OSMANLI-YUNAN HARBİ VE MAHMUD MUHTAR BEY'İN FAALİYETLERİ

2.1.1. Savaşın Sebepleri ve Başlaması

1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin temelleri bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasına değin uzanmaktadır. 1814'te Odesa'da kurulan Etnik-i Eteryay Derneği veya örgütü, Rumların bağımsızlık için harekete geçmelerinde ilk adım olarak nitelendirilir¹. Yunanlılar, bir taraftan Halet Efendi'nin entrikalarıyla asi duruma düşen Tepedelenli Ali Paşa'nın tutumuna, diğer taraftan Rusya'nın yardımına güvenerek, 21 Mart 1821'de Mora'da isyan etmişlerdir. Yunan ayaklanması, Mora'dan sonra Eğriboz, Sisam, Girit, Atina ve Makedonya dolaylarına da sıçramış, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin başına yıllarca süren büyük bir üzüntü açmış ve adeta bela olmuştur. Nitekim Osmanlı hükümeti ciddi bir önlem alamadığından, 13 Ocak 1822'de Yunanistan bağımsızlığını ilan etmiştir².

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskıları, 1827 Navarin Baskını ile Osmanlı donanmasının yakılması ve son olarak da 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nin neticesinde imzalanan, 14 Eylül 1829 tarihli, Edirne Antlaşması, Yunanistan'ın bağımsızlığındaki önemli olaylardır. Edirne Antlaşması'nın onuncu maddesi ile Osmanlı Devleti, kendine bağlı bağımsız bir Yunanistan'ı kabul etmiştir³.

3 Şubat 1830'da Londra'da imzalanan yeni bir protokol ile Mora ve Atik yarımadaları ile Eğriboz ve Kiklad adaları üzerinde bağımsız bir Yunan krallığının fiilen kurulması sağlanmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya, 8 Nisan

¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 169.

² H. Hikmet Süer, **1897 Türk-Yunan Harbi**, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1982, s. 2.

³ Yılmaz Altuğ, **Siyasi Tarih Ders Notları (1776-1920)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 57.

1830 tarihli bir nota ile Osmanlı Devleti'ne almış oldukları bu kararı tebliğ etmişler ve Osmanlı Devleti de ister istemez bu kararı 24 Nisan 1830'da kabul etmek zorunda kalmıştır⁴.

Yunanlılar, bundan sonra daha da güçlenerek Megali İdea veya Helen Emperyalizmi yönünde daha sıkı bir çalışma içerisine girmişlerdir. Yunanlıların bir zamanlar yaşadıklarını iddia ettikleri başta İstanbul olmak üzere Marmara Denizi, Batı Anadolu, Karadeniz, Ege ve Akdeniz ile İyonyen Denizi'ni içine alan bölge Megali İdea'yı kapsamaktadır⁵.

Nitekim, 1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi'nin başlaması üzerine Rusların da teşvikiyle Yunanlılar, bu kez Epir ve Teselya isyanlarını başlatmışlar, bu suretle Yanya ve Tırhala dolaylarını kan ve ateş içinde bırakmışlardır. Müteakiben 29 Mayıs 1864'te İngiltere hükümeti tarafından İyonyen denizindeki Yedi Ada da Yunanistan'a hediye edilmiştir⁶. Yunanistan, artık kabına sığmayacak bir dereceye gelmiştir. 1866 yılında Yunanlılar, bu sefer Girit İsyanı'nı başlatmışlardır. 1866 yılında Girit Hıristiyanları, asıl maksatları adayı Yunanistan'a ilhak etmek olmakla beraber, adadaki Osmanlı idaresinden ve bu idarenin uygulamakta olduğu vergilerin ağırlığından şikayetle yeni bir kıyama yönelmişler, Müslüman ahalinin can ve mallarına tasallutta bulunarak, bu emellerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Girit'in Yunanistan'a ilhakı yolunda kurulmuş olan gizli cemiyet üyelerinden Kallegris'in hazırladığı yeni bir isyan programını tatbik kuyan Rumlar, bu maksatla adada bir ihtilal komitesi meydana getirmiş ve 2 Eylül 1866'da Girit'in Yunanistan'a ilhakını ilan etmişlerdir. İsyanın çıkmasında olduğu gibi isyanın devamı sırasında da Yunanistan, Girit Rumları'na asker ve teçhizat bakımından yardımda bulunmuştur. Osmanlı Hükümeti ise hem adada asayiş sağlamaya hem de olayların daha da büyük problemlere sebebiyet

⁴ M. Metin Hülügü, **Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2001, s. 7.

⁵ Megali idea ve Helen Emperyalizmi hakkında bkz. Bilâl N. Şimşir, **Ege Sorunu Belgeler**, C. I (1912-1913), TTK Yay., Ankara, 1976, s. 38. Ayrıca bkz. Hülügü, **a.g.e.**, s. 74.

⁶ Yedi Ada, Korfu, Zenta, Kefalonya, Lefkas, İtaka, Paksos ve Antipaksos adalarından oluşmaktadır.

vermesini önlemek amacıyla Girit sahillerini abluka altına alarak, Yunan donanmasının faaliyetlerine mani olmuş ve ayrıca kara kuvvetlerini de harekete geçirmiştir. Osmanlı Hükümeti, diğer taraftan vermiş olduğu bir nota ile Yunanistan'ı savaş noktasında uyararak münasebetlerini kesmiş ve Osmanlı topraklarında bulunan Yunan tebaasını da sınır dışı etmiştir. Daha isyanın ilk günlerinden itibaren Girit'e istiklâl verilmesi, milletlerarası bir komisyon nezaretinde plebisit yapılması ve yeni idarî esasların kararlaştırılması noktasında Babıali nezdinde diplomasi faaliyetlerine koyulan Avrupa devletlerinin isyanı bahane ederek olaylara daha fazla müdahale etmesinden ve Yunanistan lehine bir takım kararlar almalarından endişe eden Osmanlı Hükümeti, adaya gönderdiği Sadrazam Ali Paşa vasıtasıyla "Girit Usûl-i İdâresi" adı altında adanın askerî, siyâsî, idarî ve malî konularıyla alakalı bir ferman yayımlamıştır⁷. 10 Ocak 1868 tarihli bu ferman ile Girit'e özerklik niteliğinde bir takım yetkiler tanınmıştır⁸.

1868'de Girit Usûl-i İdâresi adıyla yayınlanan ferman ile Girit Rumlarına bir takım imtiyazlar tanınarak, adanın Yunanistan'a ilhaki engellenmiştir⁹. Rusya'nın kışkırtması ve himayesi, Fransa'nın da bu isyanı desteklemesi sonunda, Girit İsyanı, bir Avrupa sorunu haline gelmiştir. Büyük devletler araya girerek kendi millî çıkarlarına uygun düştüğünden barış yoluyla, bu sorunu çözmeye karar vermişlerdir. 9 Ocak 1869'da Paris'te yapılan bir toplantıda Türklerin haklı istekleri kabul edilmiş ve Yunanistan, bu kez büyük devletlerin kararına boyun eğmek zorunda kalmıştır¹⁰.

Yunanistan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden faydalanarak Yanya'yı ele geçirmek için teşebbüslerde bulunmuşsa da bu engellenmiştir. Ancak Berlin Kongresi'nde Yunanistan'a bitişik Osmanlı topraklarının durumu görüşülürken oturumlara katılma isteği kabul edilmiştir. Yunanlı delegeler, bu fırsattan istifade ederek Yanya Vilayeti ve Tırhala sancağı ile Girit Adası'nın Yunanistan'a verilmesini istemişler, ayrıca esas arzularının Rumlarla meskun

⁷ Hülagü, **a.g.e.**, s. 12-14.

⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 283.

⁹ Hülagü, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁰ Süer, **a.g.e.**, s. 3-4. Ayrıca Birinci Girit ayaklanması için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 279.

bütün Osmanlı topraklarını sınırlarına katmak olduğunu, ancak içinde bulunulan durum gereği bu toprakları -şimdilik- talep etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Yunanlıların bu istekleri, o sırada, bir arzunun beyanı olarak kabul edilmiş ve önce sadece tutanak mahiyetinde değerlendirilmişse de bu ifadeler sonradan Berlin Antlaşması'nın ana metnindeki yirmi dördüncü madde kapsamına alınmıştır¹¹.

Osmanlı Devleti, hem adada cereyan etmekte olan isyanın önünü almak ve hem de Berlin Kongresi'nde Girit'te yapmayı vaat ettiği hususların Avrupa devletleri tarafından talep edilmesi üzerine bu devletlerle arasını açmamak düşüncesiyle, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı 9 Eylül 1878'de fevkalade memuriyetle Girit'e göndermiştir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile Girit Rum muhalefet temsilcileri arasında Hanya dolaylarında Halepa mevkiinde 23 Ekim 1878'de bir mukavele imzalanmıştır. Halepa Fermanı diye bilinen bu mukavele daha evvel Girit'e verilen imtiyaz fermanının bazı değişikliklere tabi tutulması ve yeni ilaveler yapılması ile hazırlanmıştır. Büyük devletlerin de müdahalesi ile adada başlatılan isyan neticesiz kalmakla birlikte mezkur fermanın ilanı ile Girit Rumlarına büyük taviz verilmiş, bağımsızlıkları için adeta bir zemin hazırlanmıştır. Yunanistan açısından ise daha sonraki yıllarda bir sınır değişikliğinin, dolayısıyla da toprak kazancının alt yapısı oluşturulmuştur. Girit Rumları, Halepa Fermanı ile muhtar denilecek kadar serbest bir idareye ve çeşitli hak ve muafiyetlere sahip olmuşlarsa da adada ne fermanın sağladığı barış havası fazla ömürlü olmuş ve ne de gerek Girit Rumlarının ve gerekse Yunanlıların kafasından adanın Yunanistan'a ilhaki düşüncesi izale edilebilmiştir. Bu nedendir ki ada Rumları, bir süre sonra tekrar isyan içerisine girmekten ve anarşi meydana getirmekten çekinmemişlerdir¹².

Osmanlı Devleti, Yenişehir ve Teselya bölgesinin büyük bir kısmını 24 Mayıs ve 2 Temmuz 1881 tarihli toplantı ve anlaşmalarla Yunanistan'a

¹¹ M. Murat Hatipoğlu, "1897 Osmanlı-Yunan Harbi ve Yunanistan'ın Makedonya Politikası (1897-1913)", **Osmanlı**, C. II, (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 307.

¹² Hülagü, **a.g.e.**, s. 18.

vermiştir¹³. Bu arada Fransızların 1881’de Tunus Eyaletini işgal etmesi, 1885’te İngilizlerin Mısır’ı istila etmeleri, Doğu Rumeli’nin 1885’te Bulgaristan’a verilmesi sonucunda Yunan milliyetçiliği ve Megali İdea’sı yeniden canlanmış ve 1888’de Girit Ayaklanması yeniden alevlenmiştir¹⁴. İsyan üzerine Müşir Şakir Paşa’yı vali vekili ve Girit Fevkalade kumandanı sıfatıyla adaya gönderen Osmanlı Devleti, baş gösteren isyanı bastırdıktan sonra Girit Valisi’nin hak ve yetkilerini artırmış ve aynı zamanda daha önce Halepa Fermanı ile ihsan ettiği hakları da ilga eden yeni bir fermanı icraya koymuştur. Bu gelişmeler üzerine Girit Rumları, Avrupa konsoloslarına müracaatla ilga edilmiş olan Halepa Fermanı’nın yeniden gözden geçirilmesi talebinde bulunmuşlardır. Avrupa devletlerinin araya girmesi ve yapılan baskılar üzerine Osmanlı Hükümeti, bu talebi kabul etmek zorunda kaldığı gibi Avrupa devletlerinin Girit meselesinin uzatılmasının Avrupa açısından önem taşıyan sulh ve sükunun bozulmasına sebebiyet vereceği şeklindeki beyanları üzerine, adaya askerî kuvvet sevk etmekten de vazgeçmek mecburiyeti hissetmiş ve 5 Mayıs 1895’te Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yeni çatışmaların yaşanmasına sebebiyet verecek olan Karatedori Paşa’nın Girit’e vali olarak atanmasını kararlaştırmıştır¹⁵. Girit’e vali olarak giden Aleksandr Karatodori Paşa’yı, Girit Müslümanları, “*Gönderilecek bir Müslüman vali kalmadı da, Girit’e bu buhranlı devirde bir Rum vali mi gönderdiler? Bu bize hakarettir...*” diyerek kabul etmemiş ve adada Müslümanlarla Hıristiyanların ikâmet ettikleri kesimler arasında çarpışmalar başlamıştır¹⁶.

Yunan Kralı Jorj (Yorgi), 1895 Aralık ayında büyük devletlere başvurup, onların müdahale etmemesi halinde Yunanistan’ın Girit’e müdahale edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine büyük devletlerin İstanbul’daki elçileri, Girit Rumlarının isteklerini göz önünde tutarak Girit için bir reform tasarısı hazırlayarak, bunu Osmanlı Devleti’ne vermişlerdir. Zaten

¹³ Hatipoğlu, **a.g.m.**, s. 307.

¹⁴ Süer, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁵ Hülagü, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁶ Cemal Kutay, “Girit’te Ayaklanmalar-Hanya İhtilali-Yunanistan’a Harp İlanı (18 Nisan 1897)”, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C. XV, S. 21, Şubat 1961, s. 8890.

Osmanlı Devleti, bu işin uzamasını istemiyordu ve bu sebeple de kendisine sunulan reform tasarısını 1896 Ağustos'unda kabul etmiştir. Yine büyük devletlerin tavsiyesi üzerine Girit Rumları da 1896 Eylül'ünde bu projeyi kabul etmişlerdir. Buna göre, Halepa Anlaşması, tekrar yürürlüğe konuluyor ve Girit'e beşer yıl süreli Hıristiyan valiler tayin edilmesi, memurlukların üçte ikisinin Rumlara verilmesi kabul ediliyordu.

Devletlerin 1896 programı, adaya barış getirebilirdi. Çünkü halkın isteklerini karşılayan bir reform programıydı. Yunan Hükümeti de bunu kabul etmişti. Lakin bunların hepsi yüzeyseldi. Yunan Hükümeti, bunu samimiyetle kabul etmiş değildi. Yunanistan ve özellikle Etnik-i Eteryaya, Girit Rumlarını devamlı olarak kışkırtmaktaydı. Etnik-i Eteryaya'nın amacı, Epir'i, Makedonya'yı ve Girit'i Yunanistan'a kazandırmaktı. Bu cemiyetin 1894'ten sonraki çalışmaları, Avrupa'da kamuoyunu Yunanlılar lehine çevirmeye başlamıştır. Girit'in Yunanistan'a ilhakı için Atina'da faaliyette bulunan Giritlilerden mürekkep bir cemiyet de Etnik-i Eteryaya ile işbirliği yapıyordu. Avrupa kamuoyunun Giritliler lehinde bir havaya girmesi de Yunan Hükümeti'nin cesaretini arttırmış ve Osmanlı Devleti'ne kafa tutmaya sevk etmiştir. Yunan Hükümeti, Girit'e silah yolluyor ve Girit Rumlarını Müslümanlar üzerine saldırmaya teşvik ediyordu. Tabii, Müslümanlar da kendileri için savunma tedbirleri alıyordu. Bu gergin atmosfer içinde, 1897 Şubat'ında Hanya'da Müslümanlarla Rumlar arasında çatışmalar çıkmıştır¹⁷.

Yunan halkı, Girit'in işgali için hükümetin kuvvet kullanmasını istemekte idi. Avrupa büyük devletleri, böyle bir hareketin Osmanlılarla Yunanlılar arasında bir harbe sebep olacağını gördükleri için müdahale etmeye karar verdiler. Babıâli'ye, Girit'e yeni muhtariyet hakları vermesini teklif ettiler. Yunanlıların da adayı zaptetmelerine engel olmak için harp gemileri gönderdiler (3 Şubat 1897). Bununa rağmen Yunan Hükümeti, bir filonun himayesinde birkaç tabur askerle, gönüllülerden kurulan bir kuvveti Girit'i işgal etmek üzere göndermiştir. Büyük devletlerin ada önlerine gelmiş

¹⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 560.

olan gemileri, bu gelişmeye amirallerin herhangi bir talimata sahip bulunmaması sebebiyle, müdahale edememişlerdir¹⁸. 13 Şubat 1897'de Albay Vassos kumandasındaki bir birlik, Platanya'dan karaya çıkarak Girit'i işgale başlamışlardır¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin, özerklik teklifini kabul etmesine rağmen, Yunanistan, tutumunu yumuşatmamış ve aksine seferberlik ilan etmiştir. Bütün Yunanistan şimdi heyecandan ayağa kalkmıştır. Yunan halkı, Osmanlı Devleti'ne savaş ilân edilmesini istiyordu. Yunanistan'a göre, Osmanlı Devleti'ne savaş açılırsa, Etnik-i Eteryaya vasıtasıyla bütün Makedonya halkı da ayaklandırılacak ve Makedonya'dan toprak koparmak için diğer Balkan Devletleri de Osmanlı Devleti'ne saldıracaklar ve sonunda zafer Yunanistan'ın olacaktı²⁰. Etnik-i Eteryanın teşkil etmiş olduğu milis kuvvetleri 9 Nisan 1897'den itibaren Teselya hududunda ve Mekadonya'daki Osmanlılara karşı saldırmaya başlamışlardır²¹.

Bu durum üzerine Osmanlı Meclis-i Vükelâsında elli altı saat süren müzakerelerden sonra Yunanistan'a karşı 17 Nisan 1897'de harp ilan edilerek, Teselya Ordusu Başkomutanlığı'na harp emri bildirilmiştir²².

2.1.2. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Düzeni

17 Nisan 1897'de Yunanistan'a harp ilan edildiğinde Osmanlı ordusu, seferberliğini tamamlamıştır²³. Osmanlı-Yunan Harbi'nde biri Alasonya Taarruz Ordusu (Şark Ordusu) diğeri ise Yanya Müdafaa Kolordusu (Garp Ordusu) denilen, vazifeleri itibariyle birbirinden farklı Teselya ve Yanya'da olmak üzere iki ayrı bölgede, iki ayrı kuvvet oluşturulmuştur.

¹⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 115-116.

¹⁹ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, 1955, s. 337.

²⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 561.

²¹ Karal, **a.g.e.**, s. 116.

²² "Serasker Rıza Paşa'nın Hatıralarından 1897 Türk-Yunan Harbi", **Yakın Tarihimiz**, C. II, S. 21, 19 Temmuz 1962, s. 249.

²³ Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sâni Devr-i Saltanatı Hayat-ı Husûsiye-i Siyâsiyesi**, Kütüphâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul, 1327, s. 899.

Bu savaştaki Osmanlı Orduları Başkomutanlığı, Yenişehir'deki Yunan kuvvetlerine mukabil olarak oluşturulan, arz ettiği ehemmiyet dolayısıyla da büyük miktardaki kuvvetlere haiz olan, Alasonya Ordusu Kumandanlığı namıyla Yaver-i Ekrem Müşir Edhem Paşa'nın uhdesine tevdi edilmiştir²⁴. Yüz sekiz piyade taburu, yirmi altı süvari bölüğü ve otuz bataryadan oluşan yedi tümenli Alasonya Ordusu'nun, Alasonya, Kozköy, Çayhisar, Dışkata bölgesinde toplanması kararlaştırılmıştır²⁵.

Yanya mıntıkasında bulunması dolayısıyla Yanya Kolordusu adı verilen, her türlü ihtiyacı karşılanmakla beraber Alasonya Ordusu'na nispetle daha az bir kuvvete sahip olan ve taarruzdan ziyade Yunan kuvvetlerinin Narda tarafından tecavüz ve saldırıda bulunmalarına meydan vermeyecek surette tertip edilen bu kuvvetlerin başına ise Yanya ve havalisine dair vukufu ve malumatı bulunmasından dolayı Yanya Valisi Ferik Ahmed Hıfzı Paşa atanmıştır²⁶. Otuz iki piyade taburu, bir süvari bölüğü ve altı bataryadan oluşan iki tümenli Yanya Kolordusu da Meçova, Yanya, Beşpınar, Loros bölgesinde toplanmıştır²⁷.

2.1.3. Mahmud Muhtar Bey'in Alasonya Ordusu'na Katılması

Miralay Mahmud Muhtar Bey, harbin başlangıcında seferber orduya tayin edilmiş olmayıp, gönüllü olarak hududa gitmek ve muhârebâta iştirak eylemek istediğini arz etmiş ve bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid de onu Karargâh-ı Umûmiye'ye göndermiştir²⁸. Mahmud Muhtar Bey, her ne kadar

²⁴ Hülagü, **a.g.e.**, s. 56.

²⁵ Süer, **a.g.e.**, s. 18. Alasonya Ordusu'nun oluşumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Nuri, **a.g.e.**, s. 899.

²⁶ Hülagü, **a.g.e.**, s. 57.

²⁷ Süer, **a.g.e.**, s. 18.

²⁸ Colmar von der Goltz Paşa, **Osmanlı Yunan Seferi (1313-1897)**, (Çev.: Yakup Şevki), Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1326, s. 75. Stephane Lauzanne, Mahmud Muhtar Bey'in Osmanlı-Yunan Harbi'ne gönüllü olarak katılmasını şu şekilde ifade etmiştir: "Sultan Hamit'e: -Bana Yunan hududunda bir kumandanlık veriniz. Demiş ve görev istemişti. Sultan Hamit, bu gibi cesur hareketlere karşı büyük itimatsızlık gösteriyordu. Bu nedenle isteğini reddetmişti. Mahmud Muhtar Paşa, gece tek başına hareket ederek orduya katılmış, zorla bir alayın kumandanlığını üstlenmiş, üstün bir cesaretle savaşmıştı." Stephane Lauzanne, **Balkan Acıları Hastanın Başucunda Kırk Gün**, 1. Baskı, Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul, Ocak 1990, s. 35.

Teselya'ya gönüllü olarak gitmişse de, Edhem Paşa'nın isteği üzerine ordunun Erkân-ı Harbiye heyetinde görev almıştır²⁹.

2.1.4. Birinci Velestin Muharebesi ve Mahmud Muhtar Bey'in Faaliyetleri

Savaşın başlamasını müteakip 18 Nisan 1897 tarihinde Milona Geçidi, 24 Nisan'da Tırnova³⁰, 25 Nisan'da Yenişehir Osmanlı hakimiyetine geçmiştir³¹.

Yenişehir'in alınmasıyla, 27 Nisan'da Yenişehir'e intikal etmiş bulunan ordu komutanlığı, Çatalca ve Velestin dolaylarında düşman bulunduğunu haber almış, fakat mahiyeti hakkında bir şey öğrenememiştir. Bunun için Golos mevkiinin de önemi dikkate alınarak³²; Yenişehir-Golos yolu üzerinde düşmanın kuvvetini keşfetmek, terk ve tahliye edilen köy ve kasabaları işgal etmek üzere; Müstakil Süvari Fırkası Kumandanı Süleyman Paşa kumandasında On Üçüncü ve On Dördüncü Süvari Alayı, Hassa Süvari Altıncı Alayı'ndan üç bölük ve bir süvari bataryası ve Beşinci Fırkaya mensup İbrahim Bey kumandasındaki Üçüncü Piyade Alayından mürekkep bir müfreze oluşturulmuştur³³. Müfreze, önde süvari, onun gerisinde piyade olmak üzere 27 Nisan'da saat 10:00 sularında Yenişehir'den yürüyüşe geçmiş ve Müminler, Gereli üzerinden ilerleyerek saat 17:30'da Velestin'in kuzeyindeki Rizomilo Köyü'ne varmıştır. Rizomilolular'ın Velestin'de düşman bulunmadığını bildirmesi üzerine, müfreze, Velestin'e ilerlemeye devam etmiştir³⁴.

²⁹ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 146.

³⁰ Hülagü, **a.g.e.**, s. 102-103.

³¹ Danişmend, **İzahlı...**, s. 339.

³² Selim Sun, **1897 Osmanlı-Yunan Harbi**, Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmî Yay., Ankara, 1965, s. 127.

³³ Ali Osman Uysal, **Osmanlı-Yunan Harbi 1313 (1897)**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990, s. 51. Ayrıca bkz. Sun, **a.g.e.**, s. 127.

³⁴ Sun, **a.g.e.**, s. 127-128.

Yunanlılar, Türk süvarilerinin Yenişehir'den Rizomilo Köyü'ne doğru ilerlemekte olduğunu 27 Nisan günü ancak saat 17:00'de anlayabilmişlerdir. Bu sırada Velestin'deki Yunan birlikleri dağınık bir halde idiler. Evzonlar, Velestin kasabasına gitmiş, süvariler de atlarını olatmağa bırakmışlardır. Türk müfrezesinin yaklaşmakta olduğu haberi üzerine Altıncı Evzon Taburu, Velestin civarındaki hakim yerleri tutmuştur³⁵.

Müfrezenin öncü bölüğü, güneydoğuya ilerlerken yanlarındaki tepelerden ve Rizomilo Köyü'nün güneybatısındaki ağaçlıklardan düşman ateşine maruz kalmıştır. Düşman piyadesi, yolun doğu tarafında bulunan tepeleri de tutmuş, süvariye her taraftan piyade ve topçu ateşi altına almıştır. Bu durum, düşmanın mevziyi savunacak derecede kuvvetli olduğunu gösterdiğinden ve vakit de ilerlediğinden süvari alayları geriye alınmıştır³⁶. Bir taraftan Türk süvarisi geri çekilirken, diğer taraftan da etraftaki tepelerin Türkler tarafından işgal edildiğine dair Yunan askerleri arasında bir şayia çıkmış, bazı Yunan birlikleri yerlerini terk etmiş, topçular ve ulaştırma hizmetinde kullanılan özel personel Golos'a kadar kaçmışlardır. Bu sırada bölgeye gelmiş olan Yunan tugay komutanı Albay Smolenski, derhal bu birlikleri toparlamıştır. Ertesi gün 28 Nisan'da bütün Yunan birlikleri hazır bir duruma girmiş ve Yunanlılar, Velestin'in kuzeydoğu ve batı sırtları ile Pilavtepe bölgesini tahkim etmişlerdir³⁷.

Geri çekilen Osmanlı müfrezesi, 27/28 Nisan gecesini, o sırada Rizomilo Köyü ile Gereli Köyü arasındaki yol üzerinde durmakta bulunan piyade alayı ile birlikte, burada geçirmiştir. Hem düşman kuvvetlerinin hücum ve taarruzlarına uğramamak hem de Karargah-ı Umûmî'den alınacak emre göre hareket etmek üzere müfrezeye, 28 Nisan sabahı erkenden Köleler Köyü'ne çekilmiştir.

27/28 Nisan gecesi Umum Ordu Karargahı tarafından Beşinci Fırka Kumandanlığı'na gönderilen iki emirle, Süleyman Paşa kumandasında Golos

³⁵ Aynı eser, s. 129.

³⁶ Aynı eser, s. 127-128.

³⁷ Aynı eser, s. 129.

cihetine gönderilen müfreze, bir piyade alayı ve batarya ile takviye yapılması ve Mirliva Naim Paşa'nın gönderilen takviye kuvvetlerinin başına geçmesi istenmiştir³⁸. 28 Nisan günü saat 12:30'da Köleler Köyü'ne varmış olan takviye birliği, Mirliva Süleyman Paşa'nın kuvvetiyle birleşmiş ve şöyle bir kuruluş meydana gelmiştir:

Komutan: Mirliva Naim Paşa.

1. Piyade Alayı: Komutanı: Albay İbrahim

Kıtaları: Atranos, Bilecik, Bursa, Mihaliç Redif Taburları.

2. Piyade Alayı: Komutanı: Albay Celâl.

Kıtaları: Adapazarı, Elmalı, Çekirge, Düzce Redif Taburları.

On Dördüncü Süvari Alayı: Komutanı: Yarbay Yakup.

On Dördüncü Topçu Alayından bir batarya.

Süvari Tugayı: Komutanı: Mirliva Süleyman Paşa

Kıtaları: On Üçüncü Süvari Alayı,

Altıncı Hassa Süvari Alayı (üç bölüklü)³⁹.

Umum kumandayı üzerine alan Naim Paşa⁴⁰, 28 Nisan günü On Dördüncü Alay'dan iki bölüğü Velestin civarında keşif yapmak üzere göndermiş, kendisi de maiyetinde bulunan diğer birliklerle beraber Gereli'ye doğru hareket etmiştir. Müfreze, Köleler-Gereli arasındaki altı kilometrelik mesafeyi bir buçuk saatte tamamlayarak Gereli'ye ulaşmıştır. Bu sırada keşif için Velestin civarına giden iki bölük, geri dönmüş ancak elde bulunan malumattan daha fazlasını elde edememiştir. Naim Paşa'nın kumandasında bulunan müfreze, 28/29 Nisan gecesini Gereli'de geçirmiş, 29 Nisan sabahı

³⁸ 27/28 Nisan gecesini Beşinci Fırkaya gönderilen emirler için bkz., Uysal, **a.g.t.**, s. 52-53.

³⁹ Sun, **a.g.e.**, s. 128.

⁴⁰ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 131.

bir süvari bölüğü Ayvalı İstasyonu'na gönderilerek bu civarda Golos-Çatalca şimendifer hattının kesilmesiyle görevlendirilmiştir. Gönderilen bu bölük, Karadağ'a kadar gitmişse de ne şimendifer hattını kesebilmiş ne de düşman hakkında bir malumat edinebilmiştir.

Bu sırada Yenişehir ile Gereli arasında henüz bir telgraf hattı tesis edilmemiş olması, muhaberede sıkıntılar meydana getiriyor ve Karargah-ı Umûmî, Naim Paşa müfrezesinin hareketinden düzenli ve tam bir bilgi alamıyordu. Bunun üzerine Edhem Paşa, ordu kurmay heyetinde bulunan Erkân-ı Harbiye Miralayı Mahmud Muhtar Bey'i hem Naim Paşa müfrezesinin genel durumuna dair bilgi almak hem de müfrezeyi, ahval ve araziye göre sevk ve idare etmek üzere görevlendirerek Gereli'ye göndermiştir⁴¹.

29 Nisan günü öğle üzeri Gereli'ye gelen Mahmud Muhtar Bey, Edhem Paşa'dan Golos üzerine taarruz yapabilmek için de izin almıştır⁴². Bu sırada Yunan ordusunun bütün ihtiyaçları Golos'tan karşılanmakta idi ki, bu açıdan Golos'un zaptı büyük bir ehemmiyet arz ediyordu. Bununla birlikte Golos'un en mühim müdafaa mevzileri şehrin yirmi kilometre batısında bulunan Velestin tepeleri olup, Golos'un zaptı için Velestin tepelerinin ele geçirilmesi gerekiyordu⁴³.

Mahmud Muhtar Bey, Gereli'ye ulaştığı zaman ilk iş olarak arazinin topografyasını gözden geçirmiş ve sonra Süleyman ve Naim Paşaların yapılacak askerî harekât hakkındaki görüşlerinin ne olduğunu öğrenmek istemiştir. Yapılan istişarede hem Naim Paşa hem de Süleyman Paşa, Yunanlıların genel durumu ve askerî kuvvetleri hakkında ciddi bir malumat edinilememiş olması nedeniyle şimdilik ileri gidilmeyip Gereli civarında kalınması fikrini ileri sürmüştür⁴⁴. Ancak Mahmud Muhtar Bey'in fikri, bu mütalaanın tam aksi yönünde idi. Mahmud Muhtar Bey, Yunan ordusunun

⁴¹ Osman Senâî, **Osmanlı Yunan Seferi Dömeke Meydan Muharebesi**, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1315, s. 182-185.

⁴² Gotz Paşa, **a.g.e.**, s. 132.

⁴³ Danişmend, **İzahlı...**, s. 339.

⁴⁴ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 187.

Çatalca'ya yürümek üzere İnebeyler ve civarında toplanmakta olduğunu ve bundan dolayı Veletin'de tahmin edildiği kadar düşman kuvveti bulunmadığını düşünüyordu⁴⁵. Mahmud Muhtar Bey, eğer düşman zayıf bir halde ise taarruz edilmediği takdirde her geçen zaman içerisinde takviye edilebileceğini, bundan dolayı bir zafer ümidi varsa hemen hücum edilmesini⁴⁶, yok eğer düşman askerinin kuvveti, mevcut Osmanlı kuvvetlerinden fazla ise Yenişehir'den bir kuvve-i imdadiye gelinceye kadar beklenilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mahmud Muhtar Bey'in bu görüşü, hem Naim Paşa hem de Süleyman Paşa tarafından oldukça makul karşılanarak düşman üzerine taarruz edilmesine karar verilmiştir⁴⁷.

Hazırlanan taarruz planına göre, elde bulunan kuvvetler, Sağ ve Sol Kol olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sağ Kol, kumandanı Mirliva Süleyman Paşa olmak üzere; Bursa ve Bilecik Piyade Taburu, Altıncı Hassa ve On Üçüncü Süvari Alayı ve bir de süvari bataryasından meydana gelmiştir. Sol Kol ise Mirliva Naim Paşa'nın kumandasında olmak üzere; Mihaliç Taburu'nun iki bölüğü, Adapazarı, Çekirge, Düzce ve İzmit Piyade Taburları ile On Dördüncü Süvari Alayı ve bir sahra bataryasından meydana gelmiştir⁴⁸.

Yapılan taarruz planına göre; Mirliva Süleyman Paşa ve Miralay Mahmud Muhtar Bey'in kumandasında bulunan Sağ Kolun vazifesi, demiryolunun batısından doğruca Veletin'e giden yolu takip edip⁴⁹, düşmana hücum ederek onun kuvvetini meydana çıkartmak ve düşman mevzileri hakkında bilgi toplamak idi. Naim Paşa kumandasındaki Sol Kol ise Sağ Kol yürüyüşe geçtikten yarım saat sonra hareket ederek, Rizomilo'ya geldiği zaman, Miralay Mahmud Muhtar Bey'den alacağı malumata göre ya

⁴⁵ Uysal, **a.g.t.**, s. 54.

⁴⁶ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 132.

⁴⁷ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 188.

⁴⁸ Sun, **a.g.e.**, s. 129-130. Ayrıca bkz. Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 186-187. Ayrıca bkz. Uysal, **a.g.t.**, s. 54.

⁴⁹ Gotz Paşa, **a.g.e.**, s. 132.

düşman üzerine hücum edecek veyahut orada düşman üzerine yapılacak hücumdan sarf-ı nazarla Yenişehir'den kuvve-i imdadiye bekleyecektir⁵⁰.

Bu sırada Albay Smolenski, emrinde bulunan dört piyade taburu, bir dağ bataryası ve bin kadar başıbozuk askerle, Pilavtepe ile Velestin kasabasının doğu sırtlarına siperler inşa ettirerek istasyonun güneybatı tepesinde bir batarya mevzii yaptırmıştır⁵¹.

Kararlaştırıldığı üzere Mirliva Süleyman Paşa'nın resmen, Miralay Mahmud Muhtar Bey'in res'en başında bulunduğu Sağ Kol, 29 Nisan günü saat 13:00'te Gereli'den Velestin üzerine yürüyüşe geçmiştir. Bir saat sonra süvariden gelen raporlar, düşman postalarının Velestin'in güneybatısındaki ileri sırtlar üzerinde ve Kefalonya Köyü'nün ilerisindeki ormancıkta olduklarını bildiriyordu⁵². Bu haber üzerine Sağ Kol, yoldan çıkarak, Kefalonya Köyü istikametinde yürüyüşe geçmiş, yarım saat sonra iki öncü bölüğü, köyün batısındaki tepecik istikametine yayılarak derhal sekiz yüz metre kadar uzakta bulunan düşman üzerine ateş açmıştır. Rizomilo Deresi boyunca tarlalar içinde hareket eden süvari, şimendifer hattının batısındaki ormandan şiddetli bir piyade ateşine uğramıştır. Bu şekilde meydana gelen yarım saatlik muharebe ile⁵³ dağlara doğru ilerlenmiş ve topçu ateşi sayesinde düşman yayılmaya mecbur edilmiştir⁵⁴.

Mahmud Muhtar Bey, düşman ateşinin sıklığı ve gösterdiği mukavemetin derecesini nazar-ı dikkate alarak Velestin'de bulunan Yunan kuvvetinin birkaç top ile birlikte üç-dört piyade taburundan ibaret olduğuna hükmetmiştir. Mahmud Muhtar Bey, Osmanlı kuvvetlerinin düşman kuvvetlerine nazaran fazla olması avantajından yararlanarak düşman mevzilerine taarruz edilmesine karar vermişse de bu düşüncesini gerçekleştirme imkanı bulamamıştır. Naim Paşa kolunun ileri yürüyüşünü

⁵⁰ Osman Senâî, **a.g.e.**, 186-187.

⁵¹ **Aynı eser**, s. 189.

⁵² Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 132-133.

⁵³ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 189-190.

⁵⁴ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 133.

tehir ederek, geride kalmış olması ve ancak 18:00-18:30 sularında Rizomilo civarında görünmesi ve bu arada havanın kararmış olması yapılacak taarruzu engellemiştir⁵⁵.

Havanın kararması üzerine Sağ Kol, Velestin'in 6-7 km. kuzeybatısındaki Konyari Köyü (Koyunyatağı) civarında, Sol Kol ise Rizomilo Köyü'nün kuzeybatısında geceyi geçirme kararı almıştır⁵⁶. Bununla birlikte Mahmud Muhtar Bey ve Naim Paşa, taarruzun 30 Nisan'da yapılmasına karar vererek, taarruz planı hakkında görüşmeye başlamışlardır. Mahmud Muhtar Bey, taarruz planı hakkındaki mütalaâsını şu şekilde açıklamıştır: "Sağ cenah kolu, Yunanlıların pek sarp ve dağlık bir arazide yerleşmiş olan sol cenahına karşı hareket edeceğinden ve zaten kuvveti nispetinde zayıf olduğundan onun müdafaada kalması sağlanarak, Sol Kolun ormanlarla mestur bulunan ova cihetinden Velestin üzerine hücum etmesi lazımdır."

Mahmud Muhtar Bey'in bu mütalaâsı, Naim Paşa tarafından da kabul edilmiş⁵⁷ ve böylece 30 Nisan'da yapılacak taarruzun genel şekli şu şekilde ortaya konulmuştur: Mahmud Muhtar Bey, köyün batısındaki sarp ve tırmanması zorlu olan yüksek sırtlarda düşmanı tutacak; Naim Paşa, Rizomilo'dan Velestin'e doğru olan yolu takip ederek ağaçlarla kaplı olan ovaya hücum için ilerleyecektir⁵⁸.

30 Nisan'da yapılacak taarruzun bu şekilde planlanmasından sonra Mahmud Muhtar Bey, Konyari Köyü'nde (Koyunyatağı) istirahat etmekte olan Süleyman Paşa kumandasındaki Sağ Kolun yanına gitmiştir. Mahmud Muhtar Bey, Sağ Kolun yanına geldiğinde, avcı hatlarını düşmanın 800 metre mesafesinde, istirahat halinde bulmuştur. Mahmud Muhtar Bey, askerinin bu durumundan ve gecenin karanlığından istifade ederek, bilhassa Kefalonya sırtlarına bir baskın hareketi yaparak bu sırtları biran evvel ele geçirmeyi düşünmüştür. Bunun üzerine Mahmud Muhtar Bey, hem baskın için izin

⁵⁵ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 190-191.

⁵⁶ Süer, **a.g.e.**, s. 34.

⁵⁷ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 192-193.

⁵⁸ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 133.

almak hem de Sağ Kola bir tabur yardım almak üzere Rizomilo'da bulunan Naim Paşa'nın yanına gitmiştir. Naim Paşa, söz konusu baskına izin verdiği gibi talep olunan bir taburu da Atranos Taburu'nu vererek karşılamıştır⁵⁹.

Baskın için Mahmud Muhtar Bey şöyle bir tertibat almak istemiştir: Birinci hatta bulunan Bursa Taburu, düşmanın cephesine saldıracak, ikinci hatta bulunan Bilecik Taburu, bir bölüğünü batarya muhafızı olarak bırakarak geriye kalan kuvvetleriyle düşman avcı siperlerini sağ cenahtan çevirecek, süvariler Bilecik Taburu'nun hareketine iştirak ederek siperlerinden çıkan düşman üzerine saldıracaktır. Yeni gelen Atranos Taburu da ihtiyat olmak üzere Bilecik Taburu'nun merkezleri gerisinde kalacaktır.

Miralay Mahmud Muhtar Bey, gerekli tedbirlerin alınması yönünde emri altındaki kuvvetlere direktif vererek Naim Paşa'dan baskın için izin almak üzere Rizomilo'na gitmiş olmasına rağmen, taarruz iznini alıp tekrar Sağ Kolun bulunduğu Konyari Köyü'ne döndüğünde, verdiği emirlerin icra olunmadığını görmüş, askerleri de derin bir uykuda bulmuştur. Mahmud Muhtar Bey, askerleri bizzat uyandırmaya başlamışsa da tabur kalkıp harekete koyuluncaya değin saat 05:00 olmuş ve güneş yükselmeye başlamıştır. Böylece Mahmud Muhtar Bey'in bu taarruz planı da gerçekleştirilememiştir⁶⁰.

Mahmud Muhtar Bey'in yapmak istediği iki taarruzun da gerçekleştirilememiş olması, Yunan Albay Smolenski'ye yaramış, böylece Çatalca'dan takviye alarak tahkimatını pekiştirmek imkan ve fırsatı bulmuştur.

⁵⁹ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 193.

⁶⁰ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 134. Mahmud Muhtar Bey'in icra edemediği bu taarruz planı, Cemal Kutay tarafından gerçekleştirilmiş olarak anlatılmaktadır. Kutay, 29/30 Nisan gecesi yapılamayan bu taarruzu, yapılmış olarak şu şekilde anlatmaktadır: "İki fırkanın öncüsünü teşkil eden ve Erkân-ı Harb Miralayı Mahmud Muhtar Bey'in kumandası altında olan Çerkez ve Kürt atlıları, düşmanın en çok güvendiği Gereli Tepesi'ne, 29 Nisan'ı 30 Nisan'a bağlayan gecede ve ay ışığı altında ani bir taarruz yaptılar... Cidden fevkalade maharetle idare edilen ve Nöye Fraye Presse muhabirinin (ifadesiyle) "- Viyana önlerine dayanan o meşhur Turhan Bey akıncılarını hatırlatan..." bu taarruz sonunda, düşman, paniğe uğradı. Dört Krup bataryasını ve çok sayıda malzemeyi terk ederek, hatta, kaynamakta olan kazanlarını ateş üzerinde bırakarak bozgun halinde kaçmaya başladı. Süvarilerimiz, yalın kılıç, bu kaçan düşmanın arasına girerek, elli dokuzuncu ezfun alayını adeta imha ettiler." Kutay, **a.g.m.**, s. 8904-8906.

Veletin mevzilerini altı-yedi taburluk bir kuvvetle savunacak olan Yunan Kuvvetleri, 29 Nisan günü altı bölükle Maluka Dağı kuzey sırtlarını, bir taburla Veletin İstasyonu'nu ve Ovrias Gala Dağı'nın güney eteklerini, bir taburla Ovrias Gala Dağını, bir taburla Pilavtepe'yi işgal etmiş, bir batarya Panaya sırtlarında (Veletin'in batısı) ve bir batarya Ayayorgi tepelerinde mevzilenmiş bulunuyordu. İki piyade taburu da Veletin'de ihtiyata alınmış idi. Aynı gün Türk kuvvetlerinin Rizomilo'da görünmesi üzerine, Yunan tugay komutanı Albay Smolenski, gözetleme yerinden Osmanlı kuvvetlerini görmüş ve Osmanlı kuvvetlerinin kendi kuvvetlerinden üstün bulunduğunu anlamış olduğu için ordudan, piyade ve topçu ile takviye edilmesini istemiştir. Bu isteği kabul edilerek takviye birlikleri derhal demiryolu ile Veletin'e nakledilmiştir. Sekiz tabura yükselmiş olan Smolenski Tugayı'nın 30 Nisan'daki durumu şöyledir:

İki piyade taburu, Maluka Dağı kuzey sırtlarında; iki piyade taburu, Ovrias Gala Dağı güney eteklerinde, bir piyade taburu (6. Tabur), Ovrias Gala tepelerinde; bir piyade taburu, Pilavtepe'de (bu taburun bir bölümü Golos'ta); bir buçuk piyade taburu, Veletin'de ihtiyatta; bir dağ bataryası, Panaya Kilisesi sırtlarında; bir dağ bataryası, Ayayorgi sırtlarında⁶¹.

29/30 Nisan gecesi düşman üzerine bir baskın hareketi gerçekleştirmek amacıyla Sol Koldan alınan Atranos Taburu ile Sağ Kol biraz daha güçlenmiş oluyordu. Bu son durum karşısında 30 Nisan'da yapılacak taarruz planında küçük bir değişiklik yapılarak Sağ Kolun da lazım geldiği durumlarda hücum hareketi yapması kararlaştırılmıştır. Buna göre Sağ Kolun taarruz planı şu şekilde idi: Karadağ'a doğru çıkarak oradan düşman mevziinin sol cenahına altı bölükle hücum edilecek, bu esnada Bursa Taburu, düşmanı cepheden işgal eyleyecek, iki bölük merkezin gerisini takip edecek, topçu, hücumu himaye eyleyecek, süvari de sol cenahın himayesi için hazır bulunacaktır⁶².

⁶¹ Sun, **a.g.e.**, s. 129 ,131.

⁶² Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 134.

30 Nisan sabahı saat 05:00'te gün ağarırken önce topçu ve sonra piyade ateş muharebesi başlamıştır. Bursa Taburu, cepheden Kefalonya sırtlarına karşı muharebe etmek üzere tertibat almıştır. Atronos ve Bilecik Taburları ise düşmanın sol cenahını kuşatmak üzere Mahmud Muhtar Bey kumandasında olarak sırtlardan yukarıya doğru çıkmaya başlamıştır. Yalnız Bilecik Taburu'nun iki bölüğü, ihtiyatî olarak, birinci hattın merkezi gerisinde bir ikinci hat vücuda getirmiştir.

Altı piyade bölüğünün başına geçerek, düşmanın sol cenahını çevirmek amacıyla sarp ve dik sırtlardan yüksek tepelere ve düşman siperlerine doğru ilerleyen Miralay Mahmud Muhtar Bey'in bu harekâtı, Osman Senâî tarafından "seyrine doyulmaz bir manzara" olarak nitelendirilmektedir⁶³. Ancak arazinin vermiş olduğu müşkülâtla beraber düşman askerinin göstermiş olduğu mukavemet ve sebat ileri hareketi oldukça güçleştirmiştir⁶⁴. Saat 08:00'den itibaren Yunan sol kanadına karşı ilerleyen Türk Sağ Kol kuvvetleri, birkaç saat içinde Adabeylik sırtlarına kadar yanaşmıştır⁶⁵. Topçu bölüğünün ateşi, düşman üzerinde büyük bir tesir göstermiş olduğu gibi, süvari birilikleri de gerek sağ ve gerek sol cenah ilerisinde sevk edilen keşif kolları vasıtasıyla hem düşmanın hareketi hakkında keşif yapmaya çalışıyor hem de Naim Paşa livasıyla irtibat kurmaya gayret ediyordu.

Bu sırada Velestin üzerine yürüyen Naim Paşa kumandasındaki Sol Kol, iki piyade taburunu Pilavtepe üzerine sevk etmiştir. Bu iki tabur, karşılarında büyük bir düşman müfrezesi bulunmadığı için kısa sürede tepeye kadar çıkmışlardır. Ancak Velestin İstasyonu'nun kuzeyinde bulunan orman, düşman askerleri tarafından tutulmuş olduğu için ilerleyememişlerdir. Diğer bir tabur ise Velestin üzerine yapılacak hücumda ihtiyatî olarak Rizomilo Köprüsü yanına bırakılmış idi. Süvari bataryası da Rizomilo'nun 500

⁶³ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 195.

⁶⁴ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 135.

⁶⁵ Sun, **a.g.e.**, s. 131.

metre kadar sağ tarafında mevzi almıştır. Umûmî ihtiyat ise Rizomilo Köyü civarında ve derenin sağ sahiline bırakılmıştır.

Ovaya yayılmış olan piyade taburu, Yunan kuvvetleri tarafından sıkıştırılmış olduğu için hareket kabiliyeti iyice daralmış olan Naim Paşa, Sağ Kolun biran evvel ilerlemesi için Süleyman Paşa'ya şu şekilde bir haber göndermiştir: *“Sol Kol, düşman üzerine şiddetli taarruz etmektedir. Fakat Sağ Kolun henüz taarruz etmediği anlaşılıyor. Çünkü hâlâ sizin taraftan bir eser-i taarruz görülüyor. Hem bize mukavemet etmek hem de karşımızdaki düşmanı kovmak üzere derhal taarruz etmenize intizar ederim.”*

Bu haber üzerine Mahmud Muhtar Bey ve Süleyman Paşa, Sol Kolun isteğine cevap vermek için bir genel taarruz yapmaya karar vermişlerdir. Mahmud Muhtar Bey, Bilecik ve Atranos Taburlarını kumanda eden Miralay İbrahim Bey'e şiddetli bir taarruz gerçekleştirmesi için emir göndererek Bursa Taburu'nun bulunduğu mevkie gitmiştir. Mahmud Muhtar Bey, ihtiyat olarak geride bırakılmış olan Bilecik Taburu'na mensup iki bölüğü de Bursa Taburu'na dahil ederek, Bursa Taburu'nun hedefini şu şekilde belirlemiştir: *“Sağ ve sol cenah gerilerinde birer bölük yanaşık nizamda bırakıldıktan sonra diğer bölüklerin hepsi birinci hatta bulunarak önce Kefalonya Köyü'nü ele geçirecekler ve daha sonra düşman mevzileri üzerine süngü hücumuyla atılacaktır.”*⁶⁶ Daha sonra Mahmud Muhtar Bey, geride ve batıda bulunan mühim bir sırt üzerindeki bataryaya giderek; ona da Bursa Taburu önündeki düşman avcı metrislerini hedef olarak göstermiştir.

Bundan sonra Mahmud Muhtar Bey, genel taarruza iştirak ettirmek için süvari bölüklerinin yanına gitmiştir. Yedi süvari bölüğünden oluşan bu birlik, kuzeyde Bursa Taburu'nun sol cenah gerisinde bulunarak, bütün kolun sol cenahını setr ve Naim Paşa ile irtibatı temin ediyordu. Mahmud Muhtar Bey'in süvari kumandanı İbrahim Bey'e verdiği emre göre, bütün süvariler Bursa Taburu'nun hücumu başladığı anda sola doğru takımla kol nizamına girerek sırtlar boyunca ilerleyecek, Yunanlılara ait avcı metrislerinin bulunduğu sırtın

⁶⁶ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 195-197.

önüne gelince sağa çarkla saff-ı harbe girip düşmana hücum edecektir⁶⁷. Böylece süvariler, Bursa Taburu'yla temas edecek surette düşmanın yanlarına ve gerileri üzerine atılacaktır.

Miralay İbrahim Bey, Bursa Taburu'nun Kefalonya Köyü'nü zaptederek süngü hücumuna başladığını kendisine haber vermek üzere, Bursa Taburu istikametine bir zabıt göndermiştir. Ne faydası var ki piyadeler Kefalonya Köyü civarına geldikleri zaman gönderilmiş olan zabıt, lazım gelen işareti erken vermiş olduğundan süvari hücumu vakitsiz başlamıştır.

Mahmud Muhtar Bey, süvarileri cesaretlendirmek ve hücumu teşvik etmek amacıyla kısa lakin pek müessir ve ateşli şu konuşmayı yapmıştır: *“Askerler! Sizin karşınıza çıkan ve size kurşun atan şu sütçü Yunanlılar, bizim elimizde bizim nimetlerimizle büyümüşlerdi. Onlar, ne kadar mağrur olursa olsunlar, yine sizin gibi aslanların kılıcı önünde duramaz, kaçarlar. Onun için hepimiz birlikte onların üzerine hücum edeceğiz ve onlara Osmanlı yiğitlerinin nasıl olduğunu bildireceğiz.”*

Bunun üzerine kendisini tutamayan “o genç ve cesur” Erkân-ı Harbiye Miralayı Mahmud Muhtar Bey, süvarilerin önüne geçerek dediği gibi onlarla birlikte hücumu geçmiştir. Bursa Taburu, yeni bir sıçrama hareketi yaparak ilerideki sırta çıkmak için lazım gelen tertibatı almakta iken süvari kıtası, verilen yanlış işaretten dolayı düşman istihkamları üzerine atılmıştır. Halbuki Osmanlı piyadesinin henüz bütün tesirini görmemiş olan Yunan piyade askerleri ve bilhassa sol cenahın bir kilometre kadar uzağındaki ormanı işgal eden piyadeler, bütün ateşlerini Osmanlı süvarilerinin üzerine yöneltmişlerdir. Mahmud Muhtar Bey ve İbrahim Bey'in nezaretinde ilerleyen süvari bölükleri, ova dahilinde baş gösterdikleri andan itibaren sol taraftaki orman ile sağ cihetten ve Kefalonya tepesindeki düşman piyade ateşlerine ve cepheden yani Velestin Köyü'nün kuzeyindeki Sivritepe'den de batarya şarapneline hedef olmuştur. Üç taraftan yağmur gibi yağmakta olan mermiler arasında epeyce ürken süvari hayvanları, o andan itibaren dört nal yürüyüşe geçerek

⁶⁷ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 136.

asıl hücum edilmesi lazım gelen yerin epeyce uzaklarına yani Velestin istikametine doğru ilerlemiş ve bu veçhile Yunan hattının merkezine sokulmuşlardır⁶⁸.

Bu sırada sağa çark emri vermesi gereken İbrahim Bey, bu heyecan esnasında unutmuş olmalı ki, süvari bölüklerinin iyiden iyiye düşman ateşine maruz kalması üzerine, geriye dön emri vermiştir. Fakat İbrahim Bey'in vermiş olduğu emir, ancak geride bulunan On Üçüncü Alay'ın dört bölüğü tarafından anlaşılabilmiştir. İleride bulunan Altıncı Alay'ın üç bölüğü, emri işitmedikleri için ilerlemeye devam etmişlerdir. Bu ana kadar İbrahim Beyin sağa çark emrini bekleyen ve süvarinin ön saflarında bulunan Mahmud Muhtar Bey, arkasına baktığında kolun yalnız bir kısmının kendisini takip ettiğini görmüştür. Bunun üzerine Mahmud Muhtar Bey, kolun cephesini bizzat tanzim ederek, yoğun düşman ateşi altında düşman avcı metrislerine hücumu devam etmiştir⁶⁹.

Mahmud Muhtar Bey'in kumandasındaki 60-70 süvariden oluşan bu üç bölük, biraz daha ilerledikten sonra sağa dönerek Kefalonya Köyü'nün güneybatısındaki sırt üzerine yani Yunanlıların ikinci hat siperlerine atılmıştır⁷⁰. Bu bir avuç süvari kıtası, her taraftan düşman piyade ateşine ve düşman bataryasının şarapnel yayılım ateşine duçar olmuşsa da dağa çıkmaya devam etmiştir. Süvarinin sürülmüş bir tarladan geçmesi ve sarp bir sırtı tırmanması gerekiyordu⁷¹. Ne faydası var ki epeyce sert bir sırt ve yokuş üzerine yapılan dört nala yürüyüş, bir müddet sonra Yunan askeri tarafından işgal olunmuş bir istihkâmın 10-15 adım kadar uzağında durmaya mecbur olmuştur.

Hayvanlar son derece yorulmuş ve hatta bir çoğu yaralanmıştır⁷². Bu esnada atına üç mermi isabet eden Mahmud Muhtar Bey⁷³, oldukça büyük

⁶⁸ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 199-201.

⁶⁹ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 136-137.

⁷⁰ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 201-202.

⁷¹ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 137.

⁷² Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 202.

⁷³ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 137.

bir hendeğin önünde durdurulduğunu görerek, Osman Senâî'nin ifâdesi ile “*en büyük cesurlara, en yiğit insanlara yakışık alır bir tavır-şirane ile mecruh düşen atına bir atf-ı nazar ettikten sonra yaya cenk etmek için*” yanı başındaki süvarileri yere indirmiştir. Nefer, zabıt kim olursa olsun yere inenlerin hemen hepsi yağmur gibi yağın düşman ateşi içinde Yunan askerlerine revolver ateşleriyle cevap vermişlerdir.

Mahmud Muhtar Bey, ilelebet unutulmayacak olan bu süvari hücumunun gerçekten pek şanlı ve şerefli bir kahramanıdır; atı yaralanıp da yere kapaklandıktan sonra “azm-i şîrânesinde” hiçbir azalma meydana gelmeden kılıç elinde olduğu halde süvari bölüklerinin ilerisinde yürüyüşüne devam etmekten asla çekinmemiştir. Bu yürüyüş esnasında düşman istihkamlarına altı adım kadar yaklaşmış olan Mahmud Muhtar Bey, kendine tabanca sıkın bir Yunan zabıtını, önündeki hendeği atlayıp istihkama girerek, kılıcı ile kesmek istemiş, ancak bundan vazgeçerek silahıyla ateş etmeye başlamıştır⁷⁴.

Miralay Mahmud Muhtar Bey'in yapmış olduğu bu taarruz neticesinde düşman birinci hattının gerisi zapt edilmiştir. Mahmud Muhtar Bey, maiyetiyle beraber burada on dakika kadar Bursa Taburu'nun Yunan mevziinde görünmesini beklemiş, ancak kendi silah arkadaşları yerine Yunan piyadelerinin ilerlediğini görmesi üzerine büyük bir ümitsizlik ile mevziyi tahliye karar vermiştir. Mahmud Muhtar Bey, bacağına yediği bir çifte sebebiyle yürümeye gayr-i muktedir olduğundan eline geçirdiği sahipsiz bir ata binmiş⁷⁵, diğer yaya cenk eden zabıtân ve efradın ekserisi atlarına bindikten sonra yağmur gibi yağın kurşunların içinde ricat etmiştir.

Bu duruma canı çok sıkılan Mahmud Muhtar Bey, ricat hareketinin tamamlanmasından sonra hiç durmaksızın Bursa Taburu'nun bulunduğu

⁷⁴ Osman Senâî, Mahmud Muhtar Bey'e ateş eden Yunan zabıtının Osmanlı süvari neferlerinden biri tarafından çenesinden vurularak etkisiz hale getirildiğini bildirmektedir. Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 202-203. Bununla birlikte Goltz Paşa, Mahmud Muhtar Beyin bir revolver kurşunuyla bir Yunan zabıtını öldürdüğünü belirtmektedir. Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 138.

⁷⁵ **Aynı eser**, s. 137-138.

hatta gitmiştir⁷⁶. Bu tabur, Yunan asıl mevziilerinin üç yüz metre karşısında durarak ateş etmekle meşguldür. Buradan anlaşılıyor ki, Miralay İbrahim Bey'in Bursa Taburu'nun hareketini kendisine haber vermek üzere gönderdiği zabıt, hata yaparak Bursa Taburu'nun Yunanlıların ileri mevzilerine yapmış olduğu hücumu asıl mevzilere yapıyor zannederek süvari hücumunun erken icrasına sebep olmuştur⁷⁷. Mahmud Muhtar Bey'in Bursa Taburu'nu kumanda eden Mustafa Bey'e niçin geç kaldıklarını sorduğunda aldığı cevap, oldukça dikkat çekicidir. Mustafa Bey, verdiği cevapta kendisine ihtiyat suretiyle verilmiş olan ve birisi taburun sağ, öteki sol cenahı gerisine bırakılan Bilecik Taburu'nun iki bölüğünün, Kefalonya Köyü zabt olunduktan sonra, ileri gidilmek lazım geldiği zaman yazılı bir emir verilmediğinden dolayı kendisine itaat etmediklerini ve bundan dolayı yalnız Bursa Taburu'yla hücumu cesaret edemediğini beyan etmiştir.

Bu cevap üzerine Mahmud Muhtar Bey, batarya mevziine giderek Bursa Taburu'nun hücumunu kolaylaştıracak surette bataryanın ateş edeceği hedefleri belirlemiştir⁷⁸. İcra olunan bu topçu ateşi, düşman piyadesini birkaç defa mevziilerine terke mecbur etmişse de kesin bir netice alınamamıştır⁷⁹. Ayrıca piyadelerin hücumu ile düşmanın bazı mevzileri elde edilmişse de oldukça geniş bir alanda istihkam kurmuş olan Yunan askerini tard etmek mümkün olmamıştır. Yunanlılar, bu sayede sağ cenahta bulunan Bilecik ve Atranos Taburu'yla Bursa Taburu arasındaki irtibatı mahvetmişlerdir⁸⁰. Yaklaşık on saattir yürüyüş ve muharebe ile meşgul olan Osmanlı kuvvetleri iyice yorulmuş, bölüklerinin çoğunun da cephanesi tükenmiştir⁸¹. Bu esnada Yunan kuvvetleri Fırsala'dan gönderilen kuvve-i imdadiye ile iyiden iyiye güçlenerek, Osmanlı kuvvetlerine karşı mukabil bir taarruz hareketi yapmaya karar vermişlerdir.

⁷⁶ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 203.

⁷⁷ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 138.

⁷⁸ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 202.

⁷⁹ Uysal, **a.g.t.**, s. 55.

⁸⁰ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 202-203.

⁸¹ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 138.

Yunanlıların adetçe fazlalığı ve mukabil taarruz hareketine geçecekleri anlaşıldığı için Mahmud Muhtar Bey, derhal Naim Paşa'nın yanına giderek, meydana gelen durum hakkında bilgi alış verişinde bulunmuştur. Naim Paşa'nın verdiği malumata göre Mahmud Muhtar Bey, Sol Koldan yalnız üç piyade bölüğünün ciddi bir muharebeye girmiş olduğuna kanaat getirmiştir. Buna göre iki tabur Velestin'in bir saat kadar uzağında yani Pilavtepe'de, bir buçuk tabur ihtiyat askeri Rizomilo'nun kuzeybatısında ve batarya ise bu ihtiyat askeri civarında bulunuyordu. Bu hesaba ve vaziyete göre yalnız ova dahilindeki ormana karşı muharebe eden bir piyade taburunun üç bölüğü bulunuyordu. Bu hale karşılık yukarıda belirttiğimiz üzere Naim Paşa, Süleyman Paşa'ya göndermiş olduğu raporda kumandası altında bulunan Sol Kolun düşmana karşı şiddetli bir hücum giriştiğini belirterek, Süleyman Paşa komutasındaki Sağ Kolun henüz taarruz etmediğinden şikâyet etmiştir.

Bu durumu büyük bir üzüntü içerisinde müşahede eden Mahmud Muhtar Bey, askerin bir araya toplanarak yeniden kati bir hücum yapmak için vakit olduğunu, bundan dolayı Yenişehir'den bir kuvve-i imdadiye gelinceye kadar Gereli mevkiine çekilmek lazım geldiğini beyan etmiştir. Bu fikir Naim Paşa tarafından da kabul görmüş ve ricat hareketi başlamıştır⁸².

Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesinde etkili olan amiller arasında; düşmanın kuvvetçe üstün olması, eldeki kuvvetle mevziin zaptının mümkün olmayacağını anlaşılmaması ve saat 13:00'te gelen ordu emrinde Velestin ve Goloş'un zaptının lüzumlu görülmemekle ciddi bir muharebeye girilmemesinin istenmesi etkili olmuştur⁸³.

⁸² Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 204-206.

⁸³ Sun, **a.g.e.**, s. 130. Karargah-ı Umûmî'den Müşir Edhem imzasıyla Mirliva Süleyman ve Naim Paşalara hitaben gönderilen yazıda şu ifadeler yer verilmiştir: "16 Nisan 313 gece saat birde gönderilen müşterek tahriratınız, bu gün saat on ikide alındı. Mündericatından Velestin ve Goloş'u zapt etmek mütalaasında buldukları anlaşıldı. Esasen Goloş cihetine azimet olunması bir keşiften ibaret olup ciddi bir muharebe için değildi. Binaenaleyh Velestin'in zabtı şimendifer hattının tahribini ve Goloş'un elde edilmesi müşkülata düşmeksizin kabil ise ol veçhile zapt ve işgalleri ve olamadığı surette düşmanı tarassut etmek üzere sürûden bir perde teşkille müdafaaya elverişli güzel bir mevzi ahz olunarak düşman harekâtının ale'd-devam taht-ı tarassutta bulundurulması ve çok çok buraya malumat itası tavsiye olunur." Uysal, **a.g.t.**, s. 55-56.

Mahmud Muhtar Bey, ricatı Sağ Koldan başlatarak, henüz bir parça cephanesi bulunan Bursa Taburu'yla bataryayı ricatı korumaya memur etmiştir. Bu kuvvetler Rizomilo mevkiinin kuzeydoğusunda mevzi alarak, cephanesinin çokluğundan dolayı geri çekilmesi zorlaşan Naim Paşa kolunu da himaye etmişlerdir. Akşam saat 20:00'de tüm livanın Gereli'de toplanmasıyla geri çekilme hareketi büyük bir intizamla tamamlanmıştır⁸⁴. Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi esnasında Yunan kuvvetleri tarafından hiçbir takip hareketi yapılamayarak sadece topçu ateşi yapılmıştır. Böylece Yunan kuvvetleri, kendileri için oldukça elverişli bu durumdan faydalanamamışlardır⁸⁵. Goltz Paşa'ya göre Yunan kuvvetlerinin geri çekilen Osmanlı kuvvetlerini takip edememesinin arkasındaki sebep, Mahmud Muhtar Bey'in süvarilerle birlikte "delicesine bir cesaretle" icra ettiği hücumun düşman üzerinde pek büyük bir tesir yapmış olmasından kaynaklanmaktadır⁸⁶.

29 ve 30 Nisan günleri içerisinde yapılan muharebeler esnasında Osmanlı kuvvetlerinin genel zayıtı 150 şehit ve 200 yaralıdır. Bunun içerisinde 36 şehit ve 70 yaralı ise Mahmud Muhtar Bey'in sevk ve idare ettiği süvari hücumu esnasında meydana gelmiştir⁸⁷.

Mahmud Muhtar Bey, 1 Mayıs'ta durum hakkında bilgi vermek üzere Yenişehir'de bulunan Karargâh-ı Umûmî'ye gitmiştir. Karargahta Yunan ordusunun Velestin yan mevzilerinde toplandığını belirterek, buraya büyük bir kıta ve topçu kuvveti gönderilerek yeni bir taarruz yapılmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Edhem Paşa, aynı gün, bölgeye dokuz tabur ve iki batarya göndermiş ve bu kuvvetlere Çatalca'nın zaptına kadar ciddi bir taarruzda bulunmamalarını emretmiştir⁸⁸.

⁸⁴ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 139.

⁸⁵ Sun, **a.g.e.**, s. 132.

⁸⁶ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 140.

⁸⁷ Osman Nuri, **a.g.e.**, s. 911.

⁸⁸ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 140-141.

30 Nisan'da Ordu Umûm Karargâhı'nda yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelerden biri de ordunun kurmay heyetini oluşturan, askerî harekâtta sorumlu İkinci Şube'de yapılmıştır. Yapılan yeni düzenleme ile bu şube Miralay Ali Rıza, Miralay Enver, Binbaşı Ahmet İzzet, Kolağası Rıza Bey ve Yüzbaşı Sermet Efendi'den meydana getirilmiştir. Enver Bey'in bir süre sonra Golos kumandanlığına tayin edilmesi üzerine yerine Mahmud Muhtar Bey atanmıştır⁸⁹.

2.1.5. Velestin'in Zaptı Esnasında Mahmud Muhtar Bey'in Faaliyetleri

5 Mayıs'ta Osmanlı kuvvetleri, Prens Konstantin'in emri altındaki 30.000 Yunan askeri tarafından müdafaa edilen Çatalca'ya taarruza başlamışlardır. Taarruz neticesinde Türk kuvvetleri karşında tutunamayan Prens Konstantin, Dömeke'ye doğru ricat etmek zorunda kalmış, böylece 6 Mayıs sabahı Çatalca, Osmanlı kuvvetlerinin hakimiyeti altına alınmıştır⁹⁰.

Çatalca Muharebesi'ne başlanılmadan önce Ordu Komutanlığı, 5 Mayıs'ta yapacağı Çatalca taarruzu sırasında düşmanın Çatalca yönüne kuvvet kaydırmaması için Hakkı Paşa kumandasındaki Beşinci Tümen'i Gereli'ye göndererek, Velestin mevziindeki düşman kuvvetlerinin tespitini emretmiştir. Bu maksatla bu kuvvetler 5 Mayıs'ta Albay Smolenski'nin on-on iki bin Yunan askeriyle müdafaa ettiği Velestin mevzilerine saldırmaya başlamışlardır⁹¹. 5 Mayıs'ta Hakkı Paşa kumandasındaki Beşinci Tümen hakkında hiçbir bilgiye ulaşamayan Edhem Paşa, 6 Mayıs'ta Çatalca'nın tahkim edilmesi üzerine Velestin'e doğru Üçüncü Tümen ve İhtiyat Tugayı'nı göndermiştir⁹².

⁸⁹ Aynı eser, s. 145. İkinci Şubedeki zabitanın vazifesi, gerek Birinci Şube'den verilecek malumata gerek İstanbul'dan gelecek genel emre ve Üçüncü Şube'den alınacak rapora göre ordunun hareketi hakkında muhtıralar ve layihalar hazırlayarak bunları Erkân-ı Harbiye Riyâseti vasıtasıyla başkumandana takdim etmek ve oradan gelecek emirlere göre lazım gelen emirleri hazırlayıp icap eden kıtaata göndermektir. Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 9.

⁹⁰ Osman Nuri, **a.g.e.**, s. 919.

⁹¹ Sun, **a.g.e.**, s. 156.

⁹² Osman Nuri, **a.g.e.**, s. 919. Ayrıca bkz. Sun, **a.g.e.**, s. 158.

Bu esnada Çatalca civarında bulunan Mahmud Muhtar Bey, Edhem Paşa'nın bu icraatını haber alması üzerine mürekkep bir müfrezeyi Kutlubaşı-Gedik üzerinden Halmiros Ovası'na gönderip Smolenski'nin geri çekilişinin engellenmesini teklif etmiştir. Esas olarak kabul edilen bu plan, Mahmud Muhtar Bey'in müfrezeyi bizzat sevk ve idare etmek istemesi üzerine gerçekleşmemiştir⁹³.

Böylece, 5 ve 6 Mayıs'ta gerçekleştirilen taarruzlar neticesinde Velestin, Osmanlı kuvvetlerince ele geçirilirken, Albay Smolenski kumandasındaki Yunan kuvvetleri de hiçbir taarruza uğramadan Ermiye ve Golos'a çekilmişlerdir⁹⁴.

2.1.6. Dömeke'nin Zaptı Esnasında Mahmud Muhtar Bey'in Faaliyetleri

Velestin muzafferiyetinden sonra Osmanlı kuvvetleri, Yunan ordusunun en önemli ikmal limanı olan Golos üzerine yürümüşlerdir. Osmanlı kuvvetleri karşısında kendisinde direnme gücü göremeyen Yunan kuvvetlerinin şehri daha önce tahliye ederek Ermiye'ye doğru çekilmiş olmaları, Osmanlı ordusunun hiçbir mukavemetle karşılaşmadan 8 Mayıs 1897 sabahı Golos'u ele geçirmelerine imkan sağlamıştır⁹⁵.

Bundan sonra Türk ordusu Dömeke üzerine yapılacak taarruz hazırlıklarına başlamıştır. Ahmet İzzet Bey, hazırladığı taarruz planını 11 Mayıs'ta Teke'de bulunan karargahta açıklamıştır. Bu planda Kasiadris Dağları'nın geçilerek Dömeke mevziinin yan ve arkaları ile geri çekilme hatlarının tehdit edilmesi yer alıyordu. Ahmet İzzet Bey'in bu tasavvuru kumandanlarca kabul edilmediği gibi kurmay subaylar tarafından da tenkit edilmiştir. Bu itirazların en sertini, Mahmud Muhtar Bey tarafından yapılmış ve Mahmud Muhtar Bey, Ahmet İzzet Bey'e "*Sen Almanya'da askeri, yüksek*

⁹³ Goltz Paşa, Mahmud Muhtar Bey'in bu planının kafi miktarda kuvvetle uygulanması durumunda Osmanlı ordusu için iyi neticeler doğurabileceğini belirtmektedir. Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 175.

⁹⁴ Süer, **a.g.e.**, s. 43.

⁹⁵ Hülagü, **a.g.e.**, s. 106.

dağlara, yalçın kayalara çarptırmayı mı öğrendin?" şeklinde hitap ederek tenkit etmiştir. Ancak, Mahmud Muhtar Bey, yapmış olduğu keşifler neticesinde itirazlarından vazgeçmiştir. Bununla birlikte kurmay heyetindeki genel kanaat de değişerek Ahmed İzzet Bey'in taarruz planı uygulamaya koyulmuştur⁹⁶.

17 Mayıs'ta başlayan Dömeke Muharebesi'nde Mahmud Muhtar Bey, Umum Ordu Karargahından çıkan emirleri ilgili birliklere ulaştırmakla görevlendirilmiştir.

Dömeke Muharebesi'nin başlamasını müteakip Hayri Paşa kumandasındaki Birinci Fırka ve Neşet Paşa kumandasındaki İkinci Fırka'nın düşman karşısındaki ileri yürüyüşünün durması üzerine; Müşir Edhem Paşa, bu iki fırkanın "kesin olarak Dömeke'ye şiddetli bir suretle ilerlemesi" emri vermiştir⁹⁷. Bu emri fırkalara ulaştırmak üzere Miralay Mahmud Muhtar Bey ve Kaymakam Yaver Bey görevlendirilmiştir⁹⁸. Mahmud Muhtar Bey, saat 13:15'te, Neşet Paşa fırkasının derhal taarruza geçmesi hakkındaki ordu

⁹⁶ Ahmed İzzet Paşa, 1891-1894 yılları arasında Almanya'da askerî eğitim almıştır. Metin Ayışığı, "İzzet Paşa, Ahmed", **DİA**, C. XXIII, İstanbul, 2001, s. 563. Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. I, (Hzl.: Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar), Nehir Yay., İstanbul, 1992, s. 20. Ahmet İzzet Bey'in bu taarruz planının esasları şu sebeplere dayanıyordu: Dömeke mevziinin batı kanadından yani Çavuş Boğazı üzerinden kuşatılması, arazi ve yol bakımından genel olarak daha elverişli olmasına rağmen, bir çok sakıncalar arz eder. Şöyle ki: Bu boğaz, dar olduğundan büyük kuvvetlerin hareketine elverişli değildir. Düşman burasını kolaylıkla tıkaabilir. Çatalca-Dömeke şosesinden bir yürüyüş mesafesi (25-30 km.) kadar uzaktadır. Kıtalar buradan harekâta başlayabilmek için açık bir ovayı düşmanın gözü önünde veya geceleyin geçmek zorundadırlar. Açık bir ovada böyle bir hareketi düşman gözünden saklamak mümkün olamaz. Bundan başka batı kanattan yapılacak bir kuşatma muvaffak da olsa Çavuş Boğazı'ndan sonra harekât Dömeke'nin güneybatısındaki Tavuklu Göl'ün dar kıyılarına intikal eder ve Dömeke-Lamya şosesi, yani düşmanın geri ile olan ana irtibat yolu, buradan itibaren güneydoğuya doğru büküldüğü için bundan sonraki harekât bir cephe taarruzuna döner. Bu bölgenin kilit yerlerinden birini teşkil eden Furka Derbendi, Tavuklu Göl'e uzak olduğundan zaman kaybedilir ve etki gecikir. Bütün bu sakıncalardan kurtulmak ve Furka Derbendi'ni en kısa zamanda elde edebilmek için, arazi daha sarp, yollar daha elverişsiz olmasına rağmen, Dömeke mevziinin doğu kanadından, Kasıtyaris Dağı ve Papazlı Dağı üzerinden kuşatılması lazımdır. Sun, **a.g.e.**, s. 170. Ayrıca bkz. Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 181.

⁹⁷ Sun, **a.g.e.**, s. 180.

⁹⁸ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 188.

emrini tebliğ etmiştir⁹⁹. Neşet Paşa, gelen ordu emri üzerine; Mahmud Muhtar Bey'le birlikte Taşlıtepe'ye doğru hareket etmiştir¹⁰⁰.

Neşet Paşa'nın yanından ayrılan Mahmud Muhtar Bey, aynı emri Hayri Paşa fırkasına da tebliğ etmek üzere yola çıkmıştır. Mahmud Muhtar Bey, Hayri Paşa fırkasına ulaşabilmek için düşmanın top ve tüfek mermileri arasında düz bir ovada yirmi dakika kadar at koşturmak zorunda kalmıştır¹⁰¹. Mahmud Muhtar Bey, yürüyüşü sonunda Velişot Köyü'ne giden yol civarında Birinci Fırka'nın bazı müfrezelerine tesadüf etmiştir. Bu müfrezeler, Antonyadis Livası'nın kayalıklar içinde mevzi alan sol cenah koluyla muharebe ediyorlardı. Mahmud Muhtar Bey, tabur binbaşlarından birine fırkanın diğer kısmının nerede olduğunu sormuşsa da cevap alamamıştır. Bu durum karşısında Mahmud Muhtar Bey, Çınarlı istikametine doğru ilerleyerek Hayri Paşa'yı bulmaya muvaffak olmuştur.

Bu esnada Birinci Fırka'nın ilk hattında bulunan müfrezelerden bazıları düşmandan görülen şiddet ve tazyik üzerine yavaş yavaş geriye çekilmeye yüz tutmuştur. Mahmud Muhtar Bey, bu durum karşısında inisiyatif kullanarak, Birinci Fırka'nın bir kısmını birinci hatta sevk etmiştir. Bu sayede hem Velişot Köyü'ndeki düşman askerine karşılık vermek hem de İkinci Fırka ile mevcut olan açıklığı, bir dereceye kadar olsun, kapatmak mümkün olmuştur¹⁰². Mahmud Muhtar Bey, burada yapmış olduğu düzenleme ile avcı birliklerinin üç yüz olan nişangah sayısını sekiz yüze yükseltmiştir¹⁰³.

Mahmud Muhtar Bey, Hayri Paşa'ya lazım gelen talimatı verdikten sonra Karargâh-ı Umûmiye dönmek üzere yola çıkmıştır. Bekriler civarına geldiği zaman Sabit Bey Livası'nın (ihtiyat livası) ordunun sağ cenahı istikametinde ilerleyerek Bekriler'e geldiğini görmüştür. Mahmud Muhtar Bey, ne olursa olsun, burada yine mesuliyeti üzerine alarak, seri bir yürüyüş ile

⁹⁹ Sun, **a.g.e.**, s. 180.

¹⁰⁰ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 196.

¹⁰¹ **Aynı eser**, s. 199-200. Ayrıca bkz. Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 191.

¹⁰² Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 191-192.

¹⁰³ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 199-200.

ihtiyat livasının, İkinci Fırka'nın sağ cenahı istikametinde yani Birinci ve İkinci Fırka arasındaki açığı kapatacak surette, ilerleme yönünü değiştirmiştir. Böylece Mahmud Muhtar Bey, gece karanlığı basmadan evvel Birinci ve İkinci Fırka arasındaki boşluğu kapatmayı başarmıştır¹⁰⁴. Mahmud Muhtar Bey'in almış olduğu tertibatın tümü Edhem Paşa tarafından tasvip ve takdir edilmiştir¹⁰⁵.

17 Mayıs pazartesi günü başlayan taarruzda en mühim tepelerle mevzilerden bazıları zapt edilmiş olduğu için, Prens Konstantin alelusul gece karanlığından istifade ederek ordusunu çekip gitmiş ve ertesi gün boş bulunan Dömeke, Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Bu muvaffakiyet üzerine Türk ordusunun karşısında artık ciddi bir mukavemet kalmamış¹⁰⁶, 20 Mayıs Salı günü Furka Boğazı da işgal edilerek¹⁰⁷ Lamya Nehriyle meşhur Termopil geçidi Türk askerlerinin gözü önünde ve ayağının altında kalmış, artık Atina yolu açılmış, Yunanlılar takip edilmiştir. İşte bu takip esnasında ve öğleden sonra saat 16:00'da Lamya belediye reisi, iki Yunan zabitiyle ve beyaz bayrakla gelip mütareke haberini getirmiş ve biraz sonra da Başkumandanın emriyle ateş kesilmiştir¹⁰⁸.

Mahmud Muhtar Bey'in 1897 Osmanlı-Yunan Harbi esnasındaki kahramanlıkları, yıllar sonra dahi hatırlanmıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın Birinci Ordu Komutanlığı sırasında yayınlamış olduğu Umum Ordu Emri'ne, Derviş Vahdetî tarafından yazılan cevabî makale bunun en güzel örneğidir. Derviş Vahdetî, açık bir anlaşmazlıkları bulunduğu halde Mahmud Muhtar Paşa'nın başarısını şu şekilde ifade etmektedir: "*Eyâ Mahmud Muhtar Paşa! Sen ki Yunan Muharebesi'nde hakiki bir asker olduğunu aldığı nişan-ı gaza ile ispat etmiş genç bir kumandansın, bir şanlı askersin...*"¹⁰⁹ Mahmud Muhtar Paşa'nın kızı Emine Fuat Tugay da yıllar sonra babasının 30 Nisan'da

¹⁰⁴ Osman Senâî, **a.g.e.**, s. 193. Ayrıca bkz. Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 201-202.

¹⁰⁵ Goltz Paşa, **a.g.e.**, s. 204.

¹⁰⁶ Danişmend, **İzahlı...**, s. 340.

¹⁰⁷ Hülâgü, **a.g.e.**, s. 120.

¹⁰⁸ Danişmend, **İzahlı...**, s. 340.

¹⁰⁹ Vahdetî, "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri!", **Volkan**, 16 Nisan 1909 (3 Nisan 1325), Nu.: 106

yapmış olduğu taarruzun yabancı bir askerî ataşe tarafından, sitayişle anlatıldığından bahsetmektedir¹¹⁰.

Mahmud Muhtar Bey'in savaş esnasında göstermiş olduğu cesaret ve gayret, Müşir Edhem Paşa tarafından da takdir edilmiştir. Ateşkes ilanından kısa bir süre sonra 25 Mayıs 1897 (23 Zilhicce 1314)'de Bâb-ı Âli'ye gönderdiği evrakta; Mahmud Muhtar Bey'in harbe gönüllü olarak katılması, Velestin'in üzerine yaptığı süvari hücumu, Dömeke ve Furka Boğazı'nın alınmasındaki hizmetlerini takdir ederek, Mirlivalığa (Tuğgeneral) terfi ettirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir¹¹¹. Edhem Paşa, Mahmud Muhtar Paşa'nın cesaretini İkinci ve Üçüncü ordulara yapılması planlanan zabitan ve ümera tayini sırasında da dile getirmiştir. Süleyman Kâni İrtem, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi Kumandanı Edhem Paşa'nın Serasker Rıza Paşa'ya Mahmud Muhtar Paşa'dan şu şekilde bahsettiğini bildirmektedir: "*Dömeke karşısında Mahmud Muhtar Paşa büyük bir askerî maharet göstermiştir. Verdiğim emri infaz için canını tehlikeye koyarak fırkaların iltihakına gayret etmişti; katî galebenin tahakkuku bu yüzden oldu...*"¹¹²

2.2. MAHMUD MUHTAR BEY'İN 1897-1900 YILLARI ARASINDAKİ ASKERÎ VAZİFELERİ, ALDIĞI TERFİ ve NİŞANLARI

Mahmud Muhtar Bey, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi sonrası Erkân-ı Harbiye Riyâseti İkinci Şubesi'ndeki vazifesine geri dönmüştür. Mahmud Muhtar Bey, 8 Şubat 1898 (27 Kanûn-i Sâni 1314) tarihinde Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından verilen İkinci Rütbeden Koron Nişanı'nı almıştır. Mahmud Muhtar Bey'in rütbesi, 26 Eylül 1898 (14 Eylül 1314) tarihinde mirlivalığa (Tuğgeneral) yükselmiştir. Aynı gün Mahmud Muhtar Paşa'ya Avusturya Hükümeti tarafından İkinci Rütbeden Koron Nişanı verilmiştir.

¹¹⁰ Emine Foat Tugay, **Three Centuries Family Chronicles of Turkey and Egypt**, Oxford University Press, London, 1963, s. 54.

¹¹¹ BOA, Fon Kodu: Y.PRK.ASK., Dosya No: 126, Gömlek No: 38.

¹¹² Süleyman Kâni İrtem, **Bilinmeyen Abdülhamid Hususî ve Siyasî Hayatı**, (Hzl.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003, s. 296.

Mahmud Muhtar Paşa, 1900 yılı içerisinde Fransa'da dört kolordudan oluşan bir kuvvetle yapılacak olan manevralarda Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere görevlendirilmiştir. Ve bu vazife, kendisine 15 Temmuz 1900 (2 Temmuz 1316) tarihli bir tezkire ile tebliğ edilmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, bu göreve atanmasından çok kısa bir süre sonra 29 Temmuz 1900 (16 Temmuz 1316) tarihinde Ferik rütbesine yükselmiştir¹¹³. Mahmud Muhtar Paşa, aynı yıl içerisinde Bâb-ı Seraskerî Piyade Dairesi İkinci Reisliği'ne atanmıştır¹¹⁴.

2.3. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN GÖNÜLLÜ SÜRGÜN HAYATI

Mahmud Muhtar Paşa, yakın dostlarıyla hürriyetçi fikirlerini paylaşmaktan çekinmemiştir. Ancak bu serbest hareketi, düşmanları tarafından abartılarak Sultan II. Abdülhamid'e bildirilmekteydi. Emine Fuat hanımın ifadesine göre oturdukları Mermer Konak, dilenci ve işportacı kılığındaki hafiyeler tarafından sıkı bir kontrol altına alınarak, eve girip çıkanlar saraya bildirilmekteydi. Mahmud Muhtar Paşa'yı tutuklanmaktan ve sürgün edilmekten koruyan unsur ise babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın saygınlığıydı.

Yakın dostları Mahmud Muhtar Paşa'yı ülkeyi terk etmesi yönünde ikna ederek, 1903 yılında Mısır'a yerleşmesini sağlamışlardır. Mahmud Muhtar Paşa'nın Mısır'ı tercih etmesinde, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın 1885'ten beri Mısır Fevkalade Komiserliği görevinde bulunması ve eşi Prenses Nimetullah İsmail'in Hıdiv İsmail Paşa'nın kızı olması etkili olmuştur.

Mahmud Muhtar Paşa, Mısır'da bulunduğu süre içerisinde, ziraat işlerle meşgul olarak; bataklık arazilerinin kurutulması, modern tarım aletlerinin kullanımının yaygınlaşması, sulama kanallarının yapımı için çalışmıştır.

¹¹³ **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242.

¹¹⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, MEB Yay., İstanbul, 1951, s. 1865. Mahmud Muhtar Paşa'nın Bâb-ı Seraskerî Piyade Dairesi İkinci Reisliği'ne atanmasında, 30 Ekim 1900 (17 Teşrin-i Evvel 1316) tarihinde sadarete göndermiş olduğu mektubun etkili olduğu düşünülebilir. Mahmud Muhtar Paşa, bu mektupta, Feriklik rütbesine sahip olmasına rağmen Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde kendisine hiçbir makam verilmediğini ve vasıfsız bir memur olarak bulunduğundan şikayet etmektedir. **BOA**, Fon Kodu: Y.PRK.ASK. Dosya No: 165, Gömlek No: 24.

Mahmud Muhtar Paşa'nın bu çalışmaları, I. Dünya savaşı öncesi Royal Agricultural Society tarafından altın madalya ile ödüllendirilmiştir.

İttihat ve Terakki'ye mensup bazı Genç Türkler de Mahmud Muhtar Paşa'nın arazilerinde çalışmışlardır. Ancak Mahmud Muhtar Paşa, bunlar arasında bazı yeteneksizleri işten çıkarması üzerine bunların da düşmanlığını kazanmıştır¹¹⁵. Vaktinin çoğunu okumakla geçiren Mahmud Muhtar Paşa, babasının hayatını anlattığı "Événements d'Orient" isimli eserini kaleme almaya başlamıştır. Mısır'ın aşırı sıcak havasından sağlığı olumsuz etkilenen Mahmud Muhtar Paşa, ailesiyle birlikte senenin yedi ayını Avrupa'nın değişik ülkelerinde geçirmiştir¹¹⁶.

1908 yılının Haziran–Temmuz aylarında Belçika'nın Ostend şehrinde bir ev kiralayan Mahmud Muhtar Paşa, burada uzun süre oturmaz. Mahmud Muhtar Paşa, Ostend'de bulunduğu sırada "Vilayât-ı Selâse" de meydana gelen olaylara karşı kayıtsız kalmamıştır. 16 Temmuz 1908 tarihinde Yıldız Sarayı'na gönderdiği yazıda bölgede meydana gelen olayları büyük bir üzüntü içerisinde gazetelerden takip ettiğini, bölgede alınacak askerî tedbirlerin icrası için "dâima hazır ve amade" olduğunu¹¹⁷ belirterek; padişaha ve padişahın şahsında da vatanına olan sadakatini ortaya koymuştur.

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı üzerine Ostend'den ayrılan Mahmud Muhtar Paşa, Temmuz ayı içerisinde İstanbul'a dönmüştür¹¹⁸.

¹¹⁵ Tugay, **a.g.e.**, s. 56-57.

¹¹⁶ **Aynı eser**, s. 58.

¹¹⁷ **BOA**, Fon Kodu: Y.EE., Dosya No:15, Gömlek No: 29.

¹¹⁸ Tugay, **a.g.e.**, s. 58.

2.4. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN HASSA ORDUSU KUMANDANLIĞI DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

2.4.1. Hassa Ordusu Kumandanlığı'na Atanması

Mahmud Muhtar Paşa, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmamasına rağmen¹¹⁹, 15 Ağustos 1908 Cumartesi günü Birinci Ordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir¹²⁰.

II. Abdülhamid, bu tayin karşısında şu değerlendirmede bulunmuştur:

*“Gazi Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa'yı, cemiyet ne olur ne olmaz diye bana karşı aldığı tedbirler sırasında Hassa kumandanı tayin etmişlerdir.”*¹²¹

Abdülhamid, açık bir şekilde Mahmud Muhtar Paşa'ya güvenmediğini belirtmese de bu ifade, ona karşı olan soğukluğunun bir göstergesidir.

1908 yılında Osmanlı Devleti, askerî bakımdan yedi ordu ve iki bağımsız tümen bölgesine ayrılmıştır. İstanbul'da bulunan Birinci Ordunun karargahı ve bağlı birlikleri, piyade, süvari, topçu tümenleri İstanbul'da; müstahkem mevki alayları Çatalca'da bulunuyordu. Ayrıca bünyesinde Karadeniz Boğazı Topçu Alayı'nı bulunduruyordu¹²². İstanbul'da bulunan Birinci Ordu, “Hassa Ordusu” adını taşır ve hükümdarın muhafızı sayılırdı. Hassa Ordusu, her bakımdan en düzenli ve iyi talim ve terbiye görmüş addedilerek, silahlı birliklerin en güzidelerinden sayılırdı¹²³.

¹¹⁹ Aynı yer.

¹²⁰ Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi**, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, (Hzl.: Faik Reşit Unat), 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 166. Ayrıca bkz. Cemal Kutay, **31 Mart İhtilalinde Abdülhamit**, Kalem Yay., İstanbul, 1977, s. 19.

¹²¹ **Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle)**, (Hzl.: İsmet Bozdağ), Kervan Yay., İstanbul, Ocak 1975, s. 112.

¹²² Musa Çadırcı, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1989, s. 44.

¹²³ Halil Sedes, “İhtilâlin Mukadderatı ve Canlı Bir Hatıra”, **Tarih Hazinesi**, C. II, Yıl: 2, S. 15, Nisan 1952, s. 763.

2.4.2. Hassa Ordusu'nda Yapmış Olduğu Düzenlemeler

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Osmanlı ordusunda geniş çaplı bir düzenlemeye gidilmesi fikri ortaya atılmıştır. Orduyu gençleştirme politikası olarak anılan bu proje, subay kadrosunun oluşumundan kaynaklanan sıkıntıları açığa çıkarmakta gecikmemiştir. Ordunun yirmi yedi bin kişilik subay kadrosunda, sekiz bin Harbiyeli subay yanında on dokuz bin alaylı subay mevcuttu. Harp Okulu, ordunun subay ihtiyacını karşılayamadığı için orduya er olarak girmiş, liyakat göstermiş kişiler, subay rütbesine çıkarılarak bu ihtiyacın karşılanması yoluna gidilmiştir. Böylece orduda padişaha körü körüne sadakatten, subaylığa nasbindan dolayı göğsüne taktığı mecidî nişana hayranlıktan başka hiçbir üstünlüğü hatta okuması yazması dahi olmayan bir subay gurubu ortaya çıkmıştır¹²⁴. Çavuşluktan teskere bırakarak müşirliğe kadar yükselmiş alaylılar arasında yetersiz bilgisi ve ilerlemiş yaşıyla hizmetinden yararlanılamayan çok sayıda subay, mevcuttu¹²⁵. Bilinen bir gerçektir ki bir ordunun gücü, teknolojik imkanları taktik ve stratejik açıdan değerlendirecek yetenekli komuta heyetine ve özellikle bu komuta heyetinin genç beyinler ve dinamik bedenlere sahip olmasıyla ölçülür. 1908 yılının bu beyin ve beden kadrosunu ele aldığımızda, binbaşılardan ortalama 59 ve yukarısı, yüzbaşı ve üsteğmenlerin 42, teğmenlerin 31 yaş ve yukarısında oldukları, alaylı subayların ise bu ortalama bazen çok aştıkları göze çarpar¹²⁶. Gelişmiş harp teknolojisi, bilgi istiyordu. Bilginin erlere aktarılması gerekiyordu. Oysa alaylıların çoğu kendilerini yenileyemedikleri için, eğitim işleri iyi yürümüyor, bu yüzden mektepli subaylarla alaylıların arası her geçen gün açılıyordu¹²⁷.

Bu doğrultuda “memleketin müdafaası ve ordularda yapılacak tensikat ve ıslâhat işlerinin düzenlenmesi maksadı” ile Harbiye Nazırı Ferik Ali Rıza

¹²⁴ Nejat Eralp, “İkinci Meşrutiyette Silahlı Kuvvetler İle İlgili Üç Önemli Kanun”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1989, s. 121.

¹²⁵ Osman Selim Kocahanoğlu, **Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı 31 Mart Vak'ası ve İslamcılık**, Temel Yay., İstanbul, 2001, s. 171

¹²⁶ Eralp, **a.g.m.**, s. 121.

¹²⁷ Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitabevi Yay., İstanbul, 1969, s. 24.

Paşa, Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Edhem Paşa, Tophane Nazırı Birinci Ferik Rıza Paşa, Hassa Ordusu Kumandanı Birinci Ferik Mahmud Muhtar Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ferik İzzet Paşa'dan kurulan "Meclis-i Mehamm-ı Harbiye", 13 Eylül 1908'de toplanıp göreve başlamıştır¹²⁸.

Harbiye Nezâreti, alaylı subayların bazılarını sınava tabi tutarak, yaşı ilerlemiş olanlarını da mecburî emekliliğe sevk ederek, orduyu gençleştirmek istiyordu. Hazırlanan kanuna göre ordularda ve diğer birliklerde erkân, ümera ve zabitanın hizmet edecekleri yaş sınırı belirlenerek, belirlenen yaşın üstündekiler askerî malumât bakımından yeterli sayılsa bile mecburen emekliye sevk edilmiştir¹²⁹.

Mahmud Muhtar Paşa da ilk hamlede kumandanı olduğu Hassa Ordusu'nun yeniden düzenlenmesi yoluna gitmiştir. Bir çok subay, açığa alınmaya başlanmış ve bu subaylar için bir "açıklar komisyonu" oluşturulmuştur. Açıkta kalan askerlerin maaş ve tayinleri sağlanıncaya kadar oldukça fazla problemle karşılaşmıştır¹³⁰. Hassa Ordusu bünyesinde kadro dışı bırakılan subayların sayısı 1400'ü bulmuştur¹³¹. Harbiye Nezâreti, "cismen ve ilmen ve ahlaken adem-i kifâyetleri tebeyyün edenlerin" kadro harici edildiğini ifade ederek, şikayetlere cevap vermiştir. Bu tasfiyenin, Abdülhamid'i ordu desteğinden mahrum etmek için "etten tırnak söker gibi" yapıldığı yolunda yorumlar da mevcuttur. "Alaylı, yaşlı ve işe yaramaz" gibi gerekçelerle kadrolarından atılan zabitlerden bazılarının eski kıtalarını 31 Mart Vak'ası esnasında harekete geçirme imkânı buldukları söylenebilir¹³².

Mahmud Muhtar Paşa, Hassa Ordusu Kumandanı olarak vazife yaptığı yedi sekiz ay içerisinde orduyu bir gösteriş ve merasim teşkilatından çıkarıp, bir müdafaa kuvveti haline getirebilmek için çok çalışmıştır. İsmet

¹²⁸ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 169.

¹²⁹ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 171-172.

¹³⁰ Sedes, **a.g.m.**, s. 765.

¹³¹ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 172. Ayrıca bkz. Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, AÜSBF Yay., Ankara, 1970, s. 225.

¹³² Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 148-149.

İnönü'nün ifadesiyle, “iyi teçhiz edilmiş, İstanbul ve Anadolu'nun güzel evlatlarından mürekkep bu hevesli orduyu insan seyredermezdi” ancak 31 Mart Vak'ası ile bu ordu Edirne ve Selanik'ten gelen en iyi Türk askerleriyle çarpışmış, en çok zarar, İstanbul'dakine olmakla beraber hepsi harap olmuştur¹³³.

2.4.3. Taşkışla Ayaklanması ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Faaliyeti

Meşrutiyet, Rumeli dağlarında başlayan bir isyan hareketiyle başarılı olmuş olmasına rağmen iktidarın merkezi İstanbul'du. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri, gerek iktidarı fiilen ellerine alıp işleri yürütecek kadrodan mahrum bulunmaları, gerek halen mevkiini koruyan Abdülhamid'in varlığından duydukları ürküntü yüzünden kendilerini İstanbul'da rahat hissedememişlerdir. Bu yüzden, ki cemiyetin genel merkezi hâlâ Selanik'te bulunuyor ve İttihatçılar küçük kabine revizyonlarıyla kendi güçlerini tecrübe ediyorlardı. Ama en büyük korkularının, uzun yıllar boyunca korkulu rüya görmelerine sebep olan Abdülhamid'den kaynaklandığı söylenebilir. Abdülhamid'e ve onun temsil ettiği güçlere karşı iktidarlarını ve can güvenliklerini korumak için, İstanbul'da bulunan askere güvenilmediğinden, Meşrutiyeti korumak maksadıyla 1908 yılının Eylül ayı sonlarında 3. Ordudan üç Avcı Taburu, Mecidiyeköy'deki Taşkışla'ya yerleştirilmiştir. Selanik'ten getirilen taburlara, o günlerde meşrutiyetin sadık bekçileri ve dolayısıyla cemiyetin destekçisi olarak bakılıyordu. Selanik'te, Mahmud Şevket Paşa, bu taburlara hitaben şunları söylemiştir: “*İstanbul'daki vazifeniz çok mühimdir. Bunu şimdiden düşünmelisiniz ve ona göre vatanın maruz kalacağı tehlikeleri göz önünde tutmalısınız... Siz sadece asker değil, aynı zamanda hürriyetin de nıgehbanısınız...*”¹³⁴

Bu taburların kumandanları ve subaylarının çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensuptu. Hemen hepsinin meşrutiyet İnkılâbında hizmetleri

¹³³ İsmet İnönü, **Hatıralarım Genç Subaylık Yılları (1884-1918)**, (Hızl.: Sebahattin Selek), 2. Baskı, Burçak Yay., İstanbul, 1969, s. 79.

¹³⁴ Alkan, **a.g.e**, s. 107-108.

görülmüştür. İstanbul'a inkılâbın koruyucusu olarak geldiklerini iftiharla söylüyorlardı. Hakikat de bundan ibaretti. Çünkü Avcı Taburları, Yıldız ve civarındaki padişaha bağlı kuvvetlere karşı, mukabil emniyet unsuru olarak İstanbul'da bulunduruluyordu¹³⁵.

Avcı Taburları'nın İstanbul'a getirilmesinden sonra Hassa Ordusu'nun kuvvetinin kırılması için Birinci ve İkinci fırkalara mensup bazı taburların İstanbul'dan ihracı ve Hicaz'a gönderilmesi düşünülmüştür. Buna göre gönderilmesi düşünülen bu taburlardan ikisinin Birinci; üçünün İkinci Fırka'dan alınmasına karar verilmiştir. Ancak bu karar daha sonra değiştirilerek, yalnız İkinci fırkadan bir taburun gönderilmesine karar verilmiştir¹³⁶. Bunun sonucunda 31 Ekim 1908'de¹³⁷ İkinci Fırka-yı Hümâyûn'a mensup olup Taşkışla'da yerleşik bulunan alayların 1321 (1905) senesi efradından 86 neferin Cidde'ye sevk edilmek üzere seçilmeleri ve bunların buna karşı çıkarak tezkerelerinin verilerek yerlerine yeni askerlerin alınmasını istemeleriyle Taşkışla Olayı başlamıştır¹³⁸. Askerler, kışlanın önünde silah çatarak, kumandanları Şükrü Paşa'nın kışlaya dönme emrine karşı koymuşlardır¹³⁹. Bu yıllarda normal muvazzaf hizmet sürelerini tamamladıkları halde, terhislerin geciktirilmesi ve askerlerin "yumuşak isyanla" terhis talep etmeleri ilk defa rastlanan bir hadise değildir. Ancak Taşkışla neferleri, karşılarında babacan tavırlı alaylı zabitler yerine, Selanik'ten getirilen Avcı Taburları'nı ve onların başındaki müsamahasız ve sert zabitleri bulmuşlardır¹⁴⁰.

Olay sabahı Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa, Taşkışla Kumandanı Mirliva Şükrü'den aldığı telgraf üzerine Hassa Ordusu

¹³⁵ Celâl Bayar, **Ben De Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş**, C. I, İstanbul, 1965, s. 220.

¹³⁶ Süleyman Kâni İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu Abdülhamid'in Selanik Sürgünü**, (Hzl.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003, s. 52.

¹³⁷ Kutay, **a.g.e.**, s. 29.

¹³⁸ Ali Cevat Bey, **a.g.e.**, s. 19. Sina Akşin, bu olayın 28 Ekim'de 83 er ve erbaş tarafından gerçekleştirildiğini belirtmekle birlikte kışlanın 30 Ekim'de Rumeli'den getirilen Avcı Taburları tarafından işgal edildiğini, 31 Ekim'de de bu olayın sona erdiğini belirtmektedir. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 97.

¹³⁹ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)**, (Çev.: Nuran Ülken), Sander Yay., İstanbul, 1971, s. 51.

¹⁴⁰ Alkan, **a.g.e.**, s. 105.

Kurmay Başkanı olan Halil Sedes'i yanına çağırmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, aldığı telgrafı Halil Sedes'e okutmuştur; telgrafta şunlar yazmaktadır:

"Bu sabah 6. Alay'ın eski erlerinden bir çoğunun karavana almayıp, talimhanenin Yıldız Sarayı tarafına bakan cephesinde toplandıkları ve (Padişahım Çok Yaşa!...) âvazeleriyle tezkere istemekte oldukları ve talime de iştirak etmeyerek isyan alaimi göstermekte oldukları maruzdur."

Mahmud Muhtar Paşa, telgrafı okuyan Halil Sedes'e Taşkışla'ya giderek; isyan eden neferleri itaate davet etmesini, "temerrüd ve inat edenleri bilâ tereddüt kurşuna" dizmesi yönünde kati emrini vermiştir¹⁴¹. Ayrıca Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa da aynı doğrultu da olmak üzere eğer isyan eden asker itaat etmeyecek olursa haklarında kanun hükmünün icrasını yani üzerlerine ateş olunmasını emretmiştir¹⁴².

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 22 Ekim 1908 tarihli Şura-yı Ümmet'te yayınladığı bir bildiriye orduya bağlı olduğunu, dolayısıyla ortaya çıkacak herhangi bir irtica hareketini bastırabileceğini ilân etmiş bulunuyordu. İsyanın çıktığı 31 Ekim'de İttihat ve Terakki, bir ikinci bildiri daha yayınlamıştır. Bildiriye isyancı askerlerin Saray tarafından şımartıldığı, bu yüzden disiplinin bozulduğu ifade edilmiş ve emirlere karşı çıkarak askerî disiplini bozan seksen altı askerinin en şiddetli cezaya çarptırılması istenmiştir¹⁴³.

Emri alan Halil Sedes, Taşkışla'ya doğru hareket etmiştir. Ancak, içinde fırtınalar kopmaktadır. "Vur!" emrini nasıl vereceğini, verse bile bunun dinlenip dinlenmeyeceğinin muhasebesini yapmaktadır. Halil Sedes, bu düşüncelerle talimhaneye ulaştığında Remzi Bey'in –sonraları Remzi Paşa– 4. Avcı Taburu, kol nizamında talimhanede ilerlemektedir ve asilere doğru yaklaşmaktayken silahlar patlar. Komitacıları takip dolayısıyla çarpışmaya alışık olan Avcı Taburu erleri, kendiliklerinden hemen mukabele ederler.

¹⁴¹ Sedes, **a.g.m.**, s. 765.

¹⁴² İrtem, **31 Mart...**, s. 52.

¹⁴³ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 51.

Asilerden beş-onu yere serilir. Böylece mesele de Halil Sedes'in müdahalesine hacet ve lüzum kalmadan sona ermiştir¹⁴⁴.

Çıkan çatışmada isyancılardan üç çavuş ölmüş ve ayaklanma bastırılmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, daha sonra Taşkışla'ya giderek olay hakkında bilgi almıştır. Mahmud Muhtar Paşa, burada Dördüncü Avcı Taburu'nu toplayarak, taburun icraatını beğendiğini, vazifesini bilen bir askerin mesuliyetten, ateşten korkmayarak bu yolda hareket etmesi lazım geldiğini söyleyerek askeri tebrik etmiştir¹⁴⁵.

Mahmud Muhtar Paşa, öldürülen bu üç çavuşun naaşlarını Yıldız civarındaki taburlar efradına ibret olması amacıyla astırmak istemiştir. Bunun için İkinci Fırka-yı Hümâyûn Kumandanlığı'na "Sarayı Hümâyûn civarında münasip mahallere üç adet dar ağacı rekz ve ihzârı" emri vermiştir. Bu tezkerenin mezkûr kumandanlıktan Başkitâbete gönderilmesi üzerine Sadrazam Kamil Paşa ve Harbiye Nazırı Ferik Ali Rıza Paşa, Mahmud Muhtar Paşa'nın hemen Mabeyn-i Hümâyûn'a gelmesini istemiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Kâmil ve Ali Rıza Paşa'dan önce Mabeyne gelmiş ve Baş Mabeyinci Ali Cevat Bey'e niçin çağırıldığını sormuştur. Ali Cevat Bey, Mahmud Muhtar Paşa'ya verdiği bir kararın müzakere edilmek üzere davet edildiğini söylemesi üzerine Mahmud Muhtar Paşa, cevaben "kendisinin vermiş olduğu bir kararı kimsenin tağyir ve tehire salahiyeti olamayacağını" şiddetli bir şekilde söylemiştir. Bunun üzerine Ali Cevat Bey, "*Sadrazam ve Harbiye Nazırı Paşaların bu babda ne diyeceklerini bilemem, ancak adamlar muhalif-i kanun-i askerî hareket etmişler, siz de bunlar hakkında nizâm-ı askeriye ifa ettiniz. Askerlik vazifesi burada tamam oldu. Bunların naaşlarını köpek ölüsü gibi sürütemezsiniz. Bu naaşlar artık mübarektir. Haklarında vazife-i diniye ifa edilecektir. Bundan başka bu naaşları dar ağacında görecek olan neferât düşman askeri değil, onların ya hemşehrileridir ya akrabasıdır. Ders verelim der iken his-i intikam ve nefret uyandırırınız! Ol vakit mesele bütün bütün fena bir şekil alır*" der. Mahmud Muhtar Paşa, "Her

¹⁴⁴ Sedes, **a.g.m.**, s. 766.

¹⁴⁵ İrtem, **31 Mart...**, s. 55.

ne olursa olsun, ben bunları sürüye sürüye buraya getireceğim ve asacağım” karşılığını verir¹⁴⁶. Daha sonra Sadrazam ve Harbiye Nazırının huzurunda da aynı sözleri tekrar eden Mahmud Muhtar Paşa, aksi takdirde istifa edeceğini söyleyince, Harbiye Nâzırı telaşlanır. Buna rağmen sadrazam Kamil Paşa'nın cevabı, “*Bırak Paşa, varsın istifa etsin, bırak.*” şeklinde olmuştur. Bunun üzerine Mahmud Muhtar Paşa ısrarından vazgeçmiş ve “naaşların salbinden sarf-ı nazar” olunmuştur¹⁴⁷.

Mahmud Muhtar Paşa'nın Taşkışla Olayı'nda, Arnavut ve Arap taburlarına gösterdiği bu alışılmamış sertlik, İstanbul askerini çok şaşırtıp kırdığı gibi, Rumeli'den gelen Avcı Taburları'na da tatsız bir ödev yüklemiştir. 31 Mart Olayı'nda ilk önce 4. Avcı Taburu'nun ayaklanmasında bu gelişmenin rolü olduğu söylenebilir. Bununla beraber 31 Mart Olayı'nda isyancıların Taşkışla Olayı'nın bastırılmasında rolü bulan Mahmud Muhtar Paşa, II. Fırka Kumandanı Cevat Paşa ve Taşkışla Kumandanı Esat Bey'in azledilmelerini istenmiş olması, dikkat çekicidir¹⁴⁸.

2.4.4. Harbiye Mektebi Öğrencilerinin Cuma Selamlığı'na Çıkarılması

II. Abdülhamid'in Harbiye Mektebi öğrencilerine karşı itimatsızlığı bulunuyordu. Başkâtip Ali Cevat Bey, bu itimatsızlığı ve emniyetsizliği ortadan kaldırmak amacıyla Birinci Ordu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'ya müracaat ederek, Harbiye Mektebi talebesinin Cuma Selamlığı Resm-i Âlisi'ne katılması fikrini açıklamıştır. Mahmud Muhtar Paşa da bunu uygun bularak, talebelerin selamlık resmine katılmasını sağlamıştır. II. Abdülhamid, talebenin selamlık resmine iştirakine memnun olsa da öğrencilerin, askerinin “Padişahım çok yaşa!” duasına iştirak etmemesine oldukça içerlenmiştir.

¹⁴⁶ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 19-20.

¹⁴⁷ Alkan, **a.g.e.**, s.105-106. Halil Sedes, ölen erlerin cesetlerinin Harbiye Nezareti meydanında astırıldığını ifade etmiştir. Sedes, **a.g.m.**, s. 766.

¹⁴⁸ Akşin, **31 Mart...**, s. 228.

Harbiye Mektebi öğrencileri, bir hafta sonraki selâmlık resmine de katılmışlardır, Mahmud Muhtar Paşa, Ali Cevat Bey'in geçen haftaki münasebetsizliği hatırlatması üzerine, "*Ehemmiyeti yoktur. Artık böyle şeyler olmaz*" şeklinde cevap vermiştir. Ancak talebe daha fenasını yaparak, selâmlık resminde dağıtılan bisküvi ve çayı almadıkları gibi alkışa da iştirak etmemişlerdir. Bu durum karşısında II. Abdülhamid, Ali Cevat Bey'e hitaben: "*Mekteb-i Harbiye talebesinin bugünkü muameleleri artık tahammül edilir şey değildir. Bunları beni tahkir etmek için mi selâmlığa getiriyorlar. Hiç olmazsa ecnebilere haya etsinler*" der. Ali Cevat Bey, bu işte kimsenin kabahati olmadığını söyleyerek, "*Mekteb-i Harbiye'nin kemafissabık selâmlık resm-i âlisinde bulundurulmasını Mahmud Muhtar Paşa'ya kulunuz ihtar ettim*"¹⁴⁹ diyerek, Mahmud Muhtar Paşa'yı zan altında kalmaktan kurtarmıştır.

2.4.5. Yıldız Hadisesi ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Faaliyeti

II. Abdülhamid'in koruyucu birlikleri arasında, Söğüt bölgesinden gelme kendi oymağından yüz-iki yüz Türk ile birkaç bin Arnavut ve Arap eri bulunuyordu. Arnavutlara "Tüfekçi" ve Araplara "Zuhaf" denirdi. Bunlar ayrı birliklerde bulunur ve aralarına Türk erleri katılmazdı. Amaç, İstanbul halkının düşünce ve duygularına yabancı kalan hatta çok kere az veya hemen hiç Türkçe bilmeyen erlerle korunmak, başkentteki memnuniyetsizlik akımlarıyla ilgilenmeyen, yalnız padişaha bağlı bir kuvvete dayanmaktı¹⁵⁰.

Yıldız Saray-ı Hümayûn'u civarında bulunan Sarıklı Zuhaf yani Arnavut taburundan asker terhis edilmesiyle meydana gelen eksikliğin giderilmesi amacıyla Arnavut efradı yerine Anadolu efradından bir miktar neferin bu tabura yerleştirilmesi üzerine Arnavut efradı, bunları kabul etmeyip kışladan dışarıya çıkarmışlardır¹⁵¹. Birinci Ordu-yı Hümayûn Kumandanı Ferik

¹⁴⁹ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 22-23.

¹⁵⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, Kısım 2, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 141.

¹⁵¹ Yapılan bu düzenleme hakkında Süleyman Kani İrem, dönemin İkinci Fırka Erkân-ı Harbiye Riyasetinde bulunan Binbaşı Remzi Bey'in anılarından şu bilgiyi aktarmaktadır: "Mahmud Muhtar Paşa, Arap ve Arnavut taburlarını tedricen Türk efrat ile karıştırarak

Mahmud Muhtar Paşa tarafından verilen emir üzerine; Birinci Nişancı Taburu'yla Rumeli'den gelen ve Taşkışla'da ikâmet ettirilen Avcı Taburu ve birkaç adet mitralyöz getirilerek Arnavut ve Arap taburları "taht-ı muhasaraya alınmış" ve ufak bir fırsattan bi'l-istifade üzerlerine ateş edilmesi için İkinci Fırka Kumandanı Cevad Paşa'ya Mahmud Muhtar Paşa tarafından emir verilmiştir.

Askerin bu sûretle adeta bir muharebe vaziyeti almış olduğunu Harem-i Hümâyûn cihetinden görmüş olan kadınların bağrıışmaları üzerine Sadrazam ile Harbiye Nazırı, Saray-ı Hümâyûn'a davet edilmişlerdir. Saray-ı Hümâyûn'un hemen dahili demek olan bir mahalde kan dökülmesine teşebbüs edilmesi Sadrazam Hüseyin Hilmi ve Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşaların müdahalesiyle engellenmiştir.

Müsaade-i Seniyye üzerine Arap ve Arnavut taburları Taşkışla'ya nakledilmişlerdir¹⁵². Sonrada birincisi Şam'a, ikincisi Selânîk'e gönderilmiştir¹⁵³.

Hadiseler esnasında Mabeyn Başkâtibi olan Ali Cevat Bey'in kanaatlerine göre "Sarıklı Zuhaf" olarak anılan Arnavut taburu, "*nizam ve intizam-ı askerîden külliyyen mahrum olup bunların daire-i intizama alınması muktezi*" ise de, saray dahili denilebilecek kadar yakın bir mahalde kanlı bir muharebeye teşebbüs etmek, mânâsız bir şiddet gösterisi niteliğindedir. Nitekim hadiselerin tırmanması üzerine II. Abdülhamid "müsaade-i seniyye" ile Arnavut eratin Taşkışla'ya alınmasına rıza göstermiştir. Bir başka kaynaktan, Arnavut taburunun direnmesi daha makûl gerekçelerle izah edilmektedir. Buna göre, söz konusu taburlar, ikmal için gönderilen Türk efradının gelişleri esnasında, talime giden Avcı Taburu'nu görmeleri üzerine kendilerine ateş edileceğinden korkarak müdafaa için zabitlerinden cephaneye istemişler, ancak durum kendilerine anlatılınca yatışmışlardır. Bunların

kıtaldan milliyet isimlerini kaldırmak istiyordu. İlk defa bu taburlara yirmişer Türk nefer verdi. Taburların ikisi de bunları kovdular." İrtem, **31 Mart...**, s. 119.

¹⁵² Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁵³ **Bayur I/2**, s. 141.

zabitleri, önceleri tahrikçi oldukları zannıyla tevkif edilmişlerse de sonradan serbest bırakılmışlardır¹⁵⁴.

Birliklerin devir teslimi esnasında Birinci Ordu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa, yine Avcı Taburları'nı kullanarak mitralyözlerle çevreyi kuşatmış ve en ufak direnişte ateş açılması için emir vermekten de çekinmemiştir¹⁵⁵.

2.4.6. 31 Mart Olayı ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Faaliyetleri

2.4.6.1. 31 Olayından Önce Mahmud Muhtar Paşa'nın Faaliyetleri

II. Abdülhamid, asker arasında huzursuzluk olduğunu haber aldığıında bir gece Harbiye Nazırı ile Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'yı saraya çağırarak; Sadrazamla birlikte durumu uzun uzun müzakere etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa ve yanındakiler, "durumun ağırlığını takdir ettiklerini ve gerekli tedbirleri hemen alacaklarını" söylemişlerdir¹⁵⁶.

31 Mart Vakası'nı tetikleyen unsurlar arasında İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti ve Volkan Gazetesi, önemli bir yere sahiptir. Mahmud Muhtar Paşa, öncelikle emri altındaki Hassa Ordusu'na mensup askerleri bu iki unsurdan uzak tutmaya çalışmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, bu doğrultuda 11 Nisan 1909 (29 Mart 1325) tarihinde bir emir yayınlamıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın bu emri yayınlamasında Hassa Ordusu bünyesinde bulunan Beşinci Alay askerlerinden bir kısmının "*Ey Bütün Ehl-i İmanın Hüsn-i Teveccühüne Mazhar Olan Derviş Vahdeti!*" hitabıyla Volkan Gazetesi'ne göndermiş oldukları mektuptan kaynaklanıyor olması muhtemeldir. "Beşinci Alay Namına" imzasıyla, Volkan Gazetesi'nin 15 Mart 1325 tarihli nüshasında yayınlanan bu mektupta, askerler, alaylarının tümünün İttihat-ı Muhammedî

¹⁵⁴ Alkan, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁵⁵ Ahmet Turan Alkan, "Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları", **Osmanlı**, C. II, (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 423.

¹⁵⁶ **Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, s. 110.

Cemiyeti'ne iştirak edeceklerini bildirmişlerdir¹⁵⁷. Mahmud Muhtar Paşa, 31 Mart Olayı'ndan iki gün önce 11 Nisan 1909 (29 Mart 1325) tarihli 24 Numaralı "Umum Ordu Emri"nde şu ifadeler yer vermiştir.

"Kanûn-i Esâsinin ilâniyle meşrutiyet-i idarenin tarih-i tesisinden beri muhtelif nâm ve isimlerle bir takım cemiyetler teşekkül ettiği ve bunların ekseriya cühelâ (cahiller) ve edânî-i nâs (aşağılık kimseler) tarafından teessüs edilmekte bulunduğu görülmekte ve şu günlerde ise "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti namıyla bir cemiyetin daha teşkil edilerek bir takım sâde-dilânın (safların) bu cemiyete dahil olmakta bulunduğu işitilmektedir" muhtac-ı izah olmadığı üzere heyet-i umûmiyye-i İslâmiyye şerîat-i mutahhara-i Ahmediyeye üzere müesses olup ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinde bulduklarından bunun hiçbir veçhile tagayyür (bozulması) ve tezelzüle (sarsılmaya) uğraması mümkün olmadığı halde mahza (ancak) ezhân-ı umumiyeyi (genel kanaati) tahriş etmek ve sâde-dilân-ı ahali ve cühelâyı iğfal eylemek (yanlış bir iş yaptırmak) ve İslâm beynine nifak ve tefrika düşürmek ve bu suretle maazallahu teâlâ "irticâiyyun ve zulm ü istibdad erbabına avdet ve kuvvet vermek maksadıyla teşekkül etmiş olmaları melhûzdur.

Bu gibi cemiyetlere gerçi efrâd-ı askeriyye meyânında sem'-i itibar edeceklerin mevcudiyetine ihtimal verilemezse de" "bazı iğfâlata kapılmak ihtimalâtına binaen şerîat ahkâm-ı celilesiyle mübeccel (ulu) ve mukaddes olan hizmet-i askeriyede bulunan asâkir-i İslâmiyyenin ancak farziyyeti nass-ı celil-i Furkan'dan mestûr âyât-ı kerime ile ehâdis-i nebeviyye mücebince mefrûz olan salât-ı hamsenin edâsı (beş vakit namaz), padişahımıza, âmirlerimize itaat ve inkiyad (boyun eğme) ile dünyevî ve uhrevî nâil-i ecr ü mesûbât olmaları ve cümlemizin muhafaza ve ibkasına (devamına) yemin ile mükellef bulunduğumuz meşrutiyet-i idareye hizmetle hilâfında hareket edenler ukubât-ı samedaniyyeye (Allah'ın cezasına) dūçar olacaklarından, "zinhar bu gibi cemiyetlere havale-i sem-i itibar etmeyip" vazife-i mukaddese-i askeriyyeleriyle mükellef olmaları ve Kanûn-i Esâsî ahkâm-ı celilesinin huzurunda fedâ-yı cana her an hazır ve âmâde bulunmaları lüzûmunun alay ve taburlara eimmeleri (imamlar) taraflarından "sıkıca" efrâd-ı askeriyyeye va'z ü nasihat suretiyle tefhim ettirilmesi (anlattırılması) tâmimi tavsiye olunur."¹⁵⁸

¹⁵⁷ "Nidâ-yı Mazlumâne", **Volkan**, 28 Mart 1909 (15 Mart 1325), Nu.: 87.

¹⁵⁸ **Volkan**, 16 Nisan 1909 (3 Nisan 1325), Nu.: 106. Mahmud Muhtar Paşa'nın, bahsetmiş olduğumuz, 29 Mart 1325 tarih ve 24 numaralı umum emrine karşılık Derviş Vahdeti, 31 Mart Vakası'ndan üç gün sonra Volkan Gazetesi'nin 16 Nisan 1909 tarihli nüshasında Mahmud Muhtar Paşa'ya cevabî nitelikte "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri!" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Bu makalede şu ifadeler yer almıştır:

Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri !

"Peder-i vâlâ-güheriniz, Rusya hududunda vatani müdafaa ederken maiyetinde bulunduğu söylenen Kürt İsmail Paşa ki: okuyup yazmaktan mahrum idi. Her nerede bir muzafferiyat,

Açık bir şekilde görüldüğü üzere Mahmud Muhtar Paşa, Meşrutiyetin ilanından sonra bir kısım cahil ve aşağılık kimseler tarafından çeşitli cemiyetler kurulduğunu ve bunlardan birinin de İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti olduğunu belirtmektedir. Mahmud Muhtar Paşa'nın üzerinde

galibiyet görülmüşse merhumun taht-ı kumandasında kıtaât-ı askeriyyede idi. Bunu söyleyen ben değilim. Efkâr-ı Umumiyedir.

İşte Kürdistan kıt'ası ahalisi! Bu kavm-i necib, gerek pederiniz gerek merhum-ı müşarünileyh haklarında inşâd ettikleri destanlar, bugün Kürdistan'ın düğün mahallerinde aşiret muharebeleri esnasında okunmakta ve o destanlarla akvam-ı ekrâda, şecaat, cenabet, diyânet, ihanet dersleri verilmektedir. Yine o Kürd İsmail Paşa'nın Diyarbakir'de meydana getirdiği mebâni-i emîriyye orada evvelce hüküm-ferma olan hükümeteşizliği izale ederek, mevcudiyet-i Osmaniyeyi bütün mâna-yı celâletiyle enzâr-ı yar ü ağıyârda ispat etmiştir.

Yine o Kürd İsmail Paşa Diyarbakir şehrinin şerkından cereyan eden Dicle nehrinin şarkındaki sath-ı mâili üzerinden cetveller küşâdiyle yüz metre irtifaında bulunan mahallere kadar o koca Dicle'ye bir mecra açarak milyonlarla dönüm tarlaları, pirinç tarlalarını iskan edecek ve memleketine bu yüzden nice menafi te'min edecek iken her nedense azledilmiş ve merhum müşarünileyh o fikr-i umran-perverânesini icraya muvaffak olamamış idi. Bunları ona yaptıran hep millete, vatana karşı beslediği sadakat ve o sadakat da ancak dinin kendisine bahşeylediği itikad ve hamiyet saikasıyla idi. İşte sizin o 'umum'da nazar-ı istihkarla bakdığınız İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti mensubîn, yine sizin dediğiniz gibi bir takım sâde-dilân değil, selâmet-i millet ve vatani, İttihâd-ı Muhammedî'de bu dinî olan cemiyet-i mukaddese de arayan hamiyetkârân ve dindarân-ı millettir. Sizin nazarınızda muhakkar olan o sâde-dilân bizim nazarımızda en büyük kumandanlardan yüz bin kere evlâdır. Payidar olsun İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i mukaddesesi!

Paşam! O 'umum'un aşağılarında -Maazallahu teala- 'irticaıyyun ve zulm ü istibdad erbabına avdet ve kuvvet vermek maksadiyle teşekkül etmiş olmaları melhûzdur' deniliyor.

29 Mart sene 325'te devr-i sâbık-ı sâninin hedmiyle bir inkılâb-ı şer'î meydana getiren asâkir-i İslamiyye ve osmaniyye kimlerdir, bilir misiniz? İşte o sizin mürteci zannettiğiniz İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i mukaddesesi uğrunda canlarını bir paraya bile saymak küçüklüğünde bulunmayan arslan yavrularıdır. Fakat bunlar acaba müretteb bir şey mi idi? Haşa! Onu tertib eden kuvve-i kahire-i mâneviyye idi ki, o askerlerin gönüllerinde bir âteş-i aşk olup, onları cayır cayır yakıyordu.

Ah paşam! O kuvve-i kâhire-i mâneviyyenin ne olduğunu bilmiş olsan, ve İttihâd-ı Muhammedî'nin de o nurla yanıp kavrulmakta ve daima hakikate doğru hatveler atmakta bulunduğunu takdir buyurmuş olsan, sen de hemen bu cemiyetin sancakdârı olmağı canına minnet bilirsin, lâkin çi sûd!

Eyâ Mahmud Muhtar Paşa! Sen ki Yunan muharebesinde hakiki bir asker olduğunu aldığın nişân-ı gaza ile isbat etmiş bir genç kumandansın, bir şanlı askersin. Sana bu şan elvermedi mi ki, bir cemiyete, lâkin evvelki Yıldız Cemiyeti'ne rahmet okutan devr-i sâbık-ı sâni heyetine dehâlet ederek şân-ı askerîni, az kaldı lekedâr ediyordun. Siz bir merkez kumandanı idiniz, lâkin atmakta olduğunuz hatveler, hep yanlış cihetlere doğru idi ki, biz onları uzaktan uzağa seyrediyorduk. Belki siz o atılan hatvelerin sizi nereye doğru çıkaracağını bilmiyordunuz. Ve ancak aldığınız emri icra ediyordunuz. Fakat gayretullah yine zuhur ederek öyle bir inkılâb-ı şer'î meydana geldi ki, dost sürûrundan, düşman kahrından gözyaşları döktü.

İşte sizin mürteci zannettiğiniz cemiyetin sancakları idi ki, bundan da kat'iyyen haberimiz yok iken, Meclis-i Mebusan meydanındaki şanlı askerlerin arasında temevvüc edip duruyordu.

Artık, o melhuz olan irticanın adem-i imkânını zât-ı âli-i kumandanîleri dahi takdir buyurmuş olduğunuzu bizim şüphemiz kalmamıştır.

*Şüphe yoktu ki, bilcümle asâkir-i şâhâne İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i mukaddesesinin âza-yı tabiîsi ve halifeleri ki, bizim de padişâh ve halifemizdir ve cemiyetin bil-istihkak ve bermûceb-i şer'î şerîf Reis-i Zîşânının (s.m) vekildir. Bâki hu." Vahdetî, "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri", **Volkan**, 16 Nisan 1909 (3 Nisan 1325), Nu.: 106.*

durduğu iki önemli nokta vardır. Bunlardan birincisi, İslamiyet'in sağlam temellere dayandığı bundan dolayı bozulmasının ve sarsılmasının imkansız olduğunu belirterek, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin faaliyetlerinin sadece ayrılık ve nifak getireceği üzerinde durmasıdır. İkincisi ise askerlerin dinen mukaddes sayılan askerlik hizmetini yapmak, üzerlerine farz olan beş vakit namazı eda etmek, padişaha ve amirlerine karşı itaatkar davranmak ve Kanûn-i Esâsî'yi canları pahasına müdafaa etmekle vazifeli olduklarının bildirilerek bu tür cemiyetlere kulak asmamalarının istenmesidir.

Mahmud Muhtar Paşa, 31 Mart Vakası'ndan birkaç gün sonra Selanik'te bulunan Yeni Asır Gazetesi'ne verdiği demeçte de İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti üzerinde durmuş; cemiyetin tahrikleri ve buna karşı kendisinin almış olduğu tedbirleri şu şekilde ifade etmiştir:

“İttihad-ı Muhammedî adı altında kurulmuş bulunan birliğin gizli amacını saptamak için bu birliği yöneten kişilerin sadece geçmişini bilmek yeterliydi. Bu cemiyetin, asker önünde subayların saygınlığını ve etkisini yok etmek için askerlerin dinsel duygularını sömürmek yoluyla, elinden geleni ardına koymadığı ne zamandır görülebilirdi. Bu tehlikeli propagandaya karşı ben, askerlerin bu sinsî kışkırtmalardan korunabilmeleri ve kendi değer yargılarını kendileri verebilecek duruma gelmeleri amacıyla subaylara ve imamlara zaten gereken talimatı vermiş bulunuyordum.”¹⁵⁹

Mahmud Muhtar Paşa, “Maziye Bir Nazar” isimli kitabında, 31 Mart İsyanı'nın arkasında İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin bulunduğunu belirterek, cemiyet hakkındaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Cemiyet-i Muhammediye yüce namı altında kulakları dolduran cahillerden oluşmuş bir fesat yayıcı kitlenin şeytanca tahrikleri eseri olarak, askerlerin de irticaya alet olup ön ayak olması isyan ateşini alevlendirdi.”¹⁶⁰

Bununla birlikte Mahmud Muhtar Paşa, Volkan ve Serbestî gazetelerinin kışlalara girişini men etmeye çalışmıştır. Özellikle Volkan Gazetesi, Derviş Vahdetî'nin yönetiminde, askeri hem hükümete hem de

¹⁵⁹ Francis Mc Cullagh, **Abdülhamid'in Düşüşü**, (Çev. Nihal Önel), 2. Baskı, Epsilon Yay., İstanbul, Haziran 2005, s. 97.

¹⁶⁰ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, (Hzl.: Erol Kılınc), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 112.

subaylarına karşı kışkırtmaktan geri durmamıştır. Ayaklanma öncesi ve sonrasındaki Volkan nüshalarında bu durum açık bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin 28 ve 31 Mart 1909 günlü nüshalarda askerlerin şikayet mektupları görülmekte, Volkan yazarları da bunu vesile bilerek askerlerin dini vazifelerinin engellendiği telkininde bulunmaktadır. Bununla birlikte özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı askerleri kışkırttığı bariz bir şekilde ortadadır. 22 Mart 1909 tarihli Volkan Gazetesi'nin ilk sayfasında "İttihad ve Terakki Cemiyeti" başlıklı makalede yer alan şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir:

"Asker bütün manasıyla asker olmalı. Askerlik için ölmeli. Yoksa Avrupa'da frenleşerek avdet etmiş dört tane sarhoş için askerlik ediyorsa ve onların vatanperveriz dediklerine inanıyorsa, vay bu milletin haline. Askerler! Millet, sizden bu dakikada hizmet bekliyor. Düşününüz inanınız! Yapınız!"¹⁶¹

Volkan Gazetesi'nin aynı tarihli nüshasında M. Bedreddin Örfî tarafından kaleme alınan "Millet, Asker" başlıklı makalede de şu ifadeler yer almıştır:

"Bir müddetten beri vasıl-ı sem'i teessüf olan bir şey var ise o da askerimizin -İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne münkad olduğu- avazeleridir. Bahusus en ziyade lisanda deveran eden Avcı Taburu'dur. Bu nasıl fikr-i fasid, bu nasıl akl-i kasid! Ancak ehl-i iz'an ve sahib-i basiret ve kiyaset olanlarca meçhul değildir ki asker hiçbir vakit hiçbir cemiyete merbut olmaz ve olmasını mesleğine asla yakıştırmaz..."¹⁶²

Yine Volkan Gazetesi'nin 23 Mart 1909 tarihli 82 numaralı nüshasında Derviş Vahdetî tarafından yazılmış olan "Alaylı-Mektebli Zâbitanla Askerler" başlıklı makalede Hassa Nizamiye Beşinci Alay efradından gelen mektupta bazı zabitanın askerlere ağza alınmayacak küfürler ettikleri ve kötü muamelede bulduklarının belirtildiğini beyan etmektedir. Bu makalede genel olarak Alaylı ve Mektepli subayların bir ve beraber olmaları gerektiği ikisinin de zor şartlar altında yetiştiğinden bahsedilmektedir. Ancak satır aralarında yer alan şu ifadeler askeri tahrik etmekten başka bir mana taşımamaktadır:

¹⁶¹ "İttihat ve Terakki Cemiyeti", **Volkan**, 22 Mart 1909 (9 Mart 1325), Nu.: 81.

¹⁶² M. Bedreddin Örfî, "Millet, Asker", **Volkan**, 22 Mart 1909 (9 Mart 1325), Nu.: 81

“Yalnız bir zabitin aşçılığını, çocuğunun pisliklerini yıkamak gibi hıdmat-ı hususiyelerini ifa etmeye mecbur değilsiniz, angaryalarda istihdam olunamazsınız. Bir zabitin re’y-i hodiyle dayak yiyemezsiniz, sövülemezsiniz. Bunlar bir takım haksızlıklardır ki, yapmadığınız için kimsenin sizi ne tekdire, ne de tahkire hakkı yoktur... Dikkat edelim ki, Avrupa’dan gelmiş dört tane herif-i naşerif, bizi Avrupalıların bazı münasebetsiz ahlakıyla mütehallık edemesinler. Mesela kadınlarımız tedricen çarşaflarını atmak, yahut, bir Müslüman hürdür, diye meyhaneler, kerhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim.”¹⁶³

Volkan Gazetesi’nin bu kışkırtıcı haberleri üzerine Mahmud Muhtar Paşa, Selimiye Kışlası’nda yapılan muayeneler sırasında zabitanı toplantı salonuna davet ederek onlara şu şekilde seslenmiştir:

“İstanbul’da bazı garazkârâne, bazı uydurma sözler neşrediliyor ve muhalif gazeteler de halkın fikrini bozuyor. Binâenaleyh kışlaya Volkan ve Serbestî Gazetesi’nin girmesini men etmek lüzumu ortaya çıkıyor. Bu gibi gazeteler cahil askerlerin fikrini bozabilir...”

Toplantı salonundan çıktıktan sonra İkinci Seyyar Topçu Liva Kumandanı Süleyman Şefik Paşa, merakını gizleyememiş ve bu kararın sebebini sormuştur. Ancak tatmin edici bir cevap alamaması üzerine bu gazetelerin kışlaya girişini men etmenin doğru olmadığını söyleyerek, bu menin imkânı olmadığını, kışlaya girişinin engellense dahi askerlerin gazeteleri dışarıdan temin edebileceğini ve engellenmenin de askerlerin merakını celp edeceğini ilave eder. Bunun üzerine Mahmud Muhtar Paşa bu karardan vazgeçmiştir¹⁶⁴.

2.4.6.2. 31 Mart Olayı ve Mahmud Muhtar Paşa’nın Faaliyetleri

“Nigâhbân-ı Meşrutiyet” olarak 19 Ekim 1908’de İstanbul’a getirilerek Taşkışla’ya yerleştirilen Avcı Taburları, Rumî takvimle 30 Mart’ı 31 Mart’a bağlayan gece, yani 12/13 Nisan 1909 gece yarısı ayaklanmışlardır.

¹⁶³ Vahdetî, “Alaylı-Mektebli Zâbitanla Askerler”, **Volkan**, 23 Mart 1909 (10 Mart 1325), Nu.: 82.

¹⁶⁴ Süleyman Şefik Paşa, **Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vak’ası**, (Hzl.: Hümeysra Zerdecî), Arma Yay., 1. Baskı, İstanbul, Mayıs 2004, s. 164.

Subaylarının bir kısmını ağaçlara bağladıktan, bir kısmını hapsettikten sonra sokağa fırlamışlardır. İlk hareket, Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu'nda görülmüştür. Tabur harekete geçtiği zaman kışlanın önünde ellerinde yeşil bayraklar bulunan bir takım sarıklı hocalar dolaşıyor ve “*Ey Kahramanlar! Şeriat elden gidiyor, ne duruyorsunuz?*” diye pencerelere sesleniyorlardı¹⁶⁵.

İsyancılar, 02:45'te kışlalarından silahlı olarak çıkıp, 03:45'te Sultan Ahmet'e gelerek Meclis-i Mebusan'ı kuşatmışlardır. Askerlerin ellerinde bir beyaz, bir kırmızı ve bir çok yeşil bayraklar vardı. Bu yeşil bayraklar İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin açılışında kullanılan bayraklardır. 4. Avcı Taburu'nun askerleri, diğer kışlalara da giderek (özellikle Kılıç Ali ve Yıldız Kışlaları) oralarda bulunan askerleri ayaklanmağa çağırılmışlardır. Bu çağrı üzerine saat 05:45'te Kılıç Ali ve Taşkışla kışlalarının askerleri ve Beyoğlu numune topçu alayları, Yıldız'daki 5., 6., ve 70. alayların askerleri, Sultan Ahmet'te toplanmışlardır. Bu sırada ayaklananların sayısı 3000'i aşıyordu¹⁶⁶.

Ayasofya yakınındaki Meclis-i Mebusan çevresindeki askerin miktarı, sabahın erken saatlerinde 5-6 bini bulmuştur. Meydanda yüzlerce hoca tekbir getiriyor, medrese öğrencileri de yavaş yavaş bu ayaklanmaya katılır görünüyordular. Ayasofya meydanında hocalar ve askerler birer sandalye üzerinde nutuk atmaya başlamışlardır. Konuşmalar, genellikle dinin elden gittiği, şeriatın hâkim olması gerektiği şeklindedir. Bu arada mektepli subayların orduyu Frenkleştirmeye çalıştıkları, bütün bunların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başı altından çıktığı, din hükümlerinin ayaklar altına alındığı ifade ediliyordu¹⁶⁷.

İsyan hareketi daha başlamadan evvel 30 Mart'ta, akşam vakti, Avcı Taburu çavuşlarından biri, Mekteb-i Harbiye'nin süvari bölüğüne gelmiş ve çavuşlardan biriyle görüşerek “*Biz yarın sabah silahlı olarak şeriat isteyeceğiz, siz de geliniz, fakat zabitlerinize hiçbir şey söylemeyiniz*” diyerek planladıkları isyana katılmaları teklifinde bulunmuştur. Çavuş, bu durumu

¹⁶⁵ Güresin, **a.g.e.**, s. 43-44.

¹⁶⁶ Akşin, **31 Mart...**, s. 32.

¹⁶⁷ Güresin, **a.g.e.**, s. 44.

bölük zabıtine, o da daha üst makamlara bildirmiştir. Bu durum, ancak yatsı vaktinde Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya rapor edilmiştir. Nazırın emri üzerine nöbetçi yaver Mustafa Bey, Yıldız'daki II. Fırka Kumandanı Cevat Paşa'ya gönderilir. Tezkereyi alan Cevat Paşa, bir hayli görüşüldükten sonra "Nazır Paşa hazretlerine hürmetler ederim, böyle bir şey olmaz" cevabını bildirmiştir. Gece yarısını geçtikten sonra tekrar yola koyulan Mustafa Bey, Kabataş'a yaklaştığında çavuşların idaresinde, süngü takmış askerlerin Galata istikametine doğru ilerlediklerini görür. İkaz üzerine geri dönerek Gümüşsuyu ve Beyoğlu üzerinden ve asilerden önce köprüyü geçip ortalık ağarırken Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'yı uyandırır. Bunun üzerine Harbiye Nazırı, Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'nın Kadıköyde'ki evine haber gönderir¹⁶⁸.

Harbiye Nazırı saat 05:00'te, Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'yı işbaşına çağıran bir telgraf çekmiştir¹⁶⁹. Mahmud Muhtar Paşa telgrafı saat 07:00'de almıştır ve telgrafta şöyle denilmektedir: "*Derhal görevinizin başına gitmenizi tavsiye ederim.*" Mahmud Muhtar Paşa, bu telgrafın hemen arkasından, Zabtiye Nâzırı ve Birinci Ordu İkinci Fırka Komutanı Cevat Paşa'dan gelen telgraflarla, Dördüncü Avcı Taburu'nun, iki piyade kıtasının da katılımıyla ayaklandığı, sabah erkenden başlarında subayları olmaksızın köprüyü geçtikleri ve Ayasofya Meydanı'nda, meclis binasının önünde toplandıkları haberini almıştır.

Mahmud Muhtar Paşa, derhal Kadıköy'den 07:30'da kalkan vapura binip Galata Köprüsü'ne ulaştığında yakındaki Aziziye Karakolu'na giderek görevli nöbetçi subayıyla alay kumandanını çağırır ve onlara "askerlerini sıkı gözetim altında" buldurmalarını söyler. Aynı zamanda bir makineli tüfek bölüğünün ve bir top bataryasının Seraskeriye'ye doğru yola çıkarılması ve

¹⁶⁸ Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", **Türkler**, C. XIII, (Ed.: Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 200. Mahmud Muhtar Paşa kendisine geç haber verilmesini şu şekilde değerlendirmektedir: "Bu ayaklanmayı akşamdan haber alan bir süvari liva kumandanının keyfiyeti ordu kumandanına haber vermek için süratle davranacağı yerde Harbiye Nazırı'na bilgi vermekle iktifa etmesi vahamet sebebi olmuştur." Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 113.

¹⁶⁹ Akşin, **31 Mart...**, s. 32.

oraya gitmek için de Haliç'i, Unkapanı Köprüsü'nden geçmeleri emrini vermiştir. Mahmud Muhtar Paşa, saat 08.30'a doğru Harbiye Nezâreti'ne ulaşmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, Harbiye Nezâreti'ne geldiğinde, nezarete bulunan askeri toplayarak söz konusu ayaklanmanın “gülünç nedenlerinden” bahseder ve askerin moralini yükseltmek ve gayrete getirmek için teşvik edici bir konuşma yapar¹⁷⁰.

Harbiye Nezâreti'ne gelen Mahmud Muhtar Paşa'nın verdiği emirle, nezaretin dört tarafına mitralyözler ve toplar yerleştirilmiş, Harbiye Nezâreti meydanının etrafındaki parmaklıklar kapatılmış ve Beyazıt Meydanı'na çıkan bütün yollar piyade kıtalarıyla tutulmuştur¹⁷¹. Bununla beraber Mahmud Muhtar Paşa, köprüden geçerek İstanbul'a gelmekte olan isyancıları önlemek için de Galata Köprüsü başına mitralyözlü birlikler göndermiştir.

Mahmud Muhtar Paşa, Harbiye Nezareti'ne geldiği sırada Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'dan bir mektup almıştır. Mektupta askerler arasında egemen olan ruh hali anlatılarak, tümen komutanlarına askerleri oyalamak amacıyla talim yaptırılmaları için emir verildiğinden bahsedilerek; Mahmud Muhtar Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye gelmesi istenmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, gönderdiği cevabî mektupta askerlerine güvendiğini ve beklediği birlikler gelmez harekete geçebileceğini, kendisinin Bâb-ı Âli'ye gelmesinin sakıncalı olacağını ve tüm nazırların Harbiye Nezareti'ne gelmeleri gerektiğini bildirmiştir¹⁷².

Bu sırada Mahmud Muhtar Paşa, hükümete telefon ederek, müsaade edildiği takdirde, bir saat içerisinde olayları bastırabileceğini belirtmiştir¹⁷³. Ancak Babıali'de toplanan vekiller heyeti, Mahmud Muhtar Paşa'nın göstereceği saldırı ve şiddetin sıkıştırılan ve savunmasız bir halde bulunan mebusların telefne sebebiyet vereceği endişesiyle, bunu kabul etmemiştir. Bununla beraber hükümet, Şeyhülislam Efendi'nin halka nasihat için Harbiye

¹⁷⁰ Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 90-91.

¹⁷¹ İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1961, s. 214.

¹⁷² Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁷³ Danişmend, **31 Mart...**, s. 215.

Nezâreti'ne gönderileceğinden, bu zatın gelişine kadar her türlü harekete engel olması amacıyla Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'yı Harbiye Nezareti'ne göndermiştir¹⁷⁴. Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın ve onun nezdinde hükümetin çekingen hareketinin, belki padişah'tan ve saraydan çekinerek Mahmud Muhtar Paşa'ya vakit varken istediği emri vermemesi kıyamın büyümesine meydan bıraktığı gelişen olaylardan anlaşılmaktadır¹⁷⁵.

İsyanı bastırmakla resmen mükellef olan Sadrazam ve Dahiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, Bâbîâlî'ye kapanıp kalmışlar ve kararlı bir tavır göstermemişlerdir¹⁷⁶. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, "tedabir-i hakimane" ile düzeni yeniden sağlamaktan başka yola gitmenin "müşkül ve gayr-i caiz" olmasından bahsederek ayaklanmanın başında, bunu zorla bastırmaya niyetli olmadığını gösteriyordu¹⁷⁷. Mahmud Muhtar Paşa'nın ayaklanmayı işin en başında bastırmak istemesinin engellenmesindeki sebeplerden biri de gelişmelerden haberdar olan II. Abdülhamid'in "katiyen tebaam arasında kan dökülmesini istemem, hadise sulh yoluyla halledilmelidir" şeklindeki telkinlerinin tesiridir. Kendilerine hiç bir şey yapılmadığını gören asi asker, gittikçe küstahlaşarak Meclis-i Mebusan'ı sarmış, o sabah Meclis'e gelen mebusları tutuklamıştır¹⁷⁸.

Ayasofya Meydanı'nda bulunan isyancı askerin bir kısmı, buradan ayrılarak, Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'ne doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Amaçları, buradaki Nizamî Hassa Ordusu birliklerini isyana davet etmektir. Kumandan Mahmud Muhtar Paşa, içerde ama ne yapacağına karar veremiyordu. Hükümetten ve Erkân-ı Harbiye'den silah kullanma emri gelmiyordu¹⁷⁹. Mahmud Muhtar Paşa, hiç durmaksızın sağa sola talimat ve emirler yağdırıyor, askerlerin ayaklanmalara katılmalarını önlemek için elinden

¹⁷⁴ A. İzzet Paşa I, s. 63-64.

¹⁷⁵ İrtem, **31 Mart...**, s. 147.

¹⁷⁶ Alkan, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁷⁷ Akşin, **31 Mart...**, s. 34. Hüseyin Hilmi Paşa'nın isyan hakkında bilgi vermek üzere Başkitabet'e gönderdiği telgraf için bkz. Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁷⁸ Hüsameddin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, (Hzl.: Samih Nafiz Tansu), 1. Baskı, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 36.

¹⁷⁹ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 147-148.

geleni yapıyor, isyancıların tüm tehditlerine karşın, parmaklıklara tırmanmak isteyen kalabalığın nezarete girmesini önlemeye çalışıyordu. Ahaliden bazıları demir parmaklıklar üzerine çıkarak kapıları açtırmak istemişler hatta parmaklığı da kırmaya teşebbüs etmişlerdir¹⁸⁰. Mahmud Muhtar Paşa, ateş açmadan önce son bir önlem olarak bir tulumba getirterek kalabalığın üzerine su sıkıtararak biraz geriletmeyi başarmıştır¹⁸¹. Ayaklananlardan bir kaçı, tâlim alanına girmeyi başarmış ve orada şeriat adına, askerlerden bazıalarını kendi yanlarına çekmişlerdir. Bu propagandaya son vermek isteyen Mahmud Muhtar Paşa, ön saftaki askerlerin yanına giderek ateş açmalarını emretmiş, ancak, asker duraksamış ve sonunda ateş etmiştir. Kimse yaralanmamıştır¹⁸², çünkü, asker, bir ara geçirdiği kararsızlıktan sonra havaya ateş ederek, kumandanlarının buyruklarını kayıtsız şartsız dinlemeye hazır olmadığını belli etmiştir¹⁸³.

Bu olaydan kısa bir süre sonra kışlaları Fatih'te bulunan I. Alayın II. Taburu, dört yüz kişilik bir kuvvetle Beyazıt kapısından Harbiye Nezareti'ne girmiştir¹⁸⁴. Mahmud Muhtar Paşa, 09:15'te Davut Paşa Kışlası'na bir telgraf çekerek süvari birliklerinin yola çıkarılmasını emretmiş ve bu birlikler, saat 10:45'te Beyazıt'a gelmişlerdir. Gelenlerden yirmi süvari Gedikpaşa'da bulunan ayaklanmış askerlerin üzerine gönderildi¹⁸⁵, gelen süvari tugayının Beyazıt Meydanı'nda dolaşması ile bütün insan kalabalığı çil yavrusu gibi dağılmıştır¹⁸⁶. Öğle saatlerine doğru Vefa yönünde bulunan kapıdan bir top bataryası ve Beyoğlu'ndan gelen bir maksim tüfeği kıtası da Harbiye Nezâreti bünyesine dahil olmuştur. Mahmud Muhtar Paşa, bu son gelen kuvvetleri, nezaretin Beyazıt kapısı önüne, kalabalığa karşı yerleştirmiştir. V. Süvari

¹⁸⁰ Yunus Nadi, **İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî 31 Mart-14 Nisan 1325**, Matbaa-i Cihan, Dersaadet, 1325, s. 42.

¹⁸¹ Mahmud Muhtar Paşa, askeri nezaret meydanı içinde avcı hattına sokmuş, birkaç top hazırlatmışsa da ateş ve mermi yerine itfaiye tulumlarıyla ara sıra su attirmiştir. **A. İzzet Paşa I**, s. 64. Ayrıca bkz. Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁸² Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁸³ Akşin, **31 Mart...**, s. 36.

¹⁸⁴ Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁸⁵ Akşin, **31 Mart...**, s. 32.

¹⁸⁶ **A. İzzet Paşa I**, s. 64. Ayrıca bkz. Celâl Bayar, **Ben De Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş**, C. II, İstanbul, 1966, s. 401.

Tugayı yardıma çağırılmış ve Mahmud Muhtar Paşa'nın en güvendiği I. Avcı Taburu, Beyazıt Meydanı'na açılan sokak başlarını tutmakla görevlendirilmiştir¹⁸⁷. Mahmud Muhtar Paşa'nın bilgi edinmek amacıyla gönderdiği I. Hassa Alayı IV. Kıta yüzbaşısı Spathari Efendi, Çarşı Kapısı yakınlarında ayaklanmış Avcı taburlarından askerlerle karşılaşmış, ayaklananları disipline uymaya, boyun eğmeye çağırmıştır. Bölük komutanının Rum asıllı Spathari olması kötü bir rastlantı olmuş ve ayaklanmış askerler tarafından "*İslam'ın üstüne gavur sürülüyor*" denilerek öldürülmüş ve çaresiz olarak bölüğü de isyancılara katılmıştır¹⁸⁸.

Bu arada Ahmet İzzet Paşa, sadarettten ya Şeyhülislam Efendi'nin bir an evvel Harbiye Nezareti'ne gönderilmesini veyahut buradaki askerinin hareketine izin verilmesini istemiştir. Fakat ne Şeyhülislam gelmiş; ne de isteğine bir cevap alabilmiştir¹⁸⁹. Saat 12:30'a doğru 5'inci Alay'ın 3'üncü Taburu'nun ve 7'inci Alay'ın 2. Taburu'nun İstanbul'a gitmek için Zincirlikuyu'dan ayrıldığını ve askerlerin aralık vermeksizin köprüden geçmeyi sürdürdüğünü haber alan Mahmud Muhtar Paşa, kabineye ve Meclis Başkanına telefon ederek, Haliç'in iki yakasındaki ulaşımı kesmek ve böylelikle Beyoğlu'ndaki askerlerin İstanbul'da bulunan asıl isyancılar kalabalığına katılmasını önlemek amacıyla, köprülerin açılmasını ve zaman yitirmeden, başlatılacak saldırı konusunda karar verilmesini istemiştir. Buna karşılık olarak Mahmud Muhtar Paşa'ya Meclis Başkanı'nın ve Harbiye Nazırı'nın istifa etmiş oldukları ve "bu istifaların her türlü güçlüğü sona erdireceği" ifade edilerek hiçbir hâl ve şartta kuvvet kullanılmasına izin

¹⁸⁷ Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁸⁸ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 148. Mevlanzade Rifat, bu hadiseyi Mahmud Muhtar Paşa'nın bir başarısızlığı ve sorumsuzluğu olarak değerlendirerek, şeriat isteriz diyerek ayaklandırılan, tam anlamıyla dinî taassupları tahrik edilmiş olan bir askere karşı itaat altına almak için gönderilen askerî birliği Hıristiyan bir komutana teslim etmenin uygun olmadığını, bu durumun şeriatın kaldırılacağına inandırılmış, dinî bir tutuculukla kandırılmış olan askerinin duygularını bütün bütün bozulmuş olduğunu ve hatta yeniden yayılan teşvikçilere etkili bir sermaye olduğunu ve Harbiye Nezareti'ndeki askerinin de asilere katılmasında -yegane değilse de- başlıca nedenlerden biri olduğunu belirtmektedir. Mevlanzade Rifat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1996, s. 52-53.

¹⁸⁹ **A. İzzet Paşa I**, s. 64.

verilmeyeceği bildirilmiştir¹⁹⁰. Verilen bu cevapla birlikte asilere takviye kuvvet gelmesine meydan vermemek üzere Galata Köprüsü başına yerleştirilen batarya ve iki mitralyözün dahi kaldırılması emredilmiştir¹⁹¹. Mahmud Muhtar Paşa'nın her türlü kuvvet kullanma isteği geri çevrilerek istifalar ile ortamın yumuşayacağı ve Şeyhülislam'ın öğütleri ile isyanın sona ereceği düşünülüyordu.

Bununla beraber Mahmud Muhtar Paşa, bazı meclis üyelerine ve Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'e ulaşarak böyle gevşek davranılmasının sonuçlarının pek tehlikeli olacağını bildirmiş, hatta Ahmet Rıza Bey'e, istemesi halinde, elinde bulunan mevcut askerle Babıali'ye gelebileceğini belirtmiştir¹⁹². Hariciye Nâzırı Rıfat Paşa'ya da aynı şekilde zor kullanmak suretiyle, kısa zamanda bu eylemi bastırabileceği yolunda güvence vermiştir.

İsyancılar saatler ilerledikçe işi azıtıyor ve "Şeriat İsteriz!" diye bağırmanın yanında meclis binasına girip salonu adeta işgal altında tutuyorlardı. Padişah, isyancıların amaçlarını öğrenmek için Şeyhülislam Ziyaettin Efendi'yi memur etmiştir. Ama, Şeyhülislam'ın gürültü patırtı arasında ayaklanalara nasihat vermesi pek mümkün olmamıştır¹⁹³. Bu sırasında Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin tutumu, oldukça tipiktir. Hükümet ayaklanmayı elindeki üstün kuvvetlerle bastıracağı yerde nasihatçiler bulmakla, nasihat yaptırmakla vakit geçirmiştir. Oysa bu sırada ayaklanmalar kışla kışla dolaşarak yavaş yavaş başka birlikleri de saflarına çekmekteydiler. Mahmud Muhtar Paşa, bütün gün boyunca beyhude yere isyanı bastırması yönündeki buyruğu beklemiştir¹⁹⁴.

Bu arada Bâb-ı Âli ve Meclis, Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'dan askerlere güvenilip güvenilmeyeceğini sormuş, Ahmet İzzet Paşa

¹⁹⁰ Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 95.

¹⁹¹ Danişmend, **31 Mart...**, s. 215.

¹⁹² **Bayar I**, s. 156.

¹⁹³ Güresin, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁹⁴ Akşin, **Jön Türkler...**, s. 126.

da kesin bir şey söyleyemediği için Sadrazam ve Harbiye Nazırının Yıldız'dan dönüşüne değin harekete geçilmemesine karar verilmiştir¹⁹⁵. Mahmud Muhtar Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın kesin cevap verememesinin sebebini Ahmet İzzet Paşa'nın kişisel olarak askerle ilişki kurmamış olmasına bağlamaktadır¹⁹⁶. Bununla birlikte Mahmud Muhtar Paşa ve Ahmet İzzet Paşa, söz konusu telefon görüşmesinden kısa bir süre sonra, her ne olursa olsun bir taarruz hareketi yapmaya karar vermişlerdir. Ancak, zaman geçtikçe Nezaret bünyesinde bulunan askerler, karşı tarafa meyletmeye başlamış olduğundan bu karardan vazgeçilmiştir¹⁹⁷.

Saat 16:30'a doğru Sadrazam ve Harbiye Nâzırı'ndan Mahmud Muhtar Paşa'ya gönderilen telgrafta kabinenin vermiş olduğu kesin emirler yineleniyor; ne olursa olsun zor kullanmaması ve Şeyhülislamla birlikte saraya gitmiş olan mebus heyetinin yaptığı görüşmelerin sonucunun beklenmesi emrolunuyordu¹⁹⁸. Mahmud Muhtar Paşa, zor kullanmanın kaçınılmaz olduğu hâlde, emirlere uyararak harekete geçmeyeceğini bildirmiştir. Babıali ve Meclis, öyle bir acziyet içerisinde ki Mahmud Muhtar Paşa ile yaptıkları bir telefon görüşmesinde isyancıların Harbiye Nezareti'ne gelmesi durumunda bunların nezaketle kabul edilmesi istenmiştir. Ancak Mahmud Muhtar Paşa, şu cevabı vermekten çekinmemiştir: *“yapabileceğimin en iyisi, olsa olsa onların üzerine yürümektir. Ancak, eğer Nezarete gelecek olurlarsa onları sadece tüfek kurşunuyla karşılarım ve bu doğrultuda askerlerime vermiş olduğum emri geri almış değilim.”*¹⁹⁹

Bu sırada Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey ve Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi, askerlerin talep ve istekleri doğrultusunda hazırlanan ve kabinenin istifa ettiğini, isyan eden askerlerin ve bunlarla beraber olanların affedildiğini, şeriatın

¹⁹⁵ Akşin, **31 Mart...**, s. 36.

¹⁹⁶ Ahmet İzzet Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa'nın telefonda askerlerin düşüncelerine ve bir bastırma hareketi durumunda itaat edip etmeyeceğine dair düşüncelerini sorduğunu, kendisinin de askerle temasta olmadığını, fakat Mahmud Muhtar Paşa'nın askerlerin düşünce ve eğilimlerini harekete müsait olarak gördüğünü belirtmiştir. **A. İzzet Paşa I**, s. 65. Ayrıca bkz. Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁹⁷ **A. İzzet Paşa I**, s. 65-66.

¹⁹⁸ İrtem, **31 Mart...**, s. 147.

¹⁹⁹ Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 96.

daha dikkatli bir şekilde uygulanacağını ve padişahın askerın kışlalarına halkın da işine gücüne bakması isteğinde bulunduğunu içeren tezkereyi, Meclis-i Mebusan'da ve Ayasofya Meydanı'nda okuyarak halka nasihat etmişlerdir²⁰⁰. Ayasofya Meydanı'nda askerlere nasihat ederken, askerler arasından “*Harbiye Nazırı ve Birinci Ordu Kumandı Mahmud Muhtar Paşa'yı istemeyiz*” şeklinde sesler yükselir. Bunun üzerine Ali Cevat Bey, Harbiye Nazırı Ali Paşa'nın azledildiğini ve yerine başkasının tayin edildiğini ve Mahmud Muhtar Paşa'nın da azlolunarak yerine Yaver Paşa'nın vekâleten tayin kılındığını beyan eder²⁰¹. Burada ilgi çekici olan nokta, bu sırada Mahmud Muhtar Paşa'nın hâlâ görevinin başında bulunması ve azledildiğinden haberinin olmamasıdır.

Mahmud Muhtar Paşa, asilerle sadâkât dereceleri biraz şüpheli olan hükümet askerleri arasında her hangi bir temas olmamasına son derece itina ediyordu; hatta bundan dolayı âsilerden bir müfreze, sokaklardan birini tutan hükümet askerlerine yaklaşınca bir borazanın kumandası üzerine yaylım ateşle karşılanmıştır. On kadar askerle yirmi kadar seyirci yaralanmış, âsiler ricate mecbur olmuşlardır²⁰². Bu olayın duyulması üzerine Derviş Vahdetî, o sırada meclis telgrafhanesinde bulunan Ali Cevat Bey'in yanına gelerek adeta emredercesine “*Başkatip Beyefendi, asker heyecan içinde. Beyazıt'tan gelen haberlere göre Muhtar Paşa, askeri birbirine kırdırıyor. Bu adam vazifeden alınmazsa kan gövdeyi götürür.*” der. Bu sırada şeyhülislam Ziyaeddin Efendi ayağa kalkarak Derviş Vahdetî'ye: “*İşte irâde-i seniyye geldi. Askerin arzusu kabul olundu. Eğer şahsî bir davanız yoksa ve bu askerın nâzımı siz iseniz, onlara anlatın, boş yere kan dökülmesin... Bunun ind-i İlâhî'de vebâli büyüktür...*” der. Bunun üzerine Vahdetî, yanındaki

²⁰⁰ Tezkerenin tam metni için bkz. Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 49.

²⁰¹ **Aynı eser**, s. 52. Mahmud Muhtar Paşa'nın Hassa Ordusu Kumandanlığı görevinden azline dair fezleke, Fezleke No: 7. Meclis-i Mebusan'da Başkatip Beyefendi Hazretlerine C. 31 Mart 325. Hassa Ordu-yı Hümayunu kumandanı Mahmud Paşa azledilmiş ve Hassa Ordu-yı Hümayunu kumandanlığı vekaletine Ferik Yaver Paşa hazretleri tayin olunmuştur. **Aynı eser**, s. 92.

²⁰² Danişmend, **31 Mart...**, s. 214. Harbiye Nezaretî'ne girmek isteyen ahali ve asker üzerine şiddetli bir yaylım ateşi icrasıyla ahali ve askerden bir çok telef ve mecruh düşerek herkes çil yavrusu gibi dağılmıştır. Yunus Nadi, **a.g.e.**, s. 43.

çavuşlara dönerek Beyazıt'a yürümeye gerek kalmadığını söyleyerek telgraf odasından çıkıp askerlerin arasına karışmıştır²⁰³. Bu olayı Ali Cevat Bey, Derviş Vahdetî'den bahsetmeden şu şekilde anlatmaktadır: *“Bir velvele-i azime koptu. Bir takım çavuşlar içeriye girerek Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nezâreti meydanından, Sultan Bayezid meydanında bulunan ahali ve asker üzerine yayılım ateş ettiğini ve burada bulunan askerin artık zaptı mümkün olmayıp kan gövdeyi götüreceğini ve kabahat kendilerinde olmadığını söylediler.”*²⁰⁴

Zaman geçtikçe durum kötüleşiyor, Beyoğlu tarafında bulunan asker, isyancılarla birleşmek üzere peyderpey İstanbul tarafına geçmekte olduğu gibi, köprüleri tutmak için Harbiye Nezareti'nden gönderilen tabur ve mitralyöz bölüğü, tesadüf ettikleri asî askerlere katılıyordu²⁰⁵. Mahmud Muhtar Paşa, emrinde bulunan askerlerin isyancılara katılmasını önlemek için elinden geleni yapıyor askerle bizzat ilgileniyordu. Mahmud Muhtar Paşa, Harbiye Nezâreti içinde Mercan Kapısı'na yakın yerleştirilmiş piyade kıtasının isyancılara katılmak üzere kapıya yaklaşmaları ve bunlara 1. Süvari Bölüğü'nün de iştirak etmeleri ve başlarında bulunan subayların yetersiz kalarak kaçmaya başlamaları üzerine askerlerin arasına girip onları çevresinde toplayarak onlara nasihatte bulunup tekrar görev yerlerine dönmelerini sağlamıştır. Bununla birlikte asker arasında huzursuzluk iyiden iyiye artıyor ve süvarilerin ayaklananlardan yana çıkarak kışlalarına dönmek istedikleri bildiriliyordu. Mahmud Muhtar Paşa, subaylardan aldığı bilgilerden, askerin homurdanmaya başladığını, artık hiçbir yerden ve kimseden emir almayacaklarını ve eve gitmek istediklerini ifade etmeye başladıklarını öğrenmiştir. Bu durum karşısında Mahmud Muhtar Paşa, süvarileri daha fazla alıkoyamayacağına kanaat getirerek, küçük küçük kıtalar halinde kışlalarına göndermeye başlamıştır²⁰⁶.

²⁰³ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 160-161.

²⁰⁴ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 53.

²⁰⁵ **A. İzzet Paşa I**, s. 64.

²⁰⁶ Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 96.

2.4.6.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın Hassa Ordusu Kumandanlığı'ndan İstifası

Bu sırada Ahmet İzzet Paşa, Meclise, yeni bir Harbiye Nâzırının atanması gerektiğini bildirmiştir. Bundan kısa bir süre sonra, telefonla, Ahmet İzzet Paşa'ya Harbiye Nazırlığı teklif edilir. O da yanındakilere danıştıktan sonra bu görevi kabul etmiştir. O sırada Padişahın isyancıları affettiği haberi de gelir. Bu haberle birlikte yeni hükümetin kurulmakta olduğu ve mesele de böylece çözümleneceği için, askerlerin kışlarına gönderilmesi bildirilir. Hemen ardından İsmail Kemal, Ahmet İzzet Paşa'ya telefon ederek Nezâretteki askerın Sultan Ahmet'e gönderilerek oradakilerle kaynaştırılmasını, asilerinin silahlarının alınması ve bunun karşılığında askerın onları selamlamalarını istemiştir²⁰⁷. Mahmud Muhtar Paşa, hem yayınlanan irâde ile ayaklanmış askerın affedilmesi hem de İsmail Kemal Bey tarafından verilen emir karşısında oldukça rahatsız olmuş ve bu arada Birinci Ordu'nun askerî değeri kalmadığı için saat 19:30 da görevinden istifa ederek Beyazıt'tan ayrılmıştır²⁰⁸.

Mahmud Muhtar Paşa'nın isyanın başından itibaren isyanı bastırmak için sergilemiş olduğu çaba ve vazifeşinaslık ve bunun karşısında kabinenin acziyeti Osman Nuri Lermioğlu tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Hüseyin Hilmi Paşa ve arkadaşları, meşrutî idarenin hakikî ve hukukî mâna ve mahiyetini anlayamamış, kavrayamamışlardır, dense yalan mı söylenmiş olur?”

İsyanın patlak vermesi anında Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne koştuğu, oradaki askerleri inzibat ve idaresi altına alarak ayaklanmayı bastırmak çarelerini aradığı, vazifedâr ve mesul Harbiye Nazırı'nı bütün aramalarına rağmen bulamadığı, Bâb-ı Âli'de kabinenin bir müddet mütehayyir (şaşırmış) kaldıktan sonra istifa eylediği ve dağılıp gittiği şâyi oldu. Mahmud Muhtar Paşa'nın pek yerinde ve isabetli olan bu hazin fedakârlığı neticesiz kalmıştı. Âsiler, Paşa'ya da ateş açmış, o da çaresizlik içinde hadise yerini terk etmişti. Böylece meydan âsilerin at oynatmasına terk olunmuştu.

²⁰⁷ A. İzzet Paşa I, s. 64. Ayrıca bkz. Mc Cullah, a.g.e., s. 97.

²⁰⁸ Akşin, 31 Mart..., s. 38. Ayrıca bkz. Mc Cullagh, a.g.e., s. 97.

*Mahmud Muhtar Paşa'ya kahraman demenin kimsenin aklından geçmediği mazur görülürse de vazifeşinas bile diyen olmamıştır*²⁰⁹

2.4.6.4. Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiyelileri İsyanı Bastırmak İçin Teşvik Etmesi

Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nezareti'nden ayrılmasından sonra iyice başsız ve subaysız kalan maiyetindeki askerler kısa bir süre sonra asi askerlerle birleşmiştir²¹⁰. Geceye kadar isyana katılmayan ve Harbiye Nezareti'nde bulunan I. Nişancı Taburu da asilerle birleşmiş ve bu suretle Hassa birlikleri hemen tamamen isyana dahil olmuş ve gecedен sabaha kadar yayılım ateşi yapmışlardır²¹¹.

Bu durum karşısında Mahmud Muhtar Paşa, Harbiye Mektebi talebesiyle temasa geçerek asilerin tedibi için gönüllü alaylar teşkil etmek istemiştir²¹². Ahmed Bedevî Kuran'ın bildirdiğine göre Mahmud Muhtar Paşa, Abdülkadir isimli bir kişi vasıtasıyla kendisiyle irtibata geçerek Harbiye Mektebi'nin, diğer Mekâtib-i Âliyeyi ittifakına almak suretiyle gönüllü alayları teşkil ederek, isyan eden askerın tedibi ve asayişin temin etmesini istemiş ve lüzumlu silahların kullanıma açık olduğunu belirtmiştir²¹³. Harbiyeli öğrenciler, bu düşünceyi kabul ederek, kısa süre içerisinde harekete hazır olacaklarını belirtmişlerdir. Ancak bu girişim gerçekleşmemiştir. Çünkü, Mahmud Muhtar Paşa, sonradan gönderdiği haberle sabredilmesini ve sükunetin muhafazasını istemiştir²¹⁴. Bununla birlikte hayatı tehlikede olan Mahmud Muhtar Paşa, isyanın ikinci günü Selanik'e gitmek zorunda kalmıştır.

²⁰⁹ Osman Nuri Lermioğlu, **Halkın İstemediği İnkılap: Meşrutiyet**, Sabah Gazetesi Yay., İstanbul, 1976, s. 37-38

²¹⁰ Mevlanzade Rifat, **a.g.e.**, s. 55. Ayrıca bkz. İnönü, **a.g.e.**, s. 75-76. Danişmend, **31 Mart...**, s. 215.

²¹¹ **Bayar II**, s. 402.

²¹² İrtem, **31 Mart...**, s. 171.

²¹³ Ahmet Bedevî Kuran, **Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası, (Y.T.), s. 152.

²¹⁴ Ahmet Bedevî Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, Baha Matbaası, İstanbul, 1956, s. 462. Ayrıca bkz. Ahmet Bedevî Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul, Nisan 2000, s. 339.

2.4.6.5. Mahmud Muhtar Paşa'nın Selanik'e Kaçışı

Mahmud Muhtar Paşa'nın Hassa Ordusu kumandanlığı süresi içerisinde ordudan bin dört yüz kadar alaylı subay ihraç edilmiştir. 31 Mart Vak'ası esnasında ayaklanan askerlerin istekleri arasında orduyla ilişkisi kesilen bu alaylı subayların tekrar orduya dönmesi de yer almıştır. Hem bu açığa çıkarılan alaylı subayların intikam alma isteği hem de Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nezareti'nde ve diğer kışlalarda isyanın dışında kalan askeri, isyancılara karşı kullanmak istemesi isyancılarının öfkelerini üzerine çekmesine sebep olmuştur²¹⁵. Mektepli subay avına çıkan asiler, Mahmud Muhtar Paşa'nın Moda'da bulunan konağını (Mermer Konak) kuşatmışlar, Hassa Ordusu Kumandanlığı'ndan istifa etmiş olan Mahmud Muhtar Paşa'nın hapsedilmek üzere teslim olmasını istemişlerdir²¹⁶. Konağın etrafını saran isyancılar bir kolağasının önderliğinde hareket ediyorlardı, bu kolağası, Süleyman Şefik Paşa'ya bir er göndererek bir katır topu istemiştir. Süleyman Şefik Paşa, olayı şöyle anlatmıştır:

“Kapı zabiti, süngülü bir piyade neferiyle odamdan içeri girdiler. Koridordan küçük bir kalabalığın odamı tarassut ettiklerini sezdim. Aldırmadım, görmezlikten geldim. İçeri giren kapı zabiti dedi ki “Efendim, Kadıköy’ünden bu neferi size göndermişler. İfadesi varmış.”

Ben, nefere rahat emrini verdikten sonra sordum “Oğlum, ne haber?”

Nefer silahı rahat vaziyetine aldıktan sonra askerce bir selam vererek dedi ki “Efendim, bizim kumandan selam söylüyor. Sizden bir katır topu istiyor.”

Ben: “Sizin kumandan kim?”

“Efendim, ak sakallı bir kolağası.”

Ben: “Peki, katır topunu ne yapacaklar?”

Dedi ki “Efendim, asker Mahmud Paşa'nın evini kuşattı. Mahmud Paşa evine İngiliz bayrağı çekmiş. Asker evi yıkacak. Evi taş, topsuz yıkmak mümkün olmayacak. Onun için katır topu istiyorlar.”

²¹⁵ Mevlanzade Rifat, **a.g.e.**, s. 52.

²¹⁶ Danişmend, **31 Mart...**, s. 216.

Ben “Pekala göndereyim ama cephanesi ve barutu yok. Şimdi Tophane’ye adam gönderir, barut getirir, size topla yollarım. Asker evlatlarıma selam söyle, acele etmesinler. Bir de padişah efendimizden soracağım. Ne emreder ise onu yaparız. Haydi oğlum git, böylece söyle...” dedim.

Nöbetçi zabıt benim gerçekten top göndereceğimi zannetmiş, dedi ki “Barut var.” Ben derhal yüzüne sertçe bakarak “Geçenki atış taliminde sarf olundu. Bilmediğin şeye karışma, haydi git” dedim. Zavallı dikkatsiz zabıt işi anladı. “Efendim affedersiniz” dedi, mahcubane çıktı gitti.”

Bu durum karşısında Süleyman Şefik Paşa, durumu Harbiye Nâzırı’na bildirmek üzere Harbiye Nezâreti’ne gider. Çıkmadan önce de askerlere Padişah’tan emir almaya gittiğini, buna göre hareket etmeleri gerektiğini ve kendisini beklemelerini söyler. Ancak Süleyman Şefik Paşa, Harbiye Nazırı Edhem Paşa’yı bulamadığı için olayı Mahmud Muhtar Paşa’nın yerine atanan Hassa Ordusu Kumandanı Yaver Paşa’ya anlatmıştır. Harbiye Nâzırı Edhem Paşa’ya da bir kağıt yazarak Mahmud Muhtar Paşa’ya ilişilmemesini “amir bir irâde-i seniyyenin” telgrafla hemen kışlaya tebliğini rica ederek kışlaya dönmüştür. Süleyman Şefik Paşa, kendisini kışlada bekleyen askerlere padişahın selamı olduğunu ve irâdenin akşam geleceğini söyleyerek, askeri dizginlemiştir²¹⁷.

Mermer Konağın etrafında bin beş yüze yakın asker toplanmakla birlikte, her ne kadar Süleyman Şefik Paşa, kendisinden talep edilen top isteğini geçiştirmişse de askerler, bir şekil bir top da bulmuştur²¹⁸. Bu sırada Mahmud Muhtar Paşa, kaçmaya karar verir, bahçe kapısından çıkması mümkün olmadığı için bahçe duvarından bitişikteki evin bahçesine atlar. Buranın sahibi olan bir Fransız’ın yardımıyla da komşusu İngiliz asıllı William Whittall’in evine geçerek geceyi burada geçirir²¹⁹.

Bu sırada konağı muhasara eden askere irâde tebliğ edilerek, muhasara kaldırılır²²⁰. II. Abdülhamid bu irâdeden bahisle olsa gerek “31 Mart

²¹⁷ Süleyman Şefik Paşa, **a.g.e.**, s. 172-174.

²¹⁸ Danişmend, **31 Mart...**, s. 216.

²¹⁹ Tugay, **a.g.e.**, s. 60. Ayrıca bkz. Müfit Ekdal, **Bir Konak-Bir Ömür-Bir Devir**, Erta Baskı ve Dizayn, İstanbul, 1991, s. 59.

²²⁰ Süleyman Şefik Paşa, **a.g.e.**, s. 173-174.

gürültüsü sırasında Mahmud Muhtar Paşa'yı ölümden kurtarmış olan benim."²²¹ demiştir.

Mahmud Muhtar Paşa, 14 Nisan'da öğle vakti Whittall'lere ait bir yatla kendisini açıkta bekleyen bir İngiliz vapuruna binerek önce Pire'ye oradan da Selanik'e geçmiştir. Hiç şüphesiz ki Mahmud Muhtar Paşa, kendisini öldürmek için arayan askerlerin elinden İstanbul'u terk ederek kurtulmuştur. Mahmud Muhtar Paşa, Selanik'e ulaştığında Mahmud Şevket Paşa ile görüşerek İstanbul üzerine yapılacak olan askerî harekatta görev almak istediğini bildirir, ancak Mahmud Şevket Paşa, buna müsaade etmemiştir²²². III. Ordu Kumandanı Birinci Ferik Mahmud Şevket Paşa tarafından hazırlanarak "Hareket Ordusu" ismi verilen ordu, İstanbul'a girerek kanlı çarpışmalar sonunda 24 Nisan akşamı isyanı tamamen sona erdirmiştir²²³.

2.4.6.6. Mahmud Muhtar Paşa'nın 31 Mart Olayı Hakkındaki Görüşleri

O zamanın devlet adamları ve generalleri arasında daha genç ve nispeten hareketli bir kumandan sayılan Mahmud Muhtar Paşa²²⁴, meşrutiyete bağlılığı, cesareti, iktidarı, asker üzerindeki nüfuz ve itibarı ile isyanı bastırabilecek bir konumda olmasına rağmen²²⁵, isyanı bastırmak için istediği tüm emirler geri çevrildiği gibi yoğun bir şekilde de kuvvet kullanmaması yönünde telkinler almıştır. Genel kanaat isyanın ilk saatlerde gayet rahat bir şekilde bastırılacağı yönünde olmakla beraber, durumun iyice bozulmasının arkasındaki tek sebep olarak hükümetin sergilemiş olduğu acziyet gösterilmektedir. Ayaklanmanın ilk anlarında Mahmud Muhtar Paşa, maiyetindeki güvenilebileceği kuvvetlerle isyanı bastırmak için emir beklediğini

²²¹ **Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, s. 112.

²²² Tugay, **a.g.e.**, s. 60-61. Selanik'e gitmiş olan diğer isimler için bkz. Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yay., Ankara, 1979, s. 243.

²²³ Alkan, **a.g.m.**, s. 428.

²²⁴ **Bayar I**, s. 164.

²²⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, (Hzl.: Rauf Mutluay), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1976, s. 96. Ayrıca bkz. Ertürk, **a.g.e.**, s. 36. Celâl Bayar, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin herhangi bir gaye ve rejim uğrunda fedakarlık yapabilecek kimseler olmadığını belirtmektedir. **Bayar I**, s. 164.

bildirmiş olmasına rağmen hükümet, bir türlü bu emri vermeye cesaret edememiştir²²⁶. II. Abdülhamid'in "*Hüseyin Hilmi Paşa ve arkadaşlarında beceriksizlik olmasaydı. '31 Mart' olayı bir saatten fazla sürmez, belki de hiç olmazdı.*"²²⁷ sözleri, Mahmud Muhtar Paşa'nın görüşünü destekler mahiyettedir. Çünkü, Hassa Ordusu'nun İstanbul'daki erleri, gerçekten iyi hazırlanmış, hem hilafet makamına hem de padişaha sadık, seçkin askerlerdir. Mahmud Muhtar Paşa, gerek 31 Mart Vak'ası'ndan önceki gelişmeleri gerekse isyan günü hükümetin tavrını şu şekilde değerlendirmiştir:

"Bu ayaklanma çoktan öngörülebilirdi. İttihâd-ı Muhammedî adı altında kurulmuş bulunan birliğin gizli amacını saptamak için bu birliği yöneten kişilerin sadece geçmişini bilmek yeterliydi. Bu cemiyetin, askerler önünde subayların saygınlığını ve etkisini yok etmek için askerlerin dinsel duygularını sömürmek yoluyla, elinden geleni ardına koymadığı ne zamandır görülebilirdi. Bu tehlikeli propagandaya karşı ben, subaylara ve imamlara zaten gereken tâlimatı vermiş bulunuyordum, askerlerin bu sinsî kışkırtmalardan korunabilmeleri ve kendi değer yargılarını kendileri verebilecek duruma gelebilmeleri amacıyla. Ama bu olaylar şunu gösteriyor ki, "alaylı" subayların yerine, yavaş yavaş komuta görevlerine getirdiğim eğitim görmüş subaylar, ne yazık ki, ne askerlerin ruh halini incelemek için, ne de kendilerini askere sevdirep saydırabilmek için herhangi bir çaba harcamamışlar ve üstelik, askerlerin moralini yıkan dış entrikalara verilmesi gereken önem derecesini de anlayamamışlar.

Gericiler, yani ülkenin en kutsal çıkarlarını kişisel kin ve nefret duygularına feda etmeye hazır bu bencil kalabalığı, Cemiyet-i Muhammedî'nin entrikalarına ayak uydurmuş ve bir yandan kimi birlikleri para ile yoldan çıkartıp kandırarak olanakları bulunurken, öte yandan da ordunun subay ve komutanlarını kötileyip hatta onlara kaçak, hain damgası vurarak bu ayaklanmayı çıkartma amacına kavuşmuşlardır.

Sayıları bin dört yüze yaklaşan, yetersizlikleri yüzünden, yeni rejim başlamasıyla kadro dışı bırakılmış ve gene de başkentte kalmış, çoğu gerici subay, ayaklanmayı hazırlayanların ellerinde maşa olarak çok güzel işe yaramışlardır.

Entrikaların ve kişisel nefretlerin kışkırttığı bir hareket, elbette ki güçlü ve ileri görüşlü bir hükümeti pek korkutmazdı. Ama çoğu bunalım anlarında görevini yerine getirmek için gereken enerjiden yoksun, korkaklardan oluşmuş kabine bu kargaşada huzursuzluğun çok yüksek boyutlara

²²⁶ İrtem, **31 Mart...**, s. 172.

²²⁷ **Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, s. 111.

ulaşmasına ve daha çekirdekte kolayca yok edilebilecekken inanılmaz derecede büyüüp yayılmasına izin vermiştir.

Ayaklanmanın daha başlangıcında Taşkışla Garnizonu'nun oynadığı rolü haber almış bulunan Harbiye Nâzırlığı, Nezâret'in tâlim sahasında hemen güçlü bir piyade, süvari ve topçu birliği toplansaydı; ve eğer zaman yitirmeden veya Birinci Ordu Komutanı gelir gelmez böyle bir durumda alınması gerekli askerî önlemleri almış olsaydı, kalabalık toplanmadan önce Meclis binasının önünde birikmiş bulunan isyancıları kuşatması son derece kolaydı. Öte yandan, eğer kabine durumun gerektirdiği yönde eyleme geçmek konusunda neredeyse felce uğramış olmasa, yetersiz kalmasaydı, Bâb-ı Âli'de oturacak yerde Harbiye Nezâreti'nde toplanırdı. Harbiye Nezâreti'nde ve hükümete bağlı biriliklerin koruması atında durumu rahatça gözden geçirme ve gereken kararları soğukkanlılıkla alma olanağını da bulmuş olurdu.

Ve bu durumda kabinece alınması gerekecek ilk karar, elbette ki, derhal sıkı yönetim ilan etmek ordu Başkomutanına tam yetki vermek olacaktı. Herhangi bir başka hareket tarzı benimsemenin bir yanlığı olacağı apaçık ortadadır.”²²⁸

Mahmud Muhtar Paşa, 31 Mart İsyanın bastırılıp bastırılmayacağı hakkındaki bir başka görüşünü de şu şekilde açıklamaktadır:

“O zaman Hassa Ordusu kumandanı bulunan yazarın (Mahmud Muhtar Paşa), bin müşkülâtla itaat altında bulundurmaya muvaffak olduğu üç sınıftan mürekkep mühimce miktarda askerle irtica hareketinin süratli bir şekilde yerle bir edilmesi pek kolay iken, Hüseyin Hilmi Paşa ve Sadrazamla Harbiye Nazırının işin sonunda kendilerini kurtarmak üzere Yıldız Sarayı'na sığınarak korkudan istifa etmeleri, hükümete sadık kalan askerinin dahi isyancılara meyletmesine yol açmış ve irtica hareketinin galebesi neticesini vermiştir.”²²⁹

Hüseyin Hilmi Paşa, Mahmud Muhtar Paşa'nın aksine isyanın bastırılmasına izin verilmemesini şu şekilde açıklamıştır:

“13 Nisan sabahı, İstanbul Garnizonunun hemen hemen tamamının güvenilmez olduğunu gördüm... Eğer Ayasofya Meydanı'nda yüzlerce âsinin kurşuna dizilmesine izin vermiş olsaydım, büyük bir olasılıkla, ortalığı yatıştıracak yerde, bu kan dökülmesi büsbütün kargaşa çıkmasına yol açardı. Şehrin her sokağında korkunç bir karışıklık patlak verirdi ve hükümetin emrindeki birkaç birlikle ortalığı yatıştırmak mümkün olmayacağı gibi, meclis, mebuslar, nâzırlar, elçilikler, yabancılar, cephanelikler, baruthaneler vb.

²²⁸ Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 97-98.

²²⁹ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 112.

koruma altına alınamazdı... Gerçi hükümet kısa zamanda Makedonya'dan yardım alacaktı, ama bu yardım birlikleri acaba başkentte korkunç şeyler olmadan ve yabancı askerler karaya çıkmadan önce yetişebilecekler miydi, orası kuşkulu idi. Bunun içindir ki genel olarak, izlenecek en doğru yolun, boyun eğmiş görünmek ve güçlü bir Meşrutiyet ordusunun başında, Meşrutiyete bağlı bir generalin gelip, isyancıların hesabını görmesini beklemek olduğunu düşündüm. Olaylar da bu beklentilerimi haklı çıkarmıştır.”²³⁰

2.4.7. Mahmud Muhtar Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü ve Tekrar Hassa Ordusu Kumandanlığı'na Atanması ve Bu Dönemdeki Faaliyetleri

İstanbul'da sükunetin sağlanmasından sonra, 27 Nisan 1909 günü II. Abdülhamid tahtan indirilmiş ve yerine Sultan V. Mehmed Reşad geçmiştir²³¹. Bu günlerde İstanbul'a dönen Mahmud Muhtar Paşa, Ali Fuat Türkgeldi tarafından şu şekilde tasvir edilmektedir:

“Pek genç yaşında Birinci Ferikliği istihlal etmiş olan Birinci Ordu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa da hal günü (27 Nisan 1909) akşamı kurşuni kaputunu arkasına atarak gûya kendisi İstanbul'u fethetmiş gibi bir tavr-ı mağrurane ile Kadıköy vapuruna gelmiş ve vapur halkı da kendisini alkışlamışlardır. Paşa bu gururu başkaları eli ile her şey olup bittikten sonra vapura binerken değil, 31 Mart Hadisesi'nin ertesi günü Moda'daki konağından duvardan duvara atlayıp bir ecnebi hânesine iltica ederken göstermeli idi.”²³²

İstanbul'a dönen Mahmud Muhtar Paşa'nın tekrar Hassa Ordusu kumandanlığına getirilmesi söz konusu olmuştur. 5 Mayıs 1909 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Sadaret makamına gönderilen yazıda Mahmud Muhtar Paşa'nın Hassa Ordusu Kumandanlığı'na atanmasının uygun olacağı belirtilerek sadrazam Tefik Paşa'nın müsaadesi istenmiştir. Bunun arkasından sadrazam Tefik Paşa, saraya gönderdiği tezkere ile Mahmud Muhtar Paşa'nın Hassa Ordusu Kumandanlığı'na atanması için izin istemiştir. 6 Mayıs 1909'da Sultan Mehmed Reşad'ın izninin de alınması ile Mahmud

²³⁰ Mc Cullagh, **a.g.e.**, s. 99-100.

²³¹ İrtem, **31 Mart...**, s. 274.

²³² Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştittiklerim**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1951, s. 32.

Muhtar Paşa, yirmi bir günlük aranın ardında tekrar Hassa Ordusu Kumandanlığı'na atanmıştır²³³.

Sultan V. Mehmed Reşad, tahta cülusundan kısa bir süre ordu ve donanma askerlerine hitaben bir tebliğ hazırlamıştır. Büyük bir törenle Harbiye Nezareti'nde askere hitaben okunan bu tebliği, Mahmud Muhtar Paşa, okumuştur. Baş Mabeynci Lütfi Simavi Bey, Mahmud Muhtar Paşa'nın söz konusu tebliği okumasını şu şekilde tasvir etmektedir:

*“Bando, Mecidiye Marşını çalarken Başkâtip Halit Ziya Beyefendi, padişah hazretlerinin tebliğini evvelâ öpüp başı üzerine götürdükten sonra Harbiye Nazırı paşa hazretlerine teslim etti. Harbiye Nazırı da aynı şeyi yapıp onu Birinci Ordu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'ya verdi. Mahmud Muhtar Paşa da, o gün orada bulunan zabitanlar gibi, merasim elbisesi giymiş bulunmaktaydı. Üzerinde bu elbise olduğu halde, tebliği okuması için evvelce hazırlanmış bulunan kürsüye çıktı. Askerlere yakışır tok ve yüksek sesle padişah hazretlerinin tebliğini okumaya başladı.”*²³⁴

Mahmud Muhtar Paşa'nın okumuş olduğu bu tebliğde Osmanlı askerinin şan ve zaferlerinden bahsedilerek, askerın zabıtlere karşı hürmet, zabıtlerin de askere karşı şefkat göstermesi, zabıtlerin ahlaklarıyla askerın itimadını; askerın de itaatkarlığı ile subayların sevgisini kazanmaları, disiplinin sağlanması, Meşrutiyete ve Kanûn-i Esâsiye sahip çıkılması istenmiştir²³⁵.

Mahmud Muhtar Paşa'nın bu dönemki Hassa Ordusu Kumandanlığı oldukça sönük geçmiştir. I., II. ve III. Ordu Müfettişliği ile Hareket Ordusu Kumandalığı görevini yürüten Mahmud Şevket Paşa, sarayla olan irtibatını Mahmud Muhtar Paşa vasıtasıyla sağlamıştır²³⁶. Mahmud Muhtar Paşa, Başmabeynci Lütfi Simavi Bey ve Başkâtip Halit Ziya Beyle çok sıkı bir dostluk kurmuştur. Özellikle Lütfi Simavi Bey, Mahmud Muhtar Paşa'yı bir

²³³ BOA, Fon Kodu: İ.AS., Dosya No: 83, Gömlek No: 1327/R-17.

²³⁴ Lütfi Simavi, **Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim**, (Hzl.: Sami Kara – Nurer Uğurlu), 2. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 31.

²³⁵ Sultan V. Mehmed Reşad'ın ordu ve donanma askerine hitaben yazdığı tebliğin tam metni için bkz. **Aynı eser**, s. 32-34.

²³⁶ Mahmud Şevket Paşa, bu dönemde devleti yöneten bir kumandan olarak görülmektedir. Esvabçibaşılığa tayin edilen Sabit Bey'in saraydan uzaklaştırılması için girişimlerde bulunmuş, bu iş için Başmabeynci Lütfi Simavi ve Başkâtip Halit Ziya Beyle görüşmek üzere Mahmud Muhtar Paşa'yı görevlendirmiştir. **Aynı eser**, s. 29.

sırdaşı olarak görmüş ve sarayda bir hafta içerisinde her ne olmuşsa Mahmud Muhtar Paşa'ya anlatmaktan çekinmemiştir²³⁷.

1909 yılı içerisinde ordunun düzenlenmesi için yapılan girişimler içerisinde Goltz Paşa, tekrar geçici olarak İstanbul'a gelmiştir²³⁸. Mahmud Muhtar Paşa, Goltz Paşa ile yakından ilgilenmiş ve bir süre de konağında misafir etmiştir²³⁹.

2.4.8. Tasfiye-i Rütbe Kanunu ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Rütbesi'nin Miralaylığa Düşürülmesi

7 Ağustos 1909 (25 Temmuz 1325) tarihinde yürürlüğe giren "Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Layiha-i Kanuniyesi" ile şehzadeler ve ecnebi zabıtlar hariç olmak üzere, "sınıf-ı harbiye-i berriye ve bahriyeden ve memurîn-i sıhiyye ve baytariye ile mensubîn-i askeriyeden rütbe-i askeriyeyi hâiz bi'l-cümle erkân, ümera ve zabıtân bir defaya mahsus olmak üzere iş bu layiha-i kanuniyeye tabi tutularak", rütbelerde bekleme sürelerini doldurmadan terfi edenlerin, askerî okullarda daha öğrenci iken rütbe alanların, çok küçük yaşta orduya girerek subay kategorisine geçen alaylı subayların, hazırlanan rütbe bekleme cetveline göre rütbeleri yeniden belirlenmiştir²⁴⁰.

Bu kanun çerçevesinde oluşturulan komisyon, Birinci Ferik Mahmud Muhtar Paşa'nın 21 yıl, 4 ay ve 22 günlük hizmetini göz önünde bulundurarak, Mahmud Muhtar Paşa'nın rütbesinin miralay olması gerektiğine karar vermiş ve 21 Ağustos 1909 tarihli mazbata ile rütbesi miralay olarak künye defterine kaydedilmiştir²⁴¹.

²³⁷ Mahmud Muhtar Paşa, Halid Ziya Uşaklıgil'in çocukluk arkadaşı; Lütfi Simavi Bey'in de gençlik dostudur. Halid Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, (Hzl.: Nur Özmel Akın), Yeniden Düzenlenmiş 1. Baskı, Özgür Yay., İstanbul, Eylül 2003, s. 154.

²³⁸ Goltz Paşa'nın askerî düzenlemeleri hakkında bkz. Odile Moreau, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askerî Misyonları", **Osmanlı**, C. II, (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 335-344.

²³⁹ **A. İzzet Paşa I**, s. 61.

²⁴⁰ Eralp, **a.g.m.**, s. 123.

²⁴¹ **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242.

2.5. MAHMUD MUHTAR BEY'İN ÜÇÜNCÜ ORDU REDİF ON İKİNCİ İZMİR FIRKASI KUMANDANLIĞINA ATANMASI

Tasfiye-i Rütüb Kanunu ile rütbesi miralaylığa indirilen Mahmud Muhtar Bey, Hassa Ordusu Kumandanlığı'nda daha fazla durdurulmayarak Aydın Vilayeti Valiliği'ne atanmıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın bu göreve tayin edilmesinden kısa bir süre sonra Üçüncü Ordu Redif On İkinci İzmir Fırkası Kumandanı Ferik İsmail Fazıl Paşa'nın Suriye Valiliği'ne atanmasıyla boş kalan kumandanlığın ilave bir memuriyet olarak Aydın Valisi Erkân-ı Harbiye Miralayı Mahmud Muhtar Bey'e tevdi edilmesine karar verilmiştir. 15 Eylül 1909 tarihinde düzenlenen bir irâde-i seniyye ile Mahmud Muhtar Bey, söz konusu kumandanlığa atanmıştır²⁴².

2.6. MAHMUD MUHTAR BEY'İN RÜTBESİNİN MİRLİVALIĞA YÜKSELTİLMESİ

Ferik rütbesindeyken Tasfiye-i Rütüb Kanunu ile rütbesi miralaylığa indirilen Mahmud Muhtar Paşa, Aydın Valiliği görevini yürütürken 1910 yılı içerisinde İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Bahriye Nazırlığına getirilmiş ve bir süre sonra, 25 Mayıs 1911 tarihli bir irâde-i seniyye ile, rütbesi mirlivalığa yükseltilmiştir²⁴³.

2.7. BALKAN HARBİ ve MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN FAALİYETLERİ

2.7.1. Savaşın Sebepleri ve Başlaması

1877-1878 Osmanlı Yunan Harbi'nden sonra imzalanan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlığını, Bulgaristan'ın ise kendisine bağlı özerk bir prenslik olmasını kabul ediyordu. Bulgaristan'ın sınırları, Tuna'dan Ege

²⁴² BOA, Fon Kodu: İ.AS., Dosya No: 90, Gömlek No: 1327/Ş-62.

²⁴³ K.K.K. Personel Arşivi, Erkân Defteri 2, s. 242.

Denizi'ne Arnavutluktan Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Antlaşmanın diğer maddelerinde Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde olmak üzere Bosna ve Hersek'te, Rumeli'nin Hıristiyanlarla meskun bölgelerinde ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılması yer almıştır²⁴⁴.

Ancak bu yeni durum başta İngiltere ve Avusturya olmak üzere, diğer Avrupa ülkeleri ve Balkan devletlerini hiç de memnun etmemiştir. Bu memnuniyetsizlik neticesinde 13 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nin sonunda 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu yeni antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını tanımaya devam ediyordu. Ancak Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk Bulgar prensliğinin toprakları ise üçe taksim ediliyordu. Buna göre: Birinci Bölge, Osmanlı Devleti'ne tâbi, iç işlerinde serbest, prensi halk tarafından seçilen, Babıali tarafından tasdik ve büyük devletlerin muvafakati ile tayin edilen, Osmanlı askerinin bulunmadığı, sınırları daraltılmış bir Bulgaristan Prensiği idi. İkinci Bölge, idarî yönden bağımsız olmakla beraber siyâsî ve askerî yönden Osmanlı Devleti'ne tâbi, Avrupa devletlerinin tasvipleriyle Bâbıali'nin beş yıl süre ile tayin edeceği bir Hıristiyan vali tarafından idare edilecek olan Şarkî Rumeli eyaletidir. Üçüncü Bölge, ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılan Makedonya'dır. Ayrıca antlaşma ile Bosna-Hersek Avusturya'nın denetimine bırakılmıştır²⁴⁵.

Bulgaristan, Berlin Antlaşması neticesinde Ayastefanos Antlaşması'nda elde ettiği toprakları kaybetmiş ve bunun neticesinde gözünü Şarkî Rumeli ve Makedonya topraklarına dikmiştir. 18 Eylül 1885'te Bulgaristan, Şarkî Rumeli'yi ilhak ederek; Prens Battenburg, kendisini "Kuzey ve Güney Bulgaristan Prensi" ilan etmiştir. Bulgaristan'ın bu ilhakı, Sırbistan'ı Bulgarların sınırlarını Makedonya'ya değin uzatmaları sebebiyle telaşa düşürmüştü ve iki devlet arasında 1885 yılında savaş çıkmıştır. Sırbistan, bu savaşta mağlup olmuş ve taraflar arasında 3 Mart 1886'da Bükreş Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti ise 5 Nisan 1886'da İstanbul

²⁴⁴ Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", **DİA**, C. IV, İstanbul, 1991, s. 225.

²⁴⁵ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", **DİA**, C. V, İstanbul, 1992, s. 517.

Konferansı ile Bulgar Prensini aynı zamanda Doğu Rumeli Valisi olarak tanımak zorunda kalmıştır²⁴⁶.

Hem Balkan devletlerinin kendi aralarında hem de Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasındaki bir başka meselede “Makedonya (Rumeli Eyaleti) Sorunu” olmuştur. Manastır, Kosova ve Selanik vilâyetlerinden oluşan Makedonya, özellikle Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasında çetin mücadelelere konu olmuştur. Bölgenin stratejik, coğrafi, demografik ve tarihî özellikleri bu çekişmenin en önemli nedeni olmuştur²⁴⁷. Makedonya ilk kez 1870 yılında, Rus hükümeti, Osmanlı Türkleri’ne İstanbul’daki Yunan Patrikhanesi’nden bağımsız bir Bulgar Ortodoks Kilisesi kurulması için baskı yaptığı zaman ortaya çıkmıştır. Bu sözde piskoposluk, Bulgaristan ve Makedonya’nın bir bölümündeki kiliseleri kapsayacaktı²⁴⁸.

Bulgaristan, Makedonya’da bir yandan papaz ve öğretmenler vasıtasıyla bir yandan da kurulan komiteler ile Makedonya’nın Bulgaristan’la birleşmesi için propaganda çalışmaları yapmaya başlamıştır. 1890 yılında Sofya’da “Merkezî Edirne-Makedonya Komitesi” adıyla çalışmalara başlamıştır. 1893 yılında ise Makedonyalı Bulgarlar tarafından Selanik’te “Makedonya Dahilî İhtilâl Teşkilatı” veya “Makedonya Komitesi” (VMRO) kurulmuştur. Bulgarların bu faaliyetlerini gören Yunanistan ve Sırbistan da komiteler kurmak suretiyle, Makedonya’da tedhiş faaliyetlerine başlamışlar ve bu suretle 1890’lardan itibaren Makedonya kaynamaya ve karışmaya başlamıştır²⁴⁹.

Makedonya Komitesi’nin de baskısı ile Bulgar Hükümeti, 1899 Ocak ayında Osmanlı Devleti’ne bir muhtıra vererek, Makedonya’ya özerklik verilmesini istemiştir. Buna diğer Balkan devletleri ile Avrupa devletleri ve tabii Osmanlı Devleti, itiraz etmişlerdir. Çünkü hepsi biliyordu ki, özerk bir

²⁴⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 551-553.

²⁴⁷ **Aynı eser**, s. 580-581.

²⁴⁸ Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı’nın Provası**, (Çev.: M. Tanju Akad), 1. Baskı, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 6.

²⁴⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 583-584.

Makedonya kısa sürede Bulgaristan'ın kontrolü altına girecekti. Lakin, isteğinin reddi üzerine Bulgaristan, Makedonya Komitesi'nin tedhiş faaliyetlerine daha yoğun bir destek vererek, Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokmaya devam etmiştir. 1901 yılından itibaren Makedonya'ya "komitacılık" ve tedhiş olayları iyice artmıştır. Makedonya'da artan olaylar üzerine Osmanlı Devleti, 1902 Kasım'ında, "Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat" yayınlanmıştır. Bu talimat ile valilerin yetkileri genişletilmiş, mahkemeler daha bağımsız hale getirilmiş, jandarma teşkilatında hem Müslüman ve hem de Hıristiyan kullanılması esası kabul edilmiş ve bir Genel Müfettişlik ihdas edilmiştir. Bu talimat üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, Genel Vali tayin edilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın yönetimi her ne kadar başarılı olduysa da komitacıları terörden ve saldırganlıktan vazgeçirmek mümkün olmamıştır²⁵⁰. 1903 yılında Selanik'te Bulgar komitacılar tarafından Osmanlı Bankası'nın bombalanması ve diğer olaylar ortamı daha da germiş, 2 Ekim 1903'te Mürzsteg Programı uygulanmaya koyulmuştur. Ancak bu da olayların bir nebze sükutunu sağlamışsa da tam bir çare olamamıştır²⁵¹.

II. Meşrutiyetin ilanından çok kısa bir süre sonra 5 Ekim 1908'de Avusturya Bosna ve Hersek'i ilhak ettiğini ilan ederken; 6 Ekim'de de Bulgar Prensiği bağımsızlığını ilan etmiştir²⁵². Avusturya tarafından Bosna ve Hersek'in ilhak edilmesi, Sırp'ları, son derece gazaba getirmiş, Makedonya'da taviz isteklerinde bulunmaya sevk etmiş ve Rusya'ya daha fazla yakınlaştırmıştır²⁵³. İttihat ve Terakki yönetiminde, 3 Temmuz 1910 tarihinde çıkarılan "Kilise Kanunu" ile ihtilafli kilise ve mekteplerin nüfus nispetine göre aidiyeti tespit edilmiş ve böylece Balkan milletleri arasındaki en önemli mesele halledilmiş ve bu milletlerin aralarında anlaşmaları kolaylaştırılmıştır²⁵⁴.

²⁵⁰ Aynı eser, s. 587-588.

²⁵¹ Hale Şıvgın, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1908 Yıllarında Makedonya (Rumeli Eyaleti) Sorunu", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, S. 1-2, C. XII, 1996, s. 241-269.

²⁵² Danişmend, **İzahlı...**, s. 366.

²⁵³ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 104.

²⁵⁴ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları", **Türkler**, C. XIII, (Ed.: Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 297.

1911 yılından başlamak üzere, Sofya'daki Rus Büyükelçisi Anatoli Neklyudov ile Belgrat'taki Rus Büyükelçisi Nicholas Hartwing, Rusya'nın Balkanlar'daki konumunu tekrar sağlamlaştırabilmek için Bulgaristan ile Sırbistan'ı bir araya getirmeye çalışmışlardır. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali ise bu ittifakı hızlandırmış ve taraflar, 1911 yılının Eylül ayında müzakerelere başlamıştır²⁵⁵. 7 Mart 1912 tarihinde imzalanan bu anlaşma, hem Habsburglar hem de Osmanlılara karşı askerî işbirliğini ve ayrıca Makedonya için bir anlaşmayı öngörmüştür. Anlaşma, Trakya'daki Bulgar çıkarları ile Kosova ve Arnavutluk'taki Sırp çıkarlarını tanıyordu. Eğer Makedonya için bir otonomi sağlanamazsa, bölgenin Sırbistan ile Bulgaristan arasında bölüşülmesini öngörüyordu. Üsküp kenti dahil olmak üzere Kuzey Makedonya, yapılan anlaşma ile Tartışmalı Bölge ilan ediliyor ve burada bir çözüm sağlanamazsa Rus Çarı'nın arabuluculuğu kabul ediliyordu²⁵⁶.

Sırp-Bulgar ittifakının kurulmasından sonra Bulgaristan ile Yunanistan müzakerelere başlamıştır. Yunanistan, 21 Nisan 1912'de Bulgaristan'a ittifak teklifinde bulunmuştur. Yapılan müzakereler sonunda 29 Mayıs 1912'de ittifak metni taraflar arasında imzalanmıştır. Bulgar-Yunan ittifakına göre; iki hükümetin de Balkanlar'da sulhun muhafazasına, Türkiye'deki muhtelif milletlerin siyasî haklarınca müsavat teminine, Hıristiyanların her türlü hukukunun tanıtılmasına çalışılacağı; Türkiye aleyhine bir istila teşebbüsüne girişilmeyeceği, ancak, taraflardan biri, Türkiye tarafından taarruza uğrarsa, diğer tarafın bütün silahlı kuvvetleriyle müdahale ve yardım edeceği kabul edilmiştir²⁵⁷.

Bulgar-Yunan ittifakının imzalanmasından sonra, Bulgarlar ve Sırp lar ayrı ayrı Karadağ'a yaklaşmaya çalışmışlardır. Karadağlılar, Balkanlar'da

²⁵⁵ Cemal Tükin, "Balkan Harbi'nin Teşekkülü ve Bu Harbin Zuhuru", **Cumhuriyet Halk Partisi Konferanslar Serisi**, Kitap: 5, Recep Ulusoy Basımevi, Ankara, 1939, s. 32-33.

²⁵⁶ Hall, **a.g.e.**, s. 15. Ayrıca anlaşmanın tam metni için bkz. Necdet Akyıldız, **Temmuz 1330'da Meclis-i Meb'ûsan'da Geçen Divân-ı Âlî Bahislerine Bir Nazar (Gâzî Ahmed Muhtar Paşa)**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990, s. 16-26

²⁵⁷ Mahmut Belig, "Balkan Harbinde Çatalca ve Sağcenah Ordularının Harekâtı Harbin Siyâsî ve Psikolojik Tetkikatı" **82 Numaralı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı**, 1 Teşrinievvel 1331, S. 23, Askerî Matbaa, İstanbul, 1931, s. 15.

Osmanlı İmparatorluğu ile karşı karşıya gelme eğiliminin farkındaydılar. 1910 Aralık'ından beri Kral Nikola Kuzey Arnavutluk'ta Katolik toplulukları silahlandırıyor ve onları Osmanlı yönetimine karşı kışkırtıyordu. Yapılan görüşmeler neticesinde Karadağlılar, önce Ağustos 1912'de Bulgarlarla daha sonra da 27 Eylül'de Sırplarla ittifak kurmuşlardır²⁵⁸.

Balkan devletleri arasında yapılan ittifak anlaşmalarına bir başka yönden bakılacak olursa; bunlardan Sırbistan'ın Makedonya'daki ihtiraslarına rağmen, Bulgaristan'la bir ittifaka yanaşması, Bosna-Hersek meselesinde Avusturya'ya karşı bir müttefik araması, Balkan topraklarını Slav devletleri arasında paylaştırmak isteyen Rusya'nın çaba harcaması olarak izah edilebilir. Yunanistan'ın aynı ittifaka katılması ise, o sırada Yunan başbakanı olan Venizilos'un Girit meselesine Makedonya'dan daha fazla önem vermesindendi. Karadağ'ın ittifak içinde yer alması ise, 1903 yılında Kara Georgevicher'in Sırbistan'ın başına geçmesinden itibaren, Sırbistan ile münasebetlerinin iyi olmaması ve Sırbistan'ın Karadağ'ı nüfuzu altına almaya çalışmasına dayanır.

Balkan devletleri, aralarında bu anlaşmaları yaparken, Balkanlar da gündün güne karıştıyordu. Sırp-Bulgar ittifakının imzasından sonra Bulgaristan'da Osmanlı Devleti aleyhine gösteriler başladı. Bulgaristan ve Sırbistan'ın kışkırtmaları ile Makedonya'da komitacılık faaliyetleri birden bire artmış ve anarşi hortlamıştır. Bulgaristan, Makedonya'daki karışıklıkları bastıramadığı için Osmanlı Devleti'nden şikayet ediyor, Bulgar kamuoyu savaş istiyordu. Makedonya'daki Yunan tedhişçileri de kışkırtmalarına hız vermişlerdir. 1912 Ağustos'undan itibaren Yunanistan sınırına asker yığmaya, Karadağ ise Bulgaristan'la anlaşır anlaşmaz Osmanlı sınırında hâdiseler çıkarmaya başlamıştır²⁵⁹.

Ancak Babıali'nin Balkanlar'daki bu gelişmelerden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Said Paşa kabinesi, Fransa'nın ikazlarına ve Atina'daki Türk

²⁵⁸ Hall, **a.g.e.**, s. 16-17.

²⁵⁹ Halaçoğlu, **a.g.m.**, s. 298.

maslahatgüzarı Galip Kemâlî Bey'in (Söylemezoğlu) ihtarına rağmen Balkan ittifakının kurulacağına inanmıyordu. Nitekim Sofya elçiliğinden Hariciye Nazırlığı'na getirilen Âsım Bey, 15 Temmuz 1912'de Meclis-i Mebusan'da yaptığı bir konuşmada "Balkanlar'dan imanı kadar emin olduğunu", burada Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifakın kurulamayacağını söylüyordu. Bu düşünceler içinde bulunan hükümet, Sırbistan'ın Avrupa'dan aldığı silahların Selanik Limanı'ndan Belgrat'a sevk edilmesine bile izin vermiştir. Bu sırada devlet en buhranlı günlerini yaşıyordu. 1911 Eylül'ünde başlayan Tarblusgarp Savaşı devam ediyordu. İtalyanlar, Oniki Ada'yı işgal ettikten sonra Çanakkale'ye dayanmışlar ve İstanbul'u tehdit etmeye başlamışlardı. 1910'da çıkan Arnavutluk isyanı yabancı güçlerin tahrikleriyle yeniden alevlenmiştir. Arnavutluk isyanının bastırılması sırasında ordu içindeki muhalif subaylar Halaskâran veya Halâskâr Zâbitân adıyla siyasî bir grup kurarak dağlara çıkmışlardır. Bu grubun İstanbul'daki mensuplarının baskıları sonunda Said Paşa kabinesi, istifa etmiştir²⁶⁰.

22 Temmuz 1912'de kurulan Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi ise ülkede gergin bir siyasî havanın ve çeşitli bölgelerde isyan hareketlerinin bulunduğu, diğer taraftan Tarblusgarp Savaşı'nın sürdüğü ve Balkanlar'da gittikçe şiddetlenen bunalımlı bir dönemde iktidar koltuğuna oturmuştur. Balkanlar'daki gelişmelerden habersiz olan kabine, bu buhranlı dönemde 29 Temmuz 1912'de alınan bir kararla 75 bin civarında eğitilmiş ve tecrübeli askeri terhis etmiştir. Böylece Balkan ittifakının ekmeğine yağ sürmüştür²⁶¹.

Balkan Harbi, artık kaçınılmaz bir hale gelmiş, ilanı için sebepler aranmaya başlanmıştır. 1 Ağustos 1912'de Kosova vilayetinin merkez sancağı olan Koçona'da patlatılan bombalar ile Bulgaristan büyük bir yaygara çıkarmaya başlamıştır²⁶². Ağustos ayının ortalarına gelindiğinde ise Bulgar basını, harp için daha yoğun propaganda yapmaya başlamıştır. Haber ve

²⁶⁰ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", **DİA**, C. V, İstanbul, 1992, s. 23.

²⁶¹ Rifat Uçarol, "Başkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", **Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1989, s. 267.

²⁶² Süleyman Kocabaş, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913**, 1. Baskı, Vatan Yay., İstanbul, 2000, s. 111.

makalelerde Osmanlı'ya harp ilan edilmesi ve bunun sonucunda Makedonya'nın kurtulacağı konusu işlenmiştir²⁶³. Bu sırada Sırp lar Makedonya'daki çeteleri sayesinde Türklere ve Arnavutlara saldırırken diğer yandan da Belgrat'ta kral sarayı önünde mitingler düzenliyorlardı. Yunanlılar ise, Ağustos'tan önce bir savaş için kollarını sıvamışlardır. Orduda izinler kaldırılmış, birlikler, eksikliklerini tamamlayıp sefer yerine harekete hazır bir hale gelmişlerdir. Atina'da miting meydanlarında konuşan Venizelos ise hakları verilmediği takdirde savaşın kaçınılmaz olduğunu ifade ediyordu. Karadağ'a gelince o zaten hudut boylarında Osmanlılarla neredeyse savaş halindedir. Hıristiyan Arnavutların da desteğini sağlayan Karadağ, 18-45 yaş arası erkekleri silah altına almaya başlamıştır²⁶⁴.

Osmanlı Hükümeti ise Sofya'dan gelen haberler üzerine 22 Ağustos'ta kısmî seferberlik ilan ederek; İzmir'deki askerî kuvvetlerin Rumeli'ye sevk edilmesini istemiştir²⁶⁵. Böylece manevra bahanesiyle Bulgar hududuna asker yığılması planlanmıştır²⁶⁶. Osmanlı hükümetinin bu girişimi üzerine Bulgaristan başta olmak üzere Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan, 30 Eylül'de seferberliklerini ilan etmişlerdir. Balkan ülkelerinin seferberlik ilanı üzerine Osmanlı Hükümeti de 1 Ekim 1912'de seferberlik ilan etmiştir²⁶⁷.

Hükümet, Balkan devletleri ile meydana gelecek bir muharebenin devleti zor duruma düşüreceği endişesi taşıyordu. Savaşın önünün alınması için, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine uygun olarak 1880 yılında hazırlanmış ıslahat tasarısının Rumeli'de uygulanmasını kabul etmiştir²⁶⁸. Hükümet bu tasarısını 5 Ekim'de büyük devletlerin elçiliklerine bildirmiştir²⁶⁹.

Hükümetin bu tasarısının İstanbul'da duyulması üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ile Babıali'de nümayiş düzenlenerek kalabalık

²⁶³ Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 371.

²⁶⁴ İbrahim Artuç, **Balkan Savaşı**, 1. Baskı, Kastaş Yay., İstanbul, Kasım 1988, s. 78.

²⁶⁵ Uçarol, **a.g.e.**, s. 372-373.

²⁶⁶ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 169.

²⁶⁷ Uçarol, **a.g.e.**, s. 374.

²⁶⁸ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 167.

²⁶⁹ Uçarol, **a.g.e.**, s. 379.

“Yaşasın Harp! Kahrolsun Berlin Antlaşması!” şeklinde sloganlar atmışlardır²⁷⁰.

Bu arada 8 Ekim’de Karadağ, Osmanlı Devleti’ne harp ilan etmiştir. Bu gelişme üzerine Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa 10 Ekim’de Osmanlı Devleti’ne verdikleri notada, büyük devletlerin barışı bozucu tüm teşebbüslerin karşısında olduğunu, büyük devletlerin Berlin Antlaşması’nın 23. maddesine uygun olarak Rumeli vilayetlerinde padişahın hukukuna hiçbir zarar vermeden yapılacak ıslahatlarla alakadar olacağını, eğer Türkiye ile Balkan devletleri arasında bir savaş meydana gelirse; bunun neticesinde bugünkü statükonun değişmeyeceğini ifade etmişlerdir. Hükümet, 14 Ekim’de bu notaya verdiği cevapta ıslahat yapılmasının lüzumuna değinerek bunun bir yabancı eliyle yapılmasının ise mümkün olmadığını belirtmiştir²⁷¹.

Balkan devletleri, 13 Ekim 1912’de Osmanlı Devleti’ne verdikleri muhtıradaki, Osmanlı hakimiyeti altındaki tüm Hıristiyan milletlere muhtariyet verilmesi, mecliste her milletin nispi miktarda temsili, Hıristiyanların umumî hizmetlere kabulü, Hıristiyan ve Türk mekteplerinin aynı şartlarda idaresi, Rumeli vilayetlerinde İsviçre ve Belçikalı zabitlerin kumandasında jandarma teşkilatları kurulması, yabancı devletlerin kontrolü altında Hıristiyan ve Müslüman azalardan oluşan bir komisyon eliyle ıslahat yapılması istenmiştir²⁷².

Osmanlı Hükümeti, Balkan devletlerinin bu muhtırasına cevap vermemiş ve o sırada Bulgaristan ve Sırbistan hükümetleri, hudut boylarında bir takım tecavüz ve taarruz hareketlerinde bulunduğu için 17 Ekim 1912’de Sırp ve Bulgar elçilerine pasaportları verilmiştir²⁷³. 17 Ekim 1912’de Sırbistan ile Bulgaristan, 19 Ekim’de Yunanistan Osmanlı Devleti’ne karşı savaş ilan etmişlerdir.

²⁷⁰ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 168-169.

²⁷¹ Beliş, **a.g.m.**, s. 17.

²⁷² **Aynı makale**, s. 18. Ayrıca bkz. Tükin, **a.g.m.**, s. 41.

²⁷³ Danişmend, **İzahlı...**, s. 389.

2.7.2. Osmanlı Ordusunun Savaş Düzeni

Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa kumandasındaki Osmanlı Ordusu, Balkan Harbi'nde Şark Ordusu ve Garp Ordusu adıyla iki kısma ayrılmıştır. Şark Ordusu, Rumeli'de Bulgarlara karşı, Garp Ordusu, Makedonya ve Arnavutluk'ta Sırp, Yunan ve Karadağlılara karşı cephe almıştır²⁷⁴. Şark Ordusu Abdullah Paşa kumandasında, Garp Ordusu, Ali Rıza Paşa kumandasındaydı. Bu orduların yerleşim şekli şu şekildedir:

Abdullah Paşa komutasındaki Şark Ordusu:

Doğu Trakya'da, Edirne-Kırkkilise dolaylarında ve bu çizginin gerisinde olmak üzere Ömer Yaver Paşa komutasında Birinci Kolordu, Şevket Tugut Paşa Komutasında İkinci Kolordu, Mahmud Muhtar Paşa komutasında Üçüncü Kolordu, Ahmet Abuk Paşa komutasında Dördüncü Kolordu ve Şükrü Paşa komutasında Edirne Garnizonu,

Ali Rıza Paşa komutasında Garp Ordusu:

- Bunun ana kısmı İştîp-Üsküp dolaylarındadır ve Vardar ordusu adıyla Zeki Paşa komutasındadır. Bunun sağ kolu Bergalniça ve Struma ovalarına ve sol kolu Piriştine dolaylarına kadar yayılmaktadır.

- Garp Ordusunun başka iki kısmından biri Tahsin Paşa komutasında Kozana-Alasonya dolaylarında ve öbürü Esat Paşa'nın komutasında Yanya bölgesinde bulunuyordu.

- Yine Garp Ordusu'na bağlı olmak üzere Şkodra dolaylarında Karadağ'a karşı koymak üzere Hasan Rıza Bey komutasında küçük bir kuvvet,

²⁷⁴ Halaçoğlu, a.g.m., s. 299.

- Bunlardan başka yine Garp Ordusu'na bağlı olarak Yenipazar, Taşlıca, Gosine, Yakova bölgelerinde dağılık kuvvetler²⁷⁵.

2.7.3. Bulgar Ordusu'nun Tertibi

Bulgar ordusu, harbin ilan edildiği 18 Ekim günü her bakımdan noksanlarını tamamlamış ve plana göre yığınaklarını bitirmiştir. Bulgar ordusu şu şekilde tertiplenmiştir:

Üçüncü Ordu: General Dimitriyef komutasında, Kırkkilise (Kırklareli) doğrultusunda taarruz edecektir.

Birinci Ordu: General Kutinçef komutasında Üçüncü Ordunun batısından, Kırkkilise ile Edirne arasından harekâta katılacaktır.

İkinci Ordu: General İvanof komutasında, Edirne'ye taarruzla burayı ele geçirecek, sonra diğer orduları İstanbul doğrultusunda takip edecektir.

Rodop Grubu: General Kovaçef komutasında, Meriç batısında Hasköy'den Kırcaali-Gümölcine doğrultusunda taarruz edecek ve Trakya ile Makedonya'nın bağlantısını kesecektir.

Bulgar orduları başkomutanı Çar Ferdinand'tır. Vekili, General Savof'tur.

2.7.4. Mahmud Muhtar Paşa'nın Üçüncü Kırkkilise Kolordusu Kumandanlığına Atanması ve Cepheye Ulaşması

15 Ekim 1912 tarihinde düzenlenen bir irâde-i seniyye ile Üçüncü Kırkkilise (Kırklareli) Kolordusu Kumandanlığı, Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa'ya ilave bir memuriyet olarak tevdi olunmuştur²⁷⁶. Mahmud Muhtar Paşa'nın cepheye gitmesi üzerine yerine Nafia Nazırı Salih Paşa

²⁷⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, Kısım 2, II. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 19-20.

²⁷⁶ BOA, Fon Kodu: İ.HB., Dosya No: 124, Gömlek No: 1330/Za-020.

vekalet etmiştir²⁷⁷. Mahmud Muhtar Paşa, 17 Ekim 1912'de Kırkkilise'ye ulaşarak görevine başlamıştır²⁷⁸.

2.7.5. Osmanlı Şark Ordusu'nun Tertibi

Kırklareli'nden Edirne'ye kadar bir cephe boyunca yer almış dört kolordudan meydana gelmiştir. Abdullah Paşa'nın komutasındaki Şark Ordusu, doğudan itibaren şu şekildedir:

3. Kolordu: Mahmud Muhtar Paşa,

2. Kolordu: Şevket Turgut Paşa,

1. Kolordu: Ömer Yaver Paşa,

4. Kolordu: Ahmet Abuk Paşa,

Kırcaali Kolordusu: Ali Yaver Paşa komutasında Meriç batısında Bulgarların Rodop Grubu karşısında,

Edirne Garnizonu: Erzurumlu Şükrü Paşa,

16.,17. ve 18. Redif Kolorduları: Çoğu Anadolu'dan gelerek cepheyi takviye edecektir²⁷⁹.

²⁷⁷ **Bayur II/2**, s. 11. Mahmud Muhtar Paşa'nın bu göreve atanması Meclis-i Vükelâ kararıyla gerçekleşmiştir. 1 Teşrîn-i Evvel 1328 (14 Ekim 1912) tarihli zabıtnamede "Bahriye Nazarı Mahmud Muhtar Paşa'nın Kırkkilise Taarruz Ordusu'ndan Üçüncü Kolordu Kumandanlığını deruhde etmek üzere hududa azimet edeceğinden müşarünileyhin avdetine kadar Bahriye Nezareti'ne ait vezâifin Nafia Nazırı Salih Paşa tarafından vekâleten idaresi tensip edildiğinden keyfiyetin arz ve istizânı tezkir olundu" ifadelerine yer verilmiştir. Mirliva Pertev, burada "Kırkkilise Taarruz Ordusu" ifadesine dikkat çekerek hükümetin taarruz beklentisi içerisinde olduğu görüşünü savunmaktadır. Mirliva Pertev, **Balkan Harbi'nde Büyük Karargah-ı Umûmî**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1927, s. 53.

²⁷⁸ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri**, 2. Baskı, Güncel Yayıncılık, İstanbul, Mayıs 2003, s. 8.

²⁷⁹ Artuç, **a.g.e.**, s. 119-120.

2.7.6. Üçüncü Kolordu'nun Durumu

Üçüncü Kolordu, Mahmud Muhtar Paşa'nın komutasında 7., 8. ve 9. Tümenlerden oluşmuştur. Hilmi Beyefendi'nin başında bulunduğu 7. Tümen, esas itibariyle nizami birliklerle beraber birkaç redif taburundan, Mirliva Şükrü Bey'in başında bulunduğu 8. Tümen ise tamamen redif taburlarından meydana geliyordu. 9. Tümen'in başında ise Hasan İzzet Paşa bulunuyordu²⁸⁰. Bununla beraber savaşın ilerleyen günlerinde Afyonkarahisar Tümeni, Ankara Tümeni ve 8. Süvari Alayı gibi bazı birlikler, Üçüncü Kolordu Kumandanlığı emrine verilmiştir. Üçüncü Kolordunun 17 Ekim'deki mevcudu, 23.000 askerdir²⁸¹.

Üçüncü Kolordu, Kırklareli'nin kuzey-kuzeybatı ile doğu-güneydoğu istikametinde toplanmıştır²⁸². Üçüncü Kolordu, seferberliğin başlangıcında Şark Ordusu'nun Vize-Lüleburgaz hattında toplanmasını gizlemek, üstün düşman saldırısına karşı Vize ve Saray istikametinde gerilemek gaye ve düşüncesiyle Kırkkilise'de toplanmıştır. Bununla beraber Üçüncü Kolordu'ya Osmanlı ordusu saldırıya geçerse, düşmanın sol kanadı ve gerileri üzerinde etkili olmak için özel bir vazife düşünülmüştür²⁸³.

Mahmud Muhtar Paşa, Üçüncü Kolordu'nun ilk günlerdeki vaziyetini şu ifadelerle tasvir etmiştir:

“Üçüncü Kolordu seferberliğini tamamlayamamıştı. Bazı nizamiye taburlarının sayısı, iki yüz kadardı. Mevcudu tamamlayacak olan asker, parti parti gelmekteydi. Fakat elbise bulunamadığından, bunların giydirilmesi konusunda çok sıkıntı çekilmekte ve İstanbul'dan elbise beklenilmekteydi.

Kolordunun mevcudu arttıkça erzak sağlanması konusunda güçlüklerle karşılaşılıyordu. Zira, depolanmış erzak yoktu, Kolorduya geldiğimde, ancak birkaç günlük zahire vardı ve her günün erzakını civardan

²⁸⁰ G.v. Hochwaechter, **Türklerle Cephede**, (Çev.: Fahri Çeliker), Askeri Tarih Bülteni Eki , Ağustos 1979, S. 8, Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 16.

²⁸¹ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 8.

²⁸² Recep Çelik, **Kölemen Abdullah Paşa 1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991, s. 38.

²⁸³ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 7.

ayrıca sağlamak gerekiyordu... Bu nedenle trenle durmadan asker göndermektense, mevcut askere yiyecek bulma işinin daha uygun olacağını, mutlaka birkaç katar erzak ve peksimet gönderilmesini Harbiye Nezaretine bildirmeye mecbur kalmıştım.

Paraya gelince, kolorduya geldiğimde sandıktaki para, on dört liradan ibarettir. Ancak Vize'den biraz para geldi.

Kolordunun 8. Tümeni, Çorlu'da toplanmaktaydı. Bu tümenden ancak 22 ve 23 Ekim'de dört tabur ve üç batarya kolorduya katıldı.

Cephane kolları henüz Lüleburgaz'da kuruluş halindeydi. Seyyar hastane takımları, sıhiyye birlikleri ve seyyar ekmekçi bölükleri de güçlüklerle kurulabiliyordu. Bu haliyle bile 3. Kolordu, en ziyadesiyle seferberlik halini kazanmış durumdaydı ve Kırklareli'ndeki mevcudu 21 Ekim akşamı 38 bine erişmişti.

7. Tümen Kumandanı Hilmi Bey hariç, 8 ve 9. Tümen kumandanları dışarıdan ve yeniden tayin edilmişlerdi.

Kolorduya 8. Süvari Alayı verilmişse de bunun at mevcudu, iki yüz kadar olup, bundan karargâhlara ayrılan asker ve hayvanlar çıkınca keşif için çok az bir mevcut kaldığından Müstakil Süvari Tümeni'nden Gaipler İstikametinde, düşmanın sol tarafına ve gerilerine doğru keşifler yaptırmak için bir süvari alayının gönderilmesi istendi. Süvari Tümeninin mevcudu ancak 1300 atlıdan ibaret olduğundan, bu isteğin yerine getirilemeyeceği cevabı alınmıştır.”²⁸⁴

2.7.7. Üçüncü Kolordu'ya Hazırlıklarını Tamamlaması Yönünde Verilen Emir

18 Ekim'de Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen emirde, düşmanın hududa küçük çaplı saldırılarda bulunduğu bunun umumî bir taarruz hazırlığı olabileceği, bundan dolayı Üçüncü Kolordu'nun tahkim ettiği bölgedeki hazırlıklarını tamamlaması, Bulgar ordusu tarafından Kırkkilise'nin kuzeyinden gerçekleştirilecek bir kuşatmanın önlenmesi ve Şark Ordusu'nun sağ cenahının muhafazasıyla görevlendirildiği bildirilmiştir. Bununla birlikte aynı emirde Vize mevkiinde bulunan Şükrü Bey kumandasındaki beş taburun da Üçüncü Kolordu emrine verildiği bildirilmiştir²⁸⁵.

²⁸⁴ Aynı eser, s. 10-11.

²⁸⁵ Çelik, a.g.t., s. 72.

2.7.8. Mahmud Muhtar Paşa'nın Taarruza Geçilmesi Yönündeki Teklifi

Mahmud Muhtar Paşa, 19 Ekim'de Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'ya gönderdiği raporda Bulgar kuvvetlerinin biri Cisir-i Mustafa Paşa ve diğeri Kızılyenice-Papas Köyü hattında hareket ettiklerini, bunların yolların uzunluğu ve bozukluğu nedeniyle tek kol halinde ilerlediklerini ve hareket ettikleri arazinin oldukça bozuk olduğunu belirterek, bu durumdan istifade ederek Birinci ve Üçüncü Kolorduların birlikte hareket edip açık cephe ile ilerleyerek yol kollarında bulunan düşmana karşı taarruzda bulunulmasının oldukça iyi olacağını belirtmiştir²⁸⁶.

Mahmud Muhtar Paşa, aynı konuyu Birinci Kolordu kumandanı Yaver Paşa ile Kırkkilise'de konuşmuştur. Yaver Paşa da düşmanın plansız bir şekilde, bozuk yollardan ancak elli tabur kadar bir kuvvetle ilerlemekte olduğunu, buna karşı çabuk davranılabilirse düşmana önemli bir darbe indirmenin mümkün olacağı düşüncesindedir. Bunun üzerine Lüleburgaz'da bulunan Şark Ordusu kumandanı Abdullah Paşa, Mahmud Muhtar Paşa tarafından telgraf başına çağrılarak konu müzakere edilmiştir²⁸⁷. Abdullah Paşa, telgraf başında yapılan müzakerede taarruz hareketi için vaziyetin uygun olmadığını belirtmiş olmasına rağmen, her nedense bununla yetinmeyerek Kırkkilise'ye giderek Mahmud Muhtar Paşa ile yüz yüze görüşmüştür²⁸⁸. Abdullah Paşa, hava şartlarının uygun olmadığını ve ordunun henüz toparlanmadığını belirterek saldırının mümkün olmayacağını tekrar ifade etmiştir²⁸⁹. Böylece, Mahmud Muhtar Paşa'nın taarruz yapılması yönündeki isteği gerçekleşmemiştir.

²⁸⁶ Mahmud Muhtar Paşa'nın raporu için bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 1995, Yıl: 44, S. 99, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 29-31. Ayrıca bkz. Çelik, **a.g.t.**, s. 88.

²⁸⁷ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 11.

²⁸⁸ Abdullah Paşa, ordu, yol, ulaştırma ve hava şartlarının düşmana karşı saldırıya pek uygun olmadığı kanaatindedir. Çelik, **a.g.t.**, s. 100-101.

²⁸⁹ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 11. Ayrıca bkz. Mahmud Muhtar Paşa, **Acı Bir Hâtıra 1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatırâtına**

2.7.9. Bulgarların Harp İlanı ve Bulgar Ordusu'nun Taarruzu

Bulgar hükümetinin 18 Ekim'de Harp ilan etmesiyle, seferberliğini ve ikmalini tamamlamış olan Bulgar orduları, Osmanlı hudutlarına karşı taarruzda bulunmaya başlamışlardır²⁹⁰. Bulgar ordularının esas gayesi Osmanlı ordusunun hazırlığını bitirtmesine vakit bırakmadan doğudaki en güçlü III. Ordu ile aşılması zor Istranca Dağları'nı aşarak Türk doğu kanadını parçalayıp Kırklareli'ni ele geçirerek, bundan sonra diğer iki ordu ile birlikte İstanbul üzerine yürümektir. Bulgarlar Osmanlı genelkurmayını yanıltmak için de bundan önceki harplerde yapıldığı gibi asıl kuvvetleriyle klasik bir yol olan Edirne doğrultusunda taarruz edeceklerini etrafa duyurmaya çalışmışlardır²⁹¹.

Bulgarların ilk saldırısı, 19-20 Ekim'de Ali Yaver Paşa komutasında, Filibe Demiryolu ve Batı Trakya'yı korumak için Filibe'ye yerleştirilen Kırcaali Kolordusu üzerine olmuş, dağılan bu kolordunun erleri Kırklareli'ne doğru ricat etmiştir. Bulgar ordusu şimdi, Şark Ordusu'nun asıl kuvvetleri ile karşı karşıya gelmiştir. Edirne'yi muhasara için üç tümen ayıran Bulgar başkomutanı, Kırklareli'ne doğru yürümeye başlamıştır²⁹².

2.7.10. Osmanlı Şark Ordusu'nun 21 Ekim 1912 Tarihli Taarruz Emri

Kavaklı'da bulunan Şark Ordusu karargahı tarafından 21 Ekim'de çıkarılan emirnamede 23 Ekim için şu tertibatın alınması istenmiştir:

"1. Üç fırka kadar tahmin olunan düşman kuvvetinin takriben (Süloğlu Çiftliği-Kaypa) "Prevadi" cenubunda hattının gerisinde bulunduğu anlaşılmıştır.

"Erikler" ve civarında düşman süvarisi görülmüştür.

İkinci Şark Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'nın Cevabı, 2. Tab', Matbaatü'l-Livâ, Trablusşam, 1931, s. 9-10.

²⁹⁰ Hülya Toker – Nurcan Fidan, **Balkan Harbi Kronolojisi**, Gnkur. ATASE Bşk. Yay. Ankara, 1999, s. 23.

²⁹¹ Artuç, **a.g.e.** s. 122.

²⁹² Kocabaş, **a.g.e.**, s. 133.

Bunun gerisinde “Devletli Ağaç” civarında kuvveti meçhul düşman piyadesi bulunduğu haber alınmıştır. “Tunca”nın garbında “Fikle” civarında bir düşman kuvvetinin bulunduğu malum olup bunun “Tunca”nın şarkına geçmiş olması muhtemeldir.

2. Bi-tevfikihi Teala ordumuz yarın düşmana taarruz edecektir.

3. Üçüncü Kolordu: Yedinci Fırkasını “Erikler” istikametine sevk ve ordunun sağ cenahını “Devletli Ağaç” istikametine karşı setr edecektir. O cihetten düşman zuhur etmez ise bu fırkanın dahi muharebeye iştiraki temin edilecektir.

4. İkinci Kolordu: (Kavaklı-Koyungavur) üzerinden (Kiremitli-Seymen) istikametinde hareket eyleyecektir.

5. Birinci Kolordu: Bir fırkasıyla (Yenice-Geredeli-Süloğlu Çiftliği) ve diğer fırkasıyla (Tukocuk-Akardere Harabesi-Gevgili-Geçkinli) istikametinde hareket edecektir.

6. Dördüncü Kolordu: Bir fırkasıyla (Bostanlı Harabe-Koca Hızır-Musuç) üzerinden “Çiftlik” (Geçkinli Garbında) diğer fırkasıyla dahi (Hasköy-Gaipler) üzerinden yine mezkur “Çiftlik” istikametinde hareket edecektir.

7. Süvari Fırkası Dördüncü Kolordu’nun sol cenahından ve işbu kolordunun emri tahtında muharebeye iştirak edecektir.

8. “Edirne” kakasında bulunan bilumum nizamiye kıtaatı ile bir redif fırkası ve on birinci nizamiye fırkası mevkii-i müstahkem kumandanı Şükrü Paşa’nın taht-ı kumandasında olarak düşmanın “Tunca” şarkında bulunan kuvvetlerinin yan ve gerilerine taarruz edecektir.

9. Üçüncü Kolordu, kısm-ı küllisinin kolbaşı ile öğleden evvel saat on birde “Çeşmeköy” garbındaki “Sazlıdere” hattını geçmelidir.

İkinci Kolordu keza kuvvetinin kolbaşısı ile saat onbirde “Süloğlu Çiftliği” şimalinden “Hassı Dere”yi ve birinci kolordu ile dördüncü kolordu saat onda (Süloğlu Çiftliği-Geçkinli-Timurhanlı) hattını keza kısm-ı küllilerinin kolbaşlarıyla geçmelidirler.

10. Ordu Karargah-ı umumisi yarın sabah dokuza kadar “Kavaklı”da ve dokuzdan itibaren “Yenice”nin garp sırtında ve “Geredeli”ye giden yolun yakınında bulunacaktır.²⁹³

²⁹³ Çelik, a.g.t., s. 105-106.

2.7.11. Kırkkilise Muharebesi

2.7.11.1. Üçüncü Kolordu'nun Aldığı Tertibat

Mahmud Muhtar Paşa, ordu emri gereğince tümen kumandanlarını Kırkkilise karargahında toplayarak gerekli emir ve talimatları vermiştir. Böylece, Karakoç-Raklıçe arasında tahkimatta bulunan ve 20 Ekim'de Üçüncü Kolordu'ya katılmış olan Afyonkarahisar Tümeni ile Raklıçe'nin güneyindeki sırtlarda bulunan Dokuzuncu Tümen, Çeşmeköyün Raklıçe'den yaklaşık kırk kilometre uzaklıkta bulunması sebebiyle, Petra yönündeki paralel yollardan ilerlemekle görevlendirilmişlerdir. Yedinci Nizamiye Tümeni, Gaipler istikametinin önemi göz önüne alınarak, üç obüs batarya ile takviye edilerek kuvveti, on tabur, dokuz batarya ve iki bölük süvariye çıkarılmış ve 04:30'da Erikler istikametinde harekete geçmesi sağlanmıştır. Sekizinci Tümen birlikleri de Dokuzuncu Tümeni Petra istikametinde takibe görevlendirilmiştir. Sekizinci Süvari Alayı'nın ancak seksen atlıdan kalan kısmı da Dokuzuncu Tümene bağlanmıştır. Kırkkilise'nin korunmasına ise üç mantelli krup bataryası, bir redif ve bir müstahfız taburu tahsis edilerek Mirliva Kadri Paşa'ya bırakılmıştır²⁹⁴.

2.7.11.2. 22-23 Ekim'de Üçüncü Kolordu'nun Muharebeleri

Türk komuta heyeti üç Bulgar ordusunun da karşısında bulunduğunu ve bu kuvvetlerin doğu kanadının Kırklareli'ne dayandığını düşünüyordu. Bunun için 1.,2., ve 4. Kolordulara cephelerindeki kuvvetleri ezmek üzere kuzeye doğru, Kırklareli bölgesindeki Mahmud Muhtar Paşa komutasındaki 3. Kolordu'ya ise Bulgar ordusunu kuşatacak şekilde batı doğrultusunda taarruz etmesi emredilmiştir. Edirne'deki Şükrü Paşa kolordusu ise doğu yönünde taarruzla bu harekâta yardımcı olacaktı.

Ordu, taarruz emrinin küçük birliklere kadar ulaştırılmasında bazı gecikmeler olmuşsa da sabahın erken saatlerinde ileri harekâta geçilmiştir.

²⁹⁴ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan....**, s. 12-13.

Böylece bir birine doğru yürüyen iki ordunun öncüleri, sabahın ilk saatlerinde karşılaşmışlar ve kısa bir süre sonra da kanlı bir savaşa tutuşmuşlardır. Ahmet Abuk Paşa komutasındaki 4. Kolordu'nun bir tümeni ve Ömer Yaver Paşa'nın 1. Kolordusunun iki tümeni ile Bulgar Birinci Ordu birlikleri arasında Kırklareli'nin batısında Gerdeli çevresinde sabahtan başlayıp akşama kadar süren çarpışmalar olmuştur. Şevket Turgut Paşa komutasındaki 2. Kolordu ise çamurlu yollarda bir hayli ilerlemesine rağmen 22 Ekim'de hiçbir çatışmaya katılmamıştır.

Mahmud Muhtar Paşa ve kolordu karargahı, 22 Ekim sabahı saat 07:00'de yola çıkarak Rakliçe'den Petra'ya giden yolların kuzeyini takiple saat 11:30'da Petra'ya ulaşmıştır²⁹⁵.

Bu sırada öğle saatlerinde Üçüncü Kolordu'ya mensup Afyonkarahisar Tümeni, Eskipoloz'a ulaşmış ve Karahamza'da düşman kuvvetlerinin bulunduğu haberini almıştır. Bu haber üzerine Mahmud Muhtar Paşa, Afyonkarahisar Tümeni'ne Erikler-Karahamza yolunu ele geçirme emri vermiştir. Petra önlerinde bulunan 9. Tümen'e ise geniş cephe ile yürüyerek Afyonkarahisar Tümeni'nin batısında hat açmak üzere Karahamza istikametine ilerlemesini emretmiştir. 7. Tümen ise Sırsavat Deresi'nin kuzey sırtlarında karşılaştığı düşmanla savaşa tutuşmuştur²⁹⁶.

3. Kolordu karargahı, Mahmud Muhtar Paşa'nın kumandasında saat 14:00'te Petra'dan ayrılarak Eskipoloz'a hareket etmiştir. Şükrü Bey kumandasındaki Afyonkarahisar Tümeni, Eskipoloz'a ulaştığında üç sınıftan oluşturulmuş büyük bir düşman birliğinin toplanmış olduğunu görmüş ve topu olmadığı için yerini koruyamayacağı düşüncesiyle altı kilometre gerisinde bulunan 9. Tümeni ve ordu emrini beklemeksizin geri çekilmiştir²⁹⁷. Ancak diğer nizamî tümenlerin yardımıyla bu panik önlenmiştir²⁹⁸. Bu arada düşmanın bir piyade alayı ve bataryasının, Teke Suyu boyunca ilerleyerek 7.

²⁹⁵ Aynı eser, s. 13.

²⁹⁶ Aynı eser, s. 14-15.

²⁹⁷ Aynı eser, s. 15

²⁹⁸ Artuç, a.g.e., s. 126.

ve 9. Tümenler arasına girmek istediği görülmüştür. Bunun üzerine Petra-Kadıköy yolunun Teke Suyu'nu kestiği noktadaki geçide hakim olacak şekilde, bu yolun çevresindeki tepelere 9. Tümen'den iki taburla iki makineli tüfek bölüğü ve bir cebel bataryası yerleştirilmiştir. Bu sırada düşman topçusunun ateşine karşılık veren Üçüncü Kolordu topçuları isabetli atışları sayesinde düşman bataryasından birini susturmayı başarmıştır²⁹⁹.

Üçüncü Kolordu'nun oldukça başarılı sayılabilecek durumuna karşı diğer kolorduların durumu hiç de iç açıcı değildir. Birinci Yaver Paşa kolordusu, genel olarak bir ricata başlamıştır. Dördüncü Kolordu kısmen bozulmuştur. İkinci Şevket Turgut Paşa kolordusu, harekâta geç başlamış ve pek yavaş ilerlemiş olduğundan hiç harbe girmemiştir. Sağ cenahta Kırkkilise ilerisinde Üçüncü Kolordu ise sağdaki Yedinci Hilmi Paşa fırkasıyla şiddetli ve başarılı bir muharebe yaparken cephedeki fırkalarıyla hafif topçu muharebesi yapmıştır³⁰⁰. Bununla beraber akşam saatlerinde 7. ve 9. Tümenin toplam kaybı 8 şehit ve 9 yaralıdan ibarettir³⁰¹.

22 Ekim'i 23 Ekim'e bağlayan gece Gevgili bölgesinde Bulgarlar, bir gece baskınına girişmişlerdir. Bulgar Birinci Ordusuna bağlı 1. Tümen, 22 Ekim gecesini, iki tarafın da ateş kesip savunmaya geçmesinden sonra geriden getirdiği taze kuvvetlerle bir gece taarruzuna karar vermiştir. Bu baskın, bütün gün sabahtan akşama kadar süren zorlu bir savaştan sonra hele böyle soğuk ve çamurlu bir gecede bir düşman taarruzunu aklının ucundan geçirmeyen 4. Kolordu'ya bağlı İzmit Redif Tümeni askerlerini şaşkına çevirmiştir³⁰². Bulgarlar gece yarısından birkaç saat evvel ansızın hücumla geçmişlerdir. Kullanmış oldukları projektörler sayesinde Türk mevzilerini ortaya çıkarmışlar, gafil avlanan ve projektörlerden gözleri kamaşan Türk

²⁹⁹ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 15-16, Ayrıca bkz. Hochwaechter, **a.g.e.**, s. 17.

³⁰⁰ Mahmud Muhtar Paşa, **Acı Bir Hâtıra...**, s. 11-12.

³⁰¹ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 16, Ayrıca bkz. Hochwaechter, **a.g.e.**, s. 17.

³⁰² Artuç, **a.g.e.**, s. 126.

askerleri kendilerini savunamamış ve paniğe kapılarak geriye doğru çekilmeye başlamışlardır³⁰³.

Neye uğradığını şaşırان eğitimsiz askerler paniğe kapılmış ve bu panik bir rüzgar dalgası gibi hızla etrafa yayılmıştır. Gecenin ne olduğu bilinmez zifiri karanlığında “Düşman Geliyor!”, “Basıldık!” yaygaraları arasında uzaktaki birlikler de ayağa kalkmıştır. O gece ve ertesi sabah şaşkınlık ve panik, bir kısım askerin karanlıktan da yararlanarak kaçmasına neden olmuştur³⁰⁴.

Bu panik havası Üçüncü Kolordu’da ilk olarak Şükrü Bey’in komutasındaki Afyonkarahisar Tümeni’nde görülmüştür. Bunun arkasında da 9. Tümen ve yedekleri, Petra ilerisinde bulunan bütün yedekler, bataryalar kaçmaya koyulmuşlardır.

Mahmud Muhtar Paşa, saat 06:45’te Şükrü Bey’in başında bulunduğu tümenin kaçmakta olduğu haberini almıştır. Mahmud Muhtar Paşa, vaziyeti şu şekilde anlatmıştır:

“Sabah 6:45’te...bir atlı subay geldi ve Şükrü Bey Tümeni’nin kaçmakta olduğunu söyledi.

Dört nala köyden çıktım; kendimi can korkusu ile kaçıp gelmekte olan karma karışık redif askerleri ve bataryalar içinde buldum. Bütün maiyetimle hemen kılıçları sıyırarak askerleri zorla çevirmeye giriştik. Bir saat kadar uğraştıktan sonra, Petra’nın bir buçuk kilometre kuzey batısındaki sırtları ve Petra’nın kuzeyindeki ormanı işgal ettirmek mümkün oldu. Bu sırada karargâhımla, ekseriya, iki ateş arasında bulunduğumu belirtmeliyim...”³⁰⁵

Mahmud Muhtar Paşa’nın Karargâhında bulunan Alman subay G. V. Hochwaechter ise bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Kolordu karargâhındaki görüşmeler saat 6’ya kadar sürdü. Saat 7’de cephedeki kuvvetlerimiz ateşe başladı. Saat 7.30’da ileri hareket ettik. Ancak

³⁰³ Aram Andonyan, **Balkan Savaşı**, (Çev.: Zaven Biberyan), 2. Baskı, Aras Yay., İstanbul, Ekim 2002, s. 452.

³⁰⁴ Artuç, **a.g.e.**, s. 127.

³⁰⁵ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 22.

600 m. kadar gitmiştik ki, bağrışarak bize doğru gelen redif yığınlarıyla karşılaştık.

*Durumu kavramak için birkaç dakika yetti. Sonra Paşa'nın kılıcını çektiğini ve öfkeyle geri kaçan redifler üzerine saldırdığını gördük. Biz de aynı şeyi yaptık ve bu arada revolverle ateş ettik, etraflarını çevirdik.*³⁰⁶

Mahmud Muhtar Paşa'nın çabaları az da olsa netice vermiş, kaçan askerlerden bir bölümünün durdurulması sağlanmıştır. Mahmud Muhtar Paşa ilk iş olarak kurmay başkanına vermiş olduğu emirle Petra'nın güney sırtlarında bir koruma mevzii hazırlanmasını sağlamıştır. 9. Tümen'in avcı hattını yavaş yavaş geri çekerek Petra'nın doğusunda hakim bir mevziye yerleştirmiştir. Böyle saat 10:00 civarında kolordu bir şekilde intizama sokulmuş bütün bataryaların yerlerini alarak Petra'nın etrafında gayet sağlam bir savunma hattı kurulması sağlanmıştır³⁰⁷. 7. Tümen, 3. Bulgar ordusu karşısında büyük bir direnç göstermişse de akşam saatlerine doğru kolordunun sol kanadı çözülmüş ve geri çekilme başlamıştır. Akşam karanlığı çökerken Üçüncü Kolordu, Eskipoloz'u terk etmeye başlamıştır³⁰⁸.

Mahmud Muhtar Paşa, geri çekilme esnasında bataryalara bir süre yerlerinde durarak yavaş yavaş Koyungavuru yoluyla geri çekilmelerini emretmiştir. Hasan İzzet Paşa'ya artçı teşkilatı oluşturarak geri çekilmesini, 8. Nişancı Taburu ve bir makineli tüfek bölüğünü de Erikler istikametine giderek 7. Tümenin geri çekilmesini sağlamasını emretmiştir. Kendisi de karargahıyla beraber Kırkkilise'ye doğru hareket ederek Petra'dan ayrılmıştır³⁰⁹.

Mahmud Muhtar Paşa ve karargahı, akşam saatlerine doğru Kırkkilise'ye ulaşmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, Kırkkilise'de bazı tedbirler almaya girişmişse de 7. Tümen piyadesinin yerlerini terk ederek Vize istikametine kaçmaları, bütün redif birliklerinin de bunlara iştirak etmesi ve

³⁰⁶ Hochwaechter, **a.g.e.**, s. 18.

³⁰⁷ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 23.

³⁰⁸ Aramyan, **a.g.e.**, s. 458.

³⁰⁹ Mahmud Muhtar Paşa, bu çözülüşü şu şekilde anlatmıştır: "Artık ne bende ne de atlarda takat kalmadığından, tekrar o tarafa koşup kaçışın önünü almak mümkün olmadı. Askeri, korunma mevziinde dahi durdurmak mümkün değildi." Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 24.

kuzeybatı cephesindeki topların tamamen korunmasız kalması, durumu iyice güçleştirmiştir. Sonuçta bu kaçış olayının şehirdeki Hıristiyanlar tarafından Bulgarlara haber verileceğine kanaat getiren 7. Tümen kumandanı ve kurmayı, kolordu karargahının gizlenmesi ve korunması için asker olmadığını beyan ederek süratle çekilmek gerektiğinde ısrar etmişlerdir. Bununla beraber, kolorduların düşman karşısında tutunamaması üzerine 23 Ekim'de ordu komutanlığınca kolorduların geri çekilmesi emredilmişti. Bu emre göre 3. Kolordu'nun Kırkkilise üzerinde Pınarhisar'a çekilmesi gerekiyordu³¹⁰.

Böylece Mahmud Muhtar Paşa, Kırkkilise'den ayrılarak 23/24 Ekim gecesini Pınarhisar'a 25 Ekim'de Vize'ye ulaşmıştır³¹¹.

Üçüncü Kolordu'nun Kırkkilise'den Vize'ye çekilmesi, Matin Gazetesi muhabiri Stephane Lauzanne tarafından şu şekilde anlatılmıştır:

“Mahmud Muhtar Paşa'nın yaverleri de geri çekilmek gerektiğini sanarak genel karargahı terk ettiler. Evrakı eşyayı, haritayı, planları hatta memurların sicil dosyalarını ve başkumandanın yazışmalarını bile orada bıraktılar. Bunlardan biri, şaşkınlığından sadece komutanın kahve takımını götürmeyi akıl etti. Bu faciada örnek olacak bir hareket varsa o da buydu. Ama o da bir işe yaramamıştı. Çünkü üç gün boyunca Mahmud Muhtar Paşa'nın yanında techizat namına bundan başka bir şey bulunmadı. Paşa, Lüleburgaz'da felaketten kurtarılan biraz çay ve birkaç bisküvi ile karnını doyurabildi.”³¹²

³¹⁰ Mahmud Muhtar Paşa'nın Şark Ordusu kumandanlığına göndermiş olduğu 23 Ekim tarihli rapor ve Üçüncü Kolordu'nun çekilmesine dair emir için bkz. Çelik, **a.g.t.**, s. 129-133.

³¹¹ **Aynı tez**, s. 133.

³¹² Lauzanne, **a.g.e.**, s. 37. Şark Ordusu'na bağlı, 1., 2. ve 4. Kolordular geri çekilmeyi Mahmud Muhtar Paşa'nın komuta ettiği 3. Kolordu'dan önce başlatmışlardır. Bu durum bazı yazarlar tarafından gecikmiş bir hareket olarak nitelendirilirken bazı yazarlar tarafından da yapılmaması gereken bir hareket olarak nitelendirilmektedir. Hüsametdin Ertürk, Mahmud Muhtar Paşa'nın ricatını Kırklareli'nin düşman işgaline uğramasında önemli bir etken olarak değerlendirmektedir. Bununla beraber Ertürk, geri çekilme esnasında askerlerin batağa saplanmış olan Mahmud Muhtar Paşa'nın üstüne hücum ederek, Paşa'nın tüm nişan ve madalyalarını söktüğünden bahsetmektedir. Ertürk, **a.g.e.**, s. 80-81. Balkan Harbi'nde Akerî Mağlubiyetimizin Esbâbı isimli eserde ise Mahmud Muhtar Paşa'nın ricatını geciktirmiş olmasının kolordunun düzen ve intizamının bozulmasına neden olduğu ifade edilmiştir. A., **Balkan Harbi'nde Askerî Mağlubiyetimizin Esbâbı**, Tab' ve Nâşiri: Tüccarzâde İbrahim Hilmi, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul, 1329, s. 68.

2.7.12. Lüleburgaz-Pınarhisar Muharebesi

2.7.12.1. Üçüncü Kolordu'nun Durumu

3. Kolordu birlikleri, Kırkkilise'den geri çekilmeleri esnasında yelpaze şeklinde dağılmışlar ve büyük bir kısmı Babaeski ve Lüleburgaz istikametine gitmiştir. Bu nedenle Mahmud Muhtar Paşa, ilk iş olarak, çeşitli yönlere emir ve talimatlar göndererek kolordunun Vize'de toplanmasını sağlamaya çalışmıştır³¹³. Mahmud Muhtar Paşa, 25 Ekim'de Şark Ordusu Kumandanlığı karargahına gönderdiği raporda elinde 3 taburdan oluşan Bolu Alayı, Cafer Tayyar Bey kumandasında iki tabur, iki top, bir cephan arabası, bir cebel bataryası bulunduğunu belirtmiştir³¹⁴. Birliklerini yavaş yavaş toparlamaya çalışan Mahmud Muhtar Paşa, 26 Ekim'de Vize'de 85 zabıt, 3340 nefer, 266 mekkârî, 22 sandık cephan, 292 muharip efrat, 31 araba, 27 binek hayvanı, efrat ve hayvanatıyla 25 seri atışlı top, 35 cephan arabası, 4 cebel topu, Afyonkarahisar, Konya ve Ankara tümenlerinden 3402 nefer toplamıştır, bununla beraber Saray'da kolorduya bağlı 306 nefer ve Lüleburgaz'da 3000 nefer, bir sahra ve bir cebel taburu toplayabilmiştir³¹⁵. 3. Kolordu, ricat esnasında gerek yolların gerekse askerin gayretsizliği nedeniyle, yaklaşık 50 kadar topunu kaybetmiştir³¹⁶. Mahmud Muhtar Paşa, başta geride kalan bu toplar olmak üzere mühimmatın toplanması için Bolu Alayı'ndan, iki cebel topu ve on beş süvariden oluşan bir müfrezeyi Konya Tümeni Kumandanı Cemal Bey'in emrine vererek bu iş için görevlendirmiştir. Bununla beraber asker arasında maneviyatı bozan, Vize'de şehri yağma eden on beş kadar askerden yedisi suçlu görülerek idam edilmiştir³¹⁷.

³¹³ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 39. Ayrıca Şark Ordusu'nun genel durumu hakkında Nazım Paşa'nın hükümete gönderdiği rapor için bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 1995, Yıl: 44, S. 99, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. ATASE Yay., Ankara, s. 38-39.

³¹⁴ Çelik, **a.g.t.**, s. 140.

³¹⁵ Mahmud Muhtar Paşa'nın 25 Ekim tarihli raporu için bkz. **a.g.t.**, s. 142.

³¹⁶ Geri çekilme esnasında bırakılan topların toplatılması hakkında Nazım Paşa'nın hükümete gönderdiği rapor için bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 1995, Yıl: 44, S. 99, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. ATASE Yay., Ankara, s. 40-41. Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 36.

³¹⁷ **Aynı eser**, s. 37-38. Ayrıca bkz. Hochwaechter, **a.g.e.**, s. 23.

2.7.12.2. 29-31 Ekim'de Üçüncü Kolordu'nun Muharebeleri

Kırkkilise Muharebesi'nden sonra Bulgar ordusu, yenilerek geri çekilen Osmanlı kuvvetlerini takip etmek yerine iki üç gün istirahata çekilmiştir. Herhangi bir şekilde taciz edilmeyen Osmanlı Ordusu geçen bu süre içerisinde İstanbul'dan önemli miktarda takviye kuvvetler getirerek, Ergene Nehri'nin kuzeydoğusunda, Lüleburgaz ve Pınarhisar kasabalarından geçen uzun bir sırt boyunca sığ siperlerden oluşan bir savunma mevzii oluşturmuşlardır. Düşmanı takip için sabırsızlık gösteren Bulgar 3. Ordusu Komutanı General Dimitriev, ısrarlı bir şekilde ileri harekâta geçilmesini istemiş, ancak bu izin 27 Ekim'de verilmiştir³¹⁸. 28 Ekim günü cepheye yaklaşmasını tamamlayan Bulgarlar, ertesi günü 29 Ekim'de kuzeyde General Dimitriev'in 3. Ordusu, güneyde General Kuntinçef'in 1. Ordusu taarruza geçmiştir³¹⁹.

28 Ekim'de Kırklareli savaşından beş gün sonra mevziin güney kanadında süvari savaşları ve ortada Karaağaç bölgesinde Şevket Turgut Paşa'nın 2. Kolordusunun bazı piyade kuvvetleriyle Bulgar piyadeleri arasında çarpışmalar başlamıştır³²⁰.

28 Ekim akşamı Mahmud Muhtar Paşa'ya Başkumandanlık vekâletinden gönderilen emirde mevcut kuvvetleriyle hareket ederek Şark Ordusu'nun sağ kanadını koruması istenmiştir³²¹. Bu emir üzerine oluşturulan üç tümen ve bunların görev yerleri şu şekildedir:

Pınarhisar istikametine ilerleyen tümen, Konya Tümen Kumandanı Albay Cemal Bey kumandasında olup, 20., 21., 27. Alaylarla iki makineli tüfek bölüğü ve altı sahra bataryasından ibarettir. Kurmay Binbaşı Cafer Tayyar Bey kumandasındaki 24. Alay, bu tümenin sağının koruyucusu olarak,

³¹⁸ Hall, **a.g.e.**, s. 38.

³¹⁹ Artuç, **a.g.e.**, s. 141.

³²⁰ **Aynı eser**, s. 139.

³²¹ Mahmud Muhtar Paşa'ya verilen emirler için bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 1995, Yıl: 44, S. 99, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 46-47, 48-49, 50-51, 52-53. Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 41. Ayrıca bkz. Çelik, **a.g.t.**, s. 151.

Soğucak Köyü üzerinden düşmanın sol kanadına ve gerilerine doğru etkide bulunmak için gönderilmiştir.

9. Tümen, Hasan İzzettin Paşa'nın kumandasında olup, Bolu ve 3. Nişancı Alayları'nın altı taburu ile 22. Alay'ın iki taburu, iki cebel bataryası ve bir makineli tüfek bölüğünden meydana gelmiştir. Çeriköy ve Pazarköy üzerinden Çongre istikametine sevk edilmiştir.

Üçüncü bir tümen de 8. Tümen Kumandanı Fuad Ziya Bey kumandasında Vize'den hareket ederek, Pınarhisar istikametinde Cemal Bey Tümeni'ni takip etmiştir. Bu tümen, Nişancı Taburu, 8. ve 23. Alay'ın iki taburu, 25. Alay'ın bir taburu ve 26. Alay'ın üç taburu ile Beyşehir, Ayaş ve Ankara taburlarının birleştirilmesiyle oluşturulan bir redif taburundan ve üç sahra bataryası ile bir mitralyözden meydana gelmiştir³²².

Yapılan bu hazırlıklarla beraber İstanbul'da Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi, 29 Ekim'de istifa ederek hükümetten ayrılmıştır. Böylece Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı görevi sona ermiştir³²³. Yeni kabine Kamil Paşa tarafından kurulmuştur.

Bu arada 29 Ekim'de Başkumandanlık Vekaleti tarafından Abdullah Paşa komutasındaki Şark Ordusu ikiye bölünerek iki ayrı Şark Ordusu oluşturulmuştur. Yeni teşkilatlanmaya göre 1., 2. ve 4. Kolordular, Abdullah Paşa'nın komutasında ve cephenin güneyinde olmak üzere 1. Şark Ordusu adını almıştır. 3. Nizamiye, 17. ve 18. Redif kolorduları, 18. Kolordu

³²² Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 46.

³²³ 28/29 Ekim gecesi Abdullah Paşa, emri altında bulunan 3. Kolordu kumandanı ve Büyük Kabinenin Bahriye Nazırı olan Mahmud Muhtar Paşa'ya dikkat çekici bir telgraf göndermiştir. Kırkkilise yenilgisinden sonra ordunun kısa sürede toparlanmasının mümkün olmadığını düşen Abdullah Paşa, Mahmud Muhtar Paşa'ya gönderdiği telgrafta şunları ifade etmiştir: "*Oradaki askerinin halini bizzat gördünüz, buradakiler de aynı haldedir. Bu askerlerle harbe devam ve vatani müdafaa eylemek mümkün değildir, daha fena bir hale gelmemek için meselenin tarik-i diplomasi ile halli (için) sizin de mensup olduğunuz meclis-i vükelâ nezdinde teşebbüsât-ı lâzimedede bulunmanızı rica ederim.*" Mahmud Muhtar Paşa, bu telgrafı aynen babası Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya göndermiştir. Mahmud Muhtar Paşa'da 30 Ekim'de sadarete gönderdiği telgrafta şunları ifade etmiştir: "Abdullah Paşa'nın deminki telgrafı tamamıyla doğrudur, dün vaktim olsaydı askerimizin her halde Çatalca hattına çektilmesi lüzumunu size ispat ederdim. Gerçi yeniden çalışmaya başladık, fakat istikbalden ümit var değilim." **Bayur II/2**, s. 38.

Kumandanı Hamdi Paşa'nın komutasında ve cephenin kuzeyinde olmak üzere 2. Şark Ordusu adını almıştır³²⁴.

Bu üç tümenin yola çıkarılmasından sonra Mahmud Muhtar Paşa da 29 Ekim'de saat 13:00'te karargahıyla birlikte Vize'den hareketle Pazarköy istikametine yönelmiştir³²⁵. Cemal Bey'in komutasındaki Konya Tümeni, 29 Ekim sabahının ilk saatlerinde Soğucak Deresi mevkiinde düşmanla ciddi bir muharebeye girişmiştir³²⁶. Öğle saatlerinde 9. Tümen'den gelen raporlar ise hiç de iyi değildir. 9. Tümen Çongre'nin doğusundaki sırtlarda düşmanın dört-beş tabur piyadesi ve iki bataryasıyla karşılaşmış ve fena halde sarsılmıştır. Tümenin sol kanadını çevreleyen asker ise "Topsuz Durmayız!" diyerek geri çekilmeye başlamıştır. Bu durum karşısında 9. Tümen, kolordu kumandanlığından Çeribaşı Köyü istikametine asker gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine kolordu kumandanlığınca 3. Nişancı taburu ve iki cebel bataryası gönderilmiştir. Bozgun halinde çekilmekte olan Bolu Alayı ise Topçu Köy'den 3. Kolordu'ya katılmak üzere gelen Takip Süvari Tugayı'na rastlamış ve bu tugay tarafından geri gönderilmiştir.

Merkezden ve sağdan başarılı bir saldırı gerçekleştiren Mahmud Muhtar Paşa komutasındaki 3. Kolordu, karşısında ve sol kanadı üzerinde bulunan düşman kuvvetlerinin geri çekilmesini sağlamıştır. Saat 16:30'a doğru Cemal Bey Tümeni, düşmanı Soğucak Deresi'nin batısındaki sırtlara kadar püskürtmüştür. Saat 17:00'de ise düşman, dayanma gücünü iyice kaybederek, perişan bir halde geri çekilmeye ve kaçmaya başlamıştır. Bütün gün devam eden savaş sonunda düşman cepheden çekilmiş ve Çongre'yi boşaltmıştır. Bu savaşta dokuz batarya ile 6000 kadar piyade savaşmış, 29 Ekim akşamı 3. Kolordu'nun kaybının bine yakın olduğu tespit edilmiştir³²⁷.

³²⁴ Şark Ordusu'nun 1. ve 2. Şark Ordusu olarak ikiye ayrılması hakkında bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 1995, Yıl: 44, S. 99, (Hzi.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 52-53, 56-57, 65-66. Artuç, **a.g.e.**, s. 139. Toker, **a.g.e.**, s. 41. Ayrıca bkz. Mahmud Muhtar Paşa, **Acı Bir Hâtırâ...**, s. 17-18.

³²⁵ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 47.

³²⁶ **Aynı eser**, s. 48.

³²⁷ **Aynı eser**, s. 50-51. Ayrıca bkz. Andonyan, **a.g.e.**, s. 478.

Mahmud Muhtar Paşa'nın komutası altındaki 3. Kolordu'nun sabahtan akşama değin süren savaşta düşmana ağır kayıplar verdirerek düşmanın geri çekilmesini sağlaması, İstanbul'da büyük bir sevinçle karşılanmıştır³²⁸.

29 Ekim'de meydana gelen çatışmalarda 1. Şark Ordusu, cephenin güney kesiminde Karaağaç mevkiinde 2. Kolordu ile Lüleburgaz mevkiinde 4. Kolordu ile de Bulgar 1. Ordusu'na karşı şiddetli çarpışmalara girmiştir. Kuzeyde 2. Osmanlı Şark Ordusu Pınarhisar yönünde taarruz halinde iken, Güneyde Bulgar 1. Ordusu Osmanlı kuvvetlerine karşı taarruz halindedir³²⁹. 2. Kolordu Bulgar taarruzu karşısında bozguna uğramış ve Karaağaç, Bulgarların eline geçmiştir³³⁰.

Mahmud Muhtar Paşa, 29 Ekim gecesi yayınladığı emir ile 3. Kolordu'nun 30 Ekim'deki harekât planını şu şekilde açıklamıştır:

1. Bugün, bütün gün devam eden savaş sonunda, düşman cepheden geri çekilmiş ve Çongere'yi boşaltmıştır. Bu gece düşmanın Pınarhisar üzerinden kuvvet sevk etmekte olduğu anlaşılmıştır.

17. Kolordu, Azbağ'ın batısında 271 rakımlı tepe civarındadır. 18. Kolbaşı ise bu gece Çeribaşı Köyüne ulaşmıştır.

2. Tümenler, mehtaptan faydalanarak, mesafe kazanmak için bir taburluk öncü teşkil ederek, düşman istikametinden sabah saat 04:00'te harekete başlayacaklardır. Şafakla beraber topçular da aynı istikamette süratle ilerleyeceklerdir.

3. Tümenlerin geri kalan kısmıyla öndeki birlikler, geniş bir cephede ilerleyecektir.

4. Kemal Bey Tümeni, bir tabur piyadesi Soğucak-Örenbeyli istikametinde ve iki taburu da Hasan İzzet Paşa Tümeni'ne gönderip, onları takviye edecek ve geri kalan kısmı ile saat 04:00'te Poyralı Deresi'ni geçecek surette hareket edecektir.

³²⁸ Wilhelm Feldmann, **İstanbul'da Savaş Günleri**, (Çev.: Necmettin Aklan), 1. Baskı, Selis Kitapları, İstanbul, Şubat 2004, s. 48. Ayrıca bkz. Hochwaechter, **a.g.e.**, s. 28.

³²⁹ Artuç, **a.g.e.**, s. 141.

³³⁰ **Bayur II/2**, s. 43.

5. Hasan İzzet Paşa Tümeni, Çongre'ye karşı olan kuvvetini çekecektir³³¹.

30 Ekim'de savaş, sabahın erken saatlerinde, yine aynı tertipte başlamıştır. Yani kuzeyde Türkler, güneyde Bulgarlar taarruza devam etmişlerdir. 3. Kolordu birlikleri, 29 Ekim akşamı verilen emir gereğince sabah saat 07:00'de taarruza başlamıştır³³².

3. Kolordu'ya mensup topçu birlikleri düşmana karşı önemli zararlar vermiştir. Topçu taburu gün boyunca yaklaşık 750 şarapnel ve 200 tane atış yapmıştır. 3. Kolordu'nun başarılı taarruzları neticesinde 30 Ekim akşamı, düşman, Karaağaç Deresi gerisine püskürtülerek, Pınarhisar istikametine doğru çekilmeye başlamıştır. Böylece Karaağaç Deresi boyunca düşman tarafından işgal edilen mevziler zapt edilmiştir. Başkumandanlık vekâleti, başarısından dolayı, 3. Kolordu'yu tebrik ederek teşekkürlerini sunmuştur³³³.

30 Ekim'de Mahmud Muhtar Paşa'nın başarılarına rağmen güneyde Abdullah Paşa komutasındaki 1. Şark Ordusu, oldukça güç duruma düşmüştür. 1. Şark Ordusu'nun düşman karşısında duramaması üzerine Başkumandanlıktan verilen emirde ordunun Çongre Deresi gerisinde toplanması istenmiştir³³⁴. Böylece 30 Ekim akşamı savaşmakta olan iki Türk ordusundan biri savaş alanını bırakmış ve çekilmeye başlamış oluyordu³³⁵.

3. Kolordu, 31 Ekim sabahı ilk iş olarak birbirine karışmış olan tümenleri ve birlikleri ayırıp düzenleme işine koyulmuştur³³⁶. Kolordu karargâhı Pınarhisar şosesi yakınında ve Soğucak Deresi'nin bir kilometre doğusunda kurulmuştur³³⁷. 30 Ekim'de akşam üzeri Kurmay Yarbay Rasih Bey'in kumandasında İskilip, Koçhisar, Çorum ve Aksaray taburları 3. Kolordu'ya dahil olmuştur. Rasih Bey'in getirdiği bu yeni kuvvet, bir batarya

³³¹ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 52.

³³² Artuç, **a.g.e.**, s. 141

³³³ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 65-66.

³³⁴ Çelik, **a.g.t.**, s. 201.

³³⁵ **Bayur II/2**, s. 44-45. Ayrıca bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 1995, Yıl: 44, S. 99, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. ATASE Yay., Ankara, s. 70-71.

³³⁶ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 67.

³³⁷ **Aynı eser**, s. 68.

ile takviye edilerek sabahleyin erkenden düşmanın takibine koyulmak ve kolordunun Karaağaç Deresi'nden geçişini sağlamakla görevlendirilmiştir. Hafif Süvari Tugayı ise Pınarhisar istikâmetinde düşmanla teması sağlamakla görevlendirilmiştir.

Kolorduya gelen haberlerde Bulgar kuvvetlerinin geri çekilmeye devam etmediği ve Karaağaç Deresi'nin batısında mevziilenip yerleştiği öğrenilmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, bu arada 1. Şark Ordusu'nun 30 Ekim'deki yenilgisinden habersiz bir şekilde Abdullah Paşa kuvvetlerinin mevzilerini koruduklarını düşünüyordu³³⁸. Mahmud Muhtar Paşa, Kolordu Topçu Kumandanı Albay Nuri Bey'e verdiği emirde, bataryanın büyük bir kısmının 300 rakımlı tepeyi işgal eden düşmana çevrilerek, sol taraflarında ilerleyen 17. Tümen'in saldırısının kolaylaştırılmasını istemiştir. Bununla beraber kolorduda cephanesiz sıkıntısı baş göstermeye başladığı için topçuların cephanelerini tutumlu kullanması emredilmiştir³³⁹.

Bulgar kuvvetleri, Poyralı ve Tokazlı Köyleri arasında artçı mevzileri oluşturarak bu mevziyi işgal etmişlerdir. Karaağaç Deresi'ni geçemeyen Hafif Süvari Tugayı, Karaağaç Deresi'nin doğu sırtlarında düşmanla hafif top ve tüfek atışı yapmıştır. Düşmanın sol kanadını çevirmek üzere, Üsküp istikametine de bir yan tutma müfrezesi gönderilmiştir³⁴⁰.

17. Kolorduya 3. Kolordunun ancak öğleden sonra harekâta başlayabileceği bildirilmiş ancak, haberin geç ulaşması nedeniyle 17. Kolordu tek başına harekâta başlamıştır. Düşman, 2. ve 17. Kolorduların bağlantılarını koparıp bunların geri çekilmesini sağlamıştır. Ancak, 3. Kolordu birlikleri tarafından yapılan yardımlar sayesinde düşmanın daha fazla ilerlemesine müsaade edilmemiştir³⁴¹.

³³⁸ Aynı eser, s. 70-73.

³³⁹ Aynı eser, s. 73-74.

³⁴⁰ Aynı eser, s. 74-75.

³⁴¹ Aynı eser, s. 79.

31 Ekim'de meydana gelen muharebede 3. Kolordu zaman zaman zor duruma düşmüşse de Bulgarlar, akşama doğru Poyralı Köyü'nü yakarak geri kaçmış ve böylece merkezdeki birliklerin bazısı, Karaağaç Deresi'nin öte yakasına geçmiştir. Günün sonunda düşman her taraftan püskürtülmüş ve Poyralı Köyü, 3. Kolordu birlikleri tarafından işgal edilmiştir. 17. Kolordu, düşman karşısında daha fazla tutunamamış ve kolordunun bir kısmı geriye çekilmek zorunda kalmıştır³⁴².

2.7.12.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın 2. Şark Ordusu Kumandanlığı'na Atanması ve 1 Kasım Muharebeleri

Mahmud Muhtar Paşa, 1 Kasım'da kolordu bünyesinde bulunan birliklere verdiği emirde 3. Kolordunun bulunduğu noktaları muhafaza etmek üzere tahkimatta bulunması, düşmanın Karaağaç Deresi'nin batısından çekilmesi durumunda düşman mevziilerinin işgal edilmesini, 8. Süvari Alayı'nın cepheden ve sağ kanattan sevk edeceği keşif kolları ile düşmanla teması korumasını, düşmanın terk etmiş olduğu erzak ve mühimmatın toplanmasını, piyade ve topçu birliklerinin cephanelerini tamamlamasını istemiştir³⁴³.

3. Kolordu'nun sol kanadı, öğle saatlerinde başladığı taarruz ile karşısında bulunan düşmanın kuzeybatı istikametinde çekilmesini sağlamıştır. Aynı gün 3. ve 17. Kolordular, birlikte hareket ederek düşmana son bir darbe vurmak için harekâta geçmişlerdir. Ancak 17. Kolordu'ya mensup Samsun Rediflerinin manevî bozuklukları nedeniyle düşman karşısında tutunamamaları bu hareketin kısa sürede durmasına neden olmuştur³⁴⁴.

1 Kasım akşamı Mahmud Muhtar Paşa, 2. Şark Ordusu Kumandanlığına atanmıştır³⁴⁵. Mahmud Muhtar Paşa, kendisinin 2. Şark

³⁴² Aynı eser, s. 80-81.

³⁴³ Aynı eser, s. 81-82.

³⁴⁴ Aynı eser, s. 95-96.

³⁴⁵ Aynı eser, s. 94-95. Ayrıca bkz. Mahmud Muhtar Paşa, **Acı Bir Hatıra...**, s. 17-18.

Ordusu Kumandanlığı'na atanması üzerine lağvedilen 16. Kolordunun kumandanı Hakkı Paşa'yı vekaleten 3. Kolordu Kumandanlığı'na atamıştır³⁴⁶.

1 Kasım'da gerçekleşen muharebelerde her ne kadar düşmanın az da olsa gerilemesi sağlanmışsa da ordunun maneviyatı her geçen süre içerisinde daha fazla bozulmuştur. Ordunun cephane, erzak ve yiyecek ihtiyacının karşılanamamış olması, haberleşmenin sağlanamaması, kötü hava şartları bu durumun gelişmesindeki önemli nedenlerdendir. 31 Ekim'de Bulgar 1. Ordusuna bağlı birliklerin Osmanlı mevzilerini kuşatmak üzere Ergene Nehri boyunca ilerlemeyi başarmaları, Osmanlı sol kanadının çözümlmesine neden olmuştur. Aynı zamanda merkezdeki Bulgar birlikleri de ilerleyerek Osmanlı sağ kanadını sol kanattan ayırmışlardır. Bulgar 3. Ordusundan bazı unsurlar da Osmanlı sağ kanadını çevirmeyi başarmışlardır³⁴⁷. 1 Kasım gecesi Bulgar birliklerinin Cemal Bey tümenine gerçekleştirmiş oldukları baskın bu tümenin geriye püskürtülmesine ve askerlerinin kaçmasına neden olmuştur³⁴⁸. Bununla beraber 3. ve 17. Kolordularda düşman karşısında daha fazla tutunamamış ve bunlar da geri çekilmeye başlamıştır.

Mahmud Muhtar Paşa, aralıksız olarak beş gün boyunca süren çarpışmalar sonunda kuşatma harekatiyle Bulgarların sol kanadını parçalamayı denemiş ancak bunda başarılı olamamıştır. Diğer taraftan Osmanlı cephesinin merkez ve sol kanatlarının geri çekilmesi üzerine 2 Kasım günü Mahmud Muhtar Paşa, kumandasındaki kolordulara yavaş yavaş çekilme emri vermeye başlamıştır³⁴⁹. 17. Kolordunun Çongre hattında duramayacağını anlaşılmaması üzerine bu kolordunun Topçuköy istikametine çekilmesi emredilmiştir. Mahmud Muhtar Paşa'nın kumandanlığından ayrıldığı 3. Kolordu ise perişan bir vaziyette Saray istikametine çekilmek

³⁴⁶ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 108.

³⁴⁷ Hall, **a.g.e.**, s. 40.

³⁴⁸ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 115.

³⁴⁹ Andonyan, **a.g.e.**, s. 478.

zorunda kalmıştır³⁵⁰. Bununla beraber Başkumandan Vekili Nazım Paşa da 2 Kasım da verdiği emirde tüm ordunun Çatalca hattına çekilmesini emretmiştir³⁵¹.

Mahmud Muhtar Paşa'nın Pınarhisar istikametindeki taarruzu ve burada elde ettiği muvaffakiyetler, 1. Şark Ordusu'nun geri çekilişini sağlamak ve Çatalca hattının tahkimi için vakit kazanmak açısından oldukça önemli yararlar sağlamıştır. Böylece, Bulgarlar her ne kadar Çatalca mevziilerine kadar ilerlemişlerse de, Mahmud Muhtar Paşa'nın başında bulunduğu 3. Kolordu'nun ve 2. Şark Ordusu'nun gayretleri İstanbul'un müdafaası için büyük bir imkan sağlamış oluyordu³⁵².

Pınarhisar-Lüleburgaz Muharebesi, hem Osmanlı kuvvetleri hem de Bulgar kuvvetleri için oldukça pahalıya mal olmuştur. Bulgarlar aralarında 2.534 ölü'nün olduğu 10.162 kayıp vermişlerdir ki, bunların çoğu Mahmud Muhtar Paşa'nın karşısındaki 3. Bulgar Ordusu'na aittir. Osmanlı kuvvetleri ise 2.000 savaş esiri dahil en az 22.000 asker kaybetmişlerdir³⁵³. Mahmud Muhtar Paşa'nın kumandasındaki 3. Kolordu'nun ise beş gün sonundaki kaybı 4.000 civarındadır³⁵⁴.

2.7.13. Çatalca Muharebesi

2.7.13.1. Savunma İçin Yapılan Hazırlıklar

Çatalca hattına çekilme kararı verilmesinden sonra Mahmud Muhtar Paşa, 8 Kasım akşamı Çatalca hattına ulaşabilmiştir³⁵⁵.

Lüleburgaz Muharebesi'nden sonra, Çatalca Müstahkem Mevzii gerisine çekilmekte olan 1. ve 2. Şark Ordularının personel, silah, cephane,

³⁵⁰ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 110. Ordulara verilen geri çekilme emri için bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 1995, Yıl: 44, S. 99, (Hızl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 75-76, 77-78.

³⁵¹ Artuç, **a.g.e.**, s. 147.

³⁵² Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 171-180.

³⁵³ Hall, **a.g.e.**, s. 41.

³⁵⁴ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 117.

³⁵⁵ **Aynı eser**, s. 129.

araç ve gereç durumları bakımından çok eksikleri bulunmaktaydı. Birlikler arazi ve yol durumları dolayısıyla, toplarının, araç ve gereçlerinin önemli bir kısmını, buldukları yerlerde bırakmak zorunda kalmışlardır. Çatalca Müstahkem Mevzii'nde, her bir bakımdan düşük nitelikte birliklerle, kesin sonuçlu bir savunma yapılamayacağını göz önünde bulundurmuş olan Başkomutanlık, her iki ordunun, karışımından meydana gelecek birliklerle, bir savunmanın yapılmasını uygun görmüştür. Bu maksatla; 1. ve 2. Şark Orduları'nın Çatalca Mevzii'ne varmasıyla beraber, bunların her ikisi de lağvedilerek bunların yerine Başkomutanlık Karargâhına bağlı, üç nizamiye kolordusuyla iki redif kolordusu ve bir bağımsız süvari tugayından kurulu bir Çatalca Ordusu'nun kurulmasına karar verilmiştir.

Bu yeni oluşum içerisinde Mahmud Muhtar Paşa, 3. Nizamiye Kolordusu Komutanlığına atanmıştır. 3. Nizamiye Kolordusu, 7., 8., 9., Ankara, Konya ve Denizli Tümeni ile 3. Nişancı Alayı'ndan meydana getirilerek³⁵⁶, karargahı Boyalık'ta kurulmuştur³⁵⁷. Birlikler ise Çatalca Müstahkem Mevzii'nin kuzey kanat (Sağ Kanat) bölgesinde olmak üzere, Karadeniz'den Yassıviran kuzeyindeki 260 Rakımlı Tepe-Urcunlu (dahil) hattına kadar olan bölgede toplanmıştır³⁵⁸.

Geri çekilmekte olan 1. ve 2. Şark Orduları, Çatalca hattına yaklaştıkları sırada kaçak erlerin İstanbul'da toplandığı saptanmıştır. İstanbul'daki bu kaçak erlerin, toplanarak orduya geri gönderilmesi maksadıyla İstanbul'da, bir askerî mahkemenin (Divan-ı Harp) kurularak bu erler hakkında gerekli kanunî işlemin yapılması için, 3. Kolordu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa görevlendirilmiştir. Bunun üzerine Mahmud Muhtar Paşa, 9 Kasım'da İstanbul'a hareket etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, İstanbul bölgesinde bulunan kaçak erlerin, 48 saat içinde Harbiye Merkez Komutanlığı'na başvurmamaları halinde, en ağır şekilde cezalandırılacaklarını bildirmiştir. Bu kaçaklardan, Eyüp ile Yedikule

³⁵⁶ M. Kadri Alasya, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordu Birinci Çatalca Muharebesi**, C. II, Kitap: 1, Gnkur. ATASE Yay. Ankara, 1983, s. 16.

³⁵⁷ Aynı eser, s. 27.

³⁵⁸ Aynı eser, s. 50.

arasındaki yollarda yakalananların, Rami Kışlası'na Büyükçekmece çevresinde yakalananların, Yeşilköy'e, Kadıköy, Üsküdar çevresinde yakalananların da Selimiye Kışlası'na gönderilmeleri, ayrıca askerlerin kanunsuz hareketlerine engel olunması ve koleralı hastaların muayeneleriyle tedavi edilecekleri bir bildiriyle gereken yerlere duyurulmuştur³⁵⁹.

Mahmud Muhtar Paşa İstanbul'da bulunduğu bu süre içerisinde Sadrazam Kamil Paşa tarafından Babıali'ye çağırılmıştır. Başkumandan Vekili Nazım Paşa'nın mevcut orduyla savaş yapmanın mümkün olmadığı ve bundan dolayı her ne şartta olursa olsun barış yapılması isteğinde olduğu belirtilerek, Mahmud Muhtar Paşa'nın görüşü sorulmuştur. Mahmud Muhtar Paşa, Nazım Paşa'nın aksine Bulgarların hemen saldırıya geçemeyeceklerini, Türk ordusunun birkaç gün içerisinde toparlanacağını ve bundan dolayı Çatalca hattı gerisinde düşman taarruzlarına karşı gayet iyi bir şekilde savunma yapılabileceğini beyan etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa'nın bu düşünceleri, Heyet-i Vükela'da büyük bir inanç ve güven oluşmasını sağlamıştır³⁶⁰.

Mahmud Muhtar Paşa, İstanbul'dan ayrılarak 12 Kasım'da Çatalca'ya ulaşmış ve İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında 3. Kolordu Kumandanlığı'na vekalet eden Mahmud Paşa'dan görevi devralmıştır³⁶¹. Mahmud Muhtar Paşa, Çatalca'ya ulaştığı 8 Kasım'dan 16 Kasım'a kadar geçen süre içerisinde savunma tedbirlerinin alınması ve tahkimatın güçlendirilmesi için çalışmıştır.

Mahmud Muhtar Paşa, 13 Kasım'da 3. Kolordu'nun kuzey kanadıyla merkez bölgesi karşısında, Bulgarların, bir tümen kadar kuvveti olduğu ve bu kuvvetin kuzey kanadının, Yazlıkköyü'nün kuzeyindeki çiftliğe kadar uzanmakta olduğu ve ayrıca, bu çiftlik ile Tarfa Köyü arasında bir iki Bulgar bataryasının bulunduğunu öğrenmiştir. Bu durum karşısında Mahmud

³⁵⁹ Aynı eser, s. 62.

³⁶⁰ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 130. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Feldmann, **a.g.e.**, s. 57.

³⁶¹ Hochwaechter, **a.g.e.**, s. 53.

Muhtar Paşa, Bulgar kuvvetlerinin bu durumu ve kendi savunma mevzilerinin özellikle kuzey kanadındaki savunma mevzilerinin, savunmadan çok taarruza yararlı olmasını ve ileriye çıkmış durumda olan bu mevzi bölgelerine, yerleştirilecek topçu bataryalarının ve piyade kuvvetlerinin, Bulgar topçularının yapacakları topçu ateşleri altında, çok zorluklar içinde kalacaklarını göz önünde bulundurarak, Bulgar Tümeni'nin bulunduğu bu bölgede, onun daha fazla tahkimat yapmasına imkan vermeden, bir tümenle hemen taarruz edilmesini ve bu sırada yine savunma hattının işgal edilmesini, ayrıca, taarruzun topçu ateşiyle desteklenmesi için de Kolordu topçu bataryalarının bir kısmının Yazlıkköy ile kuzey kanat arasındaki bölgeye alınmasını ve Bulgar kuvvetlerinin Tarfa Köyü doğusundaki mevzilerinin de denizden Türk Donanması tarafından yapılacak topçu ateşleriyle de desteklenmesini gerekli bularak bu düşünce ve isteklerini Başkomutanlığa arz ve teklif etmiştir. Başkomutanlık, Mahmud Muhtar Paşa'ya gönderdiği cevapta; "Taarruz edilmemesini ve Bulgar taarruzlarının geri atılmasını, bütün cephedeki Bulgar kuvvetleri tamamıyla mağlup edildikten sonra, genel bir karşı taarruzun yapılmasının uygun olacağını, çünkü, bugünkü durumda yalnız; bir kısım kuvvetlerle yapılacak taarruzların etkisiz olacağını" bildirmiştir³⁶².

Tahkimat hazırlıları neticesinde 3. Nizamiye Kolordusunun 16 Kasım akşamındaki personel, hayvan, silah ve cephane durumu şu şekildedir:

477 subay, 26.302 er, 4.429 hayvan, 22.110 piyade tüfeği, 18 makineli tüfek, 102 top, 7.866 piyade cephanesi ve 19.992 atımlık topçu mermisi, buna göre, tüfek başına 400 mermi, makineli tüfek başına 13.500 mermi ve her top başına 196 atımlık mermi düşüyordu³⁶³.

³⁶² Alasya, a.g.e., s. 97. Mahmud Muhtar Paşa'ya verilen cevap için bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Haziran 1995, Yıl: 44, S. 100, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 48-49.

³⁶³ **Bayur II/2**, s. 121.

2.7.13.2. 17 Kasım'da Üçüncü Kolordu'nun Muharebesi

Beş günlük bir hazırlıktan sonra beklenmekte olan Bulgar taarruzu, nihayet 17 Kasım 1912 günü sabahın 06:30'unda yoğun bir topçu ateşiyle bütün cephede birden başlamıştır³⁶⁴. Bulgar 3. Ordu Komutanı General Dimitriev'in komutasında birleştirilen 1. ve 3. Bulgar Ordusu, 176.081 kişilik askeriyle taarruza geçmiştir³⁶⁵.

Bulgar taarruzuna karşı Türk topçusu da ateşe başlamış ve saat 09:00'a doğru Bulgar piyadesinin ilerlemeye başlamasıyla çarpışmalar şiddetlenmiştir. Cephenin güneyindeki Ömer Yaver Paşa'nın 1. Kolordusuna taarruz eden Bulgar kuvvetleri Türk direnişi karşısında fazla ilerleyememiştir. Öğleye doğru Marmara ve Büyük Çekmece Körfezi'ndeki Türk savaş gemilerinin, Barbaros Hayrettin Zırhlısı başta olmak üzere uzun namlulu toplarıyla işe karışmasının etkisi de kendisini göstermiştir³⁶⁶. Bulgar piyadesi ilkin durmuş, sonra da mevzilerine çekilmiştir.

Ortadaki Hamdi Paşa'nın 2. Nizamiye Kolordusu bölgesinde de şiddetli çarpışmalar öğleye kadar sürmüştü, ilerdeki mevzilerin bazılarında giren Bulgar piyadesi karşı taarruzlarla geri atılmıştır.

Asıl şiddetli savaşlar Kuzeyde, Mahmud Muhtar Paşa'nın 3. Kolordu bölgesinde yapılmıştır³⁶⁷. Mahmud Muhtar Paşa, Bulgar taarruzunun başlamasıyla birlikte muharebeyi daha yakından izlemek üzere Kurukavak'a gitmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, düşmanın şarapnel ve mermilerine hiç aldırış etmeden büyük bir cesaret örneği göstererek³⁶⁸, kolordusuna bağlı tümenlerin savunma bölgelerine giderek, bunların hareketleriyle ilgilenmiş askeri cesaretlendirmek ve teşvik etmek için elinden gelen tüm çabayı

³⁶⁴ Artuç, **a.g.e.**, s. 168.

³⁶⁵ Hall, **a.g.e.**, s. 47.

³⁶⁶ Balkan Harbi'nde Osmanlı donanmasının durumu ve donanmanın savaş esnasındaki etkinliği için bkz. Afif Büyüktuğrul, "Balkan Savaşı Deniz Harekâtı Üzerine Gerçekler (1912-1913)", **Bellekten**, C. XLIV, S. 173-176, TTK Yay. Ankara, 1980, s. 717-752.

³⁶⁷ Artuç, **a.g.e.** s. 169-170

³⁶⁸ Andonyan, **a.g.e.**, s. 489.

göstermiştir³⁶⁹. Kolorduya bağlı 7., 8. ve 9. tümenlerin cephelerinde çarpışmalar oldukça şiddetli olmuş, Türk topçusu taarruz eden Bulgar piyadelerine karşı etkili atışlar gerçekleştirmiştir. Taarruz halinde olan Bulgar piyadesi, 8. ve 9. tümen karşısında ilerlemeyi başararak, Türk kuvvetleri tarafından daha önce terk edilmiş olan bazı mevzileri ele geçirmiştir³⁷⁰.

Muharebenin bu şekilde cereyanı sırasında, Mahmud Muhtar Paşa, cephedeki tümenlerin takviye edilmesi bakımından Mürettep 1. Redif Kolordusu komutanlığından 29. Nizamiye Tümeni'nin kolordu emrine verilmesini istemiştir. Bu istek kabul edilerek 29. Nizamiye Tümeni ve bunla beraber, 85. ve 87. Piyade Alayları da 3. Kolordu emrine gönderilmiştir³⁷¹.

8. Tümen Yazlıkköy bölgesinde, 9. Tümen Dağyenice bölgesinde, 7. Tümen Gürcü Deresi mevkiinde düşman taarruzlarına karşı savunma yapmışlardır³⁷². Gelen takviye birliklerinin tümenlere gönderilmesiyle savunma daha da güçlenmiş ve böylece Bulgar piyadelerinin hem ileri yürüyüşleri durdurulmuş hem de işgal etmiş oldukları mevzileri boşaltmaları sağlanmıştır³⁷³. Üçüncü Kolordu'nun bu başarısı üzerine Başkumandan vekili Nazım Paşa, Mahmud Muhtar Paşa'ya gönderdiği telgrafta başarılarından dolayı tebrik ederek muharebelerin devamında da aynı başarılarının beklendiğini ifade etmiştir³⁷⁴.

Mahmud Muhtar Paşa, 17/18 Kasım gecesi 7. Tümene gönderdiği emirde 7., 8. ve 9. Tümenlerin başarılarının memnuniyet verici olduğunu, yapılan muharebe neticesinde Bulgar taarruzunun bertaraf edildiğini

³⁶⁹ Hochwaechter, **a.g.e.**, s. 63. Ayrıca bkz. Alasya, **a.g.e.**, s. 155.

³⁷⁰ Alasya, **a.g.e.**, s. 155.

³⁷¹ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Haziran 1995, Yıl: 44, S. 100, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 59-60. Ayrıca bkz. Alasya **a.g.e.**, s. 155-156.

³⁷² Tümenlerin savunma hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alasya, **a.g.e.**, s. 156-189

³⁷³ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 145. 17 Kasım'da meydana gelen muharebeler hakkında Nazım Paşa'nın raporu için bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Haziran 1995, Yıl: 44, S. 100, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 67-68.

³⁷⁴ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Haziran 1995, Yıl: 44, S. 100, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 61-62.

bildirerek emirnamenin sonunda 18 Kasım'ın bir ölüm kalım meselesi olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Memleketin geleceği, yarınki muharebenin sonucuna bağlı olacağından, bu hususun bölgedeki bütün subay ve erlere gerektiği şekilde iyice anlatılması ve son çabalarının gösterilmesine dikkat edilmesini isterim. Parola: “Zafer!” dir”³⁷⁵

2.7.13.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın Yaralanması ve Cepheden Ayrılması

17 Kasım akşamı Dağyenice Köyü bölgesindeki İleri Tabya, Bulgar birliklerine karşı düzenlenen bir karşı taarruzla Türk kuvvetlerinin eline geçmiş ve ihtiyat birliklerinden Alanya (Alaiye) Redif Taburu bu tabyada savunma görevi almıştır. O karışıklıkta komşularıyla bağlantı kurmayan ve yeterli güvenlik önlemlerini de almadan karanlıkta tanımadığı bir araziye yerleşen Alanya Taburu erleri, o gece sere serpe uykuya dalmıştır. Ama bu sere serpe yatış ve üstelik nöbetçilerin de yorgunluk, çamur ve soğuktan uykuya dalmalarıyla facia doğmuş ve hemen hemen tüm taburun hayatına mal olmuştur. 17/18 Kasım gecesini sabaha karşı karanlıkta sessizce tabyaya saldıran 29. Bulgar Piyade Alayı, mevzi çukurlarında uyuyan tabur erlerini süngüden geçirmiş ve tabyayı gürültüsüz bir şekilde işgal etmiştir. Alanya Taburu'nun bu saldırıda kaybı, tabur komutanı da içinde olmak üzere 7'si subay 157 şehit olmuştur³⁷⁶. Bütün bu olaylardan ne Türk kuvvetlerinin ne de Bulgar kuvvetlerinin haberi olmuştur.

18 Kasım sabahı tüm cephelerde savaşlar tüm şiddeti ile yeniden başlamıştır. Mahmud Muhtar Paşa, Bulgar kuvvetlerine karşı mukabil bir taarruz gerçekleştirmek için hazırlıklara başlamıştır. Mahmud Muhtar Paşa, bütün bu olup bitenlerden habersiz bir şekilde, yanında bulunan kurmay heyetiyle, birinci hatta bulunan birliklerin savunma tertip ve düzenlerini

³⁷⁵ Alasya, **a.g.e.**, s. 162.

³⁷⁶ Artuç, **a.g.e.**, s. 170-171. Ayrıca bkz. Alasya, **a.g.e.**, s. 163.

yerinde görmek üzere tabyaları kontrole başlamıştır. Mahmud Muhtar Paşa ve heyeti, daha dün akşam Osmanlı kuvvetlerinin eline geçen ve hatta gece yarısı Kurmay Binbaşı Sebahaddin Bey'in kontrol ettiği ve hala ellerinde bulunduğunu düşündükleri İleri Tabya mevkiine geldiklerinde bir anda düşman saldırısına uğramışlardır³⁷⁷.

Saldırının başlangıcında Mahmud Muhtar Paşa ve kurmay heyeti kendilerine ateş edenlerin Türk askeri olduğunu ve bunu yanlışlıkla yaptıkları düşüncesindedirler. Ancak bir müddet sonra ateş edenlerin Bulgar piyadesi olduğu anlaşılmış ama iş işten geçmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, önce sağ diz kapağının altına isabet eden bir kurşunla yaralanmış daha sonra da atının kalbine isabet eden bir kurşunla devrilmesiyle kendisi de sekiz-on metre yuvarlanmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, her ne kadar tekrar ayağa kalkmak için çaba göstermişse de sağ diz kapağının altına isabet eden kurşunla ayak kemiği kırıldığı için kalkması mümkün olmamıştır. Mahmud Muhtar Paşa, yoğun ateş altında kendini savunacak bir çalı dibi bulmuş ancak, düşman mermilerinin hedefi olmaktan kurtulamamıştır. Mahmud Muhtar Paşa, burada da kaba etine isabet eden iki kurşunla yaralanmıştır³⁷⁸.

Mahmud Muhtar Paşanın kurmay heyetinde bulunan Sebahattin Bey, Kâzım Bey ve Kemal Bey de bu sırada yaralanmışlar, Binbaşı Hochwaechter ise delinen kalpağı ile ucuz atlatmıştır³⁷⁹. Mahmud Muhtar Paşa, yaralanmasından sonraki olayları şu şekilde kaleme almıştır:

“O esnada, çoğu redif taburlarına mensup askerlerimiz geri kaçırmaktaydılar. Yakınımdan geçmekte olan belki yirmi kadar redif erine, kendimi tanıttım. Esir düşmemek için beni de birlikte almalarını söyledim. Hayvanlaşmış olan bu mahluklar, yüzüme bile bakmadılar. Nihayet ismini öğrenemediğim bir piyade subayı geldi; fakat ona, daha önemli bir görev vermek gerekiyordu. O da; sabahleyin gelirken Uşak Tabyası'nın yakınında gördüğüm 86. Alay'ın bir taburuyla tabyanın arkasındaki cephaneliğin yakınında yedekte bulunan 87. Alaya, düşmanı zaptettiği mevziden atması için emir göndermekti. Ateş altından hızla geçebilmesi için paltosunu

³⁷⁷ Mehmed Nihâd, **Balkan Harbi'nde Çatalca Muhârebesi**, Matbaa-i Askerî, İstanbul, 1341, s. 51. Ayrıca Bkz. Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 146.

³⁷⁸ **Aynı eser**, s. 148. Ayrıca bkz. Andonyan, **a.g.e.**, s. 489.

³⁷⁹ Hochwaechter, **a.g.e.**, s. 68.

yanımda bıraktırdım ve koşturdum. Bu emir yerine getirildi ve çok geçmeden 86. Alayın taburu, Ayvatlı'daki bataryaların kuzey yönünden ateş hattını uzatmış oldu...Bu esnada ben, iki ateş arasında yatmaktaydım. Yanımdan bir nizamiye erini geçerken gördüm ve çağırdım. Er derhal yanıma geldi; fakat hasta ve güçsüz olduğundan, beni kaldırmaya ve taşımaya kuvveti olmadığını söyledi ve yanıma oturdu. İşte, iyi bir asker olmaya aday genç bir nizamiye eriyle köylerinde nasıl yetiştiği belli olmayan, yaşlı redif arasındaki fark! Bu genç adam Bolulu ve üç ay önce askere alınmış, 27. Alaya bağlı, Eyüp adında bir neferdidi... Kurşunlar seyrelince, Eyüb'ün sırtına binerek, olduğum yerden yaklaşık elli metre kadar geride bulunan avcı hattımıza gittim.”³⁸⁰

Mahmud Muhtar Paşa, 9. Tümen Seyyar Hastanesi'ne nakledilerek tedaviye edilmeye başlanmıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın yaralanması üzerine kumandansız kalan 3. Kolorduya ise Ahmet Abuk Paşa komutan olarak atanmıştır. Mahmud Muhtar Paşa da sağlık durumu nedeniyle aynı gün içerisinde hemen İstanbul'a nakledilmiştir³⁸¹. İstanbul'a nakledilen Mahmud Muhtar Paşa, Sirkeci Garı'nda büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış ve tedavisi yapılmak üzere Alman Hastanesi'ne gönderilmiştir³⁸².

İleri Tabya, hem 17/18 Kasım'da Bulgar piyadeleri tarafından gerçekleştirilen baskın neticesinde Osmanlı kuvvetlerince verilen 157 şehit, hem Mahmud Muhtar Paşa ve beraberindeki kurmay heyetin yaralanması hem de bu olaylardan sonra Osmanlı kuvvetlerinin bu tabyayı düşman kuvvetlerinin elinden almak için yapmış olduğu şiddetli ateş sonrası tabya civarında 400'ye yakın Bulgar askeri cesedinin bulunması nedeniyle artık Kanlı Tabya olarak isimlendirilir olmuştur³⁸³.

18 Kasım'da meydana gelen muharebe neticesinde Bulgar Birleşik Ordular Komutanı General Dimitriev saat 14:00'te hücumların durdurulmasını istemiştir. Bulgarlar, 1.482 ölü, 9.120 yaralı vermişler ve ayrıca 1.401 askeri kaybolmuştur. Osmanlı kuvvetlerinin toplam zayiatı ise 10.000 civarında olmuştur. Ertesi gün Bulgarlar ileri mevzilerinden çekilerek Osmanlı hatları

³⁸⁰ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 148-149. Mahmud Muhtar Paşa, Eyüp isimli bu ere savaştan sonra aylık bağlamış ve küçük bir çiftlik olarak hediye etmiştir. Ekdal, **a.g.e.**, s. 61.

³⁸¹ Alasya, **a.g.e.**, s. 190-191.

³⁸² Feldman, **a.g.e.**, s. 68. Ayrıca bkz. Hochwaechter, **a.g.e.**, s. 71.

³⁸³ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan...**, s. 147. İleri Tabya'nın geri alınması esnasında Bulgar 29. Alay kuvvetlerinin hemen hemen hepsi ölmüştür. Lauzanne, **a.g.e.**, s. 127.

önünde savunma mevzii almışlardır³⁸⁴. Bulgarlar karşısında alınan bu galibiyet Türk kuvvetleri tarafından sevinçle karşılanmış ve askerler aralarında Mahmud Muhtar Paşa'yı kastederek "Gerçi en cesur paşamızı kaybettik ama, savaşı da kazandık" diyorlardı³⁸⁵.

Mahmud Muhtar Paşa'nın Balkan Harbi'nde cephede bulunduğu 17 Ekim-18 Kasım tarihleri arasındaki otuz üç günlük faaliyetlerinin bir düşman komutanı tarafından şayana ve tebrike değer olarak değerlendirilmesi oldukça dikkat çekicidir. Bu değerlendirmeyi yapan, Bulgar 3. Ordusu Kumandanı General Dimitriev³⁸⁶, Kırkkilise Muharebesi'nden Çatalca Muharebesi'nin ikinci günü olan 18 Kasım'a değin geçen süre içerisinde karşısında daima Mahmud Muhtar Paşa'yı bulmuştur. General Dimitriev, 1914'te Petersburg Büyükelçisi olarak gittiği Rusya'da dönemin Osmanlı Büyükelçisi Turkhan Paşa'ya Mahmud Muhtar Paşa'nın cesaret ve askerî başarılarını, bunlar karşısında kendisinin düştüğü zor durumları dile getirmiş ve Turkhan Paşa da Dimitriev'in bu ifadelerini yapılan görüşmenin tutanaklarına uygun bir şekilde Mahmud Muhtar Paşa'ya yazdığı 23 Ekim 1914 tarihli mektubunda beyan etmiştir. Dimitriev'in Mahmud Muhtar Paşa hakkındaki övgü dolu ifadeleri şu şekildedir:

"Yeni atandığım görevime gelirken Berlin'in yolumun üstünde olmamasına çok üzüldüm; Mahmud Muhtar Paşa ile tanışıp, stratejisinin, taktığının ve cesaretinin ben de uyandırdığı hayranlığı bizzat kendisine ifade etmek isterdim; sizin en iyi generaliniz olduğunu hiç kimse reddetmeyeceği gibi, hangi ülkede olursa olsun oranın da en iyi generali olurdu. Eğer Osmanlı ordusunun başkumandanı o olsaydı, sizin için her şey farklı geliyordu. Kırkkilise'de 20 bini yedek olan 30 bin kişiye komuta ediyordu. Oysa onun karşısında, benim emrimde 80 bini düzenli Bulgar ordusuna ait olmak üzere 90 bin kişilik bir kuvvet vardı. Kırkkilise'de kendisinden üç defa daha kuvvetli bir güç karşısında bulunuyordu. Buna rağmen, hayran olunacak bir cesaret ve fedakârlıkla saldırıyı o başlattı ve bana büyük kayıplar verdirtti.

³⁸⁴ Hall, **a.g.e.**, s. 49.

³⁸⁵ Lauzanne, **a.g.e.**, s. 127.

³⁸⁶ Dimitriev, kısa boyu ve muharebeye bizzat katılması nedeniyle "Küçük Napolyon" ismiyle anılmıştır. II. Balkan Harbi'nde Bulgar Ordusu'nun başkomutanlığını yapmış. 1914'te St. Petesburg Büyükelçiliği görevi esnasında bu vazifesinden istifa ederek, Rus ordusuna katılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Rus 3. ve 12 Kolordularının komutanlığını yapmıştır. 1918 yılında Bolşevikler tarafından kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Hall, **a.g.e.**, s. 40.

Bu saldırıyı bir ikincisi izleyemedi, zira şafaktan önce ordusunun büyük kısmı dağılmıştı. Bu dahi herhangi bir komutanı ümitsizliğe düşürmeye yeterliydi; ama Mahmud Muhtar Paşa, hiçbir umutsuzluğa kapılmadan, dağılmakta olan ordusunu toplamak için elindeki bütün imkânları kullandı ve sonuçta bunu başardı. Ancak, böylesine bir disiplinsizlik gösteren birliklerle hemen yeniden bir saldırıya geçmenin büyük bir ihtiyatsızlık olacağını düşünerek saldırıdan vazgeçti ve savunma için mükemmel bir şekilde hazırlanmış olduğu Kırkkilise'deki harekât merkezine çekildi.

Ancak orada da kendisini maalesef ikinci bir sürpriz bekliyordu: Müstahkem mevkilere yerleştirdiği ordusu yeniden kaçmaya başlayarak Kırkkilise'yi tamamen savunmasız bıraktı.

Başka bir ordu komutanı tamamen ümitsizliğe düşürecek bu ikinci disiplinsizliğe rağmen, Mahmud Muhtar Paşa, ne soğukkanlılığını ne de kavrama yeteneğini kaybetti. Yanında kalan, özel hizmetindeki birkaç kişiyle birlikte Kırkkilise'den ayrıldı ve bir general için en güç göreve, kaçmakta olan ordusunu toplamaya girişti.

Türk ordusunun bu yeni ricatını beklemediğim için, şehre ancak ertesi gün girdim. Orada, olanı biteni öğrendikten sonra, Başkomutandan derhal İstanbul üzerine yürümek için izin istedim. Üç kere ısrarla tekrarlamama rağmen, bu izin ancak Kırkkilise'ye girişimin üçüncü günü verildi.

O sırada artık çok geç olmuştu. Ben boş yere Genelkurmayla müzakere ederken, Mahmud Muhtar Paşa, yeniden bir ordu toplamayı ve bu orduyu tekrar karşılaştığımız Bamar Hisar'a götürmeyi başarıyordu. Yeni bir ruh vermeye muvaffak olduğu birlikleri bizi devamlı saldırılarla hırpalıyorlardı.

Göğüs göğse çarpışmalar devam eder ve ben ne yapacağımı bilemez bir halde bulunurken, sol kanadımın komutanından gelen bir not, benim için acı bir sürpriz oldu. Bu komutan, notunda, durumunun çok kritik olduğunu bildiriyor ve ya geri çekilmek ya teslim olmak ya da umutsuz çabalarının başarıya ulaşamayacağından emin bir biçimde savaşa devam etmek şıklarıyla karşı karşıya bulunduğunu belirtiyordu.

Notunu aldığımda at üstündeydim. Hemen oracıkta şu cevabı verdim: Geri çekilmekten veya teslim olmaktan söz ettiğinize göre, hâlâ hayattasınız demektir. Sağ olan bir ordu komutanının ise savaşmaktan başka bir görevi yoktur.

Mahmud Muhtar Paşa'nın ordusunun sağ kanadı, komutanının taktik ve yönetimi sayesinde benim ordumun bir kısmını çok tehlikeli bir duruma düşürmüştü.

Burada da (Çatalca Muharebesi) korkulu düşmanım Mahmud Muhtar Paşa, karşıma çıktı. Ordunuzun başında onun kadar yetenekli, cesur ve

süratli karar alabilen başka bir general görmediğim için kendisinden korkum da artıyordu.

Bir an geldi ki, durumum çok kritikleşti: Bir yandan ordumu kırıp geçiren kolera, öte yandan hiç yem bulunamadığı için topçu beygirlerini karargâhtan fersahlarca uzağa göndermek zorunda oluşum beni güç bir duruma düşürüyordu.

Bunun üzerine, aceleyle genel saldırı kararı almak zorunda kaldım. Ancak, başarıya ulaşamayan bu saldırı sırasında, ordumuzun moralinin düzeldiğini ve topçu birliklerimizin tahminimden daha fazla olduğunu gözlemladım. Bu durumda, artık ordunuzun karşı saldırıya geçmesini bekliyordum. Böyle bir saldırı, beni bütün topraklarımı size terk ederek Balkanlar hattına çekilmeye zorlayacaktı ve bana ulaşan haberlere göre Mahmud Muhtar Paşa, bunun planını yapmaya başlamıştı bile. Tehlikeli bir savunma harekâtını göze almam gereken bu endişe dolu dakikalarda Mahmud Muhtar Paşa'nın yaralandığını ve eve götürüldüğünü haber aldım. Bu haber beni çok rahatlatmıştı; zira daha önce de dediğim gibi, ordunuzda Mahmud Muhtar Paşa'nın sığasına, taktisyen görüşüne ve süratle karar verme yeteneğine sahip başka bir general göremiyordum...³⁸⁷

2.8. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN ASKERLİK MESLEĞİNDEN EMEKLİ OLMASI

Mahmud Muhtar Paşa, Balkan Harbi'nden sonra Berlin Sefirliği ile görevlendirilmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Berlin Sefirliği görevini yürüttüğü sırada, 6 Ocak 1914'te çıkarılan bir irâde-i seniyye ile Berlin Sefirliği'nden alınarak Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne atanmıştır. Ancak Mahmud Muhtar Paşa, bu görevi kabul etmeyerek, emekliliğini istemiştir. Harbiye Nezareti, Mahmud Muhtar Paşa'nın bu görevi kabul etmeyerek emekliliğini istemesi üzerine, 12 Ocak 1914'te Mahmud Muhtar Paşa'yı emekliye sevk etmiştir³⁸⁸. Böylece Mahmud Muhtar Paşa, 1885'te Mekteb-i Harbiye ile başladığı askerlik mesleğinden, yirmi dokuz yıl sonra, Erkan-ı Harbiye Miralması olarak ayrılmıştır³⁸⁹.

³⁸⁷ "Kızının Kalemıyla Mahmut Muhtar Paşa'nın Yaşamı (1866-1935)", **Tarih ve Toplum Dergisi**, S. 25, Ocak 1986, s. 22-23.

³⁸⁸ **BOA**, Fon Kodu: İ.HB., Dosya No: 149, Gömlek No: 1332/S-070. Ayrıca bkz. **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242.

³⁸⁹ Mahmud Muhtar Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'ni kabul etmeyerek emekliye ayrılmış olması üzerine, 15 Ocak 1914'te düzenlenen bir irâde ile Berlin Sefirliği görevinde devam etmesine karar verilmiştir. **BOA**, Fon Kodu: İ.HR., Dosya No: 433, Gömlek No: 1332/S-07.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN SİYÂSÎ FAALİYETLERİ

3.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN MAHMUD MUHTAR PAŞA İLE İRTİBATI

1900 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti, hem Mahmud Muhtar Paşa'yı hem de Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı yanlarına çekebilmek için Mahmud Muhtar Paşa ile irtibata geçmişlerdir. Mahmud Muhtar Paşa'nın genç olması sebebiyle babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya nazaran hürriyet zevkini, istibdadın tatsızlığını ve yıkıcılığını daha iyi idrak ve hissedeceği düşünülüyordu¹. Mahmud Muhtar Paşa ile görüşmek ve düzenlenen arizaları sunmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti Yedinci Şubesi'nce Ali Fahri Bey görevlendirilmiştir². Ali Fahri, Mahmud Muhtar Paşa'yı ilk gördüğünde oluşan kanaatini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Bütün mevcudiyetinden bir azamet, bir hamiyet, vatanperverlik yayılıyordu. Bu azametli simayı bir anda sevdim... Artık hissiyatımın elinde idim; ve yalnız bir anda bu büyük simayı o kadar sevdim ki: hemen boynuna sarılarak öpmek ve ona takdisler, ta'zimlerle tapmak istedim...”*³

Mısır'da İsmailiye Sarayı'nda yapılan bu görüşmede Ali Fahri Bey, Mahmud Muhtar Paşa ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa adına olmak üzere iki mektup sunmuştur. Mahmud Muhtar Paşa adına yazılan mektup şu şekildedir:

“Gazi Muhtar Paşa Hazretleri'nin Necl-i Necibleri Mirliva Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri'ne

Necabetpenah,

¹ Ali Fahri, **Kandil ve Muhtar Paşa**, İdarehane-i İctihad Matbaası (Kütüphane-i İctihad), Kahire, 1324, s. 6.

² Bu görüşme için Ali Fahri Bey adına İttihat ve Terakki Cemiyeti Mısır şubesinde referans mektubu niteliğinde bir itimatname hazırlanmıştır. Hazırlanan itimatnamenin tarihi 29 Ocak 1900'dür. Buna göre; bu görüşme de aynı tarihte veya yakın bir tarihte yapılmıştır. **Aynı eser**, s. 11

³ **Aynı yer.**

Vatanın, milletin halini zât-ı necibânenize teşrih etmek şüphesiz ki zâiddir. Kezâlik vatan içinde numune-i hamiyet olarak gösterilen peder-i mübecceliniz, farz-ı muhâl olarak bu gün iddia-yı nübüvvet'e bile kıyâmı halinde bütün ümmetin hususiyle pek bîkes olan zavallı Türklerin bu müddeaya bütün samimiyet-i ruhiyeleriyle iman edeceklerini zât-ı saminiz bizden iyi his ve takdir buyurmuşsunuzdur.

Bu bedihiye göre, peder-i muhtereminiz Gazi Hazretlerinin bu zaman-ı müsibette bunca tecâvüzât-ı tahammülfersaya karşı şimdiye kadar adi bir seyirci halinde bulunmasını, bütün millet, yevm-i faaliyetin henüz hülûl etmediğine atfetmişti. Bu hal-i sükûn ve bîtarafının, bi't-tabi milletin hukukunu, hürriyetini kendi kendine araması gününe kadar devam etmemesi lüzûmuna nazaran umum vatandaşlarımız, zulmîdeler(?) namına, şubemizin, lefen mütekaddim-i istirahatname ile müşârüniley hazretlerine müracaat-ı nâcizânesi münasebetsiz telakki buyurulmamak lazım gelir.

Muhakkaktır ki peder-i mübeccelinizin matmah-ı nazarı, zat-ı necibânenize şanlı bir nam terk etmek ve saadet-i müstakbelinizi şimdiden temin eylemektir. İstirhamnamemizi dikkatle mütalaa ve ta'mik buyurmanızı istirahat zâiddir. Halde ve istikbalde namus ve haysiyetinize müteallik bu mesalede adl ü hakkaniyetten ayrılmayacağınızı ve bu suretle bu zavallı milletin yüzünüzden yüzünün güleceğini, hayat-ı taze hâsıl edeceğini ümit ederiz.

Mukaddem arızanın hâlisiyet-i vicdaniyesine tamamen itimat buyurabilirsiniz. Ümmetin menafiinden başka bir emeli kalmamış olan bir takım acizeyi cevab-ı şifâhinizle olsun tebşir ve tesrir-i inayetini rica ederiz dirig buyurmayınız. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l- emrindir."⁴

Metinden de anlaşılacağı üzere Mahmud Muhtar Paşa, İttihat ve Terakkiciler tarafından Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya ulaşabilmek için bir aracı olarak görülmektedir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa adına yazılan mektubun giriş kısmında ise şu ifadeler yer verilmiştir:

"Kimsesiz kalan, hali en acıklı öksüzlerden ziyade âsâr-ı merhamete, bir tebessüm-i nevâzâneye muhtaç olan zavallı millet, bu gün bütün saadetini sizden umarak, bütün gönlüyle size rabt-ı kalb etmiş, inzâr-ı ümidcûyâne ve mazlûmânesini size dikmiş, size perestîş ediyor. Ve bütün cihân-ı medeniyet sizi milletin en büyüğü bilerek bu itimâdı muhikk görüyor. Bir millette, birkaç asırda ancak bir adama nasip olabilen bu muvaffakiyeti siz namus ve hamiyetinizin âsâr-ı mâdiyesi göstermekle, aziz vatanımız uğrunda

⁴ Aynı eser, s. 12-13.

*hayatınıza bile birçok defalar ehemmiyet vermemekle kazandınız. Binaenaleyh siz buna müstahaksınız...”*⁵

Mektubun devamında Gazi Ahmed Muhtar Paşa II. Abdülhamid aleyhine harekete geçmek üzere göreve davet edilmektedir⁶.

Mektupları okuyan Mahmud Muhtar Paşa, Ali Fahri Bey'e: “*Evet hakkınız var. Fakat ne yapabilirim? Kılıcımı Padişah aleyhine kullanamam. Çünkü bana o kılıcı ve hizmetlerimin mükâfâtını Padişah vermiştir. Nankörlük edemem ki... Ben her şeyden evvel tamamen Padişahın bir bendesi, bir askeriyim. Milleti severim. Fakat emin olunuz şimdi eğer padişah emretse milleti keserim. Ağlaya ağlaya keserim fakat keserim!...*” şeklinde hitap ederek⁷; açık bir şekilde bu teklifi reddettiği gibi, Ali Fahri'nin mektuplardan Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın haberdar edilmesi isteğini de kabul etmeyerek, mektupları iade etmiştir⁸. Mahmud Muhtar Paşa'nın bu şekildeki hitabı üzerine Ali Fahri'nin, Mahmud Muhtar Paşa hakkındaki ilk kanaatleri değişmiş ve Paşa'yı bir “cellat” olarak nitelendirmeye başlamıştır⁹.

3.2. DAMAT MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA MESELESİ ve MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN BU KONUDAKİ FAALİYETİ

II. Abdülhamid'in takip ettiği dahilî ve haricî siyasete muhalif olan Damat Mahmud Celâddin Paşa¹⁰, yönetimi devamlı tenkit ettiğinden dolayı uzun süre takip edilmiştir. Damat Mahmud Celâleddin Paşa, hem buna hem de memleketin içinde bulunduğu kötü duruma dayanamayacağı gerekçesiyle ve mücadelesine Avrupa'da devam etme düşüncesiyle ülkeyi terk etmeye

⁵ Aynı eser, 13-14.

⁶ Mektubun tam metni için bkz. Aynı eser, s. 13-18.

⁷ Aynı eser, s. 21.

⁸ Aynı eser, s. 22-23.

⁹ Aynı eser, s. 22.

¹⁰ Damat Mahmud Celâleddin Paşa (1853-1903), Kaptanıderyalık ile seraskerlik görevlerinde bulunan Gürcü Halil Rifat Paşa'nın oğludur. Sultan Abdülmecid'in kızlarından Seniha Sultan ile evlenmiş olması dolayısıyla II. Abdülhamid'in eniştesidir. Daha çok Prens Sabahaddin'in babası olarak tanınır. 24 yaşında önce Şûra-yı Devlet üyeliğine, sonra vezir payesiyle Sadık Paşa kabinesinde Adliye Nazırlığı'na getirilmiştir. Yetersiz görülerek bu görevden azledildikten sonra yeniden Şûra-yı Devlet azalığına dönmüştür. Abdullah Kılıç, “Mahmud Celâddin Paşa (Damat)”, **Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s. 64.

karar vermiştir¹¹. 14 Aralık 1899'da Georgie vapuruyla yanında oğulları Prens Sabahaddin ve Lütfullah bulunduğu halde ülkeyi terk etmiştir¹².

İstanbul'dan ayrılan Damat Mahmud Celâleddin Paşa ve oğulları, önce Avrupa'ya bir süre sonra da Mısır'a gitmişlerdir¹³. Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 16 Ocak 1900 tarihi ile II. Abdülhamid'e gönderdiği raporunda Damat Mahmud Paşa'nın Hıdiv tarafından himaye edildiğini ve Hıdiv'e Mahmud Paşa'yı Mısır'dan çıkarması yönünde baskı yaptığını belirtmektedir.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Hıdivi kazanmak şeklinin daha uygun ve yararlı olacağı kanaatine varmış olacak ki¹⁴; İstanbul'da bulunan oğlu Mahmud Muhtar Paşa'ya 23 Ocak 1901 (2 Şevval 1318)'de gönderdiği mektupta, Hıdivin bazı isteklerinin yerine getirilmesi durumunda, padişahın her arzusunu yapmaya hazır olacağını belirtmiştir ki bu istekler arasında Hıdivin kardeşi Mehmed Ali Paşa'ya nişân-ı hümâyûn verilmesi, Hıdivin her sene ailesiyle birlikte Mısır dışına çıkarak "tebdil-i hava" etmesine müsaade edilmesi yer alıyordu. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, oğlu Mahmud Muhtar Paşa'dan doğruca Saray-ı Hümâyûn'a giderek Hıdivin küçük isteklerinin kabul edilmesi durumunda Damat Mahmud Celâleddin Paşa meselesinin halledeceğini temenni ettiğini bildirmesini istemiştir. Hıdivin isteklerinin kabul edilerek, kendisinin bu işle vazifelendirilmesi durumunda, Hıdivi padişaha "bende" etmeye çalışacağını belirten Ahmed Muhtar Paşa, böylece Damat Mahmud Paşa'nın da dâhil olduğu "münasebetsiz herifleri buradan def" edebilecekleri kanaatindedir¹⁵.

Mahmud Muhtar Paşa'nın, babasının isteklerini, Sultan II. Abdülhamid'e ulaştırdığı ve bu isteklerin yerine getirildiği, Gazi Ahmed

¹¹ Nezahet Nurettin Ege, **Prens Sabahaddin Hayatı ve ilmî Müdafaaları**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977, s. 22. Ayrıca bkz. Abdullah Uçman, "Sabahaddin", **Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s. 473-475.

¹² Ege, **a.g.e.**, s. 24.

¹³ Celâl Bayar, **Ben De Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş**, C. III, İstanbul, 1966, s. 736.

¹⁴ Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 230-231.

¹⁵ **BOA**, Fon Kodu: Y.EE., Dosya No: 87, Gömlek No: 7.

Muhtar Paşa'nın 1 Nisan 1901 tarihinde İstanbul'a çektiği telgrafta "Hıdivin, padişahın büyük iltifatından dolayı memnun olduğunu ve Mahmud Paşa ile oğullarının İstanbul'a döndürülmesi için çalışmaya başladığını bildirmesinden anlaşılmaktadır¹⁶. Ayrıca Mahmud Muhtar Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan aldığı bir diğer mektup hakkında da Sultan II. Abdülhamid'e 17 Ekim 1900 (4 Teşrîn-i Evvel 1316) tarihli bir ariza sunmuştur. Gönderilen arizada Mahmud Muhtar Paşa, babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın şu bilgileri verdiğini belirtmiştir:

*"Fırarî Damad Mahmud Paşa'nın afv-ı padişahiye iltica eylemesi için çalışmaktayım ve kendisiyle söz ediyorum. Fakat yavaş yavaş pek acele câiz değildir. Veliyy-i ni'met efendiniz emin olsunlar inşallah mes'ele arzu-i şâhâneleri vechile hitâm bulur emin ve müsterih olsunlar ... her türlü tedâbiri tevessül eyleyerek çalışıyorum..."*¹⁷

Ancak Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın çalışmaları bir netice vermemiş ve Damat Mahmud Celâleddin ve oğulları uzun süre Mısır'da kalmışlardır¹⁸.

3.3. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN AYDIN VALİLİĞİ DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

3.3.1. Aydın Valiliği'ne Atanması

Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'nın "Birinci Ferik" olan rütbesi, 7 Ağustos 1909 tarihli "Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Layiha-i Kanuniyesi" ile miralaylığa indirilmiş ve kendisinin de bir çeşit tarziye olarak, askerlikte bırakılmayıp Aydın Vilâyeti Valiliği'ne tayin edilmesine karar verilmiştir¹⁹. Aydın vilâyetinin "vüs'at ve ehemmiyeti" ve hali hazırda vali bulunan Kazım Paşa'nın görevini tam anlamıyla yapamadığı gerekçesiyle

¹⁶ Bayar III, s. 739.

¹⁷ BOA, Fon Kodu: Y.EE., Dosya No: 15, Gömlek No: 26.

¹⁸ Uçarol, a.g.e., s. 228.

¹⁹ Lütü Simavi, **Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin sarayında Gördüklerim**, (Hzl.: Sami Kara-Nurer Uğurlu), 2. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 128.

“faaliyet ve iktidarı malum ve müsellemler” olan Birinci Ordu Kumandanı Mahmud Muhtar Bey, 24 Ağustos 1909 tarihli padişah irâdesi ile Aydın Vilâyeti Valiliği'ne atanmıştır²⁰.

Aydın valiliğine atanan Mahmud Muhtar Bey, 6 Eylül 1909'da vilayet merkezi olan İzmir'e gitmiş²¹, 12 Eylül 1909'da bu göreve atanmasıyla ilgili “emr-i âli” düzenlenen bir törenle okunarak yeni görevine başlamıştır. Bu tören esnasında bir konuşma yapan Mahmud Muhtar Bey, daha önce hiçbir mülkî görevde bulunmadığını, “Aydın gibi devletin en nâzik ve ezher cihet en mühim bir vilâyetinde” vali bulunmasının kendisine duyulan teveccüh ve itimadın bir neticesi olarak daha önceki görevlerinde göstermiş olduğu gayret ve fedakarlığın etkili olabileceğini belirtmiştir²².

II. Meşrutiyet'in ilanından Eylül 1909'a kadar geçen süre içerisinde Aydın Vilayeti'nde altı vali değişmiştir. Bunun arkasındaki sebep Ege'de eşkıyalık olaylarının oldukça fazla yaşanmasıdır. Mahmud Muhtar Bey'in vali olarak atanmasında bu durumun etkili olduğu söylenebilir. Çünkü Mahmud Muhtar Bey, askerî başarılarıyla kendisini kanıtladığı gibi sert mizacıyla da tanınıyordu. Mahmud Muhtar Bey'in Aydın valiliğine atanması devletin üst yönetimi tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Ayan Reisi Said Paşa, 27 Ekim 1909'da ziyaret ettiği vilayette “Aydın vilâyeti gibi cesim ve mühim bir vilâyetin Muhtar Bey gibi vatanın en güzide, şecii ve muktedir ve asker bir valiye mâlikinden dolayı” memnuniyetini ifade etmiştir²³.

İsmail Fazıl Paşa'nın Suriye Valiliği'ne atanmasıyla boşalan Üçüncü Ordu-yı Hümâyûn'a mensup Redif Onikinci İzmir Fırkası Kumandanlığı, ilave

²⁰ BOA, Fon Kodu: İ.DH., Dosya No: 1477, Gömlek: 1327/Ş-24. Ayrıca bkz. **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242. Mahmud Muhtar Bey'in 24 Ağustos 1909'da bu göreve atanmasıyla birlikte, Mahmud Muhtar Bey'den önceki vali Müşir Kazım Paşa, aynı tarihte vilayetten ayrılmıştır. Kazım Paşa'nın vilayetten ayrılması hakkındaki Dahiliye ve Harbiye Nezareti arasındaki yazışmalar için bkz. BOA, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 18/-1, Gömlek No: 25. 9 Eylül 1909'da Dahiliye Nezareti'nden Aydın vilayetine gönderilen yazıda Aydın valisinin aylık on beş bin kuruş maaş ve üç bin kuruş tahsîsât aldığı ifade edilmektedir. BOA, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 8-1, Gömlek No: 23.

²¹ Ahenk, 7 Eylül 1909.

²² Ahenk, 13 Eylül 1909.

²³ Ahenk, 28 Teşrîn-i Evvel 1909.

bir memuriyet olarak 15 Eylül 1909'da çıkarılan bir irâde ile Mahmud Muhtar Bey'e bağlanmıştır²⁴. Böylece Mahmud Muhtar Bey, askerlik vazifesini de devam ettirme fırsatı bulmuştur.

3.3.2. 1909 Yılında Aydın Vilayeti'nin Genel Durumu

Mahmud Muhtar Paşa'nın Aydın valiliğine atandığı sırada vilayet, İzmir, Aydın, Menteşe, Saruhan ve Denizli sancaklarını kapsıyordu. Hicrî 1326 (1908) tarihli vilayet salnamesine göre vilayetin toplam nüfusu 1.725.974'tür²⁵.

Vilayet merkezi olan İzmir, 627.850 kişilik nüfusu ile sancaklar içerisinde en fazla nüfusu barındırıyordu. İzmir şehri, hem ticarî potansiyeli hem de gelişmişlik düzeyi bakımından İstanbul'dan sonra Osmanlı Devleti'nin en mühim şehridir²⁶. Şehir içerisinde leylî ve nehârî 1 idâdi mektebi, 1 sanayi mektebi, 4 askerî ve 31 jandarma karakolhânesi, 53 cami, 51 mescit, 15 medrese, 8 kütüphâne, 15 tekke, 51 çeşme ve sebil, 35 kilise, 17 havra, 87 mektep, 10 hastahâne, 39 matbaa, 39 hamam, 3 değirmen, 38 otel, 71 gazino, 55 lokanta, 7 tiyatro, 168 han, 713 kahvehâne, 427 fırın, 31 fabrika, 3 şimendifer istasyonu, 15 yağhâne, 9 şaraphâne, 26925 emâkin-i mahsûsâ (ev), 20252 dükkan ve mağaza bulunuyordu²⁷.

Bu yıllarda vilayetin en önemli tarım ürünleri, üzüm, incir, pamuk, arpa ve palamuttur²⁸. Bu ürünlerle birlikte buğday, darı, susam, sumak ve afyon İzmir'de en önemli ticaret metalarındandır²⁹. Ticarî hayatın oldukça canlı

²⁴ BOA, Fon Kodu: İ.AS., Dosya No: 90, Gömlek No: 1327/6-62. Ayrıca bkz. **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242. Mahmud Muhtar Beyin bu göreve atanması hakkındaki haber için bkz. **Ahenk**, 19 Eylül 1909.

²⁵ Nüfusun sancaklara göre dağılımı şu şekildedir: İzmir: 627.850, Aydın: 250.984, Denizli: 251.122, Saruhan: 403.422, Menteşe: 192.596. **Salnâme-i Vilâyet-i Aydın**, Hicrî 1326 (1908), s. 760-762. Ayrıca bkz. Ramazan Boyacıoğlu, **Salnamelere Göre I. Meşrutiyet'ten I. Cihan Harbine Kadar Aydın Vilâyeti**, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987, s. 81.

²⁶ **Aynı Salnâme**, s. 226.

²⁷ **Aynı Salnâme**, s. 234.

²⁸ **Aynı Salnâme**, s. 177.

²⁹ Halid Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, C. V, Cumhuriyet Gazetesi Matbaası, İstanbul, 1936, s. 15.

olduğu İzmir’de hicrî 1320 (1902/1903) senesinde toplam 639.164.148 kuruşluk ihrâcât yapılırken, 476.468.826 kuruşluk ithâlât yapılmıştır³⁰.

Bu dönemde vilayetin en büyük problemi eşkıyalıktır. Eşkıyalığın önünü almak isteyen hükümet, Temmuz 1908’den Eylül 1909’a kadar geçen süre içerisinde vilayete altı vali ataması yapmıştır. Bu dönemde gerçekleştirmiş olduğu eylemler ile adından en çok söz edilen eşkıya Çakırcalı Mehmed Efe’dir.

3.3.3. Mahmud Muhtar Paşa’nın Aydın Vilayeti’ndeki Faaliyetleri

3.3.3.1. İmar Faaliyetleri

Ahenk Gazetesi’nin 25 Teşrîn-i Sâni 1325 tarihli nüshasında verilen haberde vilâyetin durumu şu şekilde tasvir edilmiştir:

“...yol yok olanlar harap, yeniler yapılamaz, köprüler yıkık imar edilemez, nehir yatakları bakımsızlıktan dolayı taşıyor, araziler su altında kalıyor, bataklıklar oluşuyor... ormanlar cayır cayır yakıldı, erozyon ile nehir yatakları doluyor... hükümet konakları bakımsız, şimendifersiz, şosesiz, telgrafsız, dağlar arasında sıkışmış kazalarımız var... bu halet-i perişaniden kurtulmak için milyonlarca liralara, milyonlarca himmetler, milyonlarca teşebbüsler lâzım.. lâzım gelen ıslahat için çok pek çok mesârife muhtacız... ona mukabil paramız yoktur...”³¹

Mahmud Muhtar Bey, vilayet merkezi İzmir’e geldikten 2 gün sonra, vilayete bağlı kasabaları ziyaret ederek, buradaki eksikliklerle yakından ilgilenmiştir. İlk ziyaretini Söke’ye yapan Mahmud Muhtar Bey’in yolların ıslahı ve su meselesinin çözüme kavuşturulması yönünde belediyeye emirler verdiğini görmekteyiz³².

“Memâlik-i Osmaniye’nin en büyük ve mühim şehirlerinden biri olduğu halde İzmir’in asâr-ı umrandan (bayındırlık eserleri) mahrum kalmış olması”³³ Mahmud Muhtar Bey’in dikkatini çekmiştir. Bu doğrultuda olmak üzere İzmir’e

³⁰ **Salnâme-i Vilâyet-i Aydın**, Hicrî 1326 (1908), s. 231.

³¹ **Ahenk**, 25 Teşrîn-i Sâni 1909.

³² **Ahenk**, 11 Eylül 1909.

³³ **BOA**, Fon Kodu: DH.İD., Dosya No: 38/-1, Gömlek No: 28.

geldiği ilk hafta İzmir'in geniş caddelerden, büyük meydanlardan, millet bahçelerinden mahrum olması dolayısıyla, riyâseti altında, şehirde ihtiyacı hissedilen bayındırlık ve imar faaliyetlerin tespiti ve inşası yönünde çalışacak bir komisyon kurmuştur³⁴.

3.3.3.1.1. İzmir'de Bulvarlar Açılması Meselesi

19. yüzyılın ortalarından itibaren artan ticaret hacmi, bir süre sonra İzmir'in fiziksel yapısını zorlar bir kapasiteye ulaştırmıştır. İzmir ve hinterlandı için iktisadî sürecin en önemli sorunu olan nakliye sorunu, demiryolu hatları ve limanda gerçekleşen rıhtım inşaatı ile büyük ölçüde çözümlenmiştir. Üretim alanlarından toplanan ürünler trenler ile Punta'daki ve Basmahane'deki son duraklara ulaştırılıyor, buradan ya geçici olarak depolara naklediliyor ya da doğrudan gemilere yüklenmek üzere rıhtıma sevk ediliyordu. Aydın demiryolu üzerinden gelerek Punta'da toplanan ürünler için bu aşamada da herhangi bir sorun yoktu; ürünler, Kordon tramvay hattı üzerinde, gece yarısı sonrasında işletilen vagonlar ile rıhtımdaki gemilere kolaylıkla nakledilebiliyordu. Ancak aynı şeyi Basmahane'de toplanan ürünler için söylemek mümkün değildir. Liman ile Basmahane arasındaki alanın yoğun bir iş merkezi olması ve sokakların en genişinin sekiz-on metreyi geçmemesi nakliyatı son derece güçleştiriyordu. Bu bölgedeki nakliyatı her ne kadar deveci ve arabacılar karşılamaya çalışsa da hem maliyeti artırması hem de sınırlı kalması, şehir ileri gelenlerini yeni arayışlara sürüklemekteydi³⁵.

İzmir şehrinin ulaşım sistemini geniş ölçüde etkileyecek bir planın uygulanması, Midhat Paşa'nın üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir. Bu nedenle Kasaba Demiryolu istasyonundan (bugünkü Basmahane) Kışla-yı Hümâyûn'a (Sarıkışla) kadar bir cadde açılması ve bu yolun Göztepe'ye hatta Urla'ya kadar uzatılması, kışla ile Göztepe arasında açılacak yol üzerinde bir tramvay işletilmesi bu planın bir parçasını

³⁴ **Ahenk**, 13 Eylül 1909.

³⁵ Erkan Serçe, "Belediye Reisi Uşakizade Muammer Bey İle Vali Mahmud Muhtar Paşa Çatışması İzmir'de İktidar Mücadelesi", **Toplumsal Tarih**, C. XIII, S. 77, Mayıs 2000, s. 27.

oluşturuyordu. Öte yandan Kasaba İstasyonu ile Aydın Demiryolu İstasyonu (bugünkü Alsancak Garı) arasında açılması tasarlanan bir yol da şehrin mahalleleri arasında ulaşımın kolaylaşmasına İzmir'in sosyal, ekonomik ve kültürel bütünlüğünün sağlanmasına katkıda bulunacaktı, ancak bu projenin gerçekleştirme imkanı olmamıştır³⁶. İkinci proje ise Eşref Paşa'nın belediye reisliğinin sonlarında gündeme gelmiş, Basmahane'den Gümrük'e kadar açılacak bulvar için istimlak yapılması kararlaştırılmış, bu amaçla 150.000 liraya ihtiyaç duyulduğu hesaplanarak bir komisyon oluşturulmuşsa da bu girişim de sonuçsuz kalmıştır³⁷.

“Memâlik-i Osmaniye'nin en büyük ve mühim şehirlerinden biri olduğu halde İzmir'in asâr-ı umrandan (bayındırlık eserleri) mahrum kalmış olması”, Mahmud Muhtar Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Bu doğrultuda şehirde üç adet bulvar açılması gündeme alınarak, kendisinin selefi olan Ferid Paşa döneminde Rıhtım Mühendisi Mösyö Polikarp Vitali'nin hazırladığı proje, plan ve şartnameler “mükemmel ve ihtiyaca kafi bir halde” görülerek, valilik tarafından kabul edilmiştir. Bu projeye göre; birinci bulvar, Kasaba Demiryolu İstasyonu'nun bulunduğu Basmahane'den Borsa'ya kadar, diğeri Basmahane'den Bellaviste'ye kadar, üçüncüsü, Basmahane'den Hükümet Dâiresi'ne kadar uzanacaktı.

Kabul edilen bu proje, önce Meclis-i İdâre-i Vilâyet'e ve buradan da onayı alınmak üzere 24 Kasım 1909 (11 Teşrîn-i Sâni 1325)'da Dâire-i Belediye'ye gönderilmiştir. Daha sonra, meselenin önemine binaen, planlar ve şartlar Meclis-i Umûmî-i Vilâyet'te görüşülmek üzere belediyeden istenilmiş ancak belediye kendilerine evrak gelmediğini beyan etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, bu durumu “belediye heyetinin vakit geçirerek, meseleyi Meclis-i Umûmî dağılıncaya kadar sürüklemek istediği” şeklinde değerlendirmiştir. Bu durum vali ile belediye arasında bir sürtüşmenin

³⁶ Zeki Arıkan “Midhat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880-Mayıs 1881)”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar (Edirne 8-10 Mayıs 1984)**, TTK Yay., Ankara, 1986, s. 144.

³⁷ Ekan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyete İzmir'de Belediye**, 1. Baskı, Eylül Yay., İzmir, 1998, s. 105.

olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Evrak ve şartnâme müsveddesi, 18 Aralık 1909 (5 Kanun-i Evvel 1325) tarihinde Meclis-i Umûmî-i Vilâyet'e tevdi olunarak, buranın da onayı alınmıştır. Bunun arkasından "bulvarların güzergahlarıyla etrafındaki ebniye ve arazilerin mikdar ve ebadı ve takribi fiyatı kâmilen hesap olunmuş ve bu bâbda iktiza eden harita ve şartnâmeden mikdar-ı kafisi İzmir'deki bilumum matbuata, İzmir ve Dersaadet'te muhtelif bankalarla şirketlere" gönderilmiştir³⁸.

Uşakizade Muammer Bey başkanlığındaki belediye heyeti, Mösyö Vitalis tarafından yapılan bu projeye başından itibaren birbiriyle bağlantılı iki nedenden dolayı karşı çıkmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, belediye daha Eşref Paşa döneminden beri Basmahane'den Rıhtım'a uzanacak tek bir bulvar üzerinde çalışıyordu. Bu bulvarı açma konusunda girişimde bulunamamasının nedeni de açıktı. Eşref Bey döneminde bulvarın açılması için, sadece istimlakın yapılmasına 150.000 lira ayrılması gerekiyordu. Bu meblağın istimlakten sonra yapılacak masraflarla çok daha artacağı açıktı³⁹. İzmir Belediyesinin bütçesi de bu meblağı kaldıracak durumda değildi, çünkü, 1889 (1315) yılı bütçesi 2.611.890 kuruş, 1905 (1321) yılı bütçesi 3.624.556 kuruş, 1906 (1322) yılı bütçesi de 3.624.656 kuruş⁴⁰, 1910 (1326) yılının ilk yarısındaki geliri ise 1.641.149 kuruş 29 santim idi.⁴¹ 100 kuruşun 1 liraya tekabül ettiğini düşünürsek, 1906 yılı bütçesi 36,246 liraya tekabül etmektedir. Bu Eşref Bey döneminde hazırlanan projenin bedeli olan 150.000 liranın 1/5'i kadar yapıyordu. Bu durumda projenin gerçekleştirilmesi için belediyenin bütün gelirini, başka hiçbir şekilde kullanmadan sürekli bir şekilde 5 yıl boyunca, buraya harcaması gerektiğini gösteriyordu. Doğal olarak belediye sahip olduğu malî potansiyel ile tek bir bulvar bile açma konusunda girişimde bulunamazken üç bulvarı açmak gibi ağır bir yükün altına girmek istemiyordu. Açılacak üç bulvarın toplam maliyeti 1.500.000 İngiliz Sterlini idi

³⁸ BOA, Fon Kodu: DH-İD., Dosya No: 38/-1, Gömlek No: 28.

³⁹ Serçe, **a.g.m.**, s. 27.

⁴⁰ BOA, Fon Kodu: Y.EE.-Ek., Dosya No: 86/-24, Gömlek No: 2304.

⁴¹ **Ahenk**, 27 Eylül 1910.

ki, belediyenin bunu kaldıracak gücü yoktu⁴². 13 Ağustos 1910 tarihli Ahenk Gazetesi'nin haberine göre ise bu meblağ 35-36 milyon Franktı ve bu projeyi gerçekleştirebilecek, güçlü sermayeye sahip bir şirketin bulunması da gerekiyordu⁴³.

Belediye, Vali Mahmud Muhtar Bey tarafından desteklenen projenin "ecnebi" kimliğine de karşı çıkmıştır. Projeyi hazırlayan Polikarpe A. Vitalis, Fransız sermayesiyle kurulmuş İzmir Rıhtım Şirketi'nde mühendis olarak çalışmaktaydı. Kamuoyundaki genel görüş, Vitalis'in arkasında, Rıhtım Şirketi'nin sahibi Eli Gifre'nin olduğu yönündeydi. Nitekim Gifre de daha proje onaylanmadan, vilayete sunduğu arzuhalde sadece Kordon'da Borsa yakınlarından başlayarak Basmahane'ye uzanacak olan bulvarı 30 milyon Frank'a açabileceklerini açıklamıştı. Belediye ise, açılmasını istediği tek bulvarı Sadık Bey'in başında bulunduğu Osmanlı tüccarlarından oluşan bir şirkete ihale etmeye çalışıyordu. Hemen belirtelim ki Sadık Bey, Belediye Reisi Muammer Bey'in babasıdır. Bu arada basın da bulvar açma ameliyesini gerçekleştirecek şirketin "Osmanlı" olması konusunda belediyeyi destekliyordu. Köylü Gazetesi, ecnebi şirkete verilecek bir ihalenin, belediyenin bütün gelir kaynaklarını kurutacağını, bundan en çok zarar göreceğ kesimin de çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu 'yukarı mahalleler' olacağını vurguluyordu⁴⁴. Mahmud Muhtar Bey'in icrası yönünde büyük çaba harcadığı bu proje gerçekleştirilememiştir.

3.3.3.1.2. İzmir Belediyesinin Üçe Bölünmesi Çalışmaları

1877 Vilayât-ı Belediye Kanunu'na göre büyük şehirlerde kırk bin kişi için bir belediye kurulması öngörülmekte, nüfusun bu sayıyı aşması durumunda, aynı oranda belediye dairesi sayısının artırılmasını hükme bağlamaktaydı. İzmir'de Bu yönde ilk girişim 1878 yılında vali olan Ahmet Hamdi Paşa tarafından başlatılarak, 1879 yılı sonlarına doğru ikinci bir

⁴² Serçe, **a.g.m.**, s. 28.

⁴³ **Ahenk**, 13 Ağustos 1910.

⁴⁴ Serçe, **a.g.m.**, s. 28.

belediye dâiresi açılmıştır⁴⁵. Ancak yapılan bu idarî bölünme, etnik bölünmeyi de beraberinde getiriyordu. Birinci Daire-i Belediye, kentlin Türk ve Yahudi nüfusunun yoğunlaştığı bölgelere hizmet vermekle yükümlüyken, İkinci Daire-i Belediye'nin faaliyet alanı ise ağırlıklı olarak Rum, Ermeni, Levanten ve yabancıların yaşadığı alanları kapsıyordu⁴⁶. İzmir Belediyesinin iki daireye bölünmesi, belediye hizmetlerinin kentsel alandaki sunumunda, Birinci Daire-i Belediye'nin aleyhinde büyük bir orantısızlık meydana getirmiştir. Bu orantısızlığın temel nedeni, daha çok Müslüman ve Yahudi yerleşim bölgeleri üzerinde faaliyet gösteren Birinci Dairenin gelir kaynaklarındaki düşüklükten kaynaklanıyordu. Belediye gelirlerinin temel kalemlerini oluşturan vergiler, büyük ölçüde, İkinci Daire-i Belediye'nin sınırları içinde kalan bölgeden tahsil ediliyordu⁴⁷. Gelir seviyesindeki bu farklılık verilen hizmetin kalitesinde de farklılık oluşturmaktaydı.

Hüseyin Rıza Paşa'nın valiliği döneminde, 1889 yılında bu uygulama sona erdirilerek Birinci Belediye Dairesi feshedilmiş ve şehrin beledî işleri, İkinci Daireye bırakılmıştır.

Meşrutiyetin ilanını izleyen günlerde, beledî hizmetlerin yaygınlaştırılması ve daha düzenli hale getirilmesi tartışmaları sırasında, İzmir'in birden fazla belediye dairesine bölünmesi konusu yeniden gündeme gelmiştir. Yaklaşık üç yüz bin kişilik bir nüfusa sahip İzmir'in ihtiyaç duyduğu sağlık, temizlik, imar vb. hizmetlerin tek bir belediye dairesi tarafından karşılanamayacağı vurgulanıyor ve hukukî zorunluluğun bulunduğu belirtilerek İzmir'in nüfusuyla orantılı belediye dairelerine bölünmesi savunuluyordu. Şubat 1909'da toplanan Vilayet Umûmî Meclisi, İzmir belediyesinin üç daireye bölünmesine ve Karşıyaka ile Buca belediyelerinin de müstakilen idare edilmesine karar vermiştir⁴⁸. Yeni belediye dairelerinin,

⁴⁵ Serçe, **a.g.e.**, s. 62.

⁴⁶ Birinci Kordon, Saman İskelesi, Balık Pazarı Hamamı, Marpuçcular, Parmakkapı, Peştemalcilerbaşı, Haliliye Caddesi, Basmahane İstasyonu ve Kemer Caddesini takip eden hat iki belediye dairesini birbirinden ayırıyordu. Serçe, **a.g.e.**, s. 64.

⁴⁷ **Aynı eser**, s. 67.

⁴⁸ Serçe, **a.g.m.**, s. 25.

belediye masraflarını artıracakı düşüncesiyle, belediye gelirlerinin çoğaltılması yoluna da gidilmesi alınan kararlar arasındaydı⁴⁹. Öncelikle belediye sınırlarının saptanması için şehir ileri gelenlerinden bir komisyon oluşturulmuştur. Diğer yandan bu uygulamaya muhalefet de belirmeye başlamıştır. Gazetelerde yayınlanan yazılarda, İzmir'in belediye dairlerine bölünmesinin kanuna uygun olsa da mantığa uygun olmadığı belirtiliyor, böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde şehrin büyük bir kısmının hizmetlerden mahrum kalacağı vurgulanıyordu. Rum basını ise, uygulamaya muhalefeti, "bir gayr-i Müslim belediye" kurulmasını engelleme çabası olarak değerlendirmekteydi⁵⁰.

Mahmud Muhtar Beyin Aydın Valiliğine atanarak İzmir'e gelmesinin hemen ardından ele aldığı başlıca konulardan biri de İzmir belediyesinin bölünmesi konusuydu. 1909 yılında, Meclis-i Umûmî-i Vilayet tarafından "şehrin bir belediye dairesi ile idaresinin kabil olmamasından" dolayı dairelere ayrılması kararı çıkmıştır⁵¹. Mahmud Muhtar Bey'e göre, "Vilayat-ı Belediye Kanunnâmesi'nin ikinci maddesi büyük şehirlerde her kırk bin nüfus için birden mutat devair-i belediye teşkilini suret-i katiyede amir bulunduğundan üç yüz elli bin nüfusu havi olan İzmir şehrinin yalnız bir belediye heyetiyle idâresi gayr-ı kabil ve kanuna mugayir olduğu, bidayet-i meşrutiyetten beri nazar-ı dikkate alınarak... Meclis-i İdâre-i Vilayetçe üç daire-i belediye teşkili karargir olmuş... teşekkül eden bir komisyon dahi devairin tadadına lüzum göstermiş olduğu halde bazılarının işine elvermediğinden hükm-i kanun akim kalmış, sokaklardaki adem-i intizam ve nezafetle beraber tahsilatta tesadüf olunan müşkilat umur-i belediyenin devaire taksimi mecburiyetimizden bulunduğundan şehrin mikdar-ı nüfusu yedi sekiz daire-i belediye teşkiline müsaid ise de şimdilik üç daire teşkili meclis-i idarece kafi görülmüştü..."⁵² Bununla birlikte Mahmud Muhtar Bey, bu girişimin "bazılarının işine elvermediği" için engellenmek istendiğini, "İslamların fakir ve Hıristiyanların

⁴⁹ **Ahenk**, 23 Şubat 1909

⁵⁰ Seçe, **a.g.m.**, s. 26.

⁵¹ **Ahenk**, 21 Mayıs 1909.

⁵² Serçe, **a.g.e.**, s. 105.

zengin olacağı cihetle taksimden İslam mahallatının mutazarrır olacağı...” düşüncesine katılmamış ve Dahiliye Nezareti’ne bu konuda belediyeden bir müracaat olursa “şediden cevab-ı red” olunmasını istemiştir.

Uşakizade Muammer Bey başkanlığındaki Belediye Heyeti ise doğrudan Dahiliye Nazırı Talat Bey’e gönderdikleri yazıda, şehrin üçe taksiminin bir çok mahzuru bulunduğunu, böyle bir durumun “vilâyât-ı Osmâniye’de câri olan teâmül-i kadîm ve muttaridi ihlal edeceği gibi şehrin münâsebât-ı ictimaiyesini bir takım muzır rekabete maruz bırakacağını” ileri sürüyordu. Böyle bir uygulamanın herhangi bir aciliyet içermediği vurgulanan yazıda konunun yeni belediye kanunu çıkarılıncaya kadar ertelenmesinin uygun olacağı belirtilmekteydi⁵³.

Vilayet ve belediyenin üzerinde anlaşılmadığı bu konu, Meclis-i İdâre-i Vilayet tarafından tekrar görüşülerek konunun çözümü Dahiliye Nezareti’ne bırakılmıştır⁵⁴. Bu proje de Mahmud Muhtar Bey’in tüm ısrar ve çabalarına rağmen gerçekleştirilememiştir.

3.3.3.1.3. Yolların İmarında Mahkumların Kullanılması

Mahmud Muhtar Beyin valiliği döneminde, eski yolların tamiri ve yeni yolların açılması için mahkumların kullanıldığını görmekteyiz. Bu uygulamada, çalışan mahkumların bir kısmı gönüllü iken bir kısmı da ücret karşılığı çalıştırılmıştır⁵⁵. Bu uygulama ile hem pasif durumda, gün boyunca hapisanede boş oturan iş gücü harekete geçiriliyor hem de mahkumların para kazanması sağlanıyordu. Aydın Valisi Mahmud Muhtar Bey, bu uygulama ile yakından ilgilenmiş, Karantina’da belediye tarafından yaptırılan yolda, çalıştırılan altmış mahkuma, kendi kesesinden bir gün yemek, ertesi gün de helva-ekmek dağıtarak⁵⁶, çalışanları motive etmeye çalışmıştır. Mahmud Muhtar Bey’in valiliğinin son günlerinde, mahkum işçilerden fayda

⁵³ Serçe, **a.g.m.**, s. 26.

⁵⁴ **Ahenk**, 17 Ağustos 1910.

⁵⁵ Emine Foat Tugay, **Three Centuries Family Chronicles of Turkey and Egypt**, Oxford University Press, London, 1963, s. 61.

⁵⁶ **Ahenk**, 28 Mayıs 1910.

görülmeyişi ve bütçe dışında fazla masrafa yol açtığı gerekçesiyle bu uygulamadan “sarf-ı nazar” edilmiştir⁵⁷.

Mahmud Muhtar Paşa'nın valiliği döneminde Aydın Vilayetinde 1909 senesi içerisinde 38 km.'lik şose tamir edilmiş, muhtelif ebatlarda beşi ahşap olmak üzere 13 yeni köprü inşa edilmiştir. 1910 senesi başından Temmuz ayına kadar geçen süre içerisinde ise 13 km.'lik şose, dört yeni köprü yapımı tamamlanmış, 30 km.'lik bir yolun ve 165 metrelik de bir köprünün yapımına devam edilmiştir. Bununla beraber 1910 yılı içerisinde yapımı planlanan 54 km.'lik bir şosenin ve biri 80 diğeri 32 metre uzunluğunda iki köprünün de ihalesi yapılmıştır⁵⁸.

3.3.3.2. Ziraî Faaliyetleri

Mahmud Muhtar Beyin Aydın vilayeti gibi geniş ve verimli arazilere sahip bir vilayette, tarımın geliştirilerek, ürün miktarının daha da artırılmasına yönelik çalışmalar yapmış olduğunu görüyoruz. Tarım arazilerinin daha iyi işlenerek hem zaman tasarrufu sağlanması hem de elde edilen ürün miktarının artırılması için modern tarım makinelerinin çiftçilerce tanınması amaçlanmıştır. Mahmud Muhtar Bey'in himmet ve himayeleri altında, seyyar bir sergi tertip edilmiştir. Bu seyyar sergi kırk parçadan oluşmaktaydı. 10 Mayıs 1910 tarihinde İzmir'den yola çıkan sergi, Aydın, Nazilli, Sarayköy, Denizli, Ödemiş, Tire ve Bayındır'a uğramıştır. Sergi heyeti içerisinde bulunan mühendisler tarafından konferanslar verilerek, makinelerin tanıtımı yapılmıştır⁵⁹.

Mahmud Muhtar Bey, bölgede üretimi oldukça fazla olan üzüm ve incir üretimi ile yakından ilgilenmiş, riyaseti altında birebir bu iki ürünle ilgili

⁵⁷ **Ahenk**, 7 Teşrin-i Sâni 1910.

⁵⁸ **BOA**, Fon Kodu: Y.EE., Dosya No: 40, Gömlek No: 202.

⁵⁹ **Ahenk**, 29 Mayıs 1910.

komisyonlar kurmuştur. Kurulan komisyonlarda üretici ve tüccarlar da yer almış, bunların problemlerine çözüm bulunmaya çalışılmıştır⁶⁰.

3.3.3.3. Eğitim Faaliyetleri

Bu dönemdeki eğitim faaliyetlerinin en önemli özelliği, ihtiyaç hissedilen eğitim kurumlarına ağırlık verilmesi şeklinde kendisini göstermektedir. Mahmud Muhtar Bey, Aydın vilayetindeki eğitim faaliyetlerine bir idareci olarak liderlik etmekle birlikte, bu faaliyetlere bağışlarda bulunarak gerçekleştirmeleri için elzem olan malî desteği de vermiştir.

Kız çocuklarının eğitilerek, sosyal ve kültürel yönlerinin gelişmesine önem verildiğini gördüğümüz bu dönemde kız çocuklarına mahsus okullar açılmıştır. Karantina'da "cins ve mezhep" farkı gözetilmeden, tüm kız çocuklarının eğitim göreceği bir ilkokulun yapımına karar verilmiş ve Mahmud Muhtar Bey bu iş için kendi servetinden yüz liralık bağışta bulunmuştur⁶¹.

Halkın çoğunun ziraatla ilgilendiği bölgede gereksinim duyulan okullardan biri de ziraat mektebidir. Yetişmiş teknik eleman ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak Seydiköy'de bir ziraat mektebinin temelleri atılmıştır.⁶²

3.3.3.4. Aydın Vilâyeti'nde Tensikât Kanunu'nun Uygulanması

Meşrutiyetin ilânından sonra İttihat ve Terakki Fırkasının karşılaştığı birçok meseleler arasında bir de memurlar meselesi vardı. Bunlar, eski devirden kalıp, su-i hali, rüşvet alması ve liyakatsizliği sebebiyle halk arasında dile düşmüş olan memurlardır. Halk, bunların biran evvel tasfiyesini istemekte ve vazifelerinde bırakılmalarına tahammül edememekte idi⁶³. Bununla birlikte hükümetin II. Meşrutiyet sonrası malî buhrandan çıkış çarelerinden biri olarak, memur sayısının azaltılmasını görmesi ve I.

⁶⁰ **Ahenk**, 30 Haziran 1910.

⁶¹ **Ahenk**, 5 Nisan 1910.

⁶² **Ahenk**, 21 Ağustos 1910.

⁶³ Hilmi Uran, **Hâtıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s. 42.

Meşrutiyet bürokrat ve memurlarını tasfiye ederek, İttihatçıların kendi zihniyet ve programlarına göre adam yerleştirme istekleri, bu kanunun çıkarılmasında etkili olmuştur⁶⁴.

30 Haziran 1909 (17 Haziran 1325) tarihli Tensikat Kanunu ile merkezde ve vilayetlerde istihdam edilmekte bulunan bilumum hâkimlerin ve memurların sicilleriyle her türlü hal ve hareketlerinin tetkik edilerek ya istihdamlarına devam edilmesi veya kadro dışı bırakılmaları hakkında bir karara varılmasını âmiridi. Ve merkezdeki nezâret memurları ile nezaretlerin vilayetlerdeki en büyük âmirleri için her nezarete üçer kişilik yeminli birer komisyonu bu tensik işine memur ettiği gibi, her vilayette de teknil vilayet memurları için birer komisyonu tensik vazifesiyle mükellef kılmıştı. Vilayet komisyonları, merkez komisyonlarının vazifelerini bitirmelerinden sonra işe başlıyorlardı⁶⁵.

Dersaadeteki tensikatın tamamlanması üzerine Aydın Vilâyeti'nde de vali Mahmud Muhtar Beyefendi'nin başkanlığında, hâkim, defterdar, mektupçu, istinaf müdde-i umûmîsi, maarif müdürü, rûsumat nazırı, posta ve telgraf baş müdürü, defter-i hakanî müdürü ve belediye reisinden meydana gelen bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonun ele aldığı ilk konu mahkeme daireleri olmuştur⁶⁶. Kadrolara, iyi halleri görülen genç ve çalışkan memurlar atanarak ihtiyar ve liyakatsiz ve su-i hali ile meşhur bir takım memurların hizmetlerine de son verilmiştir. Bunlardan bir kısmına mevcut sicillerine göre ikramiyeler verilerek ve bir kısmı da tekaüde sevk olunarak hizmetten çıkarılmıştır⁶⁷.

⁶⁴ Hüseyin Özdemir, **Osmanlı Devletinde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yay., 1. Baskı, İstanbul, Ekim 2001, s. 188-190.

⁶⁵ Uran, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁶⁶ **Ahenk**, 24 Eylül 1909.

⁶⁷ M. Kâmil Dursun, **İzmir Hatıraları**, (Hzl.: Ünal Şenel), Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 58. Kadro haricine çıkarılan taşra memurlarının ma'zuniyet maaşı ve yaşı altmış beşi bulmuş olanlara ikramiyelerinin ödenmesi hakkında bkz. **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 32/-2, Gömlek No: 8.

3.3.3.5. Eşkivalıkla Mücadelesi

Ege dağları dağ olalı belki de hiç eşkıyasız kalmamıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra eşkıyalık korkunç bir boyuta ulaşmış, devlet, eşkıyalığı önlemek ve suçluları yakalamakta acze düşmüştür⁶⁸. 20. yüzyılın hemen başlarında, imparatorluğun en gözde vilayetinin asayiş i içler acısıdır. Aydın vilayetindeki dağları eşkıya çetelerinin doldurması, vilayette hükümetin nüfuzunu yok etmiştir. Artık yöreye çeteler hakimdir. Vilayette hükümet yoktur; halkı idare eden, yönlendiren, asan, kesen, mahkeme eden, sorgulayan, soyan, mahveden, güldüren bu eşkıya çeteleri olmuştur⁶⁹. “Vilayet halkı eşkıyalık yüzünden dehşetli zararlar görmüş, çekmediği eziyetler kalmamıştır. Nice kıymetli canlar telef olmuş, halkın malı mülkü elinden gitmiş, nice analar babalar evlatsız, masum çocuklar yetim kalmıştır.”⁷⁰

Eşkivalığın önünün alınabilmesi için birçok tedbir alınmışsa da pek başarılı olunamamıştır. Aydın vilayetinde eşkıyalığın önünün alınamamasından dolayı, hükümet, bir anlamda şaşkınlık içerisinde. Çözüm olarak düşünebildikleri ve uygulayabildikleri tek şey vali ve takip komutanlarını değiştirmektir. II. Meşrutiyetin (24 Temmuz 1908) ilanından Eylül 1909'a kadar geçen 15 aylık süre içerisinde, Aydın vilayetinde altı vali değişmiştir⁷¹. Eşkivalığın gün geçtikçe şiddetini artırması, vilayetteki yönetim boşluğunun bir an önce giderilmesi zorunluluğuna işaret etmekteydi⁷². İşte Mahmud Muhtar Paşa, bu yönetim boşluğunu dolduracak ve otoriteyi sağlayabilecek bir çare olarak Aydın valiliğine atanmıştır.

⁶⁸ Sabri Yetkin, **Ege'de Eşkivalar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul, Ağustos 2003, s. 63.

⁶⁹ Aynı eser, s. 89.

⁷⁰ Ahenk, 27 Teşrin-i Evvel 1909.

⁷¹ Yetkin, **a.g.e.**, s. 127.

⁷² Serçe, **a.g.m.**, s. 29.

Aydın bölgesinin en önemli eşkıyalarından biri Çakıcı Efe olarak da bilinen Çakırcalı Mehmet Efe (1872-1911) idi⁷³. Çakırcalı Mehmet Efe, 1903 yılından affedilmişse de bir süre sonra tekrar eşkıyalık yapmaya başlamış⁷⁴ ve 16 Nisan 1906'da ikinci kez affedilmiştir⁷⁵.

Mahmud Muhtar Bey'in Aydın valiliğine atanmasından kısa bir süre sonra, Çakırcalı Mehmet Efe, eşkıyalığa, dönmüştür. Çakırcalı, 11 Eylül 1909'da Manisa Jandarma Binbaşı Rüstem Bey ve maiyetindeki on iki neferden oluşan küçük bir müfrezeyi pusuya düşürerek, Rüstem Bey ve sekiz askerini şehit etmiş, bir askeri de yaralamıştır⁷⁶. Çakırcalı çetesinin 11 Eylül 1909'da dağa çıkışı, bir daha affa uğramamak üzere son kez olmuştur. Bölge artık yıllarca tek çete yüzünden perişan olacak, devlet bütün kaynaklarını tek bir çete ile başa çıkabilmek için Ege'ye aktaracak, ancak başa çıkamayacaktır⁷⁷.

Bu olay karşısında Mahmud Muhtar Bey, Çakırcalı'ya yataklık eden akraba ve taallukatının tutuklanarak vilayet dışına çıkarılmasını, Çakırcalı'yı "hayyen ve meyyiten" yakalayanlar için bin lira, bölgenin bir diğer önemli eşkıyası Tekelioğlu'nu yakalayanlar için iki yüz lira verilmesini, eşkıyaya yataklık ve yardım eden, görevini kötüye kullanan asker ve polislerin tutuklanmasını, Çakırcalı ve Tekelioğlu'na mensup olanların Trablusgarp'a gönderilmesini, halkın eşkıyadan ziyade devlet ve hükümetten korkması için İdâre-i Örfiye ilanı ve Divan-ı Harb-i Örfi kurulmasını Dahiliye Nezâreti'ne, 12 Eylül 1909 tarihinde, gönderdiği bir yazı ile istemiştir. Dahiliye Nezâreti,

⁷³ Halil Dural, **Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler**, (Hızl.: Sabri Yetkin), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Mart 2005, s. 56.

⁷⁴ Yetkin, **a.g.e.**, s. 95.

⁷⁵ **Aynı eser**, s. 110.

⁷⁶ **BOA** Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-5, Gömlek No: 19. Ahenk Gazetesi, Mahmud Muhtar Beyin askerî yönüne dikkat çekerek; "Mahmud Muhtar Bey gibi er, asker, meşrutiyetperver bir vali zamanında Çakırcalı ve emsali" eşkıyaların ortadan kaldırılacağına ümit edildiğini yazmaktadır. **Ahenk**, 13 Eylül 1909. Mahmud Muhtar Bey'in girişimleri sayesinde Kayaköy'de şehit olan Binbaşı Rüstem'in ailesine yüz, diğer sekiz şehidin ailelerine elliser, yaralanan askerin ailesine yirmi beş lira verilmiştir. **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-7, Gömlek No:14.

⁷⁷ Yetkin, **a.g.e.**, s. 129.

İdâre-i Örfiye ilanının Kanûn-i Esâsî'nin 113. maddesine aykırı olduğu gerekçesi ile karşı çıkarken diğer tedbirlerin alınmasına müsaade etmiştir⁷⁸.

Mahmud Muhtar Bey, eşkıyalığa karşı ilk adımı, bölgenin en tehlikeli iki eşkıyası, Çakırcalı Mehmet Efe ve Tekelioğlu Mehmet'in kellelerine para ödülü verileceğini duyurmakla atmıştır. Bu şekilde halkın da eşkıyalıkla mücadeleye katılımı sağlanmak istenilmiştir. Gazetelerde yayınlanan ilanda "*Mazhar-ı afv-ı âli olmuş iken bu kere bir binbaşı ve sekiz neferini şehit ederek dağa çıkmış olan Çakırcalı Mehmed'i hayyen veya meyyiten derdest edene veya müşteriken edenlere bin adet lira-yı Osmanî ve şaki Tekelioğlu Mehmed'i derdest eden veya edenlere iki yüz lira mükafat-ı nakdiye ita edileceğinin hükümet namına ilan edilmes*" beyan olunmuştur⁷⁹. Kısa bir süre sonra bu ödüllere bir yenisini daha eklenerek Çakırcalı'nın yerini doğru olarak ihbar eden kişiye elli Osmanlı lirası verileceği duyurulmuştur⁸⁰.

Bu haberi duyan Çakırcalı, 20 Eylül 1909'da⁸¹, Erbeyli Şimendifer İstasyonu'na giderek kellesini götürene hükümetin bin lira vereceği haberinin doğru olup olmadığını istasyon memuruna sormuş, memurun haberi teyit ve tasdik etmesi ile "*canavar herif kellesinin bu derece kıymet bulmasından memnuniyetini imâ eder surette hınzır vahşet olmuştur.*"⁸²

Bu arada Çakırcalı, 21 Eylül 1909'da⁸³, Erbeğli'de eşraftan Yörük Sarı, Hacı İbrahimioğlu Molla Mehmed ve Aydın belediye başkatibi Osman Efendi'yi dağa kaldırmıştır. Çakırcalı, Yörük Sarı'dan üç yüz bin, Osman Efendi'den üç yüz, Molla Mehmed'den üç yüz lira fidye istemiştir. Bu Olay üzerine Çakırcalı eşkıyasını takip için beş zabitanın emri altında kırk nefer görevlendirilmiştir. Ancak, Ahenk Gazetesi'nin, bu müfrezelerin herhangi bir faaliyette bulunmadıkları yönündeki haberinde "*teessüf olunur ki bunlar hâlâ*

⁷⁸ BOA, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-5, Gömlek No: 19.

⁷⁹ Ahenk, 16 Eylül 1909.

⁸⁰ Ahenk, 22 Eylül 1909.

⁸¹ Yetkin, a.g.e., s. 130.

⁸² Ahenk, 25 Eylül 1909.

⁸³ Yetkin, a.g.e., s. 130.

*Erbeğli İskelesi'nde mihman ve bol bol karpuz kavun yemekle gidecekleri yolu, takip edecekleri izi düşünmekle meşguldürler...*⁸⁴ denilmektedir.

Mahmud Muhtar Bey, Çakırcalı'nın tekrar şekâvete başlaması üzerine, ısrarlı bir şekilde, İdâre-i Örfiye ilân edilmesini istemiştir. 13 Eylül 1909'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda "Çakırcalı'nın emr-i nezâretpenahileri veçhile sûrat-i tenkili ve yataklarının derdesti ve takibata muktezi olan muavenet-i ahalinin temini alelade vesaitle istihsal olunamayıp ancak o havalide İdâre-i Örfiye ilanıyla imkan-pezir olabileceğini" belirtmiştir. 15 Eylül'de yine Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda ise Çakırcalı meselesinin daha fazla büyümeden bitirilmesi için "İdâre-i Örfiye" ilanının elzem olduğunu, böylece alınacak tedbirler sayesinde "hükümetin ikmâl-i şeref ve haysiyetinin" yeniden sağlanacağını ifade etmiştir. Mahmud Muhtar Bey'le birlikte Aydın mebusları Sıdkı, Karolidi, Şekip, Halil Said ve Seyit Beyler "Selâmet-i Vatan Namına" İdâre-i Örfiye ilan edilmesi gerektiğini Dahiliye Nezareti'ne göndermiş oldukları 18 Eylül 1909 tarihli bir arzuhalle ifade etmişlerdir⁸⁵. İzmir basınında da İdâre-i Örfiye ilanı tartışılmıştır. İttihat Gazetesi, Mahmud Muhtar Bey'in bu önerisini destekleyerek, bir an evvel uygulamaya konulmasını savunurken⁸⁶, Ahenk Gazetesi, İdare-i Örfiye'nin, meşrutiyete ters düşeceği gerekçesiyle uygulanmasının uygun olmayacağını belirtmiş ve İdâre-i Örfiye ilanından ziyade eşkıyaların yakalanması için ortaya konulan para ödülünün daha da artırılması fikrini ileri sürmüştür⁸⁷. Hem Mahmud Muhtar Bey'in hem de mebusların İdâre-i Örfiye ilan edilmesi yönündeki istekleri geri çevrilmiştir. Dahiliye Nezareti'nden 15 Eylül 1909'da vilayete gönderilen cevabî yazıda vilayetteki durumun Kanûn-i Esâsî'nin 113. maddesine göre İdâre-i Örfiye ilanını gerektirmediği ve birkaç şakiye karşı İdâre-i Örfiye ilanının uygun olmayacağı belirtilmiştir⁸⁸.

⁸⁴ Ahenk, 24 Eylül 1909.

⁸⁵ BOA, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 3.

⁸⁶ Yetkin, a.g.e., s. 131.

⁸⁷ Ahenk, 23 Eylül 1909.

⁸⁸ BOA, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 3.

Eşkıyalıkla mücadele için ortaya konan uygulamadan biri de daha önce eşkıyalıkta bulunup, affedilenlerden “Kır Serdarı” adı ile takip kolları oluşturulmasıydı. Bu uygulamada eşkıyayı en iyi eşkıya bilir düşüncesi hakim olmuştur. Çamlıcalı Hüseyin, Gökdeli, Koca Mehmed ve bunların topladıkları adamlar eşkıya takibine çıkarılmıştır. Mahmud Muhtar Bey’in bu uygulaması, basın tarafından pek hoş karşılanmayarak, daha öncede uygulanan bu yöntemin başarılı olmadığı, bundan sonra da başarılı olmasının beklenemeyeceği iddia edilmiştir⁸⁹. Eşkıya ile mücadelenin daha etkin bir şekilde yürütülebilmesi için 1 Ekim 1909’da Aydın Vilayeti, dört ayrı mıntıkaya ayrılarak elde bulunan kuvvetler buralara yerleştirilmiş ve her birine ayrı ayrı kumandanlar atanmıştır. Buna göre Kasaba merkezli birinci mıntıka (Kasaba, Manisa, Alaşehir, Salihli) Manisa Redif Binbaşısı Sami Efendi kumandasına, Ödemiş merkezli ikinci mıntıka (Ödemiş, Tire, Bayındır), Ödemiş Redif Kolağası Hamdi Efendi komutasına, Aydın merkezli üçüncü mıntıka (Aydın, Bozdoğan, Söke, Germencik), Aydın Redif Alayı Miralay Osman Bey kumandasına, Muğla Merkezli dördüncü mıntıka (Muğla, Milas, Köycehiz), Muğla Redif Binbaşısı Hasan Fehmi Efendi’nin kumandasına bırakılarak, umum mıntıka kumandanlığına Aydın Redif Liva Kumandanı Miralay Arif Bey getirilmiştir⁹⁰.

2 Ekim 1909’da Çakırcalı ve çetesi, Aydın havalisinde Kırkahve mevkiinde Barutçu kardeşlere ait kereste, çırçır, un ve yağ bölümlerinden oluşan fabrikaları yaktığı gibi, beş bin lira verilmediği takdirde Barutçu kardeşlere ait Cumali’de bulunan fabrikaları da yakacağını söylemiştir⁹¹. Bu olay hakkında “Osmanischer Lloyd Gazetesi”nin haberi halkın eşkıyalar karşısındaki acziyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Habere göre Çakırcalı ve çetesi Barutçu kardeşlerin fabrikasına baskın düzenlediklerinde fabrikada yüz kadar işçi çalışırken, bin kadar da köylü bulunuyordu⁹².

⁸⁹ **Ahenk**, 30 Eylül 1909.

⁹⁰ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 64.

⁹¹ **Ahenk**, 5 Teşrin-i Evvel 1909.

⁹² **Ahenk**, 14 Teşrin-i Evvel 1909.

Takib-i eşkıyada bulunan asker, basın tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. 3 Ekim 1909 tarihli Ahenk Gazetesi'nde halkın takib-i eşkıyada bulunanlardan darp, tahkir ve işkence beklemediği belirtilerek, Mahmud Muhtar Bey'in "şöhret-i şayiasıyla mütenasip" kati tedbirler alarak Çakırcalı meselesini hallederek vilayetteki asayişî temin etmesi gerektiği ifâde edilmiştir⁹³. Bu iddialara cevap niteliğinde olarak 7 Ekim 1909 tarihinde "Bir Asker" imzasıyla Ahenk Gazetesi'nde "Şaki-i Şerir Çakırcalı Hakkında Gazete Ser-Muharrirlerine" başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. "Bir Asker" imzasıyla, kim tarafından yollandığı bilenmeyen bu yazıda soruşturmalar esnasında dövme olaylarının abartıldığı, askerin halka düşmanmış gibi gösterilmek istendiği, bu yazıların altında halk ve hükümetin bölünmek istenmesinin yattığı ifade edilerek, bir bölümünde Mahmud Muhtar Bey'in eşkıyalığın sona erdirilmesi hususundaki faaliyetlerinin takdire şayan olduğu belirtilmiştir⁹⁴. Takip kolları hakkındaki diğer şikayet konuları da bu kolların halkın servetini yağma ettiği, bu yüzden halkın kan ağlamakta olmasına rağmen şikayet edecek bir merci bulamadığı ve birçok kimsenin eşkıyaya yataklık ettiği gerekçesi ile haksız yere hapisanelere atıldığıdır. Mahmud Muhtar Bey, bu şikayetler karşısında Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği raporda hapsedilen kişilerin Çakırcalı'ya yataklık ettiklerinin adlî makamlarca tespit edildikleri, yapılan uygulamaların doğru ve yerinde olduğunu, söylenenin aksine efkâr-ı umumiyenin söz konusu uygulamadan memnun olduğu ve aksini söyleyenlerin Çakırcalı'nın taraftarı veya akrabası olduğunu ifade etmiştir⁹⁵.

II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Devleti, Rumeli'de Bulgar İhtilal Komiteleri'nin isyanları, Makedonya, Arnavutluk ve Malisor olaylarıyla uğraşıyordu. Hükümet, yaşadığı asayişsizliği gidermek ve özellikle Avrupa'nın baskısından kurtulmak için, Rumeli sorununu çözmeye girişmiştir. 21 Eylül 1909 tarihinde "Rumeli Vilayeti'nde Şekavet ve Mefsedetin Men'i ve Mütecasirlerinin Takip ve Tedibi Hakkında Kanun Layihası" çıkartılarak

⁹³ **Ahenk**, 3 Ekim 1909.

⁹⁴ **Ahenk**, 7 Teşrin-i Evvel 1909.

⁹⁵ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-4, Gömlek No: 28.

uygulamaya konulmuştur⁹⁶. Bu kanun, daha Meclis-i Mebusan tarafından oylanıp onaylanmadan önce Rumeli Vilayeti'nde yavaş yavaş uygulanmaya başlanmıştır. “Çeteler Nizamnâmesi” veya “Men-i Şekavet Kanunu” olarak da adlandırılan bu kanunun Rumeli Vilayeti'nde iyi sonuçlar verdiğini gören Mahmud Muhtar Bey, 20 Eylül 1909'da Dahiliye Nezâreti'nden kanunun Aydın Vilayeti'nde de uygulanabilmesi için müsaade istemiştir⁹⁷.

Kanunun Aydın'da da uygulanacağı haberlerinin yayılması üzerine muhalefet, bu kanunun Rumeli Vilayeti'nde siyasî maksatları bulunan çetelere karşı hazırlanmış olması nedeniyle Aydın'da uygulanmasının mümkün olmayacağını savunmuştur⁹⁸. Ancak orijinal ismi “Rumeli Vilayeti'nde Şekavet ve Mefsedetin Men'i ve Mütecasirlerinin Takip ve Tedibi Hakkında Kanun Layihası” olan kanunda bazı değişiklikler yapılarak “Şekavetin Men'i ve Mütecasirlerin Takib ve Tedibi Hakkında Kanun Layihası” olarak yeniden hazırlanmış ve 4 Ekim 1909'da Bâbriali tarafından Aydın Vilayeti'nde uygulanması kabul edilmiştir. Hazırlanan bir örneği Aydın'a gönderilen kanunun mülkiye memurlarına “İdâre-i Örfiye” kadar yetki verildiği ve böylece şekavetin önünün alınarak vilayette asayişin temin edileceği belirtilmiştir⁹⁹. Dört bölüm ve otuz iki maddeden oluşan kanun layihasının birinci bölümünde “Kuvva-yı Takibiye” başlığı altında takip kollarının ve gönüllü birliklerin teşkili, sevk ve idaresi; ikinci bölümde “Kurâ ve Turuk-ı Muvasalanın Muhâfazası” başlığı altında köylerin ve yolların korunması; üçüncü bölümde “Karye Bekçi ve Muhtar ve İhtiyar Meclisi Azalarıyla Ahaliye Terettüb Eden Vezâif” başlığı altında söz konusu kişilerin görevleri; dördüncü bölümde “Mücazat” başlığı altında “erbâb-ı şekavetin ve

⁹⁶ Yetkin, **a.g.e.**, s. 132-133.

⁹⁷ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 13/-2, Gömlek No: 44.

⁹⁸ **Ahenk**, 26 Eylül 1909.

⁹⁹ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 43. Kanunun Babriali tarafından kabul olduğuna dair haberler için bkz. **Ahenk**, 5 Teşrîn-i Evvel 1909. Ayrıca kanunun Aydın vilayetinde uygulanmasının münasip görüldüğüne dair Dahiliye Nezaretinden sadaret makamına gönderilen yazı için bkz. **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-4, Gömlek No: 34.

bunlara muavenet ve müşârekette bulunanların muhakemesi, tertib-i mücazâtı teşkil edilecek Divan-ı Harpler” hakkındadır¹⁰⁰.

Dahiliye Nezâreti'nin 9 Ekim 1909 tarihli “Çeteler Kanunu'nun mer'iyet ahkamına irâde-i seniye-i mülukuna şeref müteallik buyurulmağla tatbik ahkamına heman mübaderet ve izâle-i âsâr-ı şekavete sarf-ı mesai ve gayret olunması”¹⁰¹ şeklindeki emri ile Çeteler Kanunu, Aydın Vilayeti'nde uygulanmaya başlanmıştır. Nizamnamenin 28. maddesinde yer alan “erbâb-ı şekâvetin ve bunlara muâvenet ve müşârekette bulunanların muhâkemesi ve tertîb-i mücâzerâtı teşekkül edecek Divân-ı Harblere âittir”¹⁰² hükmü gereğince 10 Ekim 1909'da Ödemiş'te ilk Divân-ı Harb kurulmuştur¹⁰³. En az beş üyeden oluşan Divân-ı Harb'in başkanı ve iki üyesi askerî memurdan, ikisi de mülkî memurdan oluşuyordu¹⁰⁴. Bu esasa göre yedi üyeden oluşan ve üyeleri Mahmud Muhtar Bey tarafından atanan Ödemiş Divân-ı Harbi, Aydın Miralayı Osman, Kolağası Cafer, Kolağası Gani Yüzbaşı Şükrü, Merkez Müdde-i Umumisi Enver, Aydın Ticaret Mahkemesi Reisi Edhem ve Aydın Ceza Mahkemesi azalarından Süleyman Bey'den oluşturulmuştur¹⁰⁵. Divân-ı Harblerin idam dışındaki tüm hükümleri, valinin emri ile icra olunmuş, kararları istinaf ve temyiz olunamaz idi¹⁰⁶. Ödemiş'te kurulan Divân-ı Harb'in bir süre sonra yetersiz kalması üzerine ikincisi, 6 Kasım 1909'da İzmir'de kurulmuştur¹⁰⁷.

Bu sırada eşkiya takibine ağırlık verildiği görülmektedir. Takip müfrezelerinin sayısının artırılarak, takip işine hız vermek için İstanbul'dan iki

¹⁰⁰ Şekavetin Men'i ve Mütacasirlerin Takib ve Tedibi Hakkında Kanun Layihası'nın tam metni için bkz. **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 43.

¹⁰¹ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 59.

¹⁰² **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 43.

¹⁰³ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-5, Gömlek No: 10.

¹⁰⁴ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 43.

¹⁰⁵ **Ahenk**, 14 Teşrin-i Evvel 1909. Divân-ı Harb'in askerî azalarının tespiti ve atanması hakkında bkz. **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 61.

¹⁰⁶ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 43.

¹⁰⁷ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-5, Gömlek No: 10. Divân-ı Harb azalarının ve görevli katiplerin maaşları hakkında bkz. **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-4, Gömlek No: 30.

tabur asker vilayete sevk edilmiştir¹⁰⁸. Bunun neticesinde 24 Ekim 1909'da Bayındır'ın Lütüfler karyesinde takip müfrezeleri, Çakırcalı çetesiyle çatışmaya girmişse de eşkiya, gecenin karanlığından istifade ederek kaçmıştır. Çatışmada Arnavut müfrezesinden bir er şehit olmuş, dört er de yaralanmıştır. Bu gelişme üzerine Mahmud Muhtar Bey, takip işini idare etmek üzere Bayındır'a gitmişse de çetenin kaçması engellenememiştir¹⁰⁹. Bu gelişme, halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış, hatta Çakırcalı'nın yakalandığı şeklindeki şayialar üzerine kutlamalar tertip edilmiştir¹¹⁰. Bu şayialara karşı vilayetten yapılan açıklamada Çakırcalı'nın göğsünden, rüfekasından Şaki Ali'nin de bacağından yaralanmış oldukları, ancak yakalanamadıkları bildirilmiştir¹¹¹.

Çatışmada yaralandığı söylenmesine rağmen Çakırcalı, eşkiyalıktan geri durmamış, 28/29 Ekim 1909'da Mahmud Muhtar Bey tarafından kurulan "Kır Serdarları" içerisinde görev yapan, Çamlıcalı Hüseyin Efendi'nin Tire havalisinde Çamlıca Köyü'ndeki akrabasından üç kişiyi öldürmüştü ve üç evi de yakarak Tire Dağlarına doğru kaçmıştır¹¹².

Vilayette eşkiya takibinden tam ve net bir netice alınabilmesi için yapılan uygulamalardan biri de vilayetin dört takip mıntikasına ayrılarak, her birinin başına ayrı bir kumandan atanması ve eldeki kuvvetlerin mıntikalarda hissedilen ihtiyaca göre taksim edilmesi olmuştur¹¹³. Eylül ayı içerisinde Takib-i Eşkiya Kumandanlığı görevine Kara Said Paşa'nın atanması söz konusu olmaya başlamıştır¹¹⁴. Mahmud Muhtar Bey, 27 Eylül 1909'da eşkiya takibinde "harekâtın tevçidi ve teftişi" için bir takip kumandanına ihtiyaç hissedildiğini belirterek, "ahval-i mahaliyeye vukufu bulunan" Mirliva Said

¹⁰⁸ **Ahenk**, 24 Teşrin-i Evvel 1909. Ayrıca bkz. **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 58.

¹⁰⁹ **Ahenk**, 27 Teşrin-i Evvel 1909.

¹¹⁰ **Ahenk**, 28 Teşrin-i Evvel 1909.

¹¹¹ **BOA**, Kon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 54. Ayrıca bkz. **Ahenk**, 29 Teşrin-i Evvel 1909.

¹¹² **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 65. Ayrıca bkz. **Ahenk**, 30 Teşrin-i Evvel 1909.

¹¹³ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-4, Gömlek No: 8.

¹¹⁴ **Ahenk**, 26 Eylül 1909.

Paşa'nın veyahut "umur-ı takibiyede kudret ve ehliyeti" bulunan bir başkasının tayinini istemiştir¹¹⁵. Söz konusu görev, 8 Ekim 1909'da Said Paşa'ya teklif olunmuş ancak Said Paşa, 19 Ekim'de görevi kabul etmediğini bildirmiştir. Harbiye Nezâreti'nin ikna çalışmaları neticesinde Said Paşa¹¹⁶, 6-7 Kasım 1909'da görevi kabul ederek¹¹⁷, 10 Kasım 1909'da İzmir'e gelip göreve başlamıştır¹¹⁸.

Takip müfrezelerinin görevlerini aksatıp halka eziyet ettiği, Arnavut takipçilerin kendi aralarında çatıştıkları da görülmektedir. Keremli Köyü'nde müfrezenin keyfî olarak iki koyun kestiği, kurşunla bir mandayı vurduğu ve köy halkına eziyet ettiği haberler arasında yer almıştır¹¹⁹.

Valilik makamı, vilayetteki eşkıyalık olaylarının boyutunu tespit etmek için tüm kaza ve sancaklara yazı çıkartarak çetelerin işlediği cinayetlerin, öldürdüğü insanların ve çaldığı paraların listesini yapmalarını istemiştir¹²⁰. Aydın sancağında kurulan Divân-ı Harb'e bir yenisi daha eklenerek 17 Kasım 1909'da İzmir'de açılarak başkanlığına Miralay Arif Bey getirilmiştir¹²¹.

Vilayetin 5 Ocak 1910 tarihli resmî açıklamasında, eşkıyalığın önünün takip gibi klasik yöntemlerle alınamayacağı belirtilerek, çetelerin halktan destek almamaları için ailelerinin, akrabalarının ve köylerdeki yakınlarının tutuklanıp sürgüne gönderilecekleri bildirilmiştir. Vilayetin resmî açılmasından birkaç gün sonra, 11 Ocak 1910 tarihli ve Sadıkgade Şerif

¹¹⁵ BOA, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-3, Gömlek No: 17.

¹¹⁶ Yetkin, **a.g.e.**, s. 136. Takib-i Eşkîya Kumandanlığı'na Kara Said Paşa'nın atandığı yönündeki asılsız haber için bkz. **Ahenk**, 8 Teşrîn-i Evvel 1909.

¹¹⁷ **Ahenk**, 7 Teşrîn-i Sâni 1909. Mahmud Muhtar Bey, Said Paşa ile aralarında bulunan rütbe farkı nedeniyle ileride bir karışıklığa mahal vermemek, eşkıya takibinde bir buhrana yol açmamak için 7 Kasım 1909'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda bu hususa değinmiştir. Aynı tarihte Dahiliye Nezareti'nden verilen cevapta Mahmud Muhtar Bey'in vali ve kumandan olarak vilayete ait her türlü işten mesul olduğu, Said Paşa'nın valiye tabi olduğu, rütbe farkının buna bir tesiri olmayacağı, ileride bir karışıklığa sebep vermemek üzere Said Paşa'ya salahiyet ve vazifelerini içeren bir tebligat yapılacağı bildirilmiştir. BOA, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-4, Gömlek No: 5. Ayrıca bkz. BOA, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-4, Gömlek No: 8.

¹¹⁸ **Ahenk**, 11 Teşrîn-i Sâni 1909. Said Paşa'nın İzmir'e gelerek göreve başlaması ile ilgili olarak bkz. BOA, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-4, Gömlek No: 17.

¹¹⁹ **Ahenk**, 9 Teşrîn-i Sâni 1909

¹²⁰ Yetkin, **a.g.e.**, s. 136.

¹²¹ **Ahenk**, 14 Teşrîn-i Sâni 1909.

İlhamî imzalı bir yazıda, vilayetin, kanunun vermiş olduğu yetkilere dayanarak yaptığı “icraatlar” şu şekilde anlatılmaktadır:

“Eşkiya takibine hız verilmiş ve ele geçirilen eşkiyalar Divân-ı Harb’lerde hızla yargılanıp idama mahkum edilmiş ve yine kısa sürede infazlar gerçekleştirilmiştir. Çakırcalı ve Tekeli’nin sayısı oldukça fazla olan ve en emin yatakları olarak görülen kişiler çok ağır cezalara çarptırılmaktadır. Eşkiyaların ana, baba, kardeş, amca kayınbirader, enişte, damat, evlat gibi yakınları sürgüne gönderilmiştir. Eşkiyaların ve ailesinin tüm malı mülkü haczedilmiştir. Eşkiyaya yataklık etmelerinden korkulan Yöröklere ait tüm çadırlar yıkılmıştır. Çakırcalı’nın kırk kişilik akrabası Fizan’a sürülmüştür.”¹²²

1909 yılı Aralık ayı Takip Kumandanı Said Paşa ile Vali Mahmud Muhtar Bey arasındaki çatışmaya sahne olmuştur. Rum asıllı bir eşkiya olan Andon Palomo’yu tedavi eden doktorun önce Divân-ı Harbe sevk edilmesi daha sonra adliyeye sevk edilmesi ve buradan da serbest bırakılması, tartışmanın başlangıcını oluşturmuştur. Mahmud Muhtar Bey, Said Paşa’nın Divan-ı Harb kararlarına müdahalesinin vazifesi haricinde olduğunu belirterek, Paşa’nın iki aydan beri eşkiyalığa karşı ciddi bir başarı gösteremediği bununla birlikte bu gibi işlere müdahale ederek münakaşa başlatıp hali hazırdaki görevinden istifa etmeyi planladığını ifade etmiştir. Buna karşılık olarak Said Paşa, Mahmud Muhtar Bey’i “menâfi-i şahsiyesine amâl-i hasisesine menâfi-i vataniyi feda” etmekle, nüfuzunu kullanarak aleyhinde bir takım dolap ve entrikalar çevirmekle, Mahmud Muhtar Bey’in valiliği süresince su-i idaresi ve su-i tedabiri ile vilayeti berbat etmekle suçlayarak, Mahmud Muhtar Bey’in bu makamı terk etmesi gerektiğini, aksi takdirde vazifesini yerine getiremeyeceğini bundan dolayı memuriyet-i asliyesine dönmesine izin verilmesini istemiştir¹²³. Bu anlaşmazlık sonrası Kara Said Paşa, Ocak 1910’da görevinden ayrılmış ve boşalan Takib-i Eşkiya Kumandanlığı’na Ferik Ali Paşa atanmıştır.

Halkın eşkiyalıkla mücadeleye katılımının sağlanması yönündeki çalışmaların bir neticesi olarak, Ferik Abdullah Paşa’nın göreve

¹²² Yetkin, **a.g.e.**, s. 138.

¹²³ Mahmud Muhtar Bey ile Said Paşa arasındaki çatışma hakkındaki yazışmalar için bkz. **BOA**, Fon Kodu: DH.MÜİ., Dosya No: 2/-5, Gömlek No: 11.

başlamasından iki gün sonra Nazilli ve civarında eşkıyalık yapan Deli Ahmet, köylülerce öldürülmüştür. Yine aynı şekilde takip müfrezeleriyle girdikleri çatışmadan kaçarak Dereköy'e sığınan eşkıya reislerinden Alioğlu Ali ve kızanı Osman Pehlivan, köylülerce ele geçirilip öldürüldükten sonra başları yönetime teslim edilmiştir. Bu arada, takip müfrezeleri oldukça önemli bir iş başarmış, Çakırcalı'nın en önemli taslak çetelerinden Tekelioğlu Mehmet ve çetesi, Kula civarında kısırılmıştır. Müfreze ile çete arasında çıkan çatışmanın sonucunda, çetenin reisi Tekelioğlu ve iki kızanı öldürülmüştür. Takip müfrezeleri için Çakırcalı'dan aşağı kalmayan böyle bir çetenin yakalanması gerçekten büyük bir başarıydı¹²⁴. Eşkıyalara karşı alınan bu başarıların ardından Ödemiş Divân-ı Harbi, Çakırcalı'yı idama mahkum etmiştir. Bu gelişme üzerine Mahmud Muhtar Paşa, 9 Mart 1910'da Dahiliye Nezâreti'ne müracaat ederek Çakırcalı'nın yakalanır yakalanmaz idam edilebilmesi için irâde-i seniyye istemiştir. Ancak bu istek, Ahval-i Muhakemat-ı Ceraim Kanunu'nun 382. maddesine göre, gıyaben muhakeme edilenlerin yakalandıklarında haklarında verilen hükmün düştüğü gerekçesiyle kabul edilmemiştir¹²⁵.

Eşkıyaya karşı yapılan mücadelede bazı devlet memurlarından değişik teklifler geldiği görülmektedir. 6 Ekim 1909'da "Adapazarı Jandarma Miralayı Faik" imzasıyla vilayet makamına gönderilen yazıda, Faik Bey, Lazlardan oluşan kırk kişilik bir nefer grubuyla Çakırcalı'yı ortadan kaldırılabileceğini belirterek kendine izin verilmesini istemiştir. Ancak Faik Bey hakkında yapılan istihbarat çalışmaları sonunda Faik Bey'in "Adapazarı Jandarma Miralayı" olmadığı uzun zaman önce bu görevinden ve askerlik mesleğinden uzaklaştırıldığı görülmüştür¹²⁶. Bir diğer teklif de 6 Haziran 1910'da Aydın Reji Muhafaza eski Müdürü Marko Klenirinis'ten gelmiştir. Reji eski müdürü, rejideki başarılarını örnek göstererek çakırcalıyı da kısa bir süre içerisinde

¹²⁴ Yetkin, **a.g.e.**, s. 141-142.

¹²⁵ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-5, Gömlek No: 36.

¹²⁶ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-4, Gömlek No: 2.

yakalacağını iddia ederek, başarılı olması durumunda eski görevine iadesini istemiştir¹²⁷.

Bu sırada, gönüllülerden Arnavut ve Çerkez destekli Teşkilat-ı Mahsusacı Kuşçubaşı Eşref'in komutasındaki takip kolları Çakırcalı'nın evini yakıp, ailesini hapsedip sürgüne göndermiştir. Çakırcalı, Ödemiş kaymakamına yazdığı bir mektupta ailesinin serbest bırakılmasını ve zararının tazmin edilmesini istedikten sonra, istekleri yerine getirilmezse akıllara gelmeyecek işler yapacağını bildirmiştir. Çakırcalı, kaymakama gönderdiği tehditkâr mektuptan bir süre sonra, Muğla'ya gitmekte olan "resmî postayı" Çine civarında vurarak, postada bulunan 595.000 kuruş gibi çok büyük bir parayı gasbetmiş ve bu arada postayı korumakla görevli jandarmaları da esir almıştır¹²⁸.

Çakırcalı'nın bu eylemi üzerine takip işine daha da ağırlık verilmiştir. Bunun neticesinde Alaşehir Nizamiye Müfrezesi Kumandanı Yüzbaşı Salih ve yirmi beş askeri, 6 Haziran 1910'da İnegöl nahiyesine bağlı Çöpköy karyesinde Çakırcalı çetesini muhasara altına almıştır. Salih Bey'in yardım isteğine Manisa Jandarma Kumandanlığı, Salihli Nizamiye Kumandanlığı, Salihli ve Kula kazalarının jandarmaları ve Kuşçubaşı Eşref ile Koca Mehmed iştirak etmiştir¹²⁹. Eşref Bey müsademe mevkiine geldikten sonra, Vali Mahmud Muhtar Bey'e telgraf çekerek, yardım gönderilmesini istemiştir. Halil Dural'ın ifadesine göre "İzmir Valisi böyle beklenmedik bir zamanda aldığı telgrafı heyecanla okumuş ve bir kere derin bir nefes almıştır." Vilayet merkezinde ne jandarma ne de kâfi miktarda asker bulunmaktadır, bunların hepsi taşrada, dağlarda Çakırcalı'yı aramakla meşguldürler. Bu durum karşısında Mahmud Muhtar Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir mümessili Giritli Raşit Bey'i makamına çağırarak durumu anlatmıştır. Raşit Beyin, "siz silah verebilerseniz ben size adam temin edebilirim" şeklindeki

¹²⁷ BOA, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 2/-7, Gömlek No: 13.

¹²⁸ Yetkin, **a.g.e.**, s. 142-143.

¹²⁹ **Ahenk**, 7 Haziran 1910.

teklifini Mahmud Muhtar Bey, kabul etmiştir¹³⁰. Otuz iki gönülden meydana gelen bu grubun emir komutasını üzerine alan Mahmud Muhtar Bey, hazırlanan trenle Alaşehir'e doğru yola çıkmıştır¹³¹. Halil Dural, bu yolculuk esnasında Mahmud Muhtar Bey'in halini, şu şekilde tasvir etmektedir: "*Tren yol alırken Mahmud Muhtar Bey, önündeki masaya serili duran on binlik bir paftadan Çöpköy'ü arıyordu. Diğer salonda da gönüllüler birbirleriyle şakalaşıyorlardı. Tren Alaşehir hududuna girmiş, Killik İstasyonu'nda durmuştu. Gönüllüler inmişler, önde tedarik edilen bir at üzerinde Mahmud Muhtar Bey olduğu halde İnegöl tarikiyle Çöpköy'e varmışlardır.*"¹³² Mahmud Muhtar Bey ve beraberindeki müfreze, müsademe olunan tepelere ulaştığında saat öğle vakti on iki civarındadır, ancak Çakırcalı ve çetesi akşamdan firar etmiştir.

Mahmud Muhtar Paşa yoldayken müsademe de devam etmiştir. Eşkiyanın tepelerde bulunması müfrezelerin zor duruma düşmesine sebep olmuştur. Çatışmaya civar köylerden kısmen silahsız kısmen de çifteleri ile yüz-yüz elli kadar köylü yardıma gelmişse de ellerindeki silahlar yetersiz kalmıştır. Koca Mehmed ve Eşref Bey tarafından gerçekleştirilen taarruzlardan da bir netice alınamadığı gibi Koca Mehmed de şehit düşmüştür¹³³.

Bu müsademedен sonra Ödemiş cihetine doğru firar eden Çakırcalı çetesi, Birgi'de görülmüş ve muhasara altına alınmıştır. Ahenk Gazetesi'ne göre şimdiki muhasara her zamankinden daha ciddidir¹³⁴. Birgi'nin Cevizalanı karyesi civarındaki Erendağı yakınlarında müsademe meydana gelmişse de bundan da sonuç alınamamıştır¹³⁵. Her türlü çabaya rağmen bir türlü yakalanamayan Çakırcalı çetesi, kendi aleyhinde hareket edenlere karşı

¹³⁰ Dural, **a.g.e.**, s. 274.

¹³¹ **BOA**, Fon Kodu: DH. MUİ., Dosya No: 2/-7, Gömlek No: 13. Ayrıca bkz. **Ahenk**, 8 Haziran 1910.

¹³² Dural, **a.g.e.**, s. 275.

¹³³ **BOA**, Fon Kodu: DH. MUİ., Dosya No: 2/-7, Gömlek No: 13. Ayrıca Bkz. **Ahenk**, 9 Haziran 1910.

¹³⁴ **Ahenk**, 14 Haziran 1910.

¹³⁵ **Ahenk**, 18 Haziran 1910.

eylemlerde bulunmaya devam etmiştir. Ödemiş'in Köseler (Suçıktı) karyesi halkı, devletle anlaşma yaparak, "kılavuzluk" sözü vermiş ve devletten yirmi tüfek almıştır¹³⁶. Köyün bu girişimi üzerine Çakırcalı çetesi, 11 Eylül 1910'da bölgeye baskın düzenleyerek Köseler karyesi civarında bir onbaşı ile askeri şehit etmiş daha sonrada Suçıktı karyesinde Hacı Mehmed'i, Ahmed Dayıoğlu ve ailesini öldürmüştür¹³⁷.

Vali Mahmud Muhtar Bey, bu vahşet üzerine Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği raporda, "... o civarda bir onbaşının taht-ı kumandasında bulunan on neferden ibaret müfreze efradı dahi rivayete nazaran tütün kaçakçılığı ile meşgul olmakta ve efradın teker teker uzak mesafelere gidip gelmekte olduğunu bilen eşkiya(nın) sekiz on günden beri o civarda pusu hazırladıkları anlaşılmakta..." diyerek, jandarmanın usulsüzlerini belirtmektedir. Mahmud Muhtar Bey, Çakırcalı'yı yakalamanın ve yahut dağda bastırmanın imkan haricinde görüldüğünü belirterek Harbiye Nezareti'nden jandarma ve takip kumandanlığının üst yönetimini güçlendirmek için kumandan muavini ve bunlara yardımcı olabilecek zabıtların tayin olunmasını da istemiştir. Ne var ki nezaretten valinin bu isteğine verilen yanıt olumsuz olmuştur¹³⁸. Mahmud Muhtar Bey'in bu girişimin sonuçsuz kalması üzerine, daha önce de tartışılan çeteleri "başıbozuk" çetelerinin yakalayabileceği görüşü, yeniden gündeme gelmiştir. Eski eşkiyalardan Deli Mehmet, Caba Ahmet ve Şaki Recep, Çakırcalı'yı yakalamak ya da ondan haber getirmek için görevlendirilmiştir.

Vali Mahmud Muhtar Bey, 1909 yılında göreve başladığında, Aydın vilayetinin asayişinin sağlanması için "İdâre-i Örfiye" ilan edilmesini istemiştir. Ancak hükümet, "İdâre-i Örfiye"nin ilanını iki yönden sakıncalı buluyordu: Birincisi eşkiyalığı gereğinden fazla önemseniyormuş gibi görünmekti, ikincisi ise böyle bir yöntemin Meşrutiyet esaslarına uygun olmayacağıydı. Bu nedenlerden ötürü, vilayette Men-i Şekavet Kanunu uygulanmaya konmuştu. Ne var ki, Men-i Şekavet Kanunu da sorunu çözemeyince, yerine "kaim"

¹³⁶ Yetkin, **a.g.e.**, s. 145.

¹³⁷ **Ahenk**, 13 Eylül 1910.

¹³⁸ Yetkin, **a.g.e.**, s. 146.

olmak üzere, 21 Eylül 1910'da "İdâre-i Örfiye" ilan ediliyor ve bir anlamda valinin de isteği yerine gelmiş oluyordu¹³⁹.

İdâre-i Örfiye'nin ilan edilmesi üzerine, yeni önlemleri görüşmek için İstanbul'da bulunan Takib-i Eşkîya Kumandanı Ferik Ali Paşa'nın bu sırada Servet-i Fünun Gazetesi'ne verdiği beyanat, Aydın vilayetinde asayişin sağlanamamasının sebeplerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu röportaj aynı zamanda Mahmud Muhtar Bey'in karşılaştığı problemlerin de bir özeti niteliğindedir. Ali Paşa yapılan röportajda şunları söylemiştir:

"Aydın vilayetindeki eşkıyalık konusunda oldukça başarılı olunmuş ve Çakırcalı çetesi dışında birkaç küçük çete varlıklarını sürdürmektedir. Ancak Çakırcalı çetesini mevcut önlemlerle ortadan kaldırmak yeterli değildir. Bunun başlıca nedenleri: Çakırcalı on dört senedir bu vilayette bulunuyor. Her yeri bellemiş, tanımış, köylülerin hepsiyle dost olmuştur ve Çakırcalı çetesindeki adamların hepsi köylülerden kız alarak yakınlık kurmuşlardır. Ayrıca Çakırcalı ilginç bir politika izleyerek köylülerin her birine bir çok iyilikler etmiş, paralar vermiş sanki köylülük aleminde bir sosyalizm tesis etmiş, etrafına sevgiden oluşmuş kuvvetli bir ağ kurmuştur. Ayrıca Çakırcalı'nın varlığından dağlardaki Yörüklerin yanı sıra, tüccarlar, madenciler ve yol müteahhitleri onun ekonomisinden yararlanırlar.

Çakırcalı'yı tutmaya gelince; o, ustalıkla, hileyle, casuslukla tutulamaz. Bunun ortadan kaldırılması için kuvve-i kahire-i askeriye lazımdır. Baskı gereklidir ve Çakırcalı'nın ustaca kullandığı dağlardaki Yörük çadırları kaldırılıp, takip işleri düzenli ve şiddetli bir şekilde gerçekleştirilmelidir."

Bu röportajın arkasından Ali Paşa, La Turquie Gazetesi'yle de bir söyleşi de bulunmuştur, bu söyleşide Ali Paşa, şu serzenişlerde bulunmuştur:

"Aydın vilayeti Belçika'dan daha büyük bir araziye sahiptir. Ancak şimdiye kadar buranın topografyasını, coğrafi durumunu gösterir bir haritası dahi yoktur.

İstihbarat sağlanamamaktadır. Köylüler cahildir, eşkıya ile ortaktır ve her şeyi gizlemektedir. Hatta köylüler Çakırcalı'yı "Allah" gibi biliyorlar. Ona hıyanet etmektense ölmeyi tercih ediyorlar ve ona silah atacak askerleri bile men etmeye uğraşıyorlar.

Ateşperestliğe salık Tahtacılar, dağlarda yaşayıp daima eşkıya ile işbirliği içerisinde olduklarıdır. Bu yüzden bunların iskânı lazımdır.

¹³⁹ Aynı eser, s. 148-149.

Eşkîya takibinde kullanılan askerin sayısı çok azdır, ne var ki bu vilayette eşkiya mantar gibi türemektedir.”

Ali Paşa'nın bu beyanatı, Mahmud Muhtar Bey ile aynı görüşleri paylaştığını göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere Mahmud Muhtar Bey, eşkiya ile mücadelede nitelikli subay ve askere ihtiyacı olduğunu Harbiye Nezâreti'ne bildirmiş ve bu isteği olumsuz karşılanmıştı. Bu kez de Ali Paşa, aynı istekte bulunmuş, ancak onun istekleri de olumsuzlukla neticelenmiştir. Bu durum karşısında Ali Paşa, Kasım 1910'da Takib-i Eşkîya Kumandanlığı'ndan istifa etmiştir. Ali Paşa'dan boşalan bu göreve 21 Kasım 1910'da Miralay Nasuhi Paşa atanmıştır¹⁴⁰.

Sonuç olarak; Mahmud Muhtar Bey'in valiliği döneminde icra-yı şekavet eden ve faaliyette bulunan şakilerin ortadan kaldırılması için oldukça fazla mesai ve para sarf edilmiş, Tekelioğlu ve Alioğlu Ali çeteleri gibi bazı çeteler ortadan kaldırılmıştır¹⁴¹. Mahmud Muhtar Bey'in ve takip kumandanlarının bu pek azimli gayretleri, Çakırcalı üzerinde tesirli olamamıştır¹⁴².

3.3.4. Mahmud Muhtar Paşa'nın Aydın Valiliği'nden Ayrılması

Mahmud Muhtar Bey, on dört ay süreyle Aydın valiliğinde bulunmuştur. Bu süreç içerisinde muhtelif zamanlarda valilikten ayrıldığı şeklinde şayialar yayılmıştır. Bu şayialardan ilki, valilik vazifesine başlamasından kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Ahenk Gazetesi'nin 3 Kasım 1909 tarihli nüshasında, “Yeni Asır” gazetesinde Vali Mahmud Muhtar Bey'in görevinden istifa ettiği şeklinde bir haberin yayınladığını görmekteyiz¹⁴³. Bu şayiaların devamı üzerine Ahenk Gazetesi, Sadrazam Hakkı Paşa'dan durum hakkında bilgi istemiştir. Hakkı Paşa, Mahmud Muhtar Bey'in valilikten alınmadığını, “...Aydın vilayetinin böyle bir valiye nasibiyetinden dolayı iftihar etmesi icap ettiğini...” ifade etmiştir. Dâhiliye

¹⁴⁰ Aynı eser, s. 152.

¹⁴¹ Dursun, a.g.e., s. 60.

¹⁴² Uran, a.g.e., s. 47.

¹⁴³ Ahenk, 3 Teşrin-i Sâni 1909.

Nazırı Talat Paşa da aynı fikirde olmakla birlikte, Mahmud Muhtar Bey'in "istikamet, iktidar ve malumatına emniyet-i kâmile bulduğunu ve zaman-ı idâresinde vilayetin terakki edebileceği muhakkak olduğunu ve müşarünileyhi tebdil etmek fikrinde bulunmayıp bilakis vazife-i mühimmesini teshil için ihzar edilen nizamat-ı cediyeye göre, salahiyetinin tevsi ve tezyid edebileceğini" de ilave etmiştir¹⁴⁴. Bununla birlikte Aydın Meclis-i Umûmî-i Vilayet azaları tarafından Dahiliye Nezareti'ne 15 Aralık 1909'da gönderilen yazıda Vali Mahmud Muhtar Bey'in görevden alınacağı yönündeki şayiaların, kendileri oldukça üzdüğünü, Meşrutiyetin ilanından bu yana vilayete altı vali atanmış olduğunu, sık sık yapılan bu değişikliğin hiç uygun olmadığını, Mahmud Muhtar Bey'in göreve atanmasından bu yana geçen süre içerisinde geceli gündüzlü mesaisini vilayetin gelişmesi için harcadığını, bundan dolayı da Mahmud Muhtar Bey'in görevden alınmasını istemediklerini belirtmişlerdir. Dahiliye Nezâreti'nden Meclis-i Umûmî-i Vilayet azalarına gönderilen cevabî telgrafta Mahmud Muhtar Bey'in görevden alınacağı yönündeki şayiaların asılsız olduğu ifade edilmiştir¹⁴⁵.

1910 yılının Kasım ayına gelindiğinde Mahmud Muhtar Bey'e Bahriye Nazırlığı'nın teklif edildiği yolunda haberler çıkmaya başlamıştır. Ancak genel kanaat valinin bu görevi kabul etmeyeceği yönündedir¹⁴⁶. Ancak Mahmud Muhtar Bey, bu teklifi kabul ederek, 14 Kasım 1910'da Bahriye Nazırlığı'na resmen atanmıştır¹⁴⁷. Mahmud Muhtar Beyin Bahriye Nazırlığı'na atanması, vilayette "teessürle" karşılanmış ancak Osmanlı donanmasının böyle bir kişinin eline teslim edilmesinden dolayı memnuniyet oluşmuştur¹⁴⁸.

¹⁴⁴ **Ahenk**, 23 Mart 1910.

¹⁴⁵ **BOA**, Fon Kodu: DH.MUİ., Dosya No: 45-1, Gömlek No: 30.

¹⁴⁶ **Ahenk**, 13 Teşrîn-i Sâni 1910.

¹⁴⁷ **Ahenk**, 15 Teşrîn-i Sâni 1910.

¹⁴⁸ **Ahenk**, 17 Teşrîn-i Sâni 1910.

3.4. MAHMUD MUHTAR BEY'İN BİRİNCİ DÖNEM BAHRIYE NAZIRLIĞI

3.4.1. Mahmud Muhtar Bey'in Bahriye Nazırlığı'na Atanması

Mahmud Muhtar Bey'in Aydın Vilâyeti Valiliği'ne atanmasının dördüncü ayında, İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle geçinebilmesi gittikçe güçleşen Hüseyin Hilmi Paşa, yorgunluğunu ileri sürerek, 28 Aralık 1909'da sadareten ayrılmış ve yerine 12 Ocak 1910 tarihli Hatt-ı Hümayûnla, İbrahim Hakkı Paşa gelmiştir¹⁴⁹. Hakkı Paşa Kabinesi'nde Bahriye Nazırlığı görevini yürüten Salih Paşa'nın istifası sonrası Mahmud Muhtar Bey'in Bahriye Nazırlığı'na atanması gündeme gelmiştir.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa başta olmak üzere kabinenin çoğunluğu Mahmud Muhtar Bey'in Bahriye Nazırlığı'na atanmasını münasip görürken, kabinenin en nüfuzlu adamı Mahmud Şevket Paşa, buna karşı çıkmış ve atama yerine getirilememiştir. Ancak, Lütfi Simavi Bey'in girişimleriyle bu iki paşanın arası bulunarak, Mahmud Muhtar Bey'in Bahriye Nazırlığına atanması için Mahmud Şevket Paşa razı edilmiştir¹⁵⁰. 14 Kasım 1910 tarihli irâde-i seniyye ile de Mahmud Muhtar Bey, Bahriye Nazırlığı'na atanmıştır¹⁵¹. Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Bey, 25 Mayıs 1911'de tekrar mirliva rütbesine yükseltilerek "Paşa" unvanını almıştır¹⁵².

¹⁴⁹ Recai G. Okandan, **Âmme Hukukumuzun Anahatları** [Türkiye'nin Siyasî Gelişmesi] Birinci Kitap Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul, 1971, s. 336-337.

¹⁵⁰ Lütfi Simavi, **a.g.e.**, s. 128-129.

¹⁵¹ Bahriye Nazırlığı'na atanan Mahmud Muhtar Bey'in, İzmir'de bulunan ailesini İstanbul'a getirmek üzere 6 gün müddetle İzmir'e gitme isteği, 16 Kasım 1910'da uygun görülmüş ve Mahmud Muhtar Bey ailesini de İstanbul'a getirmiştir. Bu dönemde Mahmud Muhtar Bey'e, 10 Ocak 1911'de Rus Çarı tarafından Birinci Rütbeden Snt. Stanislas Nişanı verilmiştir. Hakan Arslantürk, **Mâziye Bir Nazar "Berlin Muâhedesinden Harb-i Umûmî'ye Kadar Avrupa ve Türkiye Münâsebâtı" (Mahmud Muhtar Paşa)**, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993, s. 34.

¹⁵² **K.K.K. Personel Arşivi**, Erkân Defteri 2, s. 242.

3.4.2. Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı Esnasındaki Faaliyetleri

3.4.2.1. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati'ne Katılması

Osmanlı Hükümeti, 1910 yılı baharında başlayan Arnavut isyanının bastırılmasından sonra Arnavutluk'ta ıslahat yapmayı düşünmüştür. Bunun için düşünülen çare de padişah Sultan Reşad'ın Rumeli'ye bir seyahat yaparak Arnavutların gönlünü alması olmuştur. Bu seyahat, İttihatçıların bir planıdır. İttihatçılar, böyle bir seyahat tertip etmekle, halk nazarında nüfuz ve itibarını arttırmayı, Makedonya halkının hükümete ve padişaha bağlılığını teşvik etmeyi ve Arnavutları itaat altına almayı amaçlıyorlardı. Sultan Reşad da bu teklifi memnuniyetle kabul etmiştir. Birinci Murad'ın şehit düştüğü yerde halifenin de katılmasıyla kılınacak Cuma Namazının Müslüman Arnavutlar üzerinde olumlu etki yapacağı düşünülüyordu¹⁵³. Sultan Mehmed Reşad'ın, 5 Haziran 1911'de çıktığı Rumeli seyahatine Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa da katılmıştır. Padişahın yolculuğu için hazırlanmış bulunan Barbaros Hayrettin zırhlısında Sadrazam Hakkı Paşa, Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, Dâhiliye Nazırı Halil Bey, Başkâtip Halit Ziya Bey, Başyaver Hurşit Paşa ve Lütfi Simavi Bey bulunuyordu¹⁵⁴.

Gezi esnasında Sultan V. Mehmed Reşat, Selanik'te bulunan II. Abdülhamid'e bir ziyaret heyeti gönderilmesine karar vermeden önce Mahmud Muhtar Paşa'nın da görüşünü almıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde II. Abdülhamid'e bir heyet gönderilmesine karar verilerek, Başkâtip Halit Ziya Bey bu iş için görevlendirmiştir¹⁵⁵.

¹⁵³ Mevlüt Çelebi, "Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahâti", **Osmanlı**, C. II, (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 527.

¹⁵⁴ Lütfi Simavi, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁵⁵ Halid Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, (Hzl.: Nur Özmel Akın), 1. Baskı, Özgür Yay., İstanbul, Eylül 2003, s. 459.

Gezi sonrası Padişah ve beraberinde bulunan heyet, 26 Haziran'da İstanbul'a dönmüşlerdir¹⁵⁶.

3.4.2.2. Reşadiye Zırhlısı'nın Sipariş Edilmesi

Sultan V. Mehmed Reşad döneminde Osmanlı donanmasının geliştirilmesine büyük bir önem verilmiştir. Bu dönemde kurulan "Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti" ülke genelinde kampanyalar düzenleyerek donanmaya îâneler toplamıştır¹⁵⁷. Gerek hükümetlerin gerekse Donanma Cemiyeti'nin girişimleri ile birçok geminin alımı yapılmış, donanmada iyileştirme yapılmaya çalışılmıştır¹⁵⁸.

İngiltere, 1905 yılında denizcilik tarihinde büyük bir inkılâp olan ve dretnot (Dreadnought) denen gemilerin yapımına başlamıştır. Bu gemilerin 12 inçlik 10 tane topu olup, zırhları, torpillere karşı 11 inç kalınlığındaydı. Büyüklüğü ve nitelikleri dolayısıyla bu gemilerin maliyeti, eski gemilere oranla iki misliydi¹⁵⁹. Dretnotun mucidi olan İngilizler, özel şirketlere ait olan tezgâhlarında zırhlı inşa edip gerek kendi donanmalarına, gerekse yabancı ülkelere satıyorlardı. Çok pahalı olan bu zırhlıların satışından İngiliz ekonomisi, büyük kârlar elde etmiştir.

1911 yılının Nisan ayında Yunanistan Donanması "Averoff" zırhlısını bünyesine katmış, bu durum Osmanlı Devleti'nin de bu yönde hareket etmesini elzem kılmıştır¹⁶⁰. Bu doğrultuda Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, 22 Temmuz 1911'de Osmanlı Donanmasına katılması planlanan dretnotun siparişini vermek üzere on gün izinle İngiltere'ye gitmiştir¹⁶¹.

¹⁵⁶ Çelebi, **a.g.m.**, s. 530.

¹⁵⁷ Celalettin Yavuz, **Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Misyonlar (Çeşme Faciası'ndan Birinci Dünya Harbi'ne Kadar Osmanlı Bahriyesi'nde Çağdaşlaşma Gayretleri)**, [Y.Y], İstanbul, 2000, s. 150.

¹⁵⁸ Nejat Gülen, **Dünden Bugüne Bahriyemiz**, 1. Baskı, Kastaş Yay., İstanbul, Mart 1988, s. 182.

¹⁵⁹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 471-472.

¹⁶⁰ Gülen, **a.g.e.**, s. 186.

¹⁶¹ **BOA**, Fon Kodu: İ.MBH. Dosya No: 6, Gömlek No: 1329/B-021, Ayrıca bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, MEB Yay., İstanbul, 1951, s. 1084. Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye**

Mahmud Muhtar Paşa, Bahriye Nazırı olarak Osmanlı Hükümeti adına Elswick'teki "Vickers Ltd. Şirketi"ne ilk dretnotu sipariş etmiştir. Sultan V. Mehmed Reşad'ın ismine izafeten "Reşadiye" adı verilen bu zırhlı gemi, 23.000 ton ağırlığında ve saatte 23 mil yapabilme kapasitesine sahipti. 10 adet 32'lik, 16 adet 15'lik topu ve 3 adet torpidosu bulunan bu zırhlının değeri, 2.304.712 lira olarak tespit edilmiştir¹⁶². Bu özellikleri ile Reşadiye o güne kadar Avrupa'da bulunan en güçlü dretnot olacaktı¹⁶³. İngiltere Devleti'nin, Rus müttefiki ve Yunan hamisi olmasına ve Yunanistan'la Osmanlı Devleti arasında bir ihtilaf çıktığında İngiltere'nin gemiyi teslimde zorluk çıkarması muhtemel bulunması üzerine, dretnotun tecrübe edileceği konuma getirilmesi gününe kadar yapım müddeti olarak 27 ay gibi kısa bir sürede ısrar edilmiştir. Buna göre geminin 1913 yılı sonlarında teslimi gerekiyordu. Ancak, Rusya'nın İngiltere üzerindeki baskısı neticesinde gemilerin yapımı yavaşlamıştır¹⁶⁴. Bu gecikmenin arkasındaki sebebi Mahmud Muhtar Paşa şu şekilde değerlendirmektedir:

*"İngiltere Devleti, Rus müttefiki ve Yunan hamisi olmasına ve Yunanistan'la aramızda bir ihtilaf çıktığında Büyük Britanya'nın gemi tesliminde zorluk çıkarması muhtemel bulunmasına nazaran, dretnotun tecrübe edileceği konuma getirilmesi gününe kadar yapım müddeti olarak yirmi yedi ay gibi pek kısa bir mühlet tayininde ısrar edildi. Azası arasında bulunduğum Hakkı Paşa kabinesi iktidar mevkiinden düşünce bahriye işlerimiz başka ellere geçti ve bu düşünceler nazar-ı dikkatten uzak kaldı. Manasız değişiklikler, ilâvelerden ve nezaretçe ihmaller, tembelliklerden kaynaklanan gecikmeler; İngiliz tezgâhınca grev misilli bahanelere eklenince, yapım süresi uzadıkça uzadı."*¹⁶⁵

Sonunda Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı esnasında siparişi verilen "Reşadiye" ve daha sonraki dönemlerde sipariş edilen "Sultan Osman" ¹⁶⁶ zırhlılarına, 2 Ağustos 1914'te son taksitin ödenmesinden yarım

Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri, (Hzl.: Erol Kılınc), Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 145.

¹⁶² Gülen, **a.g.e.**, s. 186.

¹⁶³ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 243.

¹⁶⁴ Metin Ayışığı, "İngilizler Tarafından Müsadere Edilen Sultan Osman ve Reşadiye Zırhlıları", **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, C. I, S. 8, Ekim 1994, İstanbul, s. 2.

¹⁶⁵ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 242.

¹⁶⁶ Reşadiye zırhlısının siparişinden sonra Brezilya hükümetinin İngiltere'de New Castel'da Armstrong-Wittford şirketine ısmarlamış olduğu ve yapımı bitmek üzere bulunan Rio de

saat sonra İngiliz hükümeti tarafından el konulmuş ve bu iki zırhlı İngiliz donanmasına dahil edilerek, I. Dünya Savaşı'nda kullanılmıştır¹⁶⁷.

3.4.2.3. Donanma Komutanlığı'ndan Yabancıların Uzaklaştırılması

Osmanlı bahriyesinin ıslahı için zaman zaman yabancı uzmanlara başvurulmuştur. Bu uzmanlar, Osmanlı bahriyesinde geniş yetki ve yetkiyetler ile çalışmışlardır. Mahmud Muhtar Paşa'nın bahriye nazırlığına atandığı sırada Osmanlı donanmasının başında donanmanın ıslahı için İngiltere'den gelmiş bulunan Amiral Hugh Pigot Williams bulunuyordu. Amiral Williams, Osmanlı donanmasının komutanı sıfatına sahiptir. Yabancı bir amiralin Osmanlı donanmasının başında bulunması bahriyelileri oldukça rahatsız etmiş, her hangi bir savaş esnasında bunların donanmayı terk edeceklerini savunmuşlardır.

Bu tartışmanın yoğunlaştığı bir sırada Bahriye Nazırlığına atanan Mahmud Muhtar Paşa, tartışmalara son noktayı koyarak Amiral Williams'ı donanma komutanlığından alarak yerine Albay Tahir Bey'i 2 Ocak 1911'de Donanma Komutan Vekili olarak atamıştır. Bu durumu İngiltere'de bulunduğu sırada öğrenen Amiral Williams, Bahriye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda kendisinden habersiz bir Türk subayının donanma komutanlığına atandığını haber aldığını, ancak kendisiyle yapılan mukavelede karada bulunduğu müddetçe Bahriye Fen Müşaviri, denizde bulunduğu da Donanma Komutanı olması gerektiğini bundan dolayı anlaşma süresi bitinceye değin komutanlıkta bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Mahmud Muhtar Paşa'nın başında bulunduğu Bahriye Nezâreti, Amiral Williams'ın bu başvurusuna karşılık, 29 Ocak 1911'de Sadarete yazdığı bir yazı ile Amiral Williams'ın

Janerio adlı zırhlısının alınması gündeme gelmiştir. Osmanlı hükümeti, denize indirilmiş ve toplarının bir kısmı konmuş halde bulunan bu zırhlıyı satın alarak "Sultan Osman-i Evvel" adını vermiştir. Ayışığı, **a.g.m.**, s. 2. Bu zırhlı gemi, 25.500 ton ağırlığında, saatte 23 mil hız yapabilen, 14 adet 30,5'lik, 20 adet 15'lik topu ve 3 adet torpili bulunan bir dretnot idi. Bu iki zırhlının 1914 yılı ortalarında teslimine karar verilmiştir. Gülen **a.g.e.**, s. 186. Ayrıca bu geminin alımı hakkında bkz. Halil Menteşe, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, 1. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Kasım 1986, s. 165.

¹⁶⁷ Fahri Çoker, **Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler**, Gnkur. Bşk. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 159.

kesinlikle geri dönmesi gerekiyorsa Bahriye Fen Müşaviri ve Talim ve Manevra Direktörü sıfatından başka hak ve yetkisi bulunmadığı ve doğrudan Bahriye Nazırı'nın emri altında olarak kendisine tebliğ edilecek talimat dairesinde hareket etmesi gerektiğinin kendisine anlatılması ve bu konuda Londra sefaretinin aracı olmasını arz etmiştir. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından gönderilen cevabî yazıda da Amiral Williams'ın komutanlık sıfatına haiz olmadığı ve donanma komutanının değiştirilmesine itiraza hakkı olmadığı beyan edilmiştir. Bunun üzerine Amiral Williams, görevinden istifa etmiştir. Böylece Mahmud Muhtar Paşa, Osmanlı donanmasının yabancı bir el ile idaresinin önüne geçmiştir¹⁶⁸.

3.4.3. Trablusgarp Harbi ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı Görevinden Ayrılması

İtalya, 1870 yılında millî birliğini gerçekleştirdikten sonra sömürgecilik hareketine girişmiştir. Ancak İtalya'nın göz koyduğu Kuzey Afrika'nın birçok yerleri İngiltere ve Fransa tarafından ele geçirilmiştir. Bundan ötürü İtalya, Habeşistan'ı almak istemiş, fakat 1896'da Habeşlere yenilerek bu isteğine kavuşamamıştır¹⁶⁹. İtalya, bu hezimet sonrası Trablusgarp ile ilgilenmeye başlamıştır. İtalya, Osmanlı İmparatorluğu toprakları ile geniş ticarî ve ekonomik münasebetlere girişmiş, bu arada Trablusgarp'a da önemli yatırımlar yapmıştır. Şimdi sıra bu faaliyetlerin meyvelerini toplamaya gelmiştir¹⁷⁰. 1910 yılı başından itibaren İtalyan basını ve hükümeti, Trablusgarp hakkındaki emellerinden resmen bahsetmeye başlamışlardır. İtalyan basını, Osmanlı Devleti aleyhine yoğun bir kampanya başlatmış ve Trablusgarp'ta Osmanlıların İtalyanlara çok kötü davrandığını, Trablusgarp'ın ekonomik yönden geri kaldığını, buradaki İtalyan menfaatlerinin korunmadığını, diğer başka devletlerin buraya göz koymasına tahammül edemeyeceklerini söylemeye ve bu şekilde İtalyan halkını savaşa

¹⁶⁸ Aynı eser, s. 174.

¹⁶⁹ Yılmaz Altuğ, **Siyasi Tarih Ders Notları (1776-1920)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 166.

¹⁷⁰ Armaoğlu, **19. Yüzyıl...**, s. 634.

hazırlamaya çalışmışlardır. Bunların neticesinde İtalyan kamuoyunda bir an önce Trablusgarp'ın işgali konusunda şiddetli bir istek uyanmaya başlamıştır. Ancak, İtalyan hükümetinin bu tasarısına karşı Osmanlı Hükümeti, Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgal edilebileceğine hiçbir şekilde ihtimal vermemiştir¹⁷¹. Mahmud Muhtar Paşa, o günkü siyasî durumu şu şekilde aktarmaktadır:

*“Ne İtalya'nın pek âşikar tehditleri, ne taarruz öncesi gazetelerin neşriyatı, ne de sefaret raporları Babialî'yi ikâz etti ve bu tür meselelerin hall ü faslına şu veya bu sefarette bir briç masasının medar olabileceğini zannetmek gibi gafletlerden uyandıramadı.”*¹⁷²

Fransa, İngiltere ve Rusya ile anlaştıktan sonra Trablusgarp ve Bingazi'yi ele geçirmek üzere harekete geçen İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı hükümetine verdiği ültimatonda “Trablusgarp vilâyetinin terk edilmiş ve karışık bir halde bırakılmasından bahisle medenî ihtiyaçlara uygun bir şekle dönüştürülmesi lüzumunu iddia etmiş ve Osmanlı Devletini Trablusgarp'ta İtalyanlara muarız bulunmakla, iktisadî teşebbüslerine ve menfaatlerine devamlı olarak ket vurmakla ve bu bölgeye silah ve mühimmat göndermekle itham edip, İtalya'nın bütün Trablusgarp ve Bingazi'yi askerî işgal altına almak kararına Osmanlı Devleti'nin muvafakatini talep etmiş, askerî istiladan kaynaklanacak nihai vaziyetin tespit ve tanzimi için de gelecekte iki hükümet arasında belli kararlar alınabileceğini belirterek yirmi dört saat zarfında cevap verilmesini şart koşturmuştur.”¹⁷³

¹⁷¹ Hale Şıvgın, **Tarblusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989, s. 39.

¹⁷² Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 141.

¹⁷³ Mahmud Muhtar Paşa, İtalya'nın bu isteğini şu şekilde değerlendirmektedir: “Kesinlikle, haklı ve beynelmil hukuka uygun olmayan, iddia edilen şeylerin tenkit ve muhakemesi sadedimiz haricinde bulunduğu gibi, acaba İtalya, ekseriyat üzere çölden ibaret bulunan Trablusgarp'a güya tatbik etmek istediği ıslahat ve imarati, kendi toprağında, mesela Roma kampanyasında veya güney memleketleri gibi fevkalade ıslaha muhtaç yerlerde tatbik etse daha uygun olmaz mıydı, sualini de sormuyoruz. Şu kadar diyelim ki, İtalyan ültimatınınun metni, bir Makyavel'e yaraşır tarzda olup, bu hilebaz üstadın ruhen İtalya politikası üzerindeki tesirlerinin geçici olmadığını ispat ediyordu. Ültimatom metnini yazmaya, bilahare Berlin'de sefir ve o zaman Hariciye Müsteşarı bulunan Sinyör Bolatti memur olmuştu. Mevsukan iştiğime göre bu zat, o zaman ithamlarına mantıklı bir şekil verebilmek için çok zahmet çektiğini müşterek bir dostumuza itiraf etmiştir.” **Aynı eser**, s. 140-141.

Reşadiye Zırhlısı'nın mukavelesi için İngiltere'ye gitmiş olan Mahmud Muhtar Paşa daha sonra Paris'e geçmiştir. Ültimatın verildiği günün akşamı, "sırf bir eser-i tesadüf olarak" İstanbul'a dönmüştür. Vükela heyetini toplantı esnasında bulan Mahmud Muhtar Paşa, Türk donanmasının Beyrut sularında dolaşmakta olduğundan İtalya donanması, bundan haberdar olursa Osmanlı Devleti'nin bir bahrî felakete uğrayacağı endişesiyle telaş göstermiştir¹⁷⁴. Büyük manevra için Akdeniz'e çıkmış bulunan Osmanlı donanmasının âkıbeti, başta Mahmud Muhtar Paşa olmak üzere herkeste endişe uyandırmıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın başında bulunduğu Bahriye Nezâreti, bütün Akdeniz sahilindeki Osmanlı şehirlerine telgraf çekerek, donanmaya son durumu bildirmeye çalışmıştır¹⁷⁵. Mahmud Muhtar Paşa, hem toplantı esnasında hem de sonraki günlerde İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarmasının engellenememesi durumunda, ultiatom çerçevesinde İtalya ile görüşmeler yapmaya başlayıp, Türk ve İtalyan askerleri arasında tampon bir bölge oluşturularak savaşın geciktirilmesi ve böylece devletin durumunun anlaşılması için zaman kazanılmasını, eğer görüşmeler sonunda iyi bir netice alınamazsa silaha sarılmak için vakit kazanılmış olacağını savunmuştur¹⁷⁶.

Hükümet, İtalya'ya verilecek cevaptan önce büyük devletlerin özellikle Almanya'nın arabuluculuk yapmasını istemiştir¹⁷⁷. Ancak Almanya'dan alınan cevapta "bir müdahaleye imkân olmadığı, Türklerin tarihi şanlarına layık surette vatanlarının bir parçasını müdafaa edeceklerine" kani olduğu belirtilmiştir¹⁷⁸. Osmanlı hükümeti, 29 Eylül'de İtalya'nın ultiatomuna verdiği cevapta söylenenlerinin doğru olmadığını belirterek, İtalya hükümetinin askerî işgale teşebbüs etmemesi halinde Osmanlı hükümetinin kendi toprak

¹⁷⁴ İnal, **Osmanlı Devrinde...**, s. 1084.

¹⁷⁵ Mahmud Muhtar Paşa'nın endişesi oldukça yerindedir. Akdeniz'de bulunan donanmanın çoğu kazasız belasız Çanakkale Boğazı'na çekilerek emniyet altına alınmışsa da Adriyatik Denizi'ndeki torpido filotillası gelişmelerden haberdar edilmediği için programı gereğince seyrine devam etmiştir. Bu sırada İtalyan donanması ile karşılaşmış ve bunların taarruz ateşlerine maruz kalmış ve bir çok gemi batmıştır. Osman Nuri Lermioğlu, **Halkın İstemediği İnkılap: Meşrutiyet**, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 58-59.

¹⁷⁶ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar....**, s. 145

¹⁷⁷ **Aynı eser**, s. 141-142.

¹⁷⁸ İnal, **Osmanlı Devrinde...**, s. 1085.

bütünlüğü bozulmamak şartıyla İtalya hükümetine istediği iktisadî imtiyazları vereceğini ve bu konuda İtalya'dan şartlarını bildirmesini istemiştir. Ancak, İtalya, aynı gün Osmanlı Devleti'ne karşı harp ilan etmiştir¹⁷⁹.

Elindeki son çarelere başvurduktan sonra Mahmud Muhtar Paşa, Bahriye Nazırlığı'ndan istifa etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa'nın istifası şiddetli tenkitlere neden olmuştur. Bununla beraber elinden bir şey gelmeyen İbrahim Hakkı Paşa da 29 Eylül'de sadrazamlıktan istifa etmiştir¹⁸⁰. Bu istifanın arkasından Küçük Said Paşa, sadaret makamına getirilmiştir. Said Paşa, yeni bir kabine oluşturmak yerine mevcut kabine ile çalışmaya devam etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, bu durumu şu şekilde anlatmıştır:

*“Kendini kurtarmak kaydına düşen İttihat ve Terakki önderleri, Küçük Said Paşa'yı sadârete getirdi. Bu zât derhal yeni bir kabine teşkil edeceğine, istifa eden yalnız Hakkı Paşa imiş gibi, istifa etmiş kabineye reisliğe koyuldu ve bu kabine bir hafta kadar müstakbel kabine reisinin riyaseti altında toplanmak ve hükümeti yürütmek gibi parlamentarizm aleminde görülmemiş garip bir manzara arz etti. Yeni sadrazamın bu şaşkıncu tarzda işe başlaması, ihtilafın haline uygun bir çözüm şekli bulmak için hızlı bir çalışma göstereceğine delalet etmiyordu. Her gün yapılan, geceleri dahi sabaha kadar devam eden kabine toplantıları, mütemediyen aynı mesele etrafında dönmekte, güya maksat hiçbir mesuliyete maruz kalmaksızın durumu tabii gelişmesine terk etmek imiş gibi, hiçbir karar ve netice elde edilememekte idi...”*¹⁸¹

3.5. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN RUS ÇARI II. NİKOLA'YA PADİŞAHIN DOSTLUK MESAJINI İLETMEKLE GÖREVLENDİRİLMESİ

Rus Çarları, zaman zaman istirahat etmek üzere, Kırım'daki Livadya'ya iniyorlardı. Kırım'a geldikleri sırada Osmanlı Sarayı namına bir heyet gönderilip “Hoş Geldiniz!..” demek usul ve anane haline getirilmiştir¹⁸². 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım'a bağımsızlık verilmiş ve arkasından 1792 Yaş Antlaşması'yla Kırım'ın Rusya'ya ait olduğu kabul edilmiş olmasına rağmen, böyle bir anane ve usulün devam etmesi oldukça

¹⁷⁹ Şıvgın, **a.g.e.**, s. 36-37.

¹⁸⁰ **a.g.e.**, s. 45.

¹⁸¹ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 144.

¹⁸² Lütfi Simavi Bey, seyahat süresince tuttuğu notları toplayarak padişaha arz etmiştir, verdiği raporun tam metni eserinde bulunmaktadır. Lütfi Simavi, **a.g.e.**, s. 170-176.

dikkat çekicidir. Bununla birlikte bu uygulamanın ne zaman ve ne şekilde başladığı da bilinmemektedir.

1911 yılında Rus Çarı yine Livadya'ya gelmiş ve Osmanlı Devleti adına bir heyet gönderilmesine karar verilmiştir. Sadrazam Said Paşa, heyet içerisinde tuğgeneral veya tümgeneral rütbesinde ve ecnebi lisan bilen bir paşanın seçilmesini Başmabeyinci Lütfi Simavi Bey'e bırakmıştır. Bunun devamını Lütfi Simavi Bey şöyle anlatmıştır:

“O sıralarda İstanbul'da bulunan paşalar içinde aranılan bu vasıfları taşıyan kimseleri tanımadığım için, sadrazama eski Bahriye nazırı Mahmud Muhtar Paşa'yı tavsiye etmeyi düşündüm. Ne var ki belki Mahmud Muhtar Paşa, benim reislik edeceğim bir heyette ikinci olmaya razı olmazdı; fakat heyetin iyi bir şekilde teşkili ve devleti lâzım geldiği gibi temsil etmesi bence daha mühim olduğundan eğer Mahmud Muhtar Paşa böyle düşünecek olursa reisliği ona vermeye hazır bulunduğumu hatırlatmaktan geri kalmadım.”¹⁸³

Sonunda Rus çarı II. Nikola'ya padişahın dostluk mesajını iletmek üzere oluşturulan heyetin Mahmud Muhtar Paşa başkanlığında Lütfi Simavi Bey ve ikisi tarafından seçilecek bir subaydan oluşmasına karar verilmiştir¹⁸⁴. Heyet, Mahmud Muhtar Paşa'nın başkanlığında Başmabeyinci Lütfi Simavi, Erkan-ı Harb Ziya Bey ve sekreter sıfatıyla da sefaret müsteşarlarından Black Bey'den meydana gelmiştir. 18 Kasım 1911 (5 Teşrîn-i Sâni 1327) Cumartesi günü öğleden sonra saat 16:00'da Hamidiye Kruvazörüyle İstanbul limanından hareket eden heyet, Pazar günü öğleden sonra saat 14:00'te Kırım'ın Yalta limanına ulaşmıştır. 20 Kasım'da Çar II. Nikola ile görüşen heyet, padişahın Çar hakkındaki dostluk ve hüsnüniyet mesajını ileterek, hediyeler sunmuştur. Heyet, 23 Kasım 1911 Perşembe günü İstanbul'a dönüş için Hamidiye Kruvazörüyle harekete geçmiş ve ertesi gün İstanbul'a ulaşmıştır¹⁸⁵.

¹⁸³ a.g.e., s. 170-171.

¹⁸⁴ BOA, Fon Kodu: İ.MBH., Dosya No: 7, Gömlek No: 1329/Za-003.

¹⁸⁵ Lütfi Simavi, a.g.e., s. 176.

Bu geziden sonra, 28 Kasım 1911'de¹⁸⁶ Rus İmparatoru Çar II. Nikola tarafından Mahmud Muhtar Paşa'ya Murassa Beyaz Kartal Nişanı verilmiştir¹⁸⁷.

3.6. MAHMUD MUHTAR PAŞA'YA SAİD PAŞA HÜKÜMETİ TARAFINDAN HARBİYE NAZIRLIĞI TEKLİF EDİLMESİ

Meşrutiyet ilânında “İttihat ve Terakki” cemiyetine mal edilen mefkurecilik gün geçtikçe yozlaşmış; rüesada baş gösteren ihtiras ve hamiyet inhisarı herkesi tiksindirmeye başlamış, münevverlerin bu cemiyete doğru akışı durmuştur. Halk bu idareden yüz çevirmiş, ümitsizliğe düşmüştür. Bu yüzden “İttihat ve Terakki” hükümetine karşı yapılan en ufak bir teşvik büyümek istidadını gösteriyor, her muhitte iyi karşılanıyordu¹⁸⁸.

İttihat ve Terakki yönetimi Meclis-i Mebusan içerisindeki muhalefeti ortadan kaldırmak amacıyla 18 Ocak 1912'de meclisi feshederek, genel seçime gitmiştir. Bu seçim faaliyetleri, anarşi içinde geçmiş, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkaları arasındaki seçim didişmeleri korkunç denecek kadar şiddetli bir hava içinde cereyan etmiş; memleketin her tarafını politika ihtirasları kaplamıştır¹⁸⁹. Yakın tarihimize “Sopalı Seçimler” nâmiyle geçen seçimlerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti hile ve cebir neticesinde büyük bir ekseriyetle meclis çoğunluğunu ele geçirmiştir¹⁹⁰. Yeni meclis, iki yüz seksen mebustan oluşmuştur. Bunların altısı muhalif, geriye kalan iki yüz yetmiş dördü İttihat ve Terakki Fırkasına mensuptur¹⁹¹.

Bu siyasî tablo Arnavutları hiç memnun etmemiştir. Birçok Arnavut mebusun meclis dışında kalması görünürdeki sebep olmakla birlikte 6 Mayıs

¹⁸⁶ Arslantürk, **a.g.t.**, s. 37.

¹⁸⁷ Tugay, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁸⁸ Ahmet Bedevî Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, Baha Matbaası, İstanbul, 1956, s. 500.

¹⁸⁹ Okandan, **a.g.e.**, s. 355-356.

¹⁹⁰ Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, II. Baskı, İstanbul, 2001, s. 153-154.

¹⁹¹ Okandan, **a.g.e.**, s. 357.

1912’de Arnavutlar, ayaklanmaya başlamışlardır¹⁹². Bu esnada çoğu Arnavut olan muhalif subaylar 21/22 Haziran 1912’de Resneli Niyazi’nin yaptığı gibi dağa çıkmışlardır¹⁹³. Kabinenin çekilmesini, meclisin feshedilerek yeni seçimlerin yapılmasını, askerî hizmetlerin mahallî olmasını, memurların Arnavutlardan tayini ya da Arnavutça’yı tamamen bilmesi gibi bazı gayri meşru taleplerde bulunmuşlardır¹⁹⁴.

Ordu içerisinde baş gösteren bir başka muhalefette başkente kendisini göstermiştir. Arnavutluk’ta subaylar, siyasî maksatlarla dağa çıkarak isyan ettikleri sırada İstanbul’da da birkaç subay “Halaskâr” veya “Halaskârân Zabitan” grubu adında bir kurul vücuda getirmişlerdir¹⁹⁵. Haziran 1912’de kurulan Halâskâr Zabitân Gurubu’nun ortaya çıkış sebepleri arasında İttihatçı zabıtların özel muamele görmeleri ve bunun sonucunda “imtiyazlı zabıtlar” grubunun ortaya çıkması, seçimler sonucunda muhalefetin meclis dışında kalması muhalefet çevrelerinde ümitleri kırmış ve “artık silahlı kuvvete müracaatın yegane çare olarak kaldığı” fikrini kuvvetlendirmişti¹⁹⁶. Örgütün amacı, İttihat ve Terakki istibdadını yıkıp, meşrutiyetin işlerliğini sağlamak ve bu sağlandıktan sonra, ordunun siyasete karışmasını artık kesin olarak önlemektir¹⁹⁷. Halaskârân Zabitan Grubu tarafından yayınlanan bir bildiriye iktidarda bulunan kabinenin değiştirilmesi, hükümet işlerine sorumsuz hiçbir kuvvetin karışmaması, Meclis-i Mebusan’ın yeniden ve her türlü

¹⁹² Arnavutlar seçimi vesile yapmışlardır ve dolayısıyla seçim, isyanın tek sebebi değildir. Bir taraftan hükümetin yanlış nazariyeleri ve diğer taraftan Arnavut rüesânının ihtiras ve menfaatperestliği, Hıristiyan Malisörler’e Müslüman Arnavutlardan daha fazla hak verilmesi isyanı hazırlayan diğer sebepler arasında yer almaktadır. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 198.

¹⁹³ Aynı eser, s. 199.

¹⁹⁴ Şıvgın, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁹⁵ Halâskâr Zabitan Grubu, Kurmay Binbaşı Kemal, Önyüzbaşı Hilmi, Süvari Yarbayı Recep, Deniz Binbaşı İbrahim Aşkî, Yüzbaşı Kudret, Rosinyol Hüsnü, Teğmen Hasan Âli ve Tevfik Beyler kurmuştur. Celâl Bayar, **Ben De Yazdım Millî Mücadele’ye Gidiş**, C. II, İstanbul, 1966, s. 527.

¹⁹⁶ Alkan, **a.g.e.**, s. 163-164.

¹⁹⁷ İttihat ve Terakkili subayların ordu içindeki ayrıcalıklı durumları önemli bir huzursuzluk kaynağıydı. Mebusan’ın 4 Mayıs 1912 günlü kararı, bunun tatsız ve açık bir örneğidir. Bunda, Trablusgarp’taki savaşa katılmaları dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “erkân-ı asliyesinden”, Enver, Fethi, Halil ve Aziz Beyler takdir olunuyordu. İttihat ve Terakkili olmayan subaylar belirtilmediği gibi, Trablusgarp’taki kumandan Neşet Paşa bu subaylardan sonra anılıyordu. Bkz. Akşin, **a.g.e.**, s. 199.

müdahaleden uzak olarak seçilmesi, ordunun siyaset işlerinden uzak tutulması gibi hususları açıklamıştır¹⁹⁸.

Meclis içerisinde muhalif mebus yoktu ama, dışarıdaki muhalefet özellikle askerî alandaki muhalefet hükümeti bir hayli zor durumda bırakıyordu. Bilhassa Arnavutluk'taki anarşi önlenemeyince, muhalefet Mahmud Şevket Paşa'yı sorumlu tutuyor, dolaylı olarak da İttihat ve Terakki'yi sıkıştırıyordu. Bunun üzerine Talât Bey, Mahmud Şevket Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'ndan istifaya ikna etmiştir¹⁹⁹.

9 Temmuz 1912'de Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'ndan ayrılmasından sonra Mehmed Said Paşa hükümeti, yeni Harbiye Nazırı arayışına girişmiştir. Mahmud Şevket Paşa'nın istifasından iki gün önce Talât Bey önderliğinde Nazım Paşa ile görüşülmüş, bu konu İttihat ve Terakki Meclis-i Umumisi'nde konuşulmuş, ancak olumlu bir netice alınamamıştır²⁰⁰. Buna rağmen 11 Temmuz'da Nazım Paşa ile bu sefer Sadrazam Mehmed Said Paşa ve Talat Bey tekrar görüşmüşlerdir. Görüşmede hem Nazım Paşa hem de hükümet karşılıklı olarak bazı isteklerde bulunmuşlardır. Nazım Paşa, hükümetin istediği şartları kabul etmiştir²⁰¹. 13 Temmuz'da bu görüşmenin sonucu ve Nazım Paşa'nın ileri sürmüş olduğu şartlar Meclis-i Vükela'da

¹⁹⁸ Okandan, **a.g.e.**, s. 366.

¹⁹⁹ Hasan Babacan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasî Hayatı ve İcraatı)**, TTK Yay., Ankara, 2005, s. 74. Talat Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın 31 Mart hadisesinden itibaren askerî ve halkın gözünde kahraman olmasını cemiyetin siyasî geleceği için de bir tehlike olarak görüyordu. Bu olayda da Paşa'nın zor durumda kalmasını fırsat bilerek onu hükümetten uzaklaştırmak için bir plan hazırladı. Ordu levazım reisi olan İsmail Hakkı Paşa'nın yolsuzluk yaptığını, bu konudaki dedikodulara göz yumduğu, kendisinin de işte parmağı olduğu yolunda iddialar dolaşıyordu bunu fırsat bilerek Talat Bey, Mahmut Şevket Paşa ile görüşerek bu gidişin Cemiyete de zarar vereceğini söyleyerek onu istifaya ikna etti. Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığından uzaklaştırılmasına karar verilmeden önce Hariciye Nazırı Âsım, Talât ve Cavit Beyler, 7 Temmuz 1912'de Nâzım Paşa ile bir görüşme yapmışlar, İttihat Terakki Merkez-i Umumisi'nde de Nâzım Paşa'nın Harbiye Nâzırlığına getirilmek istendiği belirtilmişse de olumsuz cevap alınmıştır, buna rağmen artık Mahmud Şevket Paşa'nın ipi çekilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akşin, **a.g.e.**, s. 200.

²⁰⁰ Aynı yer.

²⁰¹ 11 Temmuz'da yapılan görüşmede Nazım Paşa görevi kabul edebilmesi için şu şartların kabulünü ileri sürmüştür: Genel af, İdare-i Örfiye'nin (sıkı yönetim) kaldırılması, Arnavutların taleplerinin kabulü ile baş kumandanlık ve Harbiye nezâretinin uhdesine verilmesini yazılı olarak talep etmiştir. Buna karşılık olarak hükümette kendisinden Manastır zabitanının (Manastır'da isyan eden subaylar) cezalandırılması, subayların siyasetle uğraşmalarının engellenmesi, ordunun gençleştirilmesini istemiştir. Mehmed Zeki Pakalın, **Son Sadrâzamlar Ve Başvekiller**, C. V, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1948, s. 320.

görülmüştür. Hükümet üyeleri genel olarak bu anlaşmayı kabule hazırdılar, ancak başkomutanlık ve Harbiye Nezâreti'ni birden Nazım Paşa'ya vermek istememektedirler; bu yüzden esasen İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmîsi'nce sevilmediği için Nazım Paşa'ya ret karşılığı verilmiştir.

Yeni bir arayış içerisine giren hükümet, bu sefer Harbiye Nazırlığı'nı Abdullah Paşa'ya teklif etmiştir. Ancak Abdullah Paşa, bu vazifede başarılı olamayacağını söyleyerek kabul etmemiştir²⁰².

Mahmud Şevket Paşa'nın nazırlıktan çekilmesiyle Harbiye Nazırlığı'nı vekaletten yürüten Bahriye Nazırı Hurşid Paşa, bu iki vazifeyi birden yürütmesinin zor olduğu belirterek hükümet üzerinde baskı yapıyordu. 14-15 Temmuz 1912 gecesini İttihat ve Terakki'nin merkez-i umûmîsinde yapılan görüşmede Adliye eski Nazırı İbrahim Bey'in Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'nı kabul edebileceğini söylemesi üzerine 15 Temmuz'da Talat ve Cavit Beyler, Mahmud Muhtar Paşa ile görüşmüşler ve aralarında şu esaslar üzerinde anlaşmaya varmışlardır: Mahmud Muhtar Paşa, Manastır'a, Kosova'ya bizzat gidecek, Manastır'da zabıtları (Haslaskârları) bizzat davet edecek. Gelmedikleri takdirde üzerlerine şiddetle yürüyecek. Gelirlerse yalnız ordudan çıkarmak ve hatta beş on para vererek çıkarmakla iktifa edecek. Arnavutların taleplerini tetkik ederek onlara karşı geniş bir surette hareket edecek. Bir büyük Arnavut'un hatta mesela Avlonyalı Ferid'in (eski sadrazam) riyâseti altında bir heyet-i mahsusa oluşturacak. Mümkün ise Hasan Bey'in (Piriştineli Hasan Bey, ayaklanmış Arnavutların başkanlarından, eski mebus) mebus olmasına müsaade edecektir. Mahmud Muhtar Paşa'nın ortaya koymuş olduğu program, hükümet tarafından şimdiye kadar yapılmışların zıttı bir görüntü arz etmektedir. Gerek Halaskar Zabitan Grubu'na gerekse Arnavut ayaklanmasına karşı hükümet, askerî baskı uygulama yoluna giderken; Mahmud Muhtar Paşa, bizzat bölgeye giderek durumu yumuşaklıkla kontrol altına almayı planlamıştır. Cavit ve Talat

²⁰² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, Kısım 4, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 215. Celâl Bayar, Abdullah Paşa'nın İzmir'de bulunan ordunun komutanı olduğunu bildirmektedir. **Bayar II**, s. 536.

Bey'le olan görüşmelerinde Halaskarların ve Hasan Bey'in İstanbul'a gelmelerine Talat ve Cavit Bey, uygun olamayacağı düşüncesiyle karşı çıkmışlardır²⁰³. Talat ve Cavit Bey'in Mahmud Muhtar Paşa ile yaptıkları görüşme oldukça olumlu geçmiş, Mahmud Muhtar Paşa'nın nazırlığı kabul edeceği yönünde bir kanaat ortaya çıkmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, "Nazım Paşa'ya teklif olunan bir şeyi kendi kabul etti denilmemek için ilk önce Nazım Paşa ile görüştüğten sonra Sadrazama cevap vereceğini" söylemiştir. "Nazım Paşa kabulüne mani olacak olursa ne yapacağını" sorduklarında buna karşı "kendisinin bir vazife-i nezaket ifa etmekte olduğu cihetle mani olamayacağını" belirtmiştir²⁰⁴.

Bu sırada Said Paşa, 15 Temmuz 1912'de Meclis-i Mebusan'da yapılan güven oylamasında 4 ret oyuna karşılık 194 oyla meclisin güvenini almıştır²⁰⁵. Güven oylamasına gidilmesinde Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nazırlığı görevini kabul edeceği düşüncesinin hakim olması etkili olmuştur²⁰⁶. Mahmud Muhtar Paşa, Nazım Paşa ile görüştüğten sonra programını Sadrazam Said Paşa'ya Babıali'de şifahen anlattığı gibi Meclis-i Vükelâ'ca tedkik ve kabul edilmek üzere de yazılı olarak vermiştir. Mahmud Muhtar Paşa'nın tekliflerini münasip ve ahvale pek uygun gören sadrazam, Mahmud Muhtar Paşa'yı tebrik etmiştir²⁰⁷. Mahmud Muhtar Paşa, Nazım Paşa ile görüştüğten sonra şartlarını biraz daha şiddetlendirmiş hatta Başkomutanlık dışında Nazım Paşa'nın bütün isteklerini benimsemiştir²⁰⁸.

²⁰³ **Bayur II/4**, s. 216. Ayrıca M. Z. Pakalın eserinde Said Paşa hükümetinin istifası nedeniyle Temp Gazetesi'nde çıkan bir yazıdan alıntı yapmıştır. Bu alıntıda şu cümlelerde bu konuya ışık tutacak niteliktedir. "Said Paşa kabinesi daima daha şiddetle hissedilen İttihad-ı Askerî Cemiyeti'nin ve Arnavut muteberanının ihtarları üzerine kendi zaafından sukut etmiştir. Kabine, ileri gelen askerleri itaat ettirmeğe ve Arnavutluk kıyamını teskine muktedir olmadığından istifaya mecbur kalmıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nezaretini kabul etmesi kabine için zayıf bir muvaffakiyyet ümidi teşkil ediyordu. Muhtar Paşa dahi bazı şartlar dermeyeran eylemişti. Bu şerait gayr-ı memnun zabitan ve Arnavutluk'a ait olup kabine radikal azaları Cavid, Talat ve Âdil Beyler tarafından takip olunan hatt-ı harekete karşı doğrudan doğruya itiraz demektir...", bkz. Pakalın, **a.g.e.**, s. 375-376.

²⁰⁴ **Aynı eser**, s. 321.

²⁰⁵ Akşin, **a.g.e.**, s. 201

²⁰⁶ **Bayur II/4**, s. 216-217.

²⁰⁷ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 159.

²⁰⁸ **Bayur II/4**, s. 217. Sina Akşin, Mahmud Muhtar Paşa'nın tavır değişikliğinin nedenlerini Nazım Paşa ile olan görüşmesine bağlayarak, şu iki ihtimal üzerinde durmuştur: Nazım

16 Temmuz'da Meclis-i Vükela, Mahmud Muhtar Paşa'nın tekliflerini görüşmeye başlamıştır. Vükela heyetinin genel kanaati, bu tekliflerin retti yönünde iken Bahriye Nazırı Hurşid Paşa, vekâleten yürüttüğü Harbiye Nazırlığı'nın kendisine zorla yaptırıldığını ileri sürerek konuyu müzakere bile etmeden kabineden istifa etmiştir²⁰⁹. Hurşit Paşa'nın istifasının nedenleri arasında Mahmud Muhtar Paşa'yı kabinede görmek istememesi de sayılmaktadır. Samih Nafiz Tansu, Galip Vardar'dan naklen aktardığına göre Hurşid Paşa, "Benim bulunduğum kabinede Mahmud Muhtar Paşa bulunamaz..." diyerek istifa etmiştir²¹⁰. Mahmud Muhtar Paşa da Hurşid Paşa'nın istifanın arkasındaki sebeplerden biri olarak kendisini görmekte ve Halaskârân Grubu'na mensup olduğu söylenen Hurşid Paşa'nın kendisinin hükümete iştirakiyle kabinenin iktidar mevkiinde kalabilmesi ihtimalinden korkarak istifa ettiğini belirtmektedir²¹¹. Mustafa Ragıp, Hurşit Paşa ile Mahmud Muhtar Paşa arasında bir çekememezlik bulunduğunu belirtmektedir²¹².

Hurşid Paşa'nın istifası aynı zamanda Said Paşa hükümetinin de istifasını beraberinde getirmiş, Said Paşa, 16 Temmuz 1912'de hükümetten çekilmiştir²¹³.

Paşa, Mahmud Muhtar Paşa'ya İttihat ve Terakki hükümetinin Tasfiye-i Rütüb Kanunu ile rütbesinin miralvalıktan miralaylığa düşürdüğünü hatırlatmıştır ve belki bir ölçüde de olsa Halaskaran fitnesine dahil etmiştir. Akşın, **a.g.e.**, s. 201.

²⁰⁹ Pakalın, **a.g.e.**, s. 322.

²¹⁰ Samih Nafiz Tansu, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler**, (Anlatan: Galip Vardar), Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, Ocak 2003, s. 87.

²¹¹ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 160.

²¹² Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, Akşam Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s. 100.

²¹³ Said Paşa, Sultan Mehmet Reşat'a sunduğu istifanamesinde Harbiye Nazırlığı bunalımı üzerinde durmakta ve şu ifadelerle yer vermektedir: "...ordunun intizam altına alınması, sayısının, eğitim ve öğretimin yeter dereceye erişmesi her an dikkatle göz önünde bulundurulması gerekir. Halbuki açık olan Harbiye Nezaretine bu gerçeği takdir eden ve istenilen vasıflarda olduğu tasavvur edilen üç kişiden ikisinin siyasî meselelerde düşünce ve görüşleri şimdiki Vekiller heyeti'nin fikirlerine kısmen uygun görülmemiş ve biri de acz göstermiş ve Hurşit Paşa'nın da hem Bahriye Nezaretinden ve hem de Harbiye Nezareti vekilliğinden istifa tezkeresi bu gün alınmış; istifasının kesin olduğunu vekiller Heyeti'nde tekrar eylemiştir. Maliye Nazırlığı da vekaletle idâre olunmaktadır. Memleketin malî ve iktisadî işerini yürütmeye muktedir bir kişi bulunamamıştır. Her zaman ve özellikle savaş sırasında üç önemli nazırlığın açıkta kalmasının uzaması heyetimizin işlerini güçleştireceğinden affımı rica ederim." **Bayar II**, s. 536-537.

3.7. MAHMUD MUHTAR PAŞA’NIN İKİNCİ DÖNEM BAHRIYE NAZIRLIĞI

3.7.1. Büyük Kabinenin Kurulması ve Mahmud Muhtar Paşa’nın Bahriye Nazırlığı’na Atanması

Mehmed Said Paşa’nın istifası üzerine yeni kabineyi kurmaya, 17 Temmuz 1912’de memleketin bulanık havasını durultmak amacıyla siyasî partilerle ilgisi bulunmayan tarafsız bir şahsın iktidara getirilmesi lehinde yapılan tavsiyelere uygun hareket eden hükümdar Sultan V. Mehmet Reşad tarafından Londra Elçisi Tefvik Paşa, memur edilmiştir²¹⁴. Fakat Tefvik Paşa, yeni kabineyi ancak cemiyetlerin ortadan kaldırılması, sıkıyönetime son verilmesi, genel af ilânı, kabineyi serbestçe kurabilmesi gibi bazı şartlara ve özellikle Meclis-i Mebusan’ın dağıtılarak yeni seçim yapılması şartıyla teşkil edebileceğini ileri sürmüştür²¹⁵. Meclis-i Mebusan’ın kapatılmasının Anayasa’ya aykırı düşmesi sebebiyle Tefvik Paşa’ya yapılan teklif geri alınmıştır²¹⁶. Sonunda tarafsız bir sadrazam adayı olarak Gazi Ahmed Muhtar Paşa bulunmuştur. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 21 Temmuz 1912’de kabineyi kurmakla görevlendirildiği haberini alması üzerine; “*Kırk seneden beri, demek ki nihayet bugün nasipmiş...*” diyerek uzun süreden beri beklediğini ifade ettiği bu görevi büyük bir memnuniyet ve sevinçle kabul etmiştir²¹⁷.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 21 Temmuz 1912 günü derhal kabinesini kurabilmek için çalışmalarına başlamış, ertesi gün kabinesini kurarak göreve başlamıştır. Halk ve basın, yeni kabineye bünyesinde üç eski sadrazamı bulundurması sebebiyle “Büyük Kabine” adını vermiştir²¹⁸. Bununla birlikte

²¹⁴ Sultan V. Mehmet Reşad Han, bu kararı almadan önce Âyan Reisi Ahmet Muhtar Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe ile görüştüğünden sonra almıştır. Uçarol, **a.g.e.**, s. 308.

²¹⁵ Okandan, **a.g.e.** s. 368.

²¹⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 172.

²¹⁷ Lütfi Simavi, **a.g.e.**, s. 210.

²¹⁸ Bu üç eski sadrazamdan Şura-yı Devlet Reisliğine Mehmet Kamil Paşa, Adliye Nazırlığı’na Hüseyin Hilmi Paşa, Dahiliye Nazırlığı’na Ferit Paşa atanmışlardır. Ayrıca diğer görevlere şu isimler atanmıştır: Erkân-ı Harbiye: Nâzım Paşa, Bahriye Nazırlığı: Mahmud Muhtar Paşa, Hariciye Nazırlığı: Gabriyel Efendi, Maliye Nazırlığı: Ziya Paşa, Maarif

Mahmud Muhtar Paşa'nın, babasının kurduğu bu kabinde Bahriye Nazırlığı'na atanmış olması kabineye bir başka isim olarak "Baba-Oğul Kabinesi" adının verilmesine sebep olmuştur²¹⁹.

Yeni kurulan kabinenin karşılaştığı olduğu problemleri Mahmud Muhtar Paşa, şu şekilde sıralamıştır:

*"İlk olarak Tarblusgarp macerasına iyi bir düzenleme sağlamak, ikinci olarak isyan alevleriyle kaplanan Osmanlı ülkelerinde sükun ve barışıklığı iâde etmek ve özellikle kuzey Arnavutluk isyanından doğan pek büyük tehlikeyi ortadan kaldırmak, üçüncü olarak devamlı surette redif kıtalarıyla genişletilmekte olan ordudaki nifak ve galeyana nihayet vermek, dördüncü olarak belki hiç misli görülmemiş bir darlık içinde bulunan hazinenin ihtiyaçlarını ehven hale getirmek, beşinci olarak da tehditlerini gittikçe artıran Balkan hükümetlerine karşı lazım gelen tedbirlerde bulunmak."*²²⁰

3.7.2. Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı Dönemindeki Faaliyetleri

3.7.2.1. Bahriye Nezareti Çalışanlarının Siyasetten Uzak Tutulması

Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümetinin el attığı konulardan biri de ordunun siyasetten uzaklaştırılması olmuştur. Hükümet, 7 Ağustos 1912'de toplumdaki siyasallaşmanın önüne geçmek için, memurların bağlı oldukları partilerle ilgilerini kesmelerini ve tarafsız görev yapmalarını istemiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için de memurlardan bir senet alınması zorunluluğu getirilmiştir. Hükümet, bu uygulamayı subaylara ve erlere de yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Böylece uzun yıllardan beri orduda yaşanan aşırı siyasallaşmanın önüne geçilmesi umulmuştur. Bu amaçla Harbiye Nezâreti, 10 Ağustos 1912'de bir yönerge yayınlayarak tüm subay ve erlerin "tahlif edilmesini (yemin ettirilmesi)" istemiştir. Yapılacak törende bahriye ve harbiye subayları ve erleri, her türlü durum karşısında padişaha ve vatana,

Nazırlığı: Said Bey, Nafia Nazırlığı: Damat Mehmed Şerif Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırlığı: Reşid Paşa, Evkaf Nazırlığı: Mehmed Fevzi Paşa, Posta ve Telgraf Nazırlığı: Hüseyin Sabri Bey. **Bayar II**, s. 564.

²¹⁹ Celâl Bayar "Büyük Kabine" isminin kabineye giremeyen azılı muhaliflerden Kerküklü Said Paşa'nın oğlu Şerif Paşa gibi ihtiraslı politikacıların bir icadı olduğunu belirtmektedir. Şerif Paşa, istibdat devrinde Abdülhamid'in hafiyesidir. **Bayar II**, s. 568.

²²⁰ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 160.

Kanûn-i Esâsî çerçevesinde bağlı kalacaklarına, komutanlarının emirlerini dinleyeceklerine, askerlik hizmetleri boyunca hiçbir siyasî cemiyete girmeyeceklerine ve ülkenin iç ve dış işlerine hiçbir şekilde müdahale etmeyeceklerine dair yemin edeceklerdir. Ordu ve donanmadaki Müslüman, Hıristiyan ve Musevî subay ile erleri, bu töreni ayrı ayrı kendi kutsal kitapları üzerine gerçekleştireceklerdir. Askerden alınacak senet ise şöyle düzenlenmiştir: *“Hafî ve celî hiçbir cemiyet-i siyasiyeye dahil olmayacağımı ve devletin umur-i dahiliye ve hariciyesine hiçbir sebep ve surette katiyen müdahale etmeyeceğimi Cenab-ı Hakkakasem ve namusumla temin ederim.”* Hükümet, işi sıkı tutmak için, yemin etmeyen ve senet vermeyen subay ve erlerin, buna ilişkin özel bir yasa çıkıncaya kadar Askerî Ceza Kanunu'na göre cezalandırılacağını belirtmiştir²²¹.

Hükümetin kararı gereğince Mahmud Muhtar Paşa da Bahriye Nezâreti'nde, 17 Ağustos 1912 günü düzenlediği bir törenle Bahriye Nezâreti mensuplarına siyasetle uğraşmayacaklarına dair yemin ettirmiştir. İkdâm Gazetesi'nin 18 Ağustos 1912 tarihli nüshasında bu olay şu şekilde aktarılmaktadır: *“Zabitanın siyasetle iştigal etmemeleri zımnında... dün Bahriye Nezâreti'nde ümera ve Zabitan-ı bahriyenin resm-i tahlifleri icra kılınmıştır. Erkân, ümera ve zabitan Bahriye Nezâret Divanhanesinde ictima etmişlerdir. Nazır Paşa, saat bir buçuk raddelerinde makamlarına teşrif ederek Kaymakam Mümtaz Bey delâletiyle ve sırasıyla rüesa ve zabitan-ı bahriyeyi davetle cümlesine irâde-i seniyye ahkamına tevfikân yemin ettirip kendilerinden senet ahz eylemişlerdir.”*

3.7.2.2. Bahriye Mahfili'nin Açılması ve Bahriye Mektebi'nin İyileştirilmesi

Bundan sonra Mahmud Muhtar Paşa, kapalı bulunan Bahriye Mahfilinin (lokal) açılmasını sağlayarak bahriye subaylarının buradan

²²¹ Kemal Yakut, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları (1908-1912)”, **Osmanlı**, C. II, (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 447.

faydalanmalarını temin etmiştir²²². Heyebeli Ada'da bulunan Bahriye Mektebi'nin eğitim seviyesinin ve disiplinin yükseltilmesi yönünde çalışmıştır²²³.

3.7.3. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Mahmud Muhtar Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'na Getirme Düşüncesi

Ahmed Muhtar Paşa hükümetinin en önemli sorunu –Balkan Harbi'nden önce- Arnavutluk isyanıdır. Hükümet 22 Temmuz'da işbaşına geçtiğinde bir genelge çıkararak, Arnavutlara karşı bastırma harekâtına son verildiğini ve onların şikayetlerini öğrenmek üzere bir heyetin gönderileceğini duyurmuştur. Bu amaçla eski Trablusgarp vali ve kumandanı müşir İbrahim Paşa görevlendirilmiştir²²⁴. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, isyan hareketlerinde eskiden beri kullanılan askerî önlemlerin, yarardan çok zarar getirdiğini ve bundan dolayı halkın devlete karşı soğuduğunu düşünüyordu. Bu düşünceden olacak ki, Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi, Arnavutluk sorununu askerî yoldan değil de onlarla anlaşarak çözmek yolunu seçmiştir. Bunda sadrazamın, Arnavutların kendisine büyük saygısı bulunduğuna inanması da rol oynamıştır²²⁵.

Ahmed Muhtar Paşa, isyanı bastırabilmek için Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na atanması gerektiğini de düşünmüştür. Ali Fuat Türkgeldi, Ahmed Muhtar Paşa'nın bu düşüncesini kendisiyle şu ifadelerle paylaştığını belirtmektedir:

“Benim niyetim sadareti Kamil'e yahut Hüseyin Hilmi'ye terk ile Şura-yı Devlet'e çekilmektir. Nazım'ı da atarak Harbiye Nezâreti'ne Mahmud'u getirip Arnavutluk'a göndermektir. Onun üzerinde benim adım olduğundan ve

²²² Arslantürk, **a.g.t.**, s. 42.

²²³ Tugay, **a.g.e.**, s. 62. Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Mektebi'nin ıslahı için oluşturduğu teşkilatta mektebin Türkçe ve İngilizce muallimliklerine atanlardan biri de Muhyiddin Raif'tir. İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, S. 16, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1930, s. 993.

²²⁴ Akşin, **a.g.e.**, s. 211.

²²⁵ Uçarol, **a.g.e.**, s. 345.

*Arnavutların bana büyük hürmetleri bulunduğundan o gidince derhal ihtilali teskine muvaffak olur.*²²⁶

Ahmed Muhtar Paşa, bu düşüncesini İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a da ifade etmiştir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İnal'ın istifası hakkındaki sorusuna şu cevabı vermiştir:

*“İstifama iki sebep vardı. Sadarete haris olan âdemler, entrika yapıyorlardı. Buna ehemmiyet vermedim. Harbiye Nezareti'ne mahdumu (Mahmud Muhtar Paşa) getirmek lâzım idi. Çünkü ondan başka o işin ehli yoktu. Fakat ben makam-ı sadarete iken mahdumu oraya getirmek muvafık değildi. Bir fenalık zuhur ederse hakkımda bin türlü şey söylerlerdi, iş kötü olurdu. Bunların bir iş göremeyeceklerini anladım. Söylediğim gibi Mahmud'u kendim getirmeyi münasip görmedim, istifa ettim.”*²²⁷

Arnavutlarla yapılan görüşmeler neticesinde Arnavutların dil ve yerli geleneklerini bilen memurların tayini, ilk ve ortaokullarda millî dilin okutulması, Hakkı ve Said Paşa kabinelerinin Divân-ı Âlî'ye sevkleri, son harekete katılmış olan bütün suçlulara genel af ilanını içeren bir takım istekler kabul edilerek isyan sona erdirilmiştir²²⁸.

Babasının kendisini Harbiye Nazırlığına atayarak Arnavutluk isyanını bastırması düşüncesinden haberdar olup olmadığını bilmediğimiz Mahmud Muhtar Paşa, içinde bulunduğu kabinenin isyana yaklaşımını tasvip etmemiştir. Mahmud Muhtar Paşa, konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

*“Gazi Muhtar Paşa kabinesine gelince, Ferzevik ve Üsküp üzerine yürüyen Arnavut âsilerine karşı maalesef metanetle hareket edemedi. Tam bir selahiyetle ve yeterli kuvvetlerle Müşir İbrahim Paşa'yı gönderdiyse de karşılıklı yazışmalarla öldürülen vakitten isyancılar istifade ederek toparlanmalarını tamamladılar ve tehdit edici bir durum kazanarak iddialarını desteklemeye imkân buldular. Fakat elde ettikleri mühim imtiyazlar Makedonya'da oturan muhtelif unsurlar arasında pek büyük bir heyecana, Sırbistan ve Bulgaristan'ın da Makedonya Hıristiyanları için tam bir adem-i merkezîyet talebinde bulunmasına yol açtı.”*²²⁹

²²⁶ Türkgeldi, a.g.e., s. 54.

²²⁷ İnal, **Osmanlı Devrinde...**, s. 1827.

²²⁸ Uçarol, a.g.e., s. 344.

²²⁹ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 165.

Açıkça görülmektedir ki Mahmud Muhtar Paşa, babasının Arnavut isyancılara karşı uyguladığı ılımlı politikayı tasvip etmediği gibi verilen imtiyazların da Makedonya Hıristiyanları için bir örnek teşkil ettiği görüşündedir.

3.7.4. Kabine İçi Bunalım ve Mahmud Muhtar Paşa

“Büyük Kabine” veya “Baba-Oğul Kabinesi” iktidara gelişinin üzerinden daha bir ay geçmeden, kabine içi bunalımlarla karşılaşmaya başlamıştır. Bunda kabine üyeleri arasındaki düşünce ayrılıkları rol oynadığı gibi, iktidardan çekilmek zorunda kalan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şiddetli hücumları da etkili olmuştur²³⁰. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın bu şartlar altında sadrazamlığını yaptığı hükümet, her geçen gün biraz daha zor duruma düşmüştür. İstifa, niyet ve söylentilerinin arkası kesilmiyordu. Nitekim, Ağustos ayı içerisinde Kamil Paşa, istifa etmişse de vazgeçirilmiştir.

Kabine içi bunalımlara bir örnek olarak 30 Ağustos 1912 tarihli Tanin Gazetesi'nde, Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa'nın istifa etmemesi durumunda, Kâmil Paşa'nın istifada ısrar edeceği bildirilmiştir. Ancak, bu haberin asılsız olduğu açıklanmıştır²³¹. 31 Ağustos tarihli İkdâm'da istifa söylentileri üzerine şu haber görülmektedir:

“Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa'nın istifa eylemediği takdirde Kamil Paşa'nın istifasında ısrar eyleyeceğine dair dünkü Tanin'de ve Mahmud Muhtar Paşa ile Evkaf Nazırı Fevzi Paşa'nın istifa eylediği hakkında bazı Rumca gazetelerde görülen havadislerin bi asl ü esas olduğu ve ortada istifaları intac edecek bir halin mevcut olmadığı bi't-tahkik anlaşılmıştır.”

Bu arada, 5 Eylül 1912 tarihli İkdâm Gazetesi'nde bir kabine üyesinin, kabinenin iç ve dış siyaseti hakkında yaptığı açıklamalar yayınlanmıştır. Bu açıklamada kabinenin takip edeceği siyasetin esasları şöyle belirtilmektedir:

“Ne merkezîyet ve ne de adem-i merkezîyet. Belki bu iki usulden vilayatımızın akilâne bir surette idâre edilmesi Genç Türkler tarafından takip

²³⁰ Uçarol, a.g.e., s. 351.

²³¹ Aynı eser, s. 353-354.

edilip bi'l-cümle Osmanlılar için de bir gaye olan hususa İttihat ve Terakki gayesinin mevki-i icraya vaz'ı zımnında lâzım gelen hususâtı iktibas edecek mütehalif bir yol. Avrupa'yı elyevm teşkil eden heyet-i düveliyyeden hiç birine lüzumundan fazla temayül etmemeye çalışarak bunlar arasında muvazeneyi ikâ eylemek ve bi'l-cümle devlet-i muazzama ile münasebat-ı hasenede bulunup menafi-i hayatiyemizi vakar ve metanet ile müdafaa etmek hususâtı da kabinenin siyaset-i hariciyede ittihaz eylediği hatt-ı harekettir. Herkesi memnun etmek müşkil ise herkesi düşman haline getirmemek bundan daha kolaydır."

Bu açıklamaları yapan kabine üyesinin açıklanmamasına rağmen, Mahmud Muhtar Paşa'nın yapmış olabileceği düşünceleri üzerine Paşa, bu açıklamayı kendisinin yapmadığını bildirmek ihtiyacı hissetmiştir. İkdam Gazetesinin aynı nüshasında Mahmud Muhtar Paşa'nın tezkibatına rağmen mevkiinin sallandığını ve Paşa'nın istifasının beklendiği belirtilmektedir²³².

3.7.5. Mahmud Muhtar Paşa'nın Talat Paşa İle Görüşmesi

Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi, memleketi içeriden ve dışarıdan tehdit eden tehlikeleri kan dökmeksizin ortadan kaldıracak bir politika takibine başlamıştır. Bu sebepten "Büyük Kabibe"nin eski hükümet tarafından Lozan'da başlanan barış görüşmelerini daha ciddiyetle ele almaya ve devlete çok pahalıya mal olan Tarblusgarp Savaşı'na ne yapıp yapıp son verilmesi gereğine karar verdiği görülmektedir²³³. İtalya ile yapılan muharebe, Türkiye'nin Akdeniz ulaşımını kesmiş, isyan halinde bulunan Arabistan'la mülkî ve askerî rabıtamızı koparmış, Yunanistan'ın mütemadiyen ihtilale verdiği Adalar Denizi adalarını müdafaasız bırakmış ve Balkan hükümetlerinin göz dikerek fesat dolabı çevirmekten bir an geri durmadıkları Makedonya'yı da her türlü imdattan mahrum kılmıştır²³⁴.

Ancak Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yapılması planlanan sulh anlaşmasına muhalefet göstermesinden çekiniyordu. Muhalefet baskısını engellemek amacıyla Mahmud Muhtar

²³² Arslantürk, **a.g.t.**, s. 43. 189. Ayrıca bkz. Uçarol, **a.g.e.**, s. 354.

²³³ Uçarol, **a.g.e.**, s. 357.

²³⁴ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 146.

Paşa, Eylül ayı içerisinde Talat Bey'le bir görüşme yapmıştır. Cavit Bey, bu görüşmeyi şu şekilde anlatmıştır:

“Talat'ın Mahmud Muhtar'la olan mülakatı daha enteresan. Mahmud Muhtar kendisini (Talat'ı) aramış ve Beyoğlu'nda Safveti'nin²³⁵ apartmanında kendisine randevu vermiş. Uzun uzun görüşmüşler. Bilhassa harp (Trablusgarp Savaşı) meselesi mevzubahis olmuş. Kâmil Paşa ve Nazım, harp cihetini iltizam ediyorlarmış. Maksatları da Gazi'yi (Ahmed Muhtar Paşa) atarak Kâmil'in riyaseti altında kabine teşkili imiş. Sebep de bittabi sulh yapılacak olursa bizim (İttihat Terakkicilerin) icra edeceğimiz muhalefet dolayısıyla mevkileri duçar-ı müşkülât olacağı imiş. Eğer biz şimdiden gazetelerimizle sulh lehinde beyanatta bulunacak olursak muhalefetten endişenak olmayarak sulh imza edilecek, sonra da Gazi, Kâmil ve Nazım'ı kabineden atacakmış!

Talat, bu sözlere lüzumu veçhile cevap vermiş. Evvela bizim harp taraftarı olduğumuzu, hiçbir zaman gazetelerde kendimizi “compromettre” etmeyeceğimizi (yanlış ve kötü duruma düşürmek) ve silahımızı elimizden atmayacağımızı, kabinenin bize karşı iptidadan beri bîtaraf değil düşman vaziyeti almış olduğunu, binaenaleyh bizden muavenet ve müzaheret beklememesini söylemiş.

Mahmud Muhtar, eğer biz (İttihatçılar) bu vaziyette kalacak olursak kendisiyle babasının çekilmeye mecbur kalacaklarını, Kâmil'in riyaset-i vükela mevkiine geleceğini söyleyerek tahvif (korkutmak) istemişse de Talat buna karşı da şu sırada Kamil Paşa'nın gelmesi de bizce mültezem olduğunu söylemiş.

Mahmud Muhtar, kendilerini ilhak için (haklı göstermek için) kabinenin bidayet-i teşekkülünde bize karşı başka vaziyet almaya ahvalin müsait olmadığını söylemiş. Sonra parasızlıktan bahsetmiş. Hiçbir memleket para vermiyormuş. Şimdi de Amerika'ya müracaat etmişler.

²³⁵ Safveti Ziya Bey, Küçük Said Paşanın eski damadı olup Cumhuriyet devrinde Ankara'da Protokol Genel Müdürlüğü yapmış ve elçi tayin olduğu sırada ölmüştür.

Talat benim (Cavit Bey'in) mahkûmiyetimden söz etmiş ve birlikte çalıştığımız, yarın yine kendisine muhtaç olacağımız bir adama karşı nasıl bu yolda muameleye razı oldunuz? demiş. (Mahmud Muhtar) pek mahcup olmuş, bir iki dakika sükut ettikten sonra kendisinin ve babasının haberi olmadığını, af cihetine yanaşacak Meclis-i Vükela'da kimse olmadığını söylemiş.”²³⁶

Hükümetin ve Mahmud Muhtar Paşa'nın iyi niyetli yaklaşımına rağmen İttihat ve Terakki ileri gelenleri devletin içinde bulunduğu acziyeti hiçe sayarak ısrarlı bir şekilde muhalefete devam etmişlerdir. İttihat ve Terakki ileri gelenleri, İtalya ile devam eden savaşı siyasi bir malzeme olarak kullanmayı planlamışlardır. Buna göre eğer hükümet, İtalya ile acele barış yapıp kurtarılması imkansız olan Trablusgarp'tan vazgeçerse onu yurda fenalık etmiş olmakla suçlandırmayı, yok bunu yapmayı Balkan Savaşı'na İtalyan savaşı sırtında olarak girerse bu yüzden hasıl olacak zararlar dolayısıyla onu sorumlu tutmak ve devirmek imkanını kolaylıkla elde etmeği planlamıştır²³⁷. Özellikle İttihat ve Terakki'nin gazetesi olan Tanin'de İsmail Hakkı Babanzade, İtalya ile barış yapılması aleyhinde bulunuyor ve bunun gerekçesini de şöyle izah ediyordu:

“Sulh ve sükun aşkına yapacağımız anlaşma en büyük sükunetsizliği doğurur. Asıl gaileden kaçılırken yeni gaileler, harpler ortaya çıkar, diğer harplerle uğraşmak zorunda kalırız. İtalya harbinin yarattığı sıkıntı malumdur fakat sulh bizim ülkemizde ihtirasları olan devletlerin cüretini artırır.”²³⁸

“Büyük Kabine”, muhalefetin her türlü baskısına karşı İtalya ile müzakereler yaparak, Balkan hükümetlerinin Osmanlı Devleti'ne harp ilan ettikleri günün ertesinde 18 Ekim 1912'de, “zorluklara rağmen en uygun şartlarla, bir sulh anlaşması yapmaya muvaffak olmuştur.”²³⁹ Yapılan bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'ye tam bir muhtariyet vermiş, buradaki askerlerini çekmiştir. Yetkileri çok dar, fakat bir İslam ülkesi

²³⁶ Bayur II/4, s. 227-228.

²³⁷ Aynı eser, s. 228-229.

²³⁸ Şıvgın, a.g.e., s. 136.

²³⁹ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 161.

olduğu için kamuoyunu tatmin etmek üzere buraya bir “Naip” tayin edilmiştir. Böylece İtalya, Trablusgarp ve Bingazi’yi egemenliği altına almakta serbest bırakılmıştır. Buna karşılık, İtalya da Rodos ile civarındaki On iki Ada’yı Osmanlı Devleti’ne geri vermiştir. Fakat Balkan Savaşı’nın başlamış olması dolayısıyla, Yunanlılar tarafından işgal edilmesi muhtemel olduğundan, Oniki Ada, İtalya’nın elinde savaşın sonuna kadar geçici olarak kalacaktı²⁴⁰.

Böylece Gazi Muhtar Paşa’nın ta başlangıçta, devlet hayatına karşı bir suikasttan, bir cinayetten başka bir şey olamayacağını söylediği bu bedbaht Trablusgarp Harbi sona ermiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Trablusgarp savaşının sona ermesini şu şekilde değerlendirmiştir: “... *sona erdi, erdi ama netice itibariyle koca bir Türk İmparatorluğunun da çökmesine ve nâmütenahî harap ve perişanlığına yol açtı.*”²⁴¹

3.7.6. Bâbiâli Nümayişi

Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi, ülkenin oldukça buhranlı bir döneminde iktidara gelmiştir. Kabinenin karşılaştığı en büyük problem, Makedonya ve Trakya’da meydana gelen olaylar ve bunların tetikleyicisi olan Balkan devletleriyle münasebetler olmuştur. Gelişen olaylar karşısında Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi, ayak sesleri duyulmaya başlanan savaşı önlemek için 5 Ekim 1912’de 1878 Berlin Antlaşması’nın 23. maddesine göre 1880’de hazırlanmış olan ıslahat tasarısının Rumeli’de uygulanmasını kabul etmiştir.

6 Ekim 1912’de kabinenin bu kararı İstanbul’da duyulunca, halk arasında büyük bir tepki doğmuştur. İttihat ve Terakki taraftarları da bunu yeniden iktidara gelebilmek için bir fırsat olarak görüp, gençliği el altından kışkırtmışlardır²⁴². Örgütlenen Darülfünun öğrencileri 7 Ekim’de Darülfünun Konferans Salonu’nda toplanmışlar ve bir süre sonra Bâbiâli’ye yürüyüşe

²⁴⁰ Uçarol, **a.g.e.**, s. 362. Antlaşma metnin tam nüshası için bkz. Şıvgın, **a.g.e.**, s. 143.

²⁴¹ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar....**, s. 161.

²⁴² Uçarol, **a.g.e.**, s. 379.

geçmişlerdir. Yürüyüş esnasında “Yaşasın Harp!”, “Kahrolsun 23. Madde!” şeklinde sloganlar atmışlardır²⁴³.

Göstericiler Bâbîâli'ye geldiklerinde kabine toplantı esnasındadır. Sloganlar ve sesler üzerine Mahmud Muhtar Paşa, dışarıya çıkarak göstericileri teskin etmeye çalışmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, göstericilere karşı ilk olarak “Ben korkak değilim. Bahriye Nâzırıyım, burada kalmak hakkım olduğu halde bir kolordu kumandanlığı ile cepheye gideceğim.” diyerek, bilenen cesaretini tekrar ortaya koymuştur²⁴⁴. Ancak Mahmud Muhtar Paşa'nın bu esnada döktüğü ter kabinenin ne kadar zor bir durumda olduğunu da ortaya koyuyordu²⁴⁵.

Mahmud Muhtar Paşa'nın “Hükümet, siyasetini tespit etmiştir, savaş çıkarsa ben nazırlık koltuğunu bırakıp cepheye giderim” şeklindeki sözleri, hükümetin savaşa karar vermiş olduğunun bir göstergesidir²⁴⁶. Mahmud Muhtar Paşa'dan sonra göstericilerin karşısına Gazi Ahmed Muhtar Paşa geçmiştir. Hem baba hem de oğul, devlet işlerinden Heyet-i Vükelâ'nın sorumlu olduğunu kendilerinin terbiye sınırını aşmadan öğrenimleriyle meşgul olmalarını ve görevleri dışına çıkıp hükümet işlerine karışmamalarını sert bir dille ifade ederek öğrencileri susturmuşlardır. İki saat kadar süren bu gösterilerden sonra öğrencilerin dağılması sağlanmıştır²⁴⁷.

3.7.7. Mahmud Muhtar Paşa'nın Cepheye Gitmesi

14 Ekim 1912'de Meclis-i Vükelâ'da alınan kararda Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, Kırkkilise Taarruz Ordusu'ndan Üçüncü Kırkkilise Kolordusu Komutanlığı ile hududa gideceği belirtilerek, bu süre içerisinde

²⁴³ Yücel Aktar, “1912 Yılı “Harp Mitingleri” ve Balkan Harbi'ne Etkileri”, **İkinci Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Basimevi, Ankara, 1985, s. 119-120.

²⁴⁴ **Bayar III**, s. 803.

²⁴⁵ Ahmet Bedevî Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul, Nisan 2000, s. 516.

²⁴⁶ Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yay., Ankara, 1979, s. 103.

²⁴⁷ Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, **Siyasi Hatıralarım**, (Hzl.: Selim Kutsal), 2. Baskı, Nehir Yay., İstanbul, Eylül 2005, s. 61. Ayrıca bkz. Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 168-169.

Mahmud Muhtar Paşa'nın yerine Nafia Nazırı Salih Paşa'nın vekâlet etmesine karar verilmiştir²⁴⁸. Bunun arkasından 15 Ekim 1912'de düzenlenen bir irâde-i seniyye ile Mahmud Muhtar Paşa, söz konusu Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na atanmıştır²⁴⁹. Mahmud Muhtar Paşa, 17 Ekim 1912'de Kırkkilise'ye ulaşarak vazifesine başlamıştır²⁵⁰.

3.7.8. Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı'ndan Ayrılması

Balkan Harbi'nin devam ettiği bir sırada Gazi Ahmed Muhtar Paşa, hem muhalefetin baskı hem de V. Mehmed Reşad'ın isteği üzerine, gönülsüz olarak 29 Ekim 1912'de sadareten istifa etmiştir²⁵¹. Böylece cephede bulunan Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırlığı görevi de sona ermiştir.

3.8. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN BERLİN SEFİRLİĞİ GÖREVİ

3.8.1. Mahmud Muhtar Paşa'nın Berlin Sefirliği'ne Atanması

Balkan Harbi'nden yaralı olarak dönen Mahmud Muhtar Paşa, kısa bir nekahet dönemi geçirmiş, ayağında hafif bir aksama olmasına rağmen bastonsuz bir şekilde yürümeye başlamıştır.

Sadrazam Mahmud Şevket Paşa tarafından “çok muhteris bir genç” olarak nitelendirilen Mahmud Muhtar Paşa, sadrazamın nazarında “İstanbul'dan uzaklaştırılması lazım” gelen bir kişidir²⁵². Mahmud Muhtar Paşa'ya, İstanbul'dan uzaklaştırmak için, iki ayrı büyükelçilik teklifinde bulunulmuştur. Bu tekliflerden biri Berlin diğeri de Petersburg büyükelçiliğidir²⁵³. Hariciye Nazırı Said Halim Paşa tarafından yapılan Berlin

²⁴⁸ Mirliva Pertev, **Balkan Harbi'nde Büyük Karargah-ı Umûmî**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1927, s. 53.

²⁴⁹ BOA, Fon Kodu: İ.HB., Dosya No: 124, Gömlek No: 1330/Za-020.

²⁵⁰ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri**, 2. Baskı, Güncel Yayıncılık, İstanbul, Mayıs 2003, s. 8.

²⁵¹ M. Cavid Baysun, “Muhtar Paşa”, **İA**, C. VIII, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960, s. 529.

²⁵² **Harbiye Nazırı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, (Drl.: Adem Sarıgöl), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Aralık 2001, s. 89.

²⁵³ Tugay, **a.g.e.**, s. 63.

Büyükelçiliği teklifini “memnuniyetle” kabul eden Mahmud Muhtar, böylece İstanbul’dan uzaklaştırılmış oluyordu²⁵⁴.

Mahmud Şevket Paşa, 29 Mart 1913’te Alman Büyükelçiliği’ni ziyaretinde Mahmud Muhtar Paşa’yı Berlin Büyükelçisi olarak atamayı düşündüğünü açıklamıştır²⁵⁵. Bundan kısa bir süre sonra da Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa’nın azledilerek yerine Mahmud Muhtar Paşa’nın atanması yönünde Almanya hükümetinden olur alınmıştır²⁵⁶. 1 Nisan 1913 (23 Rebiülahir 1331)’te “Berlin Sefir-i Kebirliği’ne Bahriye Nazır-ı esbakı Mahmud Muhtar Paşa tayin kılınmıştır.”²⁵⁷

9 Nisan 1913’te Mahmud Muhtar Paşa, Sadrazam Mahmud Şevket Paşa’ya veda ziyaretinde bulunmuştur²⁵⁸. Bununla birlikte Padişah tarafından Alman İmparatoruna Mahmud Muhtar Paşa’nın “Berlin Sefir-i Kebirliği’ne” tayin edildiğini içeren “nâme-i hümayunlar” hazırlanarak 14 Nisan 1913 (7 Cemaziyevvel 1331) padişahın oluru alınmak üzere saraya gönderilmiş, ertesi gün padişahın “nâme-i hümayûnları” imzaladığı Başkatip tarafından sadarete bildirilmiştir²⁵⁹.

²⁵⁴ Mahmud Şevket Paşa, Mahmud Muhtar’ın Petersburg elçiliğini daha fazla istediğini çünkü Paşa’nın devletin Rusya ile yakınlaşması gerektiğini düşündüğünü belirtmektedir. **Mahmut Şevket Paşa’nın...**, s. 89. Bununla birlikte Emine Fuat Tugay, Mahmud Muhtar Paşa’nın Berlin sefirliğini tercih ettiğini belirtmektedir. Bkz. Tugay, **a.g.e.**, s. 63. Mahmud Muhtar Paşa’nın bu göreve atanması farklı sebeplerle de açıklanmaktadır. Bunlardan biri, Çatalca’da yaralanan ve İstanbul’da tedavi edilen Mahmud Muhtar Paşa’nın hastahanedan çıktığı gün saray-ı hümayuna giderek Sultan Reşad’a laf ebeliğinin faidesiz olduğunu, büyük ecdadı gibi Çatalca’ya giderek ordunun başına geçmesinin tasavvurun fevkinde faide sağlayacağını arz ederek bu konuda ısrar etmesi görülmektedir. Lermioğlu, **a.g.e.**, s. 75, 81-82. Bir diğer sebep olarak da Mahmud Muhtar Paşa’nın hem istirahat hem de tedavi için Mahmud Şevket Paşa tarafından bu göreve atandığı yönündedir. Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde Otuz Sene**, Şaka Matbaası, İstanbul, 1949, s. 385. Mahmud Muhtar Paşa ise hükümetin kendisini bu göreve atanmasının sebebinin hem bir süre politika sahasında hizmet etmesi hem de tedavi için gönderdiğini düşünmüştür. Galip Kemalî Söylemezoğlu, **30 Senelik Siyasî Hâtıralarımın Üçüncü ve Son Cildi (1918-1922)**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1953, s. 266.

²⁵⁵ **Mahmut Şevket Paşa’nın...**, s. 89.

²⁵⁶ BOA Fon Kodu: İ.HR., Dosya No: 430, Gömlek No: 1331/R-07.

²⁵⁷ Aynı belge.

²⁵⁸ Mahmud Muhtar Paşa bu ziyareti esnasında dokuz maaşını alamadığı belirterek ödenmesi yönünde Sadrazamın emir vermesini rica etmiştir. Bkz. **Mahmut Şevket Paşa’nın...**, s. 111.

²⁵⁹ BOA Fon Kodu: İ.HR., Dosya No: 431, Gömlek No: 1331/Ca-04.

3.8.2. Mahmud Muhtar Paşa'nın II. Wilhelm Tarafından Kabulü

Mahmud Muhtar Paşa, 1913 yılının nisan ayının sonlarında Frederick Şitrasse Garı'nda trenden inerek Berlin'e ulaşmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, 1885-1894 yılları arasında Almanya'da bulunduğu için kendisine yabancı olmayan bir muhite gitmiştir. Almanya'da bulunduğu bu yıllarda Prens II. Wilhelm ile silah arkadaşlığı yapmış böylece yakın bir dostluk kurmuştur. Ayrıca, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde göstermiş olduğu cesaret Alman askerî çevrelerinde kendisine ayrı bir mevki kazandırmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, Berlin'e geldikten üç gün sonra İmparator II. Wilhelm tarafından Postam'daki Sansusi Sarayı'nda kabul edilmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, ilk günlerden itibaren Berlin'de tanıdığı ailelerle temasa geçerek çalışmalarına başlamıştır²⁶⁰.

3.8.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın Diplomatik Faaliyetleri

3.8.3.1. II. Wilhelm'in Tahta Cülus Yılı Dönümü ve Kızının Düğünü

Mahmud Muhtar Paşa, 6 Nisan 1913'te Bâb-ı Âli'ye gönderdiği telgrafla Alman imparatoru II. Wilhelm'in yirmi beşinci cülus yılı ve kızının evlenmesi dolayısıyla hediye gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir. Sadrazam tarafından verilen cevapta diğer devletlerin hediyelerinin öğrenilmesi istenilerek, buna göre gönderilecek hediye tespit edileceği bildirilmiştir²⁶¹. Sonunda imparator II. Wilhelm'in kızı Prenses Louise ve Meklenburg Dükası Prens Ernst August'a düğün hediyesi olarak Sultan Mehmed Reşad tarafından altın üzerine rengarenk mineler işlenmiş, pırlanta, zümrüt ve yakutla süslenmiş, kapağının üzerinde de bir zeytin büyüklüğünde zümrüt bulunan, tabaklı bir kase hediye edilmiştir.²⁶²

²⁶⁰ Söylemezoğlu, *Hariciye...*, s. 385-386.

²⁶¹ **Mahmut Şevket Paşa'nın...**, s. 167-168.

²⁶² Söylemezoğlu, *Hariciye...*, s. 389.

Bu düğün münasebetiyle düzenlenen baloda İmparator II. Wilhelm, Mahmud Muhtar Paşa'yı Rus Çarı II. Nikola'ya takdim etmiştir. Bu takdimi Galip Kemali Söylemezoğlu şu şekilde anlatmaktadır:

“İmparator, Mahmud Muhtar Paşa'yı yanına götürüp de “Türkiye Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa!” deyince, Çar, Paşa'ya Türkiye'de olup bitenden haberdar olduğunu göstermek için olacak! “Bir general Mahmud Muhtar var idi. Geçenlerde yaralanmıştı. O, şimdi nerededir?” demiş, Mahmud Muhtar Paşa da kemâl-i hürmetle eğilerek: “Haşmetmeab! İsmimi unutmamış olduğunuzdan dolayı müftehir ve minnettarım!” cevabını vermiştir.”²⁶³

3.8.3.2. Ege Adaları Sorununun Çözümüyle İlgili Diplomatik Faaliyetleri

Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı problemlerden biri de Adalar Denizi'nde bulunan adalar konusu olmuştur. I. Balkan Harbi'nde Yunanistan'ın ele geçirmiş olduğu bu adalar, esas itibariyle kuzey Ege adaları ile Anadolu kıyılarına yakın Semadirek, Limni, Bozcaada, Gökçeada, Midilli, Sakız, Sisam gibi adalardır²⁶⁴. 3 Aralık 1913'te Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ ile mütareke imzalanmış olmasına rağmen, Yunanistan çok aşırı isteklerde bulunmuş ve Osmanlı Devleti de bunları kabul etmediğinden Yunanistan, mütareke imzalamayıp barış görüşmelerine katılmamıştır. Üstelik Yunanistan, mütareke yapmamakla kalmayıp, askerini Makedonya cephesinden Epir'e sevk ve donanmalarıyla da Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmeye devam etmiştir. Londra Konferansı 17 Aralık 1912'de toplantılarına başlamıştır. Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasındaki barış görüşmeleri, çok uzun süre devam etmiş olmasına rağmen, Arnavutluk, Ege Adaları ve Edirne'nin bırakılmak istenmemesi yüzünden dağılmıştır. Konferansın dağılması üzerine büyük devletler, 17 Ocak 1913'te Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota vererek, Edirne'nin Balkanlılara verilmesini, Ege adalarının geleceğinin tayin edilmesinin kendilerine bırakılmasını isteyerek, aksi halde savaşın devam etmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin

²⁶³ Aynı eser, s 392.

²⁶⁴ Armaoğlu, 19. Yüzyıl..., s. 690.

daha da zor duruma düşeceğini bildirmişlerdir²⁶⁵. Mahmud Şevket Paşa hükümeti, 30 Ocak 1913'te verdiği cevapta, Edirne'nin terk edilmesinin mümkün olmadığını, Ege Adaları konusunda taviz verilmeyeceğini, çünkü söz konusu adaların, hem Çanakkale Boğazı'nın ve hem de Anadolu kıyılarının güvenliği açısından son derece önemli olduğunu bildirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu ret cevabından sonra 3 Şubat 1913'te muharebeler tekrar başlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin durumu daha da kötüleşmiş Yanya, Edirne ve İşkodra Balkan devletlerinin eline geçmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmıştır²⁶⁶.

Almanya'nın adalar konusundaki tavrı, 18 Mart 1913'te Yunan Kralı Jorj'un Selanik'te öldürülmesi ve yerine Kayser II. Wilhelm'in eniştesi olan Kostantin'in geçmesiyle Yunanistan'dan yana bir hal almıştır. Büyük devletlerin ve Almanya'nın Yunanistan'dan yana bir tavır sergilediği barış görüşmeleri esnasında Mahmud Muhtar Paşa, Almanya'da diplomatik çalışmalarda bulunmaya başlamıştır. Babıali, 26 Nisan 1913'te büyük devletlerde bulunan elçiliklerine gönderdiği genelgede bu devletlerden savaşın kesilmesini, barışın ana ilkelerinin belirlenerek taraflara bildirilmesini, Londra'da toplanılmasını ve ortaya çıkacak bir anlaşmazlık durumunda büyük devletlerin konuyu çözmek için müdahalede bulunmalarını istemekte olduklarını buldukları yerlerdeki hükümetler nezdinde ifade etmelerini istemiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Alman yetkililerle görüştüğten sonra 30 Nisan'da Babıali'ye gönderdiği cevabî telgrafta Alman Hükümeti'nin bu öneri karşısında işin daha da uzamasından korkmakta olduğunu bildirmiştir²⁶⁷.

Mahmud Muhtar Paşa, 21 Mayıs 1913'te Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir raporda Alman Dışişleri Bakanı Jagow ile yaptığı bir görüşmeden bahsetmektedir. Söz konusu bu görüşme esnasında Von Jagow, Türkiye'nin adalarda komiser bulundurmasına Venizelos'un razı

²⁶⁵ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", **Türkler**, C. XIII, (Ed.: Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 300.

²⁶⁶ Armaoğlu, **19. Yüzyıl...**, s. 678.

²⁶⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, Kısım 2, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 310.

olduğunu ve bunun bir Türk-Yunan anlaşmasına yol açabileceğini, İtalya'nın Oniki Ada'yı geri vermek istediğini, Üçlü İtilafın bunu engellediğini, Almanya'nın Türkiye'yi korumak istediğini ve Türkiye, Yunanistan ve Romanya ile ittifak yapmayı arzuladığını, Almanya'nın adalar için savaşamayacağını, büyük devletlerin Yunanistan'ı desteklemelerinin Venizelos hükümetini korumak düşüncesinden kaynaklandığını çünkü şu sırada Yunanistan'da yaşayabilecek tek hükümetin bu olduğunu belirtmiştir²⁶⁸. Görüldüğü üzere Almanya açık bir şekilde Osmanlı Devleti'ni mevcut durumu kabul etmeye zorlamaktadır. Adalar meselesinde durumun gün geçtikçe daha da kötüleştiğini gören Babıali, 21 Mayıs 1913'te büyük elçiliklerine gönderdiği genelgede büyük devletler karşısında hem boğazların hem de Anadolu'nun güvenliği için Adalardan vazgeçilemeyeceğini, İtalyanların elinde bulunan adaların da Uşi Antlaşması gereğince kendilere verilmesi gerektiğini bildirmelerini istemiştir. Mahmud Muhtar Paşa, 31 Mayıs 1913'te gönderdiği cevapta Almanya'nın adalar konusunda Yunanlılar ile anlaşılması konusunda ısrarlı olduğunu bildirmiştir²⁶⁹.

Balkan İttifakı'nın üç temel üyesi Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan Makedonya'da oluşan son durumdan pek memnun olmamışlardır. Sırbistan ve Yunanistan, Bulgaristan'a karşı cephe almaya başlamıştır. Londra Barışı imzalanmadan önce Yunanistan, Bulgaristan'a karşı Osmanlı Devleti'ni yanına çekme girişimlerinde bulunmaya başlamıştır. Bu girişim ilk olarak Berlin'de Mahmud Muhtar Paşa nezdinde yapılmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, 27 Mayıs 1913'te Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği raporda Atina'dan gelen Tchalikis Efendi'nin Yunanistan'da bazı politikacılar ve Venizelos'la birkaç defa görüştüğünü, bunların Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı bir bağlaşma yapmak istemesi durumunda birkaç adadan ve savaş tazminatından vazgeçmeyi planladıklarını, bu işi görüşmek üzere kendilerine tanınmış birinin gönderilmesini istediklerini, eğer uygun görülürse kendisinin Berlin'de bulunan Yunan elçiliği ile görüşebileceğini bildirmiştir. Said Halim Paşa, 28

²⁶⁸ Bilâl N. Şimşir, **Ege Sorunu Belgeler**, C. II (1913-1914), TTK, Ankara, 1982, s. CXLVII.

²⁶⁹ **Bayur II/2**, s. 348-349.

Mayıs'ta verdiği cevapta durumun çok dikkatli davranmalarını gerektirdiğini, bundan dolayı her türlü girişimin ve düzenlemenin bir yana bırakılmasını istemiştir²⁷⁰. 30 Mayıs'ta aynı konu üzerinde Mahmud Muhtar Paşa, Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta, Arjantin Büyükelçiliğinde, elçilik müsteşarı Galip Kemalî (Söylemezoğlu) Bey'in Yunanistan Maslahatgüzarı Teotokys'le bir görüşme yaptığını, bu görüşmede Maslahatgüzarın Atina'dan gelen haberlere göre, Türkiye'ye karşı Balkanlılarla bağlaşmakla işlenmiş olan ağır yanlışı düzeltmek için Yunanistan'da büyük bir çalışma olduğunu; dolayısıyla çarçabuk da olsa Türkiye ile anlaşıp bağlaşmak istenildiğini, Venizelos'un bu işe çok önem verdiğini, ancak bunu nasıl ve kimin yolu ile başarabileceğini kestiremediğini; bundan dolayı anlaşmak ve şartları saptamak için Babıali'nin bir temsilcisinin gelmesini beklediğini ifade ettiğini bildirmiştir. Said Halim Paşa, 1 Haziran 1913'te gönderdiği cevabî telgrafta 28 Mayıs'ta göndermiş olduğu cevabı yineleyerek, tedbirli olunması gerektiğini ifade etmiştir²⁷¹.

Bu arada 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Barışı ile Ege Adalarının kaderi büyük devletlere bırakılmıştır. Bununla beraber Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın anlaşması için yapılan girişimler devam etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, 19 Haziran 1913'te Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta İmparator II. Wilhelm ile görüştüğünü, bu görüşme esnasında Wilhelm'in Yunanistan'a Osmanlı Devleti ile anlaşması için baskı yaptığını ve onların da buna istekli bulduklarını, Osmanlı Devleti'nin de bundan yararlanması gerektiğini ifade ettiğini beyan etmiştir²⁷².

Sırbistan, 1913 Haziran'ında Bulgaristan'a karşı Yunanistan'la bir ittifak anlaşması yapmıştır. Buna göre, Bulgaristan, Makedonya'dan atılacak ve Makedonya, küçük bir kısmı Bulgaristan'a bırakılmak şartıyla, iki devlet arasında paylaşılacaktır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere gerek Almanya'nın gerekse Yunanistan'ın tüm tekliflerine rağmen, Bulgaristan'a karşı Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu ittifak teklifi, Balkanların bu

²⁷⁰ Aynı eser, s. 383.

²⁷¹ Aynı eser, s. 383.

²⁷² Aynı eser, s. 384-385.

karışık kombinezonlarına ve özellikle de saldırı emellerine karışılmak istenmemesi gerekçesi ile reddedilmiştir. Bundan kısa bir süre sonrada Haziran ayının son günlerinde II. Balkan Savaşı başlamıştır²⁷³. Bu savaş sonrası Balkan devletleri, kendi aralarında 10 Ağustos 1913'te Bükreş Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bundan sonra da 29 Eylül 1913'te Bulgaristan'la İstanbul Antlaşması, 14 Kasım 1913'te Yunanistan'la Atina Antlaşması imzalanmıştır. Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki barış antlaşmasının uzamasının sebebi, taraflar arasında adalar konusunda anlaşılammış olmasıdır. Gerek bu anlaşma sürecinde gerekse anlaşmadan sonra adalar meselesi daima gündemde olmuştur. Bu süreç içerisinde Mahmud Muhtar Paşa, diplomatik çalışmalarda bulunmuş ve bunları Hariciye Nezâreti'ne bildirmiştir. Atina Anlaşması'ndan önce Mahmud Muhtar Paşa, Babıali'ye adalar konusunda üç telgraf göndermiştir. Mahmud Muhtar Paşa, 18 Eylül 1913 tarihli telgrafında Alman Dışişleri Bakanı Jagow'un Türkiye'nin Yunanistan ve Romanya ile anlaşmasını istediklerini, Oniki Ada'nın Türkiye'ye diğer Ege Adalarının da Yunanistan'a verilmesini planladıklarını söylediğini ifade etmiştir²⁷⁴.

Bir ara, konu, o kadar şiddetlenmiştir ki, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında savaşın yeniden çıkmasından korkulmuştur. Fakat, büyük devletler böyle bir savaşa izin vermeyeceklerini ifade etmişlerdir²⁷⁵. İşte bu sırada Mahmud Muhtar Paşa, 4 Ekim 1913'te Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta Alman Başbakanı Bethman Holweg'in Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a karşı bir savaş açmasının Almanya tarafından çok tehlikeli bir girişim olarak değerlendirdiğini beyan etmiştir²⁷⁶. Osmanlı Devleti, adaların kendisine ait olduğunu ifade ederken hem İtalya hem de Yunanistan farklı çözümler ileri sürmeye devam etmişlerdir. Mahmud Muhtar Paşa, aynı telgrafta İtalya büyükelçisinin Yunan işgalindeki Sakız ve Midilli adalarıyla Oniki Ada grubundan bazılarının değiş tokuş edilmesi fikrini ortaya attığını

²⁷³ Halaçoğlu, **a.g.m.**, s. 301.

²⁷⁴ **Şimşir II**, s. CXLVII.

²⁷⁵ Armaoğlu, **19. Yüzyıl...**, s. 690.

²⁷⁶ **Şimşir II**, s. CXLVII.

belirtmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, 31 Ekim 1913 tarihli telgrafında ise Yunan maslahatgüzarının Venizelos'un Midilli, Sakız ve Sisam adaları için özel bir rejim kurulmasına razı olduğunu ifade ettiğini bildirmiştir²⁷⁷.

Bu süreç içerisinde Ege adaları konusunda bir çözüm elde edilememesi üzerine Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 14 Kasım 1913'te Atina Anlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla adalar meselesi, 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Barış Antlaşması'nın beşinci maddesine uygun olarak, büyük devletlere bırakılmıştır²⁷⁸. Konuyu Almanya'da takip etmeye devam eden Mahmud Muhtar Paşa, 24 Kasım 1913'te Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta Fransız Büyükelçisinin Rusya hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır. Buna göre Büyükelçi, Rusya'nın Türkiye ile Yunanistan'ın anlaşmalarını istemediğini ve adaların iki ülke arasında bir engel olmasını arzulamakta olduğunu belirtmiştir²⁷⁹. Mahmud Muhtar Paşa, 31 Aralık 1913 tarihli telgrafında Alman Dışişleri Bakanı De Jagow ile uzun bir görüşme yaptığını belirterek, özetle şu bilgileri vermiştir:

“Bakan, “adaları geri alabilmeniz tek yolu doğrudan doğruya Yunanistan ile anlaşmanızdır” diyor ve şunları söylüyor: “İkinci Balkan Savaşı'ndan önce de Yunanistan'la anlaşmanızı salık verdik, ama o fırsatı kaçırdınız, yavaş karar veriyor, geç kalıyorsunuz. Avrupa olup bittiği, kabul etmeye ilke olarak karar vermiştir. Şimdi başka bir görüşü savunamayız. Yunanlıları adalardan söküp atacak güç yoktur. Kaldı ki geri alacağınız iki ada size dert olacaktır.” Adaları Yunanistan'a vermek isteyen Avrupa'nın oportünist hareket ettiğini, prensiplere göre davranmadığını belirttim. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünden söz edilirken tam tersinin yapıldığını, bu adaların savaşta son derece stratejik önem taşıdığını, barışta ise Türkiye'ye karşı Pan-Helenizm'in propaganda üssü yapılmak istendiğini söyledim. Yunanistan'da kalacak Sakız ve Midilli'nin, Türkiye için Girit'ten çok

²⁷⁷ Aynı yer.

²⁷⁸ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, 1955, s. 407.

²⁷⁹ **Şimşir II**, s. CXLVII.

daha tehlikeli olacağını anlattım. Ama Von Jagow'u etkileyemedim, kararını önceden vermiş.”²⁸⁰

Mahmud Muhtar Paşa, 2 Ocak'ta 1914'te açık bir şekilde adalar konusunda Almanya'dan hiçbir şekilde yardım umut edilmemesi gerektiğini bildirmekten de çekinmemiştir²⁸¹.

Mahmud Muhtar Paşa, bir yandan Alman hükümetinin desteğini ararken diğer yandan da İtalyan Büyükelçisi M. Bolatti ile görüşerek Anadolu kıyısındaki bazı büyük adalarla Oniki Ada'dan bazılarının değiş tokuş edilmesine ve böylece Anadolu kıyısındaki büyük adaların Türkiye tarafından geri alınmasına razı olup olmadıklarını sormuştur. Bu fikri, daha önce İtalya Büyükelçisi Mahmud Muhtar Paşa'ya yapmışken şimdi kaçamak cevaplar vererek net bir açıklamada bulunmamıştır²⁸².

Mahmud Muhtar Paşa, 10 Ocak 1914 tarihinde Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya gönderdiği telgrafta Alman hükümetinin şu dört esas üzerinde durduğunu bildirmiştir:

“1. Tek başına Almanya'nın Türkiye'yi desteklemesi platonik olacaktır, 2. Avrupa'nın bölünmesi istenmemektedir, 3. Avrupa, adaları Türkiye'ye geri vermek istese bile Yunanistan buna yanaşmayacak ve savaş çıkacaktır, 4. Türkiye, Avrupa'nın kararını protesto edebilir ve uygun bir zamanda adaları geri alabilir.”

Mahmud Muhtar Paşa, telgrafın sonunda şahsî görüşünü de beyan ederek adaların alınabilmesinin tek yolunun savaş olduğunu belirtmiştir.²⁸³

²⁸⁰ Aynı eser, s. CIII.

²⁸¹ Aynı eser, s. CIX.

²⁸² Mahmud Muhtar Paşa'nın 7 Ocak 1914 tarihli Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgraf. **Şimşir II**, s. CXIII. İtalyan büyük elçisinin adalar konusundaki teklifi için bkz. **Aynı eser**, s. CXLVII.

²⁸³ Aynı eser, s. CXVII.

Mahmud Muhtar Paşa, Osmanlı hükümetinin adalar konusunda Almanya'ya güvenmesini yanlış olarak değerlendirerek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Balkan meselesi hakkındaki Londra’da toplanmış olan konferansta Almanya, Osmanlı adaları bahsinde diğer devletlere paralel hareket edip, Yunan kralının imparatorla akrabalığı sebebiyle, Yunan emellerinin tatminini destekledi. Von Bethmann-Hollweg, kitabında yazmıştır ki: “Yunanistan’ın kuvvetini artırması Atina’da hükümdarlık hanedanının menfaati iktizasından olup daima İtilaf Devletleri’nin baskısına maruz olan bu memlekette Alman unsurunun takviye edilmiş olmasına muadil idi.” Babıali ise, Adaları kurtarmak için sürekli İmparatorun himmet ve delaletine sığınarak onu müşkil durumda bırakırdı. Milletler arası münasebetlerin ivazsız ve bedelsiz yürütülemediği ve politika sahasında her hangi bir fiil ve hareketin mutlaka karşılıklı menfaatlere dayandırılmış olduğu ve önceden yapılmış olan hazırlıklara bağlı bulunduğu Babıali’nin idraki üstündeki hakikatlerdendi. Galiba kazaya uğradıktan sonra etrafa notlar yağdırmak, olayları evvelce keşfederek tedbirler almaktan kolay geldiğinden, İstanbul’u bu adetten vaz geçirmek kaabil olamazdı...”²⁸⁴

Mahmud Muhtar Paşa, 30 Ocak 1914 tarihinde Hariciye Nezareti’ne gönderdiği telgrafında Venizelos’un Alman hükümeti nezdinde yapmış olduğu görüşme hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Venizelos, Alman hükümetinden Ege adalarını Türkiye’ye karşı savunmak üzere uluslararası bir donanmanın gönderilerek, adaların Yunanistan’da kalması için güvence verilmesini istemiştir. Ancak bu isteği, Alman hükümeti tarafından reddedilerek, Venizelos’tan Türkiye ile anlaşması istenmiştir²⁸⁵.

Mahmud Muhtar Paşa, aynı tarihli bir başka telgrafında ise Adalar konusunda görüşmelerini devam ettiren büyük devletlerin ortaya çıkacak sonucu Türkiye’ye ortak bir nota ile bildirmemeleri ve kararların Türkiye’ye

²⁸⁴ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 185.

²⁸⁵ **Şimşir II**, s. CXXXV.

zorla kabul ettirilmemesi için girişimlerde bulunduğunu belirterek, Roma ve Viyana'da da aynı şekilde çalışmalar yapılmasını istemiştir²⁸⁶. Mahmud Muhtar Paşa, aynı konu hakkında 8 Şubat 1914'te gönderdiği telgrafta ise İngiltere'nin adalar konusunda Türkiye'ye zor kullanılmasını önerdiğini belirterek buna karşı hükümetin elinden gelen her türlü çabayı harcamasını istemiştir²⁸⁷. Kendisi de bu doğrultu da hareket ederek, Alman Dışişleri Bakanı Jagow ile görüşmüş Türkiye'nin zorlanmamasını isteyerek, Türkiye'nin büyük devletlerden yalnızca hakemlik yapmasını istediğini, bundan dolayı alınacak kararın Türkiye'ye kabul ettirilmesi için zor kullanılmayacağını ifade etmiştir. Ne var ki Mahmud Muhtar Paşa, bakanı bir türlü ikna edememiştir²⁸⁸.

Londra'da toplanan Elçiler Konferansı²⁸⁹, 14 Şubat 1914'te Osmanlı Devleti'ne verdikleri notada Meis Adası dışında İtalya'nın işgali altında bulunan adaların İtalya'ya, Gökçeada, Bozcaada dışında Yunan işgalinde bulunan adaların da Yunanistan'a ait olduğunu bildirmiştir²⁹⁰. Bununla beraber Yunanistan'ın bu adalarda hiçbir şekilde askerî tedbir alamayacağını, bunun büyük devletler tarafından kontrol edileceğini de belirtmişlerdir. Osmanlı Devleti, 16 Şubat 1914'te devletlere verdiği cevapta, adalar konusundaki iki temel endişesinin, Çanakkale Boğazı ile Anadolu kıyılarının güvenliği olduğunu, kendilerine bildirildiği halde, bu iki endişenin göz önüne alınmamış olması sebebiyle, yani "İmparatorluğun hayatî gerekleri" dolayısıyla, devletlerin teklifini kabul edemeyeceğini, İmroz, Bozcaada ve Meis'in kendisine terk edilmesini kabul etmekle beraber, "haklı ve meşru isteklerini ileri sürmeye devam edeceğini" bildirmiştir²⁹¹.

²⁸⁶ Aynı yer.

²⁸⁷ Aynı eser, s. CL.

²⁸⁸ Mahmud Muhtar Paşa'nın 11 Şubat 1913'te Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgraf için bkz. **Şimsir II**, s. CLVI.

²⁸⁹ Armaoğlu, **19. Yüzyıl...**, s. 691.

²⁹⁰ Halaçoğlu, **a.g.m.**, s. 303.

²⁹¹ Armaoğlu, **19. Yüzyıl...**, s. 691.

3.8.3.3. Edirne'nin Geri Alınmasında Mahmud Muhtar Paşa'nın Rolü

I. Balkan Harbi esnasında 26 Mart 1913'te Edirne, Bulgarların işgaline uğramıştır. 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Barışı ile de Osmanlı Devleti'nin Trakya sınırının Midye-Enez çizgisi olmasına karar verilmiştir. Balkan devletleri, bu hükmü kabul etmekle beraber kesin bir sınır olarak da görmemişlerdir²⁹².

I. Balkan Harbi'nin sonlarından itibaren Bulgaristan'la diğer üç Balkan devleti arasında Makedonya meselesinden dolayı şiddetli bir ihtilaf baş göstermiş ve aralarındaki ittifak muahedesi mucibince Makedonya'nın büyük bir kısmı Bulgaristan'a ait olacağı halde Sırbistan'la Yunanistan'ın buna razı olmamaları üzerine 29 Haziran 1913'te taraflar arasında çatışmalar başlamıştır²⁹³. Bu gelişme üzerine Osmanlı hükümeti, 2 Temmuz 1913'te ne yapılması gerektiği hususunda büyükelçilerinin fikirlerini almaya yönelmiştir. Londra'dan Tefik ve Hakkı Paşa'lar 3 Temmuz'da gönderdikleri cevapta "uslu durulmasını, ancak ordunun salıverilmemesini ve beklenilmesini" tavsiye etmişlerdir²⁹⁴.

Bulgaristan'ın Sırp-Yunan ordularına karşı, Edirne'nin de dahil olduğu, Trakya'da bulunan tüm kuvvetlerini buradan çektiğini ve bu arada Yunanistan'ın Dedeağaç'a asker sevk ettiğini gözlemleyen Mahmud Muhtar Paşa, Yunanistan'ın Edirne'ye askerî bir hareket yapmasından şüphelenmiş²⁹⁵ ve 3 Temmuz'da Bâbıali'ye gönderdiği cevapta Bulgaristan'a karşı savaşılmasını tavsiye etmiştir²⁹⁶. Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlar arasındaki ihtilafın birbirine karşı silah kullanma şeklini almasıyla II. Balkan Harbi'nin başlaması üzerine Mahmud Muhtar Paşa, Alman gazetelerine verdiği beyanatta, "dakika kaybetmeden Osmanlı hükümetinin ve ordunun

²⁹² Aynı eser, s. 679. Ayrıca bkz. Necdet Hayta, "Ege Adaları Meselesi ve Ege Adalarının Türk Hakimiyetinden Çıkışı", **Osmanlı**, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 536.

²⁹³ Danişmend, **a.g.e.**, s. 406.

²⁹⁴ **Bayur II/2**, s. 403.

²⁹⁵ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 184.

²⁹⁶ **Bayur II/2**, s. 403.

elbette bu fırsatı kaçırmayacağını, harpte elinden çıkan yerleri geri alacağını” ifade etmiştir. İstanbul hükümet makamlarında büyük endişe uyandıran bu beyanatın, bir gün sonra Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Viyana gazetelerine yapılan açılımda “*Mahmud Muhtar Paşa askerdir, kendi şahsi fikirlerini söyledi. Osmanlı hükümeti, sözüne sadık kalacaktır*” sözleriyle tekzip edilmesi oldukça dikkat çekicidir. Hükümet, ne birincisini tekzip ne de ikincisini teyit etmiştir²⁹⁷.

Hükümet, Mahmud Muhtar Paşa'nın tavsiyesi ile fırsattan istifade etmeye karar vermiş²⁹⁸, Talat ve Enver Bey, çalışmalara başlamıştır. Enver Bey, kurmay başkanı olduğu kolordunun kumandanı Hurşit Paşa'yı, Talat Bey de kabine üyelerini Edirne'nin geri alınması için ikna etmeye çalışmıştır²⁹⁹. Mahmud Muhtar Paşa, tavsiyesinde ısrarlı davranmaya devam ederek, 13 Temmuz 1913'te Babıali'ye gönderdiği telgrafta, Yunanlıların Bulgaristan'ın elinde bulunan Dedeağaç'ı aldıklarını ve Edirne'ye kadar gidebileceklerini, Osmanlı Devleti'nin daha önce davranmasının daha iyi olacağını bildirmiştir³⁰⁰. Mahmud Muhtar Paşa'nın cesaretlendirdiği hükümet, aynı gün, Edirne'nin istirdadı için karar almıştır. Bunun arkasından alınan irâde-i seniyye ile başkumandana işgal altındaki toprakları geri alma emri verilmiştir³⁰¹.

Babıali, 13 Temmuz 1913'te büyükelçilerine iki genelge göndermiştir. İlk genelgede, Balkan Devletleri arasında başlayan savaşın ve buna Romanya'nın da katılmasıyla ortaya yeni bir durumun çıktığından, bu olayların hükümeti önlemler almaya sevk ettiğinden, olan bitenler hakkında güvenilir bilgiler alınması gerektiğinden bahsedilerek, elçilerden buldukları yerlerdeki hükümetlerin ve kendilerinin bu iş üzerindeki düşüncelerini bildirmeleri istenmiştir. İkinci genelgede ise “irâde-i seniyyeye iktiran eden

²⁹⁷ Lermioğlu, **a.g.e.**, s. 82. Lermioğlu, Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu ifadelerini ve hareketini “şaheser bir gaflet ve gaf” olarak değerlendirmiştir. **Aynı eser**, s. 36.

²⁹⁸ Danişmend, **a.g.e.**, s. 407.

²⁹⁹ Babacan, **a.g.e.**, s. 85.

³⁰⁰ **Bayur II/2**, s. 412.

³⁰¹ Hanefi Bostan, **Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa**, İrfan Yay., İstanbul, 1992, s. 37.

Meclis-i Vükela kararıyla Başkumandan vekili Ahmet İzzet Paşa, Devlet-i Osmaniye'ye ait yerlerin işgali için icab eden tedbirleri almaya mezun kılınmıştır."³⁰² denilerek, hazırlıklara geçildiği bildirilmiştir.

Mahmud Muhtar Paşa, bu telgraflar üzerine 15 Temmuz 1913'te gönderdiği cevabî telgrafta, Alman dışişleri bakanı Jagow'un görüşlerini aktarmıştır. Buna göre Jagow, Osmanlı Devleti'nin Midye-Enez hattından ileriye geçmesini istemediklerini, eğer Osmanlı Devleti, bu hattı geçer ve ilerlerse Rusya'nın bu işe karışabileceğini, İngiltere'nin Londra Konferansı kararlarına saygı gösterilmesini sağlamak için direneceğini belirtmiştir³⁰³.

20 Temmuz'da hükümet, elçileri vasıtasıyla büyük devletlere Edirne üzerine yürüyeceğini bir nota ile bildirmiş ve Osmanlı ordusu, büyük bir direnişle karşılaşmadan, Doğu Trakya'yı içine alan, Meriç ırmağına kadar ilermiş, Fethi Bey kumandasındaki kuvvetler Kırklareli'ni kurtarıken, 21 Temmuz 1913'te Enver Bey kumandasındaki kuvvetler de Edirne'yi istirdat etmişlerdir³⁰⁴.

İngiltere ve Fransa, 7 Ağustos 1913'te Babıali'ye sözlü nota vererek Londra Antlaşması'nın şartlarına kesin olarak uyulmasını istemişlerdir. Almanya'nın görüşü de aynı istikamettedir. Yalnız İtalya, Tarblusgarp'ı ele geçirdiği için Osmanlı Devleti ile bozuşmak istemediğinden menfi cevap vermemiştir. Rusya ise sesini çıkarmamıştır. Çünkü, Edirne, artık Bulgarların elinden çıkmıştır. Edirne'nin Türkler'in elinde kalmasını Rusya, kendi menfaatlerine uygun görüyordu. Rusya, boğazları kendi tabii mirası olarak düşündüğünden boğazları ele geçirdiği zaman Edirne'nin alınması daha kolay olacaktı. Osmanlı Hükümeti, büyük devletlerin notasını 11 Ağustos 1913 tarihli bir nota ile reddetmiştir³⁰⁵.

³⁰² Bayur II/2, s. 412.

³⁰³ Aynı eser, s. 414. Ayrıca bkz. Tefik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1955, s. 68.

³⁰⁴ Babacan, **a.g.e.**, s. 86.

³⁰⁵ Bostan, **a.g.e.**, s. 37. Edirne'nin alınmasından sonraki gelişmeler için bkz. **Bayur II/2**, s. 431-452.

Mahmud Muhtar Paşa, Edirne'nin istirdadı esnasındaki gelişmeleri şu şekilde değerlendirmiştir:

“1913'te Yunan-Sırp ordularına karşı Makedonya'da bütün kuvvetlerini yığan Bulgarlar, Edirne dahil olduğu halde, Trakya'yı boşaltmaya mecbur olmuşlardı. O sırada Yunanistan'ın Dedeağaç'a asker döktüğü gazetelerde okundu. Berlin Büyükelçisi bulunan bu kitabın yazarı (Mahmud Muhtar Paşa), bu asker çıkarılmasını Edirne üzerine bir hareket başlangıcı olarak telakki ederek, Yunanlılardan önce davranılması lüzumunu hemen Babıali'ye telgrafla bildirmiştim. Bir muhalif reye karşı teklifim vekiller heyetince kabul edilip Edirne şehri alelacele geri alındı³⁰⁶. Bu hareket, Avrupa tarafından fevkalade telaşa sebep olduğundan, bize karşı ne öğüt ve nasihatlerde, ne tehditlerde bulunmadı³⁰⁷!... Babıali ise şaşkın ve telaşlı bir şekilde ecnebi memleketlerdeki sefirlerinin görüşlerini soruyor, fakat aldığı cevaplar sadra şifa vermiyordu. Bu kitabın yazarı ise (Mahmud Muhtar Paşa), Türkiye'nin Edirne'de tutunabileceğine inanıyordum³⁰⁸. Çünkü Edirne'nin Bulgar elinde kalmasına Rusların arzulu olmadıklarını iyi bildiğimden, Petersburg'un şiddetli protestolarının samimiyetine inanmıyordum. Fransa veya İngiltere'nin de bu şehri elimizden almak için işi fiiliyata vardiacaklarına aklım ermiyordu. Hususi istihbaratım bu hükmü güçlendirdiğinden, Babıali'yi azminde teşvik edip cesaretlendiriyordum.”³⁰⁹

3.8.3.4. Almanya'dan Islah Heyeti İstenmesi ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Tepkisi

Trablusgarp ve Balkan felaketlerinden sonra çok perişan bir hale gelen Osmanlı ordusunun bir Alman heyeti tarafından ıslahını bilhassa Mahmud Şevket Paşa tasarlamış ve umumî bir harp ihtimaline karşı Türk ordusunu elde bulundurmamak isteyen Alman sefiri Baron von Wangenheim da bir an evvel işi neticelendirmek için büyük bir gayret sarf etmiştir³¹⁰. Mahmud Şevket Paşa, ölümünden kısa bir süre önce 22 Mayıs 1913'te, Baron von

³⁰⁶ Edirne'nin istirdadına en büyük muhalefeti Nafia Nazırı Osman Nizami yapmıştır. Osman Nizami, Mahmud Muhtar Paşa'dan önceki Berlin Büyük elçisidir. Bkz. Babacan, **a.g.e.**, s. 85.

³⁰⁷ Büyük devletlerin tehditleri için bkz. Celâl Bayar, **Ben De Yazdım Millî Mücadele'ye Gidiş**, C. IV, İstanbul, 1967, s. 1263-1267.

³⁰⁸ Mahmud Muhtar Paşa, 7 Ağustos 1913'te Babıali'ye gönderdiği telgrafta büyük devletlerin Osmanlı Devletine karşı göstermiş oldukları tepkileri sonuçsuz kalacak bir gösteriş olarak değerlendirmektedir. **Bayur II/2**, s. 449.

³⁰⁹ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 183-184.

³¹⁰ Danişmen, **a.g.e.**, s. 407.

Wangenheim'den bir Alman askerî heyeti gönderilmesi için aracı olmasını istemiştir³¹¹.

II. Wilhelm, Mahmud Muhtar Paşa ile yapmış olduğu bir görüşme esnasında Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın kendisinden Alman bir general istediğini belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: "*Sadrazam Paşa, benden bir Alman general istedi. En muktedir generallerimden birini, kuvvetli maiyetle ve en büyük memnuniyetle memleketinize göndereceğim. En yakın zamanda ordunuzu ıslah edeceğinize şüphem yoktur... Göndereceğim Alman generaline geniş salâhiyet verilirse, Türk ordusu, mühim bir kuvvet derecesine yükselecektir.*"³¹²

Mahmud Muhtar Paşa, Türkiye'ye yüksek rütbeli bir Alman generalinin gönderilmesine karşı çıkmıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın bu konudaki muhalefeti, 2 Haziran 1913'te Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim tarafından Mahmud Şevket Paşa'ya şikâyet edilmiştir. Bu şikâyet karşısında Mahmud Şevket Paşa, açık bir şekilde pek hoşlanmadığını belirttiği Mahmud Muhtar Paşa'nın muhalefetine bir kıymetinin olmadığını belirtmiştir³¹³.

Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te öldürülmesinden sonra 12 Haziran 1913'te kurulan Said Halim Paşa kabinesi de aynı surette Almanya'dan askerî bir heyet getirilmesi için çalışmalara devam etmiştir³¹⁴. 15 Haziran 1913'te II. Wilhelm³¹⁵, heyet reisliğine Cassel'deki XXII. Prusya Fırkası Kumandanı General Liman von Sanders'i atamıştır³¹⁶. Nihayet, Meclis-i Vükela, 27 Ekim 1913'te Alman askerî heyetinin çağırılması

³¹¹ Fahri Çeliker, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askerî Heyetlerinin Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi'ndeki Tutum ve Etkileri", **Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1989, s. 140.

³¹² **Mahmud Şevket Paşa'nın...**, s. 261.

³¹³ **Aynı eser**, s. 247-248.

³¹⁴ Kazım Karabekir, **Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri**, Emre Yay., İstanbul, 2002, s. 362.

³¹⁵ **Aynı eser**, s. 409.

³¹⁶ Danişmend, **a.g.e.**, s. 407.

hususunda kesin karara vararak³¹⁷, Kasım ayında taraflar arasında bir mukavelenâme imzalanmıştır.

Osmanlı ordusunu ıslah etmek üzere bir Alman heyetinin gönderilmesi ve bu heyetin başkanına İstanbul'da bulunan I. Kolordunun kumandanlığının verilmesi, başta Rusya olmak üzere İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Islah Heyeti Türkiye'ye gelmeden önce, 27 Kasım 1913'te Babıali'ye gönderdiği telgrafta Berlin'de bulunan Rus diplomatların bu gelişmeden hiç hoşnut olmadıklarını belirterek, Türkiye'ye gönderilecek Islah Heyeti hakkında Alman kamuoyunda bir birlik olmadığını ve eğer ıslah heyeti gönderilmesinde başarısız olunursa bundan sonra bu yönde hiçbir girişimde bulunulamayacağı yönünde bir fikir birliğinden bahsetmiştir³¹⁸.

Liman Von Sanders ve maiyetindeki 42 subay, 14 Aralık 1913'te İstanbul'a gelerek göreve başlamıştır³¹⁹. Rusya, Sanders'in İstanbul'da dolayısıyla boğazlarda bir kolorduyu kumanda etmesini hiç kabul etmemiş ve buna Fransa ve İngiltere katılmıştır³²⁰. Mahmud Muhtar Paşa, bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

"1913'te Liman Von Sanders namında bir Prusya generali, İstanbul'da bulunan Birinci Kolordu Kumandanlığı'na tayin oldu. Uhdelerine emir ve kumanda verilmek üzere de birlikte aldığı bir çok Alman subaylarıyla İstanbul'a gelince, Avrupa tarafından Türkiye'nin artık Alman tabiiyetine girdiğine hükmedilmesi zaruri oldu. Pederi Kayzer ile olsun, Almanya Hariciye

³¹⁷ Çeliker, **a.g.m.**, s. 140.

³¹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, Kısım 3, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 294.

³¹⁹ Liman Von Sanders'le beş yıllık bir kontrat imzalanmıştır. Liman Von Sander'e tanınan yetkiler şunlardır: 1. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Alman subaylarının doğrudan doğruya amiri olacak, 2. Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde denetlemeler yapabilecek, 3. Kabul etmediği hiçbir yabancı subay Türk ordusuna alınmayacak, 4. Atış okulları, talimgahlar ve gösteri birlikleri de dahil olmak üzere, bütün askerî eğitim ve öğretim kurumları emrine verilecek, 5. Kendisinin bir kolorduya komuta etmesi sağlanacak ve kolordu komutanlarının ceza yetkisini kullanacak, 6. Yüksek Askerî Şura'nın üyesi olacak, Osmanlı subaylarının özellikle generallerin yükseltilmesinde onun oyuna başvurulacak, 7. Harp oyunları, kurmay gezileri, kurslar ve benzeri amaçlarla kullanılmak üzere heyet başkanına her yıl 50.000 TL.'lik bir banka kredisi açılacak, 7. Emrinde bulunan ve eğitim kurumlarında çalışan Osmanlı subayları heyet başkanının muvafakati alınmadan değiştirilemeyecek, 8. Korgeneral Liman Von Sanders, protokolde Harbiye Nazırı'ndan sonra gelecek, eğer Genelkurmay Başkanı ondan daha kıdemli olursa üçüncü sırada yer alacaktır. Çeliker, **a.g.m.**, s. 140.

³²⁰ Karabekir, **Tarih Boyunca...**, s. 409.

Nezareti ile olsun ekseriya fikren zıt olan Alman veliahdı bile, bir gün, Liman Von Sanders'in İstanbul'a görevli olarak gönderilmesinin büyük bir hata olup Rusya'ya karşı lüzumsuz bir meydan okumaktan başka bir şey olmadığını söylemişti. Babıali'nin bu düşüncesizliğinden doğan telaş, İtilaf Devletlerince hayli devam etti. Eski bir Rus diplomatının yayınladığı siyasî vesikalara göre, hal ve zamana uygun olmayan bu tedbirsizlik yüzünden Türkiye büyük tehlikeye maruz kalmıştı. Hakikaten kendisine meydan okunduğu zehabına kapılan yalnız Rusya değil, Fransa'da vardı. Mösyö Pichon, İzmir'de ve Beyrut'ta Almanların kumanda etmelerine Fransa'nın tahammül edemeyeceğini söyleyip diğer devletler subaylarına da Almalarınkine benzer kumandanlıklar verilmesini talep etmeye kalkıştı. Fakat Eduard Grey, böyle bir hareketin Türkiye'nin paylaşılması için ilk adımı atmak olacağını ileri sürdü. Sazanof ise, Londra'daki Rus temsilcisine yazıyordu ki: "Alman generali, Padişahın hakimiyetini suale açık bırakacak tedbirler alabilir. Osmanlı mülkünün tamamıyetinin devletler dengesiyle kaim olan hakiki tekeffülü de ortadan kalkmış olur." Londra'da Sir Eduard grey dahi Kont Binkendorf'a Boğazlar, hatta İstanbul meselesinin bahis konusu olduğunu söylüyordu."³²¹

Mahmud Muhtar Paşa, 10 Ocak 1914'te Babıali'ye gönderdiği telgrafta Alman Dışişleri Bakanı Jagow ile yaptığı bir görüşmeden bahsetmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, bakanının kendisine şu yolda konuştuğunu bildirmiştir: "*Ruslar, L. Von Sanders'i hazmedemiyorlar, onları yatıştırmak için bir çare bulmalı. Bunun için bu generali kolordu komutanlığından almak ve Ruslara onun bu işi yalnız Osmanlı ordusunun işleyiş tarzını öğrenebilmek amacıyla üzerine almış olduğunu ve şimdi gereken bilgileri elde ettikten sonra asıl görevine geçtiğini söylemek gerekir. Bu yolda Kayser'e açıldım, amma onu ikna edemedim. Siz onu ilk görüşünüzde buna ikana etmenizi çok gizli olarak rica ederim.*" Mahmud Muhtar Paşa, bunları Babıali'ye bildirirken kendisinin de bu işin içinden çıkmak için bir yol aranmasına taraftar olduğunu eklemektedir.

Said Halim Paşa, 15 Ocak 1914'te verdiği karşılıkta, "Liman Von Sanders işi kesin olarak çözümlenmiştir, yeni bir teşebbüse lüzum yoktur." diyerek, hem hiçbir değişikliğin kabul edilmeyeceğini bildirmiş hem de Mahmud Muhtar Paşa'yı konu hakkında aksi bir çalışmaya girmekten alıkoymuştur.

³²¹ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 245-246.

Bu arada 14 Ocak 1914'te İmparator II. Wilhelm, Liman Von Sanders'in rütbesini Birinci Ferikliğe yükseltmiş, böylece mukaveledeki hüküm gereğince Osmanlı Devleti'ndeki rütbesi de Müşirliğe çıkarılarak, kumandanlıktan ayrılmış ve genel müfettiş olmuştur. Bu düzenleme ile gerek Alman gerek Rus hükümetleri, işin esasında bir değişiklik yapılmamış olduğunu bilmektedir. Fakat Rusya, bundan daha fazlasını koparmaya kalkışırsa Almanya karşısında yalnız bırakılmak tehlikesiyle karşılaşmaktan çekindiği ve elinde makul bir bahane kalmadığı için daha ileri gitmeye yüreklenebilir ve ortam yavaş yavaş yatışır³²².

3.8.4. Mahmud Muhtar Paşa'nın Berlin Sefirliği Görevinden Alınması ve Tekrar Göreve İadesi

Mahmud Muhtar Paşa, 6 Ocak 1914'te çıkarılan bir irâde-i seniye ile Berlin Sefirliği'nden alınarak Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne atanmıştır. Ancak Mahmud Muhtar Paşa, bu görevi kabul etmeyerek, emekliliğini istemiştir. Harbiye Nezâreti, Mahmud Muhtar Paşa'nın bu görevi kabul etmeyerek emekliliğini istemesi üzerine, 12 Ocak 1914'te Mahmud Muhtar Paşa'yı emekliye sevk etmiştir³²³. Böylece Mahmud Muhtar Paşa, 1885'te Mekteb-i Harbiye ile başladığı askerlik mesleğinden, yirmi dokuz yıl sonra Erkan-ı Harbiye Mirlivası olarak, ayrılmıştır.

Mahmud Muhtar Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'ni kabul etmeyerek emekliye ayrılmış olması üzerine, 15 Ocak 1914'te düzenlenen bir irâde ile Berlin Sefirliği görevinde devam etmesine karar verilmiştir³²⁴.

³²² Bayur II/3, s. 302-303.

³²³ BOA, Fon Kodu: İ.HB., Dosya No: 149, Gömlek No: 1332/S-070, Ayrıca bkz. K.K.K. Personel Arşivi, Erkân Defteri 2, s. 242.

³²⁴ BOA, Fon Kodu: İ.HR., Dosya No: 433, Gömlek No: 1332/S-07.

3.8.5. I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti'nin Yalnızlıktan Kurtulma Politikası ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Görüşleri

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarındaki yenilginin etkisi ile ordu ve donanmasını ıslah etme işlerine girişirken, bir yandan da iki bloğa ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarmak için bir takım ittifak teşebbüslerinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti, ilk ittifak teşebbüsünü, Ekim 1911'de İngiltere nezdinde yapmıştır³²⁵. Trablusgarp harbinin devam ettiği günlerde ve bu fırsattan istifade ile Rusların boğazlardan gemi geçirmek istedikleri sırada yapılan bu teşebbüs³²⁶, İngiltere'nin "şimdilik yeni siyasî bağlar altına giremeyiz" şeklindeki cevabı ile başarısız olmuştur.

İkinci ittifak teşebbüsü Bulgaristan ile olmuştur. 1913 yazında Türk-Bulgar görüşmelerinin yapıldığı sırada Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne ittifak teklifinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti, Yunanistan'a kaptırdığı adaları Yunanistan'ın eline bırakmamak amacıyla mücadeleye kararlı olduğu için, Bulgaristan da İkinci Balkan Harbi ile Makedonya'da toprak kaybına uğradığı için bu ittifaka sıcak bakmışlardır. Bir ittifak tasarısı hazırlanmış olmasına rağmen Bulgaristan'ın Makedonya'daki geniş toprak istekleri nedeniyle bu teşebbüs de gerçekleşmemiştir³²⁷.

Üçüncü İttifak teşebbüsü, Rusya ile olmuştur. 1914 Mayıs'ında Talat Bey tarafından gerçekleştirilen bu teşebbüsten de bir netice alınamamıştır³²⁸.

Osmanlı Devleti'nin bir diğer ittifak teşebbüsü de Fransa nezdinde olmuştur. 1914 Temmuzunda Osmanlı Devleti tarafından yapılan bu ittifak teklifi, Fransa'nın Rusya razı olmadıkça bu ittifakın gerçekleşemeyeceği şeklindeki cevabı ile reddedilmiştir³²⁹.

³²⁵ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, 13. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, ?, s. 107.

³²⁶ Babacan, **a.g.e.**, s. 100.

³²⁷ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 107.

³²⁸ Babacan, **a.g.e.**, s. 101.

³²⁹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 107.

Osmanlı Devleti'nin bir diğer ittifak teşebbüsü de Almanya ile olmuştur. Almanya ile ittifak akdetmek arzusu, 1913 senesi sonlarında Baron Wangenheim'a gayr-i resmî surette bildirilmiş, fakat Türkiye henüz ittifak kabiliyetini kazanamadığı cihetle keyfiyet Almanlar tarafından tecile uğratılmıştır. Baron Wangenheim, güçsüz bir Osmanlı Devleti'nin katılacağı devletler zümresine bir yardımcı ve destekten ziyade, apaçık bir yük olacağı düşüncesindedir³³⁰.

Mahmud Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti'nin ittifak teşebbüslerinde bulunduğu bu yıllarda "Devlet-i Aliyye'ye Karşı Avrupa Devlet-i Muazzaması Tarafından Takip Olunan Hutût-i Esâsiye Hakkında ve Saltanat-ı Seniyye'nin Düvel-i Müşarünileyhümâdan Birine veya Birkaçına İstinâd Etmesi Kabil Olup Olmadığına Dâir Mütâlaat" ismiyle kaleme aldığı risalede "İtilaf-ı Müselles" ve "İttifak-ı Müselles" in ortaya çıkışlarının tarihçesini verdikten sonra bu devletlerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini, menfaatlerini ve Osmanlı Devleti'nin bunlarla ittifak kurup kuramayacağını ve nasıl hareket edilmesi gerektiğini değerlendirmektedir. Mahmud Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti'nin hem İttifak ve hem de İtilaf devletleriyle bir ittifak yapmasının mümkün olmadığı şeklindeki görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

"...Ne İttifâk-ı Müselles ve ne de İtilâf-ı Müselles devletlerinin şerâit-i hazıra dâiresinde Devlet-i Aliyye'yi dâire-i ittifâk ve ittihatlarına almalarına katiyen intizâr olunamaz. Zirâ:

Almanya'nın şarkta takip ettiği siyâset sırf iktisâdîdir. Devlet-i Aliyye için ne müttefiklerinden ayrılabilir ne de bir diğer devletle harbe kıyâm edebilir.

Avusturya politikası her fırsattan istifâde ile gerek Balkan hükûmâtına karşı gerek Adriyatik'teki mevkiini tahkîm etmeye müsteniddir. Ve binâenaleyh bir taraftan Bulgarları kendine celp eylemek diğer taraftan da Arnavutluk'ta kesb-i nüfûz etmek ve lüzûm ve imkân görür ise vaktiyle yaptığı gibi bize karşı yine Rusya ile ittifâk etmek devlet-i müşarünileyhânın siyâset-i icâbâtındandır.

İtalya ile vaziyetimiz pek muayyen olduğundan ondan bahse lüzûm görülemez. Şu kadar ki ileride sulh akd olunduktan sonra mezkûr devletin

³³⁰ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 229.

Arnavutluk'ta takibe devam edeceği âmâl ve makasid istilâ cûyâne ma'lûm ve bu bâbda İngiltere'nin müzâheretine mazhar olması da me'mûldür.

İtilâf-ı müselles devletlerinden Fransa'nın bizimle alâkası hemen münhasıran muâmelât-ı mâliyeden ibâret olup Suriye'de amâl-i mahsûsa perverde ettiği ve devletçe hiçbir veçhile müzâherette bulunmayacağı derkârdır.

İngiltere'nin Mısır'ı işgal ile Hindistan yolunu taht-ı te'mîne almış olması ve Fransa ile Afrika-yı şimâliyi beynlerinde taksim ederek eski ihtilâf ve rekâbeti bertaraf etmiş bulunması bizimle olan münâsebâtını tadîl ve tahfîf etmiştir. Devlet-i müşârünileyhânın Irak'a ve Ceziretü'l-Arap'a nazar-ı ihtirâsla baktığı ve Avrupa-yı Osmanî'de takip ettiği siyâsetin menâfi-i devletin lehinde olmadığı ve bizimle yegâne râbitası şimdilik boğazların Rusya'ya mesdûd kalmasındaki alâkasından ibâret olup bunun için de hîn-i hâcetine adaları ve Çanakkale'yi işgâl ederek yine bizden müstağni bulunabileceği ve maddeten hiçbir veçhile Devlet-i Aliyye'ye müzâherette bulunabileceği bedihiyâttandır. Maazâlik münâsebât-ı haseneyi te'mîn edecek esbâbda mevcûddur.

Rusya'ya gelince vakt-i merhûnu hülûl ettikte bu devlet siyâset-i kadimesini takip ile boğazların sefâin-i harbiyesine açık ve sefâin-i ecnebiyeye mesdûd bulunması için her türlü teşebbüsâta kıyam edeceği aşikârdır. Devlet-i Aliyye buna ma'rûz bulunursa mâzide olduğu gibi müstakbelde dahi her türlü tehlikeye ma'rûz bulunacağı kemâfi's-sabık hiçbir taraftan da mahar-ı muâvenet olamayacağı teemmül olunarak ya cihet-i itilâf aranmak ve yahut da siyâset-i kadîmemizde devâm ile herçî-bâd-âbâd muhârebe edilmek esbâbının tehiiyesiyle on ikinci Rusya muhârebesine hâzırlanmak lâzım gelir.”³³¹

3.8.6. Osmanlı Devleti'nin Almanya İle İttifak Yapması ve I. Dünya Savaşı'na Girmesi

3.8.6.1. Almanya İle İttifak Müzakerelerinin Başlaması

28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı Ferdinand ve eşi, Bosna-Saray'da bir Sırp tarafından öldürülmüştür. Bu olaydan sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hükümeti, Osmanlı Devleti'ni üçlü ittifaka çekmek üzere Temmuz 1914'ten itibaren çalışmaya başlamıştır. Almanya, Osmanlı Devleti'nin 1913'teki teklifini gündeme

³³¹ Mahmud Muhtar Paşa, **Devlet-i Aliyye'ye Karşı Avrupa Devlet-i Muazzaması Tarafından Takip Olunan Hutût-i Esâsiye Hakkında ve Saltanat-ı Seniyye'nin Düvel-i Müşârünileyhümâdan Birine veya Birkaçına İstinâd Etmesi Kabil Olup Olmadığına Dâir Mütâlaat**, [Y.Y.], Mart 1328, s. 37-38.

getirerek, 22 Temmuz 1914'te ittifak teklifinde bulunmuştur. Said Halim Paşa, Almanya ile ittifak yapmak için padişah'tan istediği ruhsatnameyi 25 Temmuz 1914'te alarak³³², 27 Temmuz 1914'te Almanya sefiri Baron Wangenheim ile müzakerelere başlamıştır³³³.

3.8.6.2. Müzakerelerin Kabine Üyelerinden ve Mahmud Muhtar Paşa'dan Gizlenmesi

Mahmud Muhtar Paşa, hükümetin Almanya'daki temsilcisi olmasına rağmen, Hükümetin Almanya ile olan münasebetlerinden haberdar edilmemiştir³³⁴. Wangenheim, 28 Temmuz 1914'te Berlin'e gönderdiği telgrafta müzakerelerin gizli olarak yapılması gerektiğini ve bundan Osmanlı Devleti'nin Berlin'de bulunan sefiri Mahmud Muhtar Paşa'nın da haberdar edilmemesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Müzakerat, hatta Türk nazırlarından bile pek gizli olarak yapılmalıdır. Sadrazam şimdilik benim hiçbir sefir dostuma bu meseleyi mevzubahis etmememi rica ediyor. Keza Mahmud Muhtar Paşa'nın da haberdar edilmemesi keyfiyetini zarurî görüyor.”*³³⁵

Aynı konuyu Mahmud Muhtar Paşa, şu şekilde anlatılmıştır:

“O senenin Temmuz ayında, yani ittifakın akdedildiği zaman bu kitabın yazarı tedavi maksadıyla izinli olarak Fransa'da Chalet-Guyon'da bulunuyordum... Sırbistan'ın 27 Temmuz tarihindeki barış yanlısı cevabına rağmen Viyana'da inatçılık gösterildiği anlaşılınca hemen... Berlin'e döndüm. İstanbul'da Almanya ile cereyan eden... müzakerelere ve ittifak akdine dair sefaretle hiçbir malumat yoktu. Meğer sadrazam Said Halim Paşa, Alman sefirine (Baron Von Wangenheim) “Mahmud Muhtar Paşa'nın bu ittifak müzakerelerinden haberdar olmaması elzem” olduğunu Berlin'e bildirilmesini hususî surette tavsiye etmiş imiş... Onun bu tembihini çok sonra

³³² Bostan, **a.g.e.**, s. 50-51.

³³³ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 230.

³³⁴ İsmet İnönü, **Hatıralarım Genç Subaylık Yılları (1884-1918)**, (Hzl.: Sebahattin Selek), 2. Baskı, Burçak Yay., İstanbul, 1969, s. 186.

³³⁵ **Bayur II/4**, s. 639.

duydum ve taaccüp etmedim (şaşırmadım). Zira fırsat düştükçe, Almanya'nın dış siyasetine itimadımın pek yüksek olmadığını saklamıyordum."³³⁶

Yusuf Hikmet Bayur, sadrazamın Wangenheim'e bu işten Mahmud Muhtar Paşa'nın haberdar edilmemesini tembih etmiş olmasını, Mahmud Muhtar Paşa için itibar kırıcı bir davranış olarak nitelendirmektedir³³⁷.

Sadece Enver, Talat ve Sadrazam Said Halim Paşa'nın haberdar olduğu ittifak anlaşması, 2 Ağustos 1914'te Sadrazam Said Halim Paşa ve Alman Büyükelçisi Wangenheim tarafından sadrazamın Yeniköy'de bulunan yalısında imzalanmıştır. Kabinenin diğer üyelerine de bu tarihten sonra Almanya ile ittifak yapıldığı bildirilmiştir³³⁸.

Bu arada Avusturya, 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan ederken, Almanya'da 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Ancak Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ittifak anlaşması, 2 Ağustosta imza edilmiş olmasına rağmen müttefikinin Rusya'ya savaş ilan ettiğinden haberi yoktur³³⁹. Bunun arkasından Almanya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te ittifak anlaşmasının imzalanmasından sonra, aynı tarihte, genel seferberlik ilan etmiş, Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak kapatmış ve moratoryum ilan etmiştir³⁴⁰.

Osmanlı Devleti, Almanya ile 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli ittifak antlaşması imzalamasına rağmen, tarafsızlığını korumaya çalışmış ve bunu her fırsatta diğer devlet elçilerine bildirmiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti'ni

³³⁶ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 232.

³³⁷ **Bayur II/4**, s. 639.

³³⁸ Bostan, **a.g.e.**, s. 51. Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, Kısım 1, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 63. Yapılan anlaşmaya göre: İki devlet, Avusturya ile Sırbistan arasında çıkan bir anlaşmazlıkta tam bir tarafsızlık göstereceklerdir. Rusya'nın aldığı askerî tedbirler sonunda, Avusturya ile Rusya savaşa tutuşur ve Almanya da Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa katılacaktır. Osmanlı Devleti, tehdit altında kalırsa, Almanya Osmanlı Devletini silahla savunacaktır. İttifak 1918 yılının sonuna kadar devam edecek ve taraflardan biri feshetmezse beş yıl için yeniden yürürlükte olacaktır. Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 108.

³³⁹ Bostan, **a.g.e.**, s. 52.

³⁴⁰ Babacan, **a.g.e.**, s. 104.

fiilen savaşa sokan olay, iki Alman gemisi, Goben ve Breslav'ın Karadeniz'e açılıp Rus limanlarını bombalaması olmuştur³⁴¹.

3.8.7. Mahmud Muhtar Paşa'nın Berlin Sefirliği'nden Ayrılması

Mahmud Muhtar Paşa, 1915 Temmuz'unda Berlin Büyükelçiliği görevinden alınmıştır³⁴². Mahmud Muhtar Paşa, görevden alınmasının sebebini, Çanakkale Deniz Muharebeleri'nden sonra Hükümete yapmış olduğu uyarıya bağlamaktadır. Mahmud Muhtar Paşa, Çanakkale zaferi ile Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerine idarî muhtariyet verilmek şartıyla tarafsızlığını, hudutlarını ve istiklalini kefalet altına alacak bir sulh antlaşması yapma fırsatı bulduğu düşüncesindedir. Mahmud Muhtar Paşa, devletin bu uygun durumdan faydalanarak siyasetine yeni bir yön verebileceğini düşünerek, bu yönde Babıali'nin dikkatini çekmiştir. Ancak Mahmud Muhtar Paşa'nın bu görüşü ne Babıali tarafından ne de Alman hükümeti tarafından uygun görülmemekle, Mahmud Muhtar Paşa'nın Berlin Sefirliği'nden alınmasına karar verilmiştir³⁴³. Böylece Mahmud Muhtar Paşa, devlet görevlerinden tamamen ayrılmış oluyordu.

3.9. MAHMUD MUHTAR PAŞA'NIN MÜTAREKE VE MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDEKİ SİYÂSÎ FAALİYETLERİ

Büyükelçilikten ayrılan Mahmud Muhtar Paşa, oğlu İsmail'in eğitimi devam ettiği için ailesiyle birlikte Berlin'de kalmaya devam ederek Esplanade Oteli'ne yerleşmiştir. İsmail'in 1916'da Alman ordusuna katılarak Münih'e gitmesi üzerine aile de Münih'e yerleşmiştir. 1917 baharında İsmail'in rahatsızlanarak ordudan terhis edilmesiyle birlikte Paşa'nın Almanya'da

³⁴¹ Aynı eser, s. 105.

³⁴² Mahmud Muhtar Paşa'nın Berlin sefirliği görevinden alınarak yerine İbrahim Hakkı Paşa'nın atandığına dair Alman İmparator II. Wilhelm'e yazılan name-i hümayunların müsveddeleri için bkz. BOA Fon Kodu: İ.MBH., Dosya No: 18, Gömlek No: 133/N-008 ve BOA Fon Kodu: İ.MBH., Dosya No: 18, Gömlek No: 133/N-009.

³⁴³ Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 262.

kalması için hiçbir sebep kalmamış ve 1917’de Almanya’dan ayrılarak İsviçre’ye yerleşmişlerdir³⁴⁴.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı’nda mağlup olmuş, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzalamak zorunda kalmıştır. Mondros Antlaşması’nın yedinci maddesi, anlaşma devletlerine güvenliklerini tehlikeye düşürecek bir durum ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı tanıyordu. Düşman askerleri, bu madde uyarınca yurdun dört bir yanını işgal etmeye başlamışlardır. İşgaller karşısında yurdun değişik bölgelerinde çeşitli cemiyetler kurulmuş ve işgallere karşı halk savunması yapılmaya başlanmıştır.

3.9.1. Millî Müdafaa Partisi ve Mahmud Muhtar Paşa

Türkiye’de işgallere karşı yapılan direnişlerle beraber Avrupa’nın her tarafında bazı devlet adamlarımız, her tabaka-yı ilim ve irfana mensup diğer hamiyetli vatandaşlarımız gibi, oldukları yerlerde millî davayı tanıtmak için ellerinden geldiği kadar çalışıyorlardı. Bu meyanda Âyan eski reisi Ahmed Rıza, Doktor Reşat Nihat, Viyana eski sefiri Hüseyin Hilmi Paşa, Paris eski sefiri Münir Paşa’nın faaliyetleri olmuştur. Bununla birlikte İsviçre’de bulunan Mahmud Muhtar Paşa, İsviçre’de ilk mücadeleye atılan “İkdam Gazetesi” sahibi Ahmed Cevdet Bey ve Esat Fuat, Reşit Saffet, Ahmet İhsan ve Harun Aliçe Beylerle birlikte çalışmıştır³⁴⁵.

Mahmud Muhtar Paşa, 1919 yılının Ocak ayında Münih’e giderek Talat ve Cemal Paşa ile görüşmüştür. Yapılan görüşme sonunda İsviçre’de Türk elçiliği ile işbirliği yapılarak “Millî Müdafaa Partisi” veya Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti” adında bir komite teşkil etmişlerdir. Oluşturulan cemiyetin umumî merkezi Mahmud Muhtar, Salih Münir, Muhtar-el-Kevkebî, Ahmed Cevdet ve Reşit Saffet (Atabinen)’den teşekkül etmiştir. 25 Mart

³⁴⁴ Tugay, **a.g.e.**, s. 65-66. Ayrıca Mahmud Muhtar Paşa da 1917 yılından itibaren İsviçre’de ikamet ettiğini belirtmektedir. Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar...**, s. 263.

³⁴⁵ Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler Yakın Bir Mazinin Hatırları Mondorosdan-Mudanyaya 1918-1922**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 165.

1919'da Cenevre'de yapılan bir toplantıda "Hilâfetin Türkiye'den ayrılmaması ve bütün partilerin Türkiye'nin toprak bütünlüğü için çalışmak üzere bir tek millî parti halinde birleştirilmesi" yönünde iki önemli karar alınmıştır³⁴⁶.

3.9.2. Mahmud Muhtar Paşa'nın Damat Ferit Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırlığı'na Atanması

5 Nisan 1920'de kurulan Damat Ferit Paşa kabinesi tarafından Mahmud Muhtar Paşa'ya Harbiye Nazırlığı teklif edilmiştir³⁴⁷. Mahmud Muhtar Paşa'nın bu görevi kabul edip etmeyeceği bilinmediği için Harbiye Nezâreti vekaleten kabinenin bir başka üyesi, Bahriye Nazırı Ferik Kara Said Paşa'ya verilmiştir. Kara Said Paşa'nın kabineden ayrılması üzerine bu makama Sadrazam Damat Ferit Paşa vekâlet etmeye başlamıştır³⁴⁸. Ancak Mahmud Muhtar Paşa, bu görevi kabul etmemiştir.

3.9.3. Mahmud Muhtar Paşa'nın Sulh Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni Temsil Edecek Heyete Atanması

Birinci Dünya Harbi sonunda meydana gelen durumu görüşmek ve barışı imzalamak üzere savaşın galipleri, 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanmışlardır³⁴⁹. Müttefikler, Türkiye'den alınacak topraklar konusunda anlaşarak, Türk Devleti'nden Ermenistan, Suriye, Mezopotamya, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın tamamen ayrılması konusunda anlaşmışlardır³⁵⁰. 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Konferansı'nın genel oturumu, 21 Ocak 1920'de sona ererken Birinci Londra Konferansı, 12 Şubat 1920 tarihinde

³⁴⁶ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev.: Cemal Köprülü), TTK, Ankara, 1971, s. 166-167. Yazar bu bilgileri Rumbold'un 31 Mart 1919'da Bern'den verdiği bilgilere ve Balfour'un 1 Nisan 1919'da Curzon'a gönderdiği yazıya dayandırmaktadır.

³⁴⁷ 8 Nisan 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporunda Damat Ferit Paşa kabinesi tarafından Harbiye Nazırlığı'nın İsviçre'de bulunan Mahmud Muhtar Paşa'ya teklif edildiği ancak buna herhangi bir cevap alınmadığı belirtilmektedir. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. II (Nisan-Aralık 1920), TTK, Ankara, 1975, s. 36.

³⁴⁸ Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yay., İstanbul, 1969, s. 274.

³⁴⁹ Mustafa Turan, **Millî Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918 - 24 Temmuz 1923)**, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 31.

³⁵⁰ Aynı eser, s. 33.

Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının şartlarını görüşmek üzere toplanmıştır. Konferans, 10 Nisan 1920'de dağılırken sonraki toplantının San Remo'da yapılması kararlaştırılmıştır. 18-26 Nisan 1920'de San Remo'da bir araya gelen İngiliz, Fransız ve İtalyan devlet adamları Osmanlı Devleti konusunu görüşmüşler ve Türkleri dinlemeden, kendilerine yapılan başvuruyu dikkate almadan kararlar almışlardır³⁵¹. San Remo'da daha önce Paris ve Londra Konferanslarında sürüncemede kalan Kürdistan, Ermenistan meselesi, Türkiye'nin sınırları, İstanbul ve boğazların statüsü ve kapitülasyonlarla ilgili barış antlaşmasının esasları hazırlanmıştır. Konferansta alınan karara göre Osmanlı sulh murahhaslarının 10 Mayıs 1920'de Paris'te bulunmaları istenmiştir. Murahhaslar İtilaf devletleri ile Osmanlı Devleti hakkındaki müzakerelere iştirak ederek alınan kararları imza edecekti³⁵².

Bu doğrultuda olmak üzere San Remo Konferansı'ndan hemen bir gün sonra yayınlanan irâde-i seniyye ile "sulh konferansında Memâlik-i Osmaniye hakkında Düvel-i İtilafiye ve murahhaslarıyla müzâkerâta iştirak ve ol bâbda ittihaz edecek mukarrerâtı imza etmek üzere eski sadrazam Tevfik Paşa, Dahiliye Nazırı Reşit Bey, Maarif Nazırı Fahreddin Bey, Nafia Nazırı Cemil Paşa ve Mahmud Muhtar Paşa murahhas" olarak atanmışlardır³⁵³. Tevfik Paşa, Reşit Bey, Fahreddin Bey ve Cemil Paşa, 2 Mayıs 1920'de Paris'e doğru yolu çıkarken, İsviçre'de bulunan Mahmud Muhtar Paşa'nın İsviçre'den Paris'e geçmesi ve murahhaslardan oluşan heyete katılarak sulh konferansı çalışmalarına iştirak etmesi bekleniyordu³⁵⁴. Ancak, tüm ısrarlara rağmen Mahmud Muhtar Paşa sağlık durumunu ileri sürerek bu vazifeyi kabul etmemiştir³⁵⁵.

³⁵¹ Aynı eser, s. 36-37.

³⁵² İnal, **Osmanlı Devrinde...**, s. 1731.

³⁵³ BOA, Fon Kodu: MV., Dosya No: 254, Gömlek No: 83.

³⁵⁴ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C. III, 6. Baskı, Emre Yay., İstanbul, Şubat 2005, s. 1509.

³⁵⁵ Göztepe, **a.g.e.**, s. 288. Osmanlı heyeti, 6 Mayıs 1920'de Versailles'e ulaşmış ve San Remo'da tespit edilen Osmanlı barış andlaşması taslağı, 11 Mayıs 1920'de heyete tevdi edilmiştir. Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 245-246. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 91-99.

3.9.4. Roma Toplantısı ve Mahmud Muhtar Paşa

Millî Mücadele yıllarının en büyük problemlerinden biri de İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasındaki çatışmalar olmuştur. Bu durum işgalci kuvvetlere karşı ülkenin tek vücut olarak hareket etmesine engel oluyordu. Mahmud Muhtar Paşa, Salih Münir ve Galip Kemalî Bey, bu konu üzerinde uzun uzun görüşerek bir proje hazırlamışlardır. Hazırlanan projenin amacı, Anadolu'nun itimadını kazanmış yeni bir hükümet kurulması, yeni bir seçim yapılması ve böylece oluşacak yeni meclis vasıtasıyla dahilî ve haricî vaziyete hakim olup Avrupa'ya karşı tek bir cephe ile hareket edilmesini sağlamaktır³⁵⁶.

Hazırlanan proje metni, 6 Ekim'de İsmail Fazıl Paşa'ya gönderilerek Ankara hükümetine ulaştırması istenmiştir. Ancak ne Ankara'dan ne de İstanbul'dan herhangi bir cevap alınamamıştır³⁵⁷.

Mahmud Muhtar Paşa, Avrupa'da bulunan Osmanlı "ricali" tarafından merkezi Cenevre'de bulunan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce 1921 yılının Ocak ayında Roma'da Sevr'de değişiklik yapılması isteğiyle toplanan kongreye katılmıştır³⁵⁸. 16 Ocak 1921'de, Roma'daki Boston Hotel'in 214 numaralı salonunda başlayan bu kongreye Ahmed Rıza Bey riyalet etmiştir. 16 Ocak'tan itibaren yedi gün boyunca devam eden müzakerelerde Osmanlı Devleti'nin dahilî ve haricî vaziyeti tüm boyutlarıyla tetkik edilmiştir. Yapılan

³⁵⁶ Söylemezoğlu, **30 Senelik...**, s. 468. 5 Ekim 1920'de Galip Kemalî Söylemezoğlu tarafından Fransızca olarak kaleme alınan bu projenin metni için bkz. **Aynı eser**, s. 448-449.

³⁵⁷ ³⁵⁸ Kongreye katılan isimler kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Tarık Zafer Tunaya, kongreye katılan isimleri şu şekilde vermektedir: Talat Paşa (Cemiyet Başkanı), Cavit Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa, Mahmud Muhtar Paşa, Vehip Paşa, Rüstem Bey, Cami Bey, Hüseyin Hilmi Paşa. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Mütareke Dönemi (1918-1922) C. II, İletişim Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 437-438. Galip Kemalî Söylemezoğlu kongreye katılan isimleri şu şekilde vermektedir: Hüseyin Hilmi Paşa, Ahmet Rıza Bey, Mahmud Muhtar Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Salih Münür Paşa, Cavit Bey, Ahmet Rüstem Bey, Vehip Paşa, mebusandan Sudi Bey, sabık İzmit mebusu Ziya Bey, Ahmet İhsan Bey, Reşit Saffaet Bey, Harun Aliçe Bey. Bununla birlikte Söylemezoğlu, Talat Paşa'nın Roma'da olmasına rağmen müzakerelere iştirak etmediğini belirtmektedir. Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler...**, s. 267.

toplantılar sonucunda bir muhtıra hazırlanmıştır. Hazırlanan muhtıra şu şekildedir:

Muhtıra

“Avrupa’da bulunan Türk rical-i siyasiyesi sırf hiss-i vatanseveri saikasıyla Roma’da toplanarak Şark’ta adil ve devamlı bir sulhun teessüsü şartlarını müzakere etmiş ve bunun ancak şu suretle mümkün olacağını kararlaştırmışlardır:

Devlet-i Aliye-i Osmaniye’nin istiklali ve hukuku hükümransı, inkişaf-ı milliye mani olabilecek her nevi kuyuttan âri olarak aşağıda zikredilecek hudut dahilinde ve İstanbul ile Marmara havzası üzerinde kemakan muhafaza edilecektir.

İzmir şehri ve mıntıkasıyla Ayıntap, Urfa, Maraş, Mardin dahil olduğu halde, bütün Anadolu vilayetlerinin Osmanlı hakimiyeti altında muhafazası,

Edirne dahil olduğu halde “Trakya-yı Osmani”nin Devlet-i Aliye’ye iadesi,

“Neuilly” ve “Saint-Germain” muahedelerinde mestur ahkama tevfiikan Türkiye’deki ekaliyetler hukukunun sıyaneti,

Devlet-i Aliye-i Osmaniye’nin hukuk-u hükümransı ve istiklali ile kabili telif olacak bir şekilde boğazlarda beynelmilel bir serbesti-i seyrüsefer ihdası,

Harpten evvel akdedilmiş olan istikrazlar ile sulh muahedesi ahkamınca tanınacak borçların itfasını temine kafi varidat, Düyun-u Umumiye tarafından istifa edilecek ve bu idare mütehassıslarına Hukuk-ı Hükümrani-i Osmani’ye halel vermemek şartıyla yalnız Maliye umurunun ıslahı için müracaat edilecektir.

Roma 21.01.1921”³⁵⁹

Hazırlanan bu muhtıra, İtalya Dışişleri Bakanı Comte Carlo Sforza vasıtasıyla Paris’e, Osman Nizami Paşa vasıtasıyla Babıali’ye, Cami Bey vasıtasıyla Ankara’ya gönderilmiştir³⁶⁰.

Veliahd Abdülmecit, Galip Kemalî Söylemezoğlu’na gönderdiği 25 Şubat 1921 tarihli mektubunda yapılan kongre hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

³⁵⁹ Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler...**, s. 268-269. Aynı muhtıra için bkz. Söylemezoğlu, **30 Senelik...**, s. 471.

³⁶⁰ Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler...**, s. 268.

*“İtalya’daki faaliyetleriniz bihakkın şayan-ı takdir ve tekrimdir. Siz başta olduğunuz halde cemiyet azasının (kongrede bulunan zatlar) kaffesine takdim-i minnettarî eylerim. Münasip düşerse tarafımdan kendilerine beyanını rica ederim. Ne yapmak mümkünse orada çalınız. Buradan hiçbir muavenete intizar etmeyiniz...”*³⁶¹

3.9.5. Mahmud Muhtar Paşa’nın Hükümet Kurma Çalışmaları

Mahmud Muhtar Paşa, 1921 yılının Haziran ayında Münih’e gitmiş, 1922 yılının bahar aylarında da dokuz yıl aradan sonra İstanbul’a dönmüştür³⁶².

Mahmud Muhtar Paşa’nın İstanbul’a dönmesi Sultan Vahidettin’i son bir ümide düşürmüştür. Seryaver Avni Paşa vasıtasıyla Mahmud Muhtar Paşa ile görüşerek kendisine sadrazamlık teklifinde bulunulmuştur. Padişahın bu teklifi Mahmud Muhtar Paşa tarafından gayet olumlu karşılanmıştır. Sarayı büyük ümitlere düşüren bu müjdeye göre Mahmud Muhtar Paşa, sadaretle birlikte Harbiye Nazırlığını da uhdesinde bulunduracaktır. Ordu ve donanmada ve diğer devlet müesseselerinde iktidar ve sadakatlerine itimat ettiği ve bîtaraf tanıdığı dostlarını da kabine de toplayacaktır³⁶³. Mahmud Muhtar Paşa, kurmayı planladığı kabinesine Haydarîzade İbrahim Efendi, Hüseyin Kazım, Lütfi Fikri Beyleri ve eski Jandarma Komutanı Kemalî Paşa’yı almayı düşünmektedir. Ahmet İzzet Paşa’ya göre Mahmud Muhtar Paşa’nın kabinesine almayı düşündüğü bu isimler Ankara hükümeti tarafından pek hoş karşılanacak isimler, değildir ve bu durumda iki hükümet arasında kavga ve ihtilaflara yol açabilecektir.

Mahmud Muhtar Paşa’nın bir başka düşüncesi de İngiltere siyasetinin Türkiye lehine çevrilmesidir. Mahmud Muhtar Paşa, Berlin’de tanıştığı İngiltere Olağanüstü Komiseri Sir Horace Rumbauld ve İngiltere’deki bazı tanıdıkları vasıtasıyla, İngiltere siyasetinin Türkiye lehine çevrilebileceği

³⁶¹ Aynı eser, s. 279. Ayrıca bkz. Söylemezoğlu, **30 Senelik...**, s. 485-486.

³⁶² Tuğay, **a.g.e.**, s. 67-68.

³⁶³ Göztepe, **a.g.e.**, s. 408-409.

düşüncesindedir. Hatta bu doğrultuda Londra'ya giderek girişimlerde bulunmuşsa da bir sonuç elde edememiştir³⁶⁴. Ahmet İzzet Paşa, Mahmud Muhtar Paşa'nın İngiltere'deki çalışmalarını 4 Şubat 1922 tarihinde Mehmet Ali imzasıyla Paris'ten gönderilen bir belgeye dayandırmaktadır. Bu belge şu şekildedir:

“Dün Londra'dan avdet etmiş olan M. Franclin Bouillon, elyevm şehir-i mezkûrda bulunmakta olan Berlin sefir-i esbakı Mahmud Muhtar Paşa'nın görüştüğü bazı İngilizleri – taraf-ı eşref-i padişahiden izam kılındığı – ve Türkiye-Fransa münasebatını haleldar eyleyecek surette beyanatta bulunduğunu suret-i mahremanede acizlerine söyledi.

M. Franclin Bouillon'un istidlalatına nazaran Mahmud Muhtar Paşa, sadr-ı sabık Ferit Paşa'nın sinnen ve halen İngilizlerin arzusunu ikmal edecek kabiliyet ve istidattan mahrum ve halkın nefretine maruz bulunmasını ileri sürerek İngilizlere temin-i sadakat ile emellerini icraya hadim olmak üzere riyasetinde bir kabine teşkiline müteallik teşebbüsatta bulunmaktadır. M. Franclin Bouillon Mahmud Muhtar Paşa'nın iş bu teşebbüsatından Başvekil M. Poincaré'yi yarın haberdar eyleyeceğini ilave eylediği beray-ı malumat arz olunur. Olbabda emr ü ferman hazret-i emrindir. Paris 4 Şubat 1922, Mehmet Ali”³⁶⁵

Riyaseti altında İstanbul'da bir kabine teşkil etmeyi esas itibariyle kabul eden ve bu doğrultuda çalışan Mahmud Muhtar Paşa, kendisiyle sıkı bir temas halinde bulunan Seryaver Avni Paşa vasıtasıyla Sultan Vahideddin'e bildirdiği tekliflerin en başında “hudutsuz ve mutlak bir salahiyyet, hükümetin ittihaz edeceği kararlarda serbest olacağıнын temin edilmesi ve bunun hatt-ı hümayunda açık bir şekilde belirtilmesi” yer alıyordu. Bu teklif Sultan Vahideddin'in gururunu incitmekle beraber, bütün ümit ve maneviyatını kaybetmiş bulunan, taç ve tahtıyla beraber her şeyini de kaybedeceği muhakkak görünen Padişah, kendisinde itiraza takat bulamamış ve kayıtsız, şartsız bu meşhur kumandanın kollarına kendisini teslim etmiştir. Tarık Mümtaz Göztepe, işin ciddiyetini şu şekilde ifade etmektedir:

“Tevfik Paşa kabinesinin istifası dahi beklenilmeyerek Mahmud Muhtar Paşa, müşirlik ve vezirlik rütbelerine ve tantanalı bir hatt-ı hümayunla

³⁶⁴ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. II, (Hzl.: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), Nehir Yay., İstanbul, 1993, s. 130.

³⁶⁵ **Aynı eser**, s. 366.

sadarete getirilecek ve Sakarya zaferinin dinmek bilmeyen sevinç ve heyecanı içinde çalkalanan İstanbul, müthiş bir sürprizle karşılayacaktı.”³⁶⁶

Galip Kemalî Söylemezoğlu ise hakikî bir vatanperver ve aklı selim olarak nitelendirdiği Mahmud Muhtar Paşa'nın Vahideddin tarafından sadarete getirilmesinin mümkün olmadığını şu cümlelerle ifade etmiştir:

“...Bir aralık Mahmud Muhtar Paşa'nın sadarete getirileceği de rivayet edilmişti. Bu havadise tabî inanmamıştım. Üç defa Ferid Paşa'yı o can alacak devirde bu makama getirmek iz'ansızlığını gösteren Vahideddin hiç bu kıratta bir devlet adamını sadrazam yapar mıydı?”³⁶⁷

Ancak Mahmud Muhtar Paşa ile Vahdeddin arasında yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamış, sebebini bilmediğimiz neden veya nedenlerden dolayı Mahmud Muhtar Paşa, sadaret makamına getirilmemiştir.

³⁶⁶ Göztepe, **a.g.e.**, s. 410.

³⁶⁷ Söylemezoğlu, **30 Senelik...**, s. 264-265.

SONUÇ

Mahmud Muhtar Paşa, 6 Aralık 1867 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası ünlü devlet adamı ve kumandanı Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dır. Tahsiline İstanbul Kızıltoprak'ta bulunan Zühtü Paşa Sıbyan Mektebi'nde başlamış ve bir süre sonra Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'ne yatılı olarak kaydolmuştur. 1885 yılında düzenlenen bir irâde-i seniyye ile Almanya'da askerî eğitim almak üzere Mekteb-i Harbiye'ye kaydolmuş ve aynı yıl Almanya'da bulunan Metz Harbiye Mektebi'ne gönderilmiştir. 1888 yılında Metz Harbiye Mektebi'ndeki eğitimini tamamlayarak mülazım rütbesiyle mezun olmuştur.

Mezuniyeti sonrası Almanya'da kalmaya devam eden Mahmud Muhtar Paşa, Prusya İkinci Hassa Alayı'nda çalışmaya başlamış ve aynı zamanda kurmaylık eğitimi almıştır. Mahmud Muhtar Paşa, 1894 yılında İstanbul'a dönmüş ve Almanya'da edindiği bilgi ve tecrübelerini genç subay adaylarına aktarmak üzere Mekteb-i Harbiye'de ders vermeye başlamıştır. Bu görevinden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti İkinci Şubesi'nde çalışmıştır.

1897 yılında Osmanlı-Yunan Harbi'nin başlaması üzerine gönüllü olarak cepheye gitmiş, Edhem Paşa'nın isteği ile Alasonya Ordusu kurmay heyetinde görev almıştır. Mahmud Muhtar Paşa, albay rütbesiyle katıldığı 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde Birinci Velestin Muharebesi'nde düşman birlikleri üzerine gerçekleştirdiği süvari hücumuyla adından bahsettirmeye başlamıştır. Dömeke Muharebesi'nde kendisine verilen vazifeleri yerine getirebilmek için ortaya koymuş olduğu cesareti, hem askerî çevrelerde hem sivil çevrelerde sitayişle anlatılmıştır.

1900 yılında Ferik rütbesine yükselen Mahmud Muhtar Paşa, bu tarihten itibaren daha önemli vazifelere atanmaya başlanmıştır. 1900 yılında Fransa'da gerçekleştirilen büyük manevralarda Osmanlı Ordusu'nu temsil etmekle görevlendirilmiştir. Aynı yıl Bâb-ı Seraskerî Piyade Dairesi İkinci Reisliği'ne atanmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, II. Abdülhamid'in

vesveselerinden kendisini kurtaramayarak 1903-1908 yılları arasında gönüllü bir sürgün hayatı yaşamayı tercih etmiştir.

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine her ne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmamasına rağmen Hassa Ordusu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. Osmanlı ordusunun en güzide kısmını oluşturan bu ordunun bir gösteri kıtası olmaktan çıkarılarak iyi talim ve terbiye görmüş, teçhizatlı bir hale getirilmesi için büyük çabalar harcamıştır. 31 Mart Olayı'nın patlak vermesi üzerine Harbiye Nezâreti'nde isyancılara karşı duruşu ve isyanı bastırmak için harcadığı çaba oldukça dikkat çekicidir. Genel kanaat o dur, ki hükümet müsaade etmiş olsaydı Mahmud Muhtar Paşa, isyanı çok kısa bir süre içerisinde bastırabilecek iktidara sahiptir.

1909 yılında çıkarılan Tasfiye-i Rütüb Kanunu ile Mahmud Muhtar Paşa'nın rütbesi Birinci Feriklikten bir anda Miralaylığa indirilmiştir. Bu durum üzerine Mahmud Muhtar Paşa, Hassa Ordusu Kumandanlığı görevinde fazla bekletilmeden Aydın Valiliği'ne tayin edilmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, 1909 yılından 1910 yılına kadar yaptığı Aydın Valiliği görevi esnasında, vilayetin en önemli sorunu olan eşkıyalık problemine karşı etkin bir mücadeleye girişmiş ve Çakırcalı dışındaki eşkıya çetelerinin büyük bir kısmını bertaraf etmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, ilk mülkî vazifesi olmasına rağmen Aydın vilayetinin ziraî, mimarî ve eğitimle ilgili meselelerine eğilmiş, bu alanlarda önemli çalışmalar yapmıştır.

Mahmud Muhtar Paşa, 1910 yılı Kasım ayında İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Bahriye Nazırlığı görevine atanmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, bu görevi esnasında Osmanlı Donanmasının yenilenmesine büyük gayretler sarf etmiştir. Tarihimizde önemli bir yere sahip olan Reşadiye Zırhlısı'nın siparişini bizzat vermiştir. Mahmud Muhtar Paşa, donanmanın yanında kendisine bağlı olan Seyr-i Sefâin İdâresi'nin ve dolayısıyla İstanbul deniz ulaştırmacılığın gelişmesine çalışmıştır. Bununla beraber Mahmud Muhtar Paşa, Osmanlı Donanması üzerinde yabancı subayların görev ve yetkilerini sınırlamıştır.

Mahmud Muhtar Paşa, 1911 yılında Traplusgarp Savaşı'nın patlak vermesi üzerine bu görevden ayrılmıştır.

Mahmud Muhtar Paşa, Mahmud Şevket Paşa'nın 1912 yılında Said Paşa kabinesindeki Harbiye Nazırlığı görevinden, gelişen siyasî olaylar neticesinde, istifa etmesi üzerine, Harbiye Nazırlığı'na getirilmek istenmiştir. Ancak hem Mahmud Muhtar Paşa'nın bu teklifi ağırdan alması hem de Said Paşa kabinesinde yaşanan iç bunalımlar Mahmud Muhtar Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na atanamamasına neden olmuştur.

Mahmud Muhtar Paşa, Temmuz 1912'de babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın kurduğu kabinede Bahriye Nazırlığı'na atanmıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın babasının kurduğu kabinede yer almış olması, kabineye "Baba-Oğul Kabinesi" ismi verilmesine neden olmuştur. Mahmud Muhtar Paşa, Ekim 1912'ye kadar süren bu ikinci dönem Bahriye Nazırlığı görevi esnasında Bahriye Mektebi'nin iyileştirilmesi ve Bahriye çalışanlarının siyasetten uzak tutulmasına gayret etmiştir. Ekim 1912'de Balkan Harbi'nin çıkması üzerine Mahmud Muhtar Paşa, Bahriye Nazırlığı uhdesinde olmak üzere 3. Kırkkilise Kolordusu Kumandanı olarak cepheye gitmiştir. Kırkkilise ve Lüleburgaz Muharebelerinde karşısında bulunan Bulgar ordusuna karşı başarılı harekâtlarda bulunmuştur. Mahmud Muhtar Paşa, Lüleburgaz Muharebeleri sırasında İkinci Şark Ordusu Kumandanlığı'na atanmış ve Bulgar Ordusu'nun ilerleyişini durdurmaya çalışmıştır. Osmanlı Ordusu'nun Çatalca'ya çekilmesiyle orduda yapılan yeni düzenleme ile Mahmud Muhtar Paşa, Üçüncü Nizamiye Kolordusu Kumandanlığı'na atanmıştır. 18 Ekim'de Çatalca Muharebelerinin ikinci günü yaralanan Mahmud Muhtar Paşa, cepheden ayrılarak tedavi için İstanbul'a gitmiştir. Mahmud Muhtar Paşa'nın Balkan Harbi esnasındaki başarılı harekâtları, karşısında bulunan Bulgar 3. Ordu Komutanı Dimitriev tarafından da sitayişle dile getirilmiştir.

Mahmud Muhtar Paşa, 1913 yılının Nisan ayında Berlin Sefiri tayin edilmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Berlin'de Osmanlı Devleti'ni en iyi şekilde temsil etmeye ve dış politikada devlet menfaatleri korunması yolunda

çalışmıştır. Balkan Harbi sonrası ortaya çıkan Adalar Meselesi konusunda oldukça gayret sarf etmiştir. Balkan Harbi'nde Bulgarlar tarafından işgal edilen Edirne'nin tekrar alınması yolunda hükümete yaptığı telkinler, şehrin alınmasında hükümetin harekete geçmesinde yadsınamaz bire yere sahiptir. Mahmud Muhtar Paşa, I. Dünya Harbi öncesinde ve sırasında Berlin Sefirliği gibi önemli bir mevkide bulunmuş olmasına rağmen, Said Paşa hükümetinin ve İttihat Terakkicilerin aksine devletin Almanya ile ittifak kurmasına daima karşı çıkmıştır. I. Dünya Harbi öncesinde Almanya ile yapılan ittifak görüşmelerinden, Osmanlı Devleti'nin Almanya'daki en önemli temsilcisi olmasına rağmen, hiçbir şekilde haberdar edilmemiştir. Mahmud Muhtar Paşa, Çanakkale Muharebeleri ve Çarlık Rusya'sının yıkılması sonrası devletin savaştan çekilmesi yönünde ısrarlı olmuş, ancak hiçbir netice alamamıştır. Mahmud Muhtar Paşa'nın Almanya karşıtı bir politika izlemesi, 1915 yılında Berlin Sefirliği görevinden alınmasına neden olmuştur.

Mahmud Muhtar Paşa, 1914 yılında Erkân-ı Harbiye Mirdivası olarak askerlik mesleğinden emekli olmuş, 1915 yılında da Berlin Sefirliği'nden ayrılmasıyla tüm devlet vazifelerinden ayrılmıştır.

Mahmud Muhtar Paşa, 1922 yılına kadar yurt dışında yaşamaya devam etmiştir. 1919 yılından 1922 yılına kadar geçen süre içerisinde Türkiye'de işgal kuvvetlerine karşı yapılan direnişe yurt dışındaki diğer vatanperver isimlerle beraber siyasî destek sağlamaya çalışmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, 1920 yılında Damat Ferid Paşa tarafından kurulan kabineye Harbiye Nazırı olarak atanma teklifi almışsa da kabul etmemiştir. Bununla beraber Mahmud Muhtar Paşa, 1920 yılında müttefik devletlerle yapılacak sulh antlaşmasında vazife alacak heyete atanmış, ancak Paşa bu görevi de kabul etmemiştir.

Mahmud Muhtar Paşa, dokuz yıl aradan sonra 1922 yılında İstanbul'a dönmüştür. Mahmud Muhtar Paşa, İstanbul'a dönüşüyle yeni bir kabine kurması teklifiyle karşılaşmıştır. Vahideddin tarafından yapılan bu teklif her

ne kadar Mahmud Muhtar Paşa tarafından kabul edilmiş ve bu doğrultuda çalışmalara başlamışsa da bu girişim sonuçsuz kalmıştır.

Mahmud Muhtar Paşa, 1929 yılına kadar oldukça sakin bir hayat yaşamıştır. 1929 yılına gelindiğinde, Paşa, Divân-ı Âli'de yargılanmasıyla yıkılmıştır. Mahmud Muhtar Paşa, İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Bahriye Nazırlığı görevi esnasında yapılan vapur alımında devleti zarara uğrattığı gerekçesiyle Divân-ı Âli'de yargılanmış ve sonunda devletin zararını tazmine mahkum edilmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, bu karar karşısında adalet olmayan bir memlekette yaşayamayacağını ifade ederek Türkiye'yi terk etmiştir.

18 Mart 1935 yılında İskenderiye'ye giderken, Mesina ile Napoli arasında gemide, geçirdiği bir kalp krizi sonucu Mahmud Muhtar Paşa vefat etmiştir.

Mahmud Muhtar Paşa, kaleme aldığı askerî ve siyasî konulu eserlerle bir taraftan yaşadığı dönemin insanlarını aydınlatırken diğer yandan da günümüze önemli kaynaklar bırakmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH. MUI.)

Dosya No: 13 /-2 Gömlek No: 44

Dosya No: 18/-1 Gömlek No: 25

Dosya No: 2 /-3 Gömlek No: 17

Dosya No: 2 /-3 Gömlek No: 3

Dosya No: 2 /-3 Gömlek No: 43

Dosya No: 2 /-3 Gömlek No: 54

Dosya No: 2 /-3 Gömlek No: 58

Dosya No: 2 /-3 Gömlek No: 59

Dosya No: 2 /-3 Gömlek No: 61

Dosya No: 2 /-3 Gömlek No: 64

Dosya No: 2 /-3 Gömlek No: 65

Dosya No: 2 /-4 Gömlek No: 17

Dosya No: 2 /-4 Gömlek No: 2

Dosya No: 2 /-4 Gömlek No: 28

Dosya No: 2 /-4 Gömlek No: 30

Dosya No: 2 /-4 Gömlek No: 5

Dosya No: 2 /-4 Gömlek No: 8

Dosya No: 2 /-5 Gömlek No: 10

Dosya No: 2 /-5 Gömlek No: 11

Dosya No: 2 /-5 Gömlek No: 19

Dosya No: 2 /-5 Gömlek No: 36

Dosya No: 2 /-7 Gömlek No: 13

Dosya No: 2 /-7 Gömlek No: 14

Dosya No: 2/-4 Gömlek No: 34

Dosya No: 2/-4 Gömlek No: 5

Dosya No: 32 /-2 Gömlek No: 8

Dosya No: 45/-1 Gömlek No: 30

Dosya No: 8/-1 Gmlek No: 23

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.)

Dosya No: 130 Gmlek No: 83

Dosya No: 14 Gmlek No: 193

Dosya No: 15 Gmlek No: 26

Dosya No: 15 Gmlek No: 29

Dosya No: 87 Gmlek No: 7

Dosya No: 40 Gmlek No: 202

İrâdeler Hariciye Nezâreti (İ. HR.)

Dosya No: 430 Gmlek No: 1331/R-07

Dosya No: 430 Gmlek No: 1331/R-07

Dosya No: 431 Gmlek No: 1331/Ca-04

Dosya No: 433 Gmlek No: 1332/S-07

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.)

Dosya No: 126 Gmlek No: 38

Dosya No: 165 Gmlek No: 24

Dosya No: 29 Gömlek No: 84

İrâdeler Mabeyn-i Hümayun (İ. MBH)

Dosya No: 18 Gömlek No: 133/N-008

Dosya No: 18 Gömlek No: 133/N-009

Dosya No: 7 Gömlek No: 1329/Za-003

Dosya No: 6 Gömlek No: 1329/B-021

İrâdeler Askerî (İ. AS.)

Dosya No: 90 Gömlek No: 1327/6-62

Dosya No: 83 Gömlek No: 1327/R-17

Dahiliye Nezareti İdârî Kısmı Belgeleri (DH. İD.)

Dosya No: 38-1 Gömlek No: 28

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

Dosya No: 254 Gömlek No: 83

Dosya No: 232 Gömlek No: 133

Yıldız Esas Evrakına Ek (Y. EE. – EK)

Dosya No: 86-24 Gömlek No: 2304

İrâdeler Dahiliye (İ. DH.)

Dosya No: 1477 Gömlek: 1327/Ş-24

İrâdeler Harbiye Nezâreti (İ. HB.)

Dosya No: 149 Gömlek No:1332/S-070

Dosya No: 124 Gömlek No: 1330/Za-020

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Muamelat Genel Müdürlüğü

Dosya No: 745M, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 9.51.46.

Bakanlar Kurulu Kararları (1928 ve Sonrası)

Sayı: 8104, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 4.33.12.

KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI BAŞKANLIĞI PERSONEL ARŞİVİ

Erkan Defteri 2.

GAZETELER

Ahenk Gazetesi,
Cumhuriyet Gazetesi,
Hürriyet Gazetesi,
Sabah Gazetesi,
Volkan Gazetesi.

KİTAP ve MAKALELER

“Kızının Kalemıyla Mahmut Muhtar Paşa'nın Yaşamı (1866-1935)”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, S. 25, Ocak 1986, s. 20-24.

“Mahmud Muhtar Paşa”, **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. XV, s. 183.

“Muhtâr Paşa”, **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C. VII, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 2493.

“Serasker Rıza Paşa'nın Hatıralarından 1897 Türk-Yunan Harbi”, **Yakın Tarihimiz**, C. II, S. 21, 19 Temmuz 1962, s. 247-249.

A., **Balkan Harbi'nde Askerî Mağlubiyetimizin Esbâbı**, Tab' ve Nâşiri: Tüccarzâde İbrahim Hilmi, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul, 1329.

Abdülhamid'in Hatıra Defteri (Belgeler ve Resimlerle), (Hzl.: İsmet Bozdağ), Kervan Yay., İstanbul, Ocak 1975.

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)**, (Çev.: Nuran Ülken), Sander Yay., İstanbul, 1971.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. I, (Hzl.: Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar), Nehir Yay., İstanbul, 1992.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. II, (Hzl.: Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar), Nehir Yay., İstanbul, 1993.

- AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**, AÜSBF Yay., Ankara, 1970.
- AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- AKTAR, Yücel, “1912 Yılı “Harp Mitingleri” ve Balkan Harbi’ne Etkileri”, **İkinci Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1985, s. 114-136.
- AKYILDIZ, Necdet, **Temmuz 1330’da Meclis-i Meb’ûsan’da Geçen Dîvân-ı Âlî Bahislerine Bir Nazar (Gâzî Ahmed Muhtar Paşa)**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990.
- AKYÜZ, Yahya, **Başlangıçtan 2001’e Türk Eğitim Tarihi**, 8. Baskı, Alfa Yay., İstanbul, 2001
- ALASYA, M. Kadri, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordu Birinci Çatalca Muharebesi**, C. II, Kitap 1, Gnkur. ATASE Askerî Tarih Yay. Ankara, 1983.
- Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi**, II. Abdülhamid’in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey’in Fezlekesi, (Hzl.: Faik Reşit Unat), 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1991.
- Ali Fahri, **Kandil ve Muhtar Paşa**, İdârehâne-i İctihad Matbaası (Kütüphane-i İctihad), Kahire, 1324.
- ALKAN, Ahmet Turan, “Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları”, **Osmanlı C. II**, (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 420-429.
- ALKAN, Ahmet Turan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, 2001.
- ALTUĞ, Yılmaz, **Siyasi Tarih Ders Notları (1776-1920)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1977.
- ANDONYAN, Aram, **Balkan Savaşı**, (Çev.: Zaven Biberyan), 2. Baskı, Aras Yay., İstanbul, Ekim 2002.
- ARIKAN, Zeki, “Midhat Paşa’nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880-Mayıs 1881)”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar (Edirne 8-10 Mayıs 1984)**, TTK Yay., Ankara, 1986, s.127-164.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1999.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, 13. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul.

ARSLANTÜRK, Hakan, **Mâziye Bir Nazar “Berlin Muâhedesi’nden Harb-i Umûmî’ye Kadar Avrupa ve Türkiye Münâsebâtı” (Mahmud Muhtar Paşa)**, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993.

ARTUÇ, İbrahim, **Balkan Savaşı**, 1. Baskı, Kastaş Yay., İstanbul, Kasım 1988.

ARTUK, İbrahim, **Donanma İâne Madalyası**, Tarih Enstitüsü Dergisi (Sayı Üçten Ayrı Basım), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Haziran 1995, Yıl: 44, S. 100, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. ATASE Yay., Ankara.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Ocak 1995, Yıl: 44, S. 99, (Hzl.: Hülya Özkan – Gülhan Barlas), Gnkur. ATASE Yay., Ankara.

AYIŞIĞI, Metin, “İngilizler Tarafından Müsadere Edilen Sultan Osman ve Reşadiye Zırhlıları”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, C. I, S. 8, Ekim 1994.

AYIŞIĞI, Metin, “İzzet Paşa, Ahmed”, **DİA**, C. XXIII, İstanbul, 2001, s. 563-564.

BABACAN, Hasan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasî Hayatı ve İcraatı)**, TTK Yay., Ankara, 2005.

Balkan Savaşı’na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları), Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 2004.

BAYAR, Celâl, **Ben De Yazdım Millî Mücadele’ye Gidiş**, C. I, İstanbul, 1965.

BAYAR, Celâl, **Ben De Yazdım Millî Mücadele’ye Gidiş**, C. II, İstanbul, 1966.

BAYAR, Celâl, **Ben De Yazdım Millî Mücadele’ye Gidiş**, C. III, İstanbul, 1966.

BAYAR, Celâl, **Ben De Yazdım Millî Mücadele’ye Gidiş**, C. IV, İstanbul, 1967.

BAYSUN, M. Cavid, “Muhtar Paşa”, **İA**, C. VIII, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, Kısım 2, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, Kısım 2, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, Kısım 3, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, Kısım 4, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, Kısım 1, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.

BELİĞ, Mahmut, "Balkan Harbinde Çatalca ve Sağcenah Ordularının Harekâtı Harbin Siyâsî ve Psikolojik Tetkikâtı", **82 Numaralı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı**, 1 Teşrinievvel 1931, S. 23, Yıl: 5, Askerî Matbaa, İstanbul, 1931.

BIYIKLIOĞLU, Tefik, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1955.

BİRİNCİ, Ali, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", **Türkler**, C. XIII, (Ed.: Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 192-211.

BOSTAN, Hanefi, **Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa**, İrfan Yay., İstanbul, 1992.

BOYACIOĞLU, Ramazan, **Salnamelere Göre I. Meşrutiyet'ten I. Cihan Harbine Kadar Aydın Vilâyeti**, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, "Balkan Savaşı Seniz Harekâtı Üzerine Gerçekler (1912-1913)", **Bellekten**, C. XLIV, S. 173-176, TTK Yay., Ankara, 1980, s. 717-753.

Colmar von der Goltz Paşa, **Osmanlı – Yunan Seferi (1313-1897)**, (Çev.: Yakup Şevki), İstanbul, 1326.

ÇADIRCI, Musa, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu", **Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1989, s. 36-49.

ÇELEBİ, Mevlüt, "Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahâti", **Osmanlı**, C. II, (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 527-531.

ÇELİK, Recep, **Kölemen Abdullah Paşa 1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991.

ÇELİKER, H. Fahri, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askerî Heyetlerinin Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi'ndeki Tutum ve Etkileri", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1989, s. 136-146.

ÇOKER, Fahri, **Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler**, Gnkur. Bşk. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara, 1994.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **31 Mart Vak'ası**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1961.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, 1955.

DURAL, Halil, **Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler**, (Hzl.: Sabri Yetkin), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Mart 2005.

DURŞUN, M. Kâmil, **İzmir Hatıraları**, (Hzl.: Ünal Şenel), Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

EGE, Nezahet Nurettin, **Prens Sabahaddin Hayatı ve ilmî Müdafaaları**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977.

EKDAL, Müfit, **Bir Konak-Bir Ömür-Bir Devir**, Erta Baskı ve Dizayn, İstanbul, 1991.

ERALP, Nejat, "İkinci Meşrutiyette Silahlı Kuvvetler İle İlgili Üç Önemli Kanun", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1989, s.118-135.

ERASLAN, Cezmi, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler**, C. XIII, (Ed.: Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 339-360.

ERTÜRK, Hüsameddin, **İki Devrin Perde Arkası**, (Hzl.: Samih Nafiz Tansu), Sebil Yayınevi, İstanbul, 1996.

EZHERLİ, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara.

FELDMANN, Wilhelm, **İstanbul'da Savaş Günleri**, (Çev.: Necmettin Aklan), 1. Baskı, Selis Kitapları, İstanbul, Şubat 2004.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli**, (Hzl.: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Temmuz 1996.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi**, (Hzl.: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Ekim 1996.

GENCER, Ali İhsan, "Ayastefanos Antlaşması", **DİA**, C. IV, İstanbul, 1991, s. 225.

GENCER, Ali İhsan, "Berlin Antlaşması", **DİA**, C. IV, İstanbul, 1992, s. 516-517.

GENCER, Ali İhsan, "Tanzimat Fermanı (1839)'dan 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XI, Çağ Yay., İstanbul, 1993.

GÖVSA, İbrahim Alâettin, "Mahmud Muhtar Paşa", **Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri**, C. III, (Hzl.: Sedat Semavî), İstanbul, 1933-1936, s. 992.

GÖVSA, İbrahim Alâettin, "Mahmut Muhtar Paşa", **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1946, s. 234-235.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yay., İstanbul, 1969.

GÜLEN, Nejat, **Dünden Bugüne Bahriyemiz**, 1. Baskı, Kastaş Yay., İstanbul, Mart 1988.

GÜNDÜZ, Ahmed, "1548 Tarihli Tahrir Defterine Göre Kerkük Sancağı", **Irak Dosyası**, C. I, (Hzl.: Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s. 161-180.

GÜRESİN, Ecvet, **31 Mart İsyanı**, Habora Kitabevi Yay., İstanbul, 1969.

HALAÇOĞLU, Ahmet, "Balkan Savaşları (1912-1913)", **Türkler**, C. XIII, (Ed.: Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 296-307.

HALL, Richard C., **Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası**, (Çev.: M. Tanju Akad), 1. Baskı, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

Harbiye Nazırı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, (Drl.: Adem Sarıgöl), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Aralık 2001.

HATİPOĞLU, M. Murat, "1897 Osmanlı-Yunan Harbi ve Yunanistan'ın Makedonya Politikası (1897-1913)", **Osmanlı**, C. II, (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 306-313.

HAYTA, Necdet, "Ege Adaları Meselesi ve Ege Adalarının Türk Hakimiyetinden Çıkışı", **Osmanlı**, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 532-539.

HEİNZELMANN, Tobias, **Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914**, (Çev.: Türkis Noyan), 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, Haziran 2004.

HOCHWAECHTER, G. v., **Türklerle Cephe**, (Çev.: Fahri Çeliker), Askeri Tarih Bülteni Eki, Ağustos 1979, S. 8, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979.

HÜLAGÜ, M. Metin, **Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2001.

İLGÜREL, Mücteba, "Abaza Hasan", **DİA**, C. I, İstanbul, 1988, s. 10-11.

İLGÜREL, Mücteba, "Dördüncü Mehmed", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XI, Çağ Yay., İstanbul, 1993.

İLGÜREL, Mücteba, "Katırcıoğlu Mehmed Paşa", **DİA**, C. XXV, s. 35-36.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, MEB Yay., İstanbul, 1951.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şairleri**, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, S. 16, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1930.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralarım Genç Subaylık Yılları (1884-1918)**, (Hzl.: Sabahattin Selek), 1. Baskı, Burçak Yay., İstanbul, Nisan 1969.

İRTEM, Süleyman Kâni, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu Abdülhamid'in Selanik Sürgünü**, (Hzl.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003.

İRTEM, Süleyman Kâni, **Bilinmeyen Abdülhamid Hususî ve Siyasî Hayatı**, (Hzl.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2003.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev.: Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara, 1971.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, C. III, 6. Baskı, Emre Yay., İstanbul, Şubat 2005.

KARABEKİR, Kazım, **Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri**, Emre Yay., İstanbul, 2002.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.

KATIRJOGLOU, Mahmoud Mohtar, **La Sagesse Coranique Éclairée Par Des Versets Choisis Reflétant La Philosophie Morale, Religieuse & Sociale De L'Islam**, P. Geuthner, Paris, 1935.

KILIÇ, Abdullah, "Mahmud Celaddin Paşa (Damat)", **Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s. 64-65.

KOCABAŞ, Süleyman, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913**, 1. Baskı, Vatan Yay., İstanbul, 2000.

KOCABAŞ, Süleyman, **Sorularla Merak Edilen Tarihimiz**, 1. Baskı, Vatan Yay., İstanbul, 2000.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **Derviş Vahdetî ve Çavuşların İsyanı 31 Mart Vak'ası ve İslamcılık**, Temel Yay., İstanbul, 2001.

KODAMAN, Bayram, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XII, Çağ Yay., İstanbul, 1993.

Kölemen Abdullah Paşa, **1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatırâtı**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1336.

KURAN, Ahmet Bedevî, **Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi**, Çeltüt Matbaası.

KURAN, Ahmet Bedevî, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul, Nisan 2000.

KURAN, Ahmet Bedevî, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Baha Matbaası, İstanbul, 1956.

KUTAY, Cemal, "Girit'te Ayaklanmalar-Hanya İhtilali-Yunanistan'a Harp İlânı (18 Nisan 1897)", **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C. XV, S. 21, Şubat 1961, s. 8890-8912.

KUTAY, Cemal, **31 Mart İhtilalinde Abdülhamit**, Kalem Yay., İstanbul, 1977.

KÜÇÜK, Cevdet, "Balkan Savaşı", **DİA**, C. V, İstanbul, 1992, s. 23-25.

LAUZANNE, Stephane, **Balkan Acıları Hastanın Başucunda Kırk Gün**, 1. Baskı, Kastaş Yay., İstanbul, Ocak 1990.

LERMİOĞLU, Osman Nuri, **Halkın İstemediği İnkılap: Meşrutiyet**, Sabah Gazetesi Yay., İstanbul, 1976.

Lütfi Simavi, **Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin sarayında Gördüklerim**, (Hzl.: Sami Kara – Nurer Uğurlu), 2. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

M. Moukhtar Pacha, **La Turquie l'Allemagne et l'Europe Depuis le Traite de Berlin jusqu'à la Guerre Mondiale**, Berger-Levrault, Éditeurs, Paris, 1908.

Mahmoud Moukhtar Pacha, **Événements d'Orient**, R. Chapelot & Cie, Paris, 1908.

Mahmud Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, (Hızl.: Erol Kılıncı), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

Mahmud Muhtar Paşa, **Acı Bir Hâtıra 1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatırâtına İkinci Şark Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'nın Cevabı**, 2. Tab' Matbaatü'l-Livâ, Trablusşam, 1931.

Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri**, 2. Baskı, Güncel Yayıncılık, İstanbul, Mayıs 2003.

Mahmud Muhtar Paşa, **Devlet-i Aliyye'ye Karşı Avrupa Düvel-i Muazzaması Tarafından Takip Olunan Hutût-ı Esâsiye Hakkında ve Saltanat-ı Seniye'nin Düvel-i Müşarünileyhümâdan Birine veya Birkaçına İstinâd Etmesi Kabil Olup Olmadığına Dâir Mütâlaat**, Mart 1328.

Mahmud Muhtar Paşa, **Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Şark Ordusu'nun Muhârebâtı**, Kanaat Matbaası, Desaadet, 1331.

Mahmud Muhtar, **Berlin Muâhededesinden Harb-i Umûmiye Kadar Türkiye Almanya ve Avrupa**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1339,

Mahmud Muhtar, **İstanbul'un Kara ve Denizden Hücûm ve Müdafaası**, (Haz. A. Fuat), Artin Asadoryan Matbaası, 1909.

Mahmud Mukhtar Pascha, **Meine Führung im Balkankriege 1912**, (Übersetzt.: Imhoff Pascha), Ernest Siegsried Mittler und Sohn, Berlin, 1913.

MARUFOĞLU, Sinan, "Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Toprak Düzeni Ve Mukataaların İşletilmesi", **Irak Dosyası**, C. I, (Hızl.: Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s. 181-202.

MC CULLAGH, Francis, **Abdülhamid'in Düşüşü**, (Çev. Nihal Önel), 2. Baskı, Epsilon Yay., İstanbul, Haziran 2005.

Mehmed Nihâd, **Balkan Harbi'nde Çatalca Muhârebesi**, Matbaa-i Askerî, İstanbul, 1341.

MENTEŞE, Halil, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, 1. Baskı, Hürriyet Vakfı Yay., Kasım 1986.

Mevlânzade Rifat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1996.

Miralay Kadri, **Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti İkinci Şubesi'nin Vezâif, Taksimât ve Muamelâtı Hakkında Talimât**.

Mirliva Pertev, **Balkan Harbi'nde Büyük Karargah-ı Umûmî**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1927.

MOREAU, Odile, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askerî Misyonları", **Osmanlı**, C. II, (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 335-344.

Mustafa Ragıp, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, Akşam Kitaphanesi, İstanbul, 1933.

OKANDAN, Recai G., **Âmme Hukukumuzun Anahatları [Türkiye'nin Siyasî Gelişmesi]**, Birinci Kitap Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul, 1971.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2003.

Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sâni Devr-i Saltanatı Hayat-ı Husûsiye-i Siyâsiyesi**, Kütüphanesi-i İslâm ve Askerî, İstanbul, 1327.

Osman Senâî, **Osmanlı Yunan Seferi Dömeke Meydan Muharebesi**, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1315.

ÖZDEMİR, Hüseyin, **Osmanlı Devletinde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yay., 1. Baskı, İstanbul, Ekim 2001.

Özsemerci, Kemal, **Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri**, 1. Baskı, T.C. Sayıştay Başkanlığı Yay., Ankara, Ekim 2003.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Devletler Ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)**, C. II, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

PAKALIN, Mehmed Zeki, **Son Sadrâzamlar Ve Başvekiller**, C. V, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1948.

PÉAN, Pierre, **Dünyada ve Türkiye'de Azgelişmişlik**, (Türkiye Bölümünü Hzl.: İlhami Soysal), (Çev.: Hüseyin Boysan), Altın Kitaplar, İstanbul, 1990.

SAKAOĞLU, Necdet, **Bu Mülkün Sultanları**, 3. Baskı, Oğlak Yay. İstanbul, Ocak 2000.

Salnâme-i Vilâyet-i Aydın, Hicrî 1326 (1908)

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Şubat 2003.

SEDES, Halil, "İhtilâlin Mukadderatı ve Canlı Bir Hatıra", **Tarih Hazinesi**, Yıl: 2, C. II, S. 15, Nisan 1952, s. 762-766.

SERÇE, Erkan, “Belediye Reisi Uşakizade Muammer Bey İle Vali Mahmud Muhtar Paşa Çatışması İzmir’de İktidar Mücadelesi”, **Toplumsal Tarih**, C. XIII, S. 77, Mayıs 2000, s. 25-32.

SERÇE, Erkan, **Tanzimat’tan Cumhuriyete İzmir’de Belediye**, 1. Baskı, Eylül Yay., İzmir, 1998.

SİNOUÉ, Gilbert, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun**, (Çev.: Ali Cevat Akkoyunlu), 2. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, Ocak 2004.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemalî, **30 Senelik Siyasî Hâtıralarımın Üçüncü ve Son Cildi (1918-1922)**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1953.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemalî, **Başımıza Gelenler Yakın Bir Mazinin Hatırları Mondorosdan-Mudanyaya 1918-1922**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemalî, **Hariciye Hizmetinde Otuz Sene**, Şaka Matbaası, İstanbul, 1949.

SUN, Selim, **1897 Osmanlı-Yunan Harbi**, Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmî Yay., Ankara, 1965.

SÜER, H. Hikmet, **1897 Türk-Yunan Harbi**, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1982.

Süleyman Şefik Paşa, **Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vak’ası**, (Hızl.: Hümevra Zerdecı), Arma Yay., 1. Baskı, İstanbul, Mayıs 2004.

Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, **Siyasi Hatıralarım**, (Hızl.: Selim Kutsal), 2. Baskı, Nehir Yay., İstanbul, Eylül 2005.

ŞIVGIN, Hale, “Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1908 Yıllarında Makedonya (Rumeli Eyaleti) Sorunu”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, S. 1-2, C. XII, 1996, s. 241-269.

ŞIVGIN, Hale, “Trablusgarp Savaşı”, **Türkler**, C. XIII, (Ed. Hasan Celâl Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 274-290.

ŞIVGIN, Hale, **Tarblusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Ege Sorunu Belgeler**, C. I (1912-1913), TTK Yay., Ankara, 1976.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Ege Sorunu Belgeler**, C. II (1913-1914), TTK Yay., Ankara, 1982.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. II (Nisan-Aralık 1920), TTK Yay., Ankara, 1975.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. VI, C. VIII, C. XII, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

TANSU, Samih Nafiz, **İttihâd ve Terakkî İçinde Dönerler**, (Anlatan: Galip Vardar), Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, Ocak 2003.

TOKER, Hülya – FİDAN, Nurcan, **Balkan Harbi Kronolojisi**, Gnkur. ATASE Yay. Ankara, 1999.

TUGAY, Emine Foat, **Three Centuries Family Chronicles of Turkey and Egypt**, Oxford University Press, London, 1963.

TUKİN, Cemal, "Balkan Harbi'nin Teşekkülü ve Bu Harbin Zuhuru", **Cumhuriyet Halk Partisi Konferanslar Serisi**, Kitap: 5, Recep Ulusoy Basımevi, Ankara, 1939, s. 21-41.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. II, (Mütareke Dönemi 1918-1922), İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2003.

TURAN, Mustafa, **Millî Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918 - 24 Temmuz 1923)**, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Görüp İşittiklerim**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1951.

UÇAROL, Rifat, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", **Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler**, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1989, s. 257-277.

UÇAROL, Rifat, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919)", **DİA**, C. XIII, İstanbul, 1996, s. 445-448.

UÇAROL, Rifat, "Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XI, Çağ Yay. İstanbul, 1993.

UÇAROL, Rifat, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.

UÇMAN, Abdullah, "Sabahaddin", **Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s. 473-475.

URAN, Hilmi, **Hâtıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, **Kırk Yıl**, C. V, Cumhuriyet Gazetesi Matbaası, İstanbul, 1936.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, **Saray ve Ötesi**, (Hzl.: Nur Özmel Akın), Yeniden Düzenlenmiş 1. Baskı, Özgür Yayınları, İstanbul, Eylül 2003.

UYŞAL, Ali Osman, **Osmanlı-Yunan Harbi 1313 (1897)**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990.

UZER, Tahsin, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yay., Ankara, 1979.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, Kısım 1, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1983.

YAKUT, Kemal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları (1908-1912)", **Osmanlı**, C. II, (Ed.: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 441-453.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, (Hzl.: Rauf Mutluay), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1976.

YAVUZ, Celalettin, **Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Misyonlar (Çeşme Faciası'ndan Birinci Dünya Harbi'ne Kadar Osmanlı Bahriyesi'nde Çağdaşlaşma Gayretleri)**, İstanbul, 2000.

YETKİN, Sabri, **Ege'de Eşkiyalar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Baskı, İstanbul, Ağustos 2003.

Yunus Nadi, **İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî 31 Mart – 14 Nisan 1325**, Matbaa-i Cihan, Dersaadet, 1325.

EKLER

Ek 2.

معدومه چا که کینه لیدر که
 مصر فوره العاده قومیهی دولتو احمد مختار سر حفره فی مخدومی ارطالده صبیبه فکمه لنده غنلو محمود ککاح صبه خدمتته می میرالایغه ترفع
 رتبهی سر فصار اولاد ارامه بنه جنبه خلاقیتیه ایجاب حالینده اولدره کیفیت مقام والای سرکدییه دفع تبلیغ ایلمه مفضلله اولدی اوردون ~~مفضلله~~
 وخالده کماله سوال و ما مارک ^{ما} ^{ما}
 کماله ^{ما} ^{ما}

Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Mahmud Muhtar Bey'in
 Rütbesinin Miralaylığa Terfiine Dair 31 Mart 1312 Tarihli İrâde-i Seniyye
 (Arslantürk, a.g.t., s. 334.)

Ek 3

صدد يونانيه عموم قومانيه والاصونه اردوى يونانيه مبرزينه شفه

غزى مختار ياشا حضرتينك خدمى باوراه حضرت سدرابدينه واكاه حريم ميرالايدينه محمود بك كندوا زوسيد
 كوكله اولر نه اردوى لها بونه كلمه ديكيشردنه صكره و فوجيولاره محايانك كافينسه بونه نه فوقه العاده
 ابراه باله و جماعت انجسه و حنى و سنيه محايينده سوارى اولر ساها سيبه رابر و شك موضع سنده
 لهجوم ابيك اوتاساده انه اولسه و دوكله محايينى متعاقب صول جناح قوله رضى النجاه ابيد و كور
 قول ابد فوقه دىنى اوزينه بورومسه و اوراده دىر صده حدى كولىسه مقدر و فعال و حقيقه
 بنه بلكه سايايه اكااه حريم ارسنده بونسه اوليقك عرضيه بر الوافه قيصبه نظر التفاهه ابراه
 جنابه يادى بولسى مجرد و بسنه الطاف و عنايات حضرت و كى نعمت يمننه بولن بقى معلومدى بونيه بنه
 ابدى المحرمين ابا سلاله
 ادهم

1897 Osmanlı-Yunan Harbi Sonrası Müşir Edhem Paşa'nın Savaşa Gönüllü Olarak Katılan Ve Büyük Yararlılıklar Gösteren
 Miralay Mahmud Muhtar Beyin Mirlivalığa Terfi Ettirilmesi Yönündeki 14 Mayıs 1313 Tarihli Teskeresi

(BOA Fon Kodu: Y.PRK.ASK. Dosya No: 16 Gömlek No: 38)

Ek 6

عظمتی
 خدمت
 حضرتی
 خداوندی تو ما را خفت تو ما را نه ساجد رنج فریب عطفه هم در کفایت حضرتت و کجی دوستی تو در دخی ز دوستی ساجدی دوستو جانند یات حضرتت اجرای ما تو بر روی خفته و حیرت افکارش عیونش
 نکرده ای لغای عزمه و تقوی و فقه اولیایه سرفصد و بی وجهه اداره سینه حضرتت یات هیئت مملو و مستحق انقا و اولیای ساینده نکرده تاوری ترجمه فقهی خدمت
 ۱۴۱۰ هجری قمری
 صدر اعظم
 حواری

مردم هر که از این
 رسیده است تعلیم او در این مکتب
 و چون از آنجا بیرون آمدند
 سالها در آنجا ماندند و در آنجا
 کمال خود را یافتند
 و این مکتب را
 دایره علم و ادب
 نامیدند

Mahmud Muhtar Paşa'nın İkinci Defa Hassa Ordusu Kumandanlığı'na Atanmasına

Dair 15 Rebiülevvel 1327 Tarihli İrade-i Seniyye

(BOA Fon Kodu: İ.AS. Dosya No: 83 Gömlek No: 1327/R-17)

Ek 9

درینجه اجراسی

بسم الله الرحمن الرحيم
 ناصی السیاح
 علی کلان میرزا
 قلبی
 ۱۳۹۹

آیه برسانه بکره نظرت آیه و ایسی محمود مختار بکک نیسی نسیب قلمنه اولمقد تقریر به کابرخ بالاسک . برهجه اجراسی . خطاھی و فی ایندوشیج جورلیقی حادده ما فوریتی
 جرادت صفت می ذوعلم عالی جناب یا درشاهی بوردده قاطبه ، حادده امردرمانه حضرت و علی او مرضه فرنگه . « اوله صده ۱۳۹۸ » ای برده اولدی
 صدر اعظم

Mahmud Muhtar Bey'in Bahriye Nazırlığı'na Tayinine Dair
 31 Teşrin-i Evvel 1326 Tarih Ve Sadrazam İbrahim Hakkı İmzalı Teskere
 (Arslantürk, a.g.t., s. 340.)

Ek 10

فایده ای از زمان و کاتب

ناشر کتابتی

۷۷۷

طرف سرفه های ارتشیده صحت روسیه جاری حقیر بینه شایسته اجتماد اوزره امسال و سونهن و جید بودیاید
 اعزام اوزره هیئت بحیره ناظر سلف محمود کتار یک حقیر کتا ریاسته اوزره سردیه حقیر سرباره
 نفعه یک افه حقیر متاری محمود کتار یا تا فرنده اجتماد اوزره برضا بقدره رسد اولهن استینه
 در روسیه سارینه توریا اییدرجه پردوتم اوزره دارتسیر برجه نفعانک عرض معمم بودنیوه منله
 دی نفعه شیخ تاریخ و ۷۷۷ نفعه سلفه علوم حدایه کتار بنظر عیال جید برده بودیم اوزره سینه حقیر
 ناخداری شرفینه جله صحت اوزره اردنیه حقیر و تا لا ۷۷۷ (دی نفعه شیخ) در نفعه شیخ کتار سینه سرباره

Mahmud Muhtar Paşa'nın Livadya'da Bulunan Rus Çarı II. Nikola'ya Sultan V. Mehmed Reşad'ın Dostluk Mesajını İletmek Üzere

Gönderilecek Heyetin Başkanlığına Getirildiğine Dair 12 Teşrin-i Evvel 1327 Tarihli İrade-i Seniyye

(BOA Fon Kodu: İ.MBH. Dosya No: 7 Gömlek No: 1329/Za-003)

Ek 11

هوزری جناب صدراعظمیہ

سودہ کارخیزید
 ماوریت مخصوصا لیاویا، عزیزد، طواری، حستو، روسیہ، ایرطوری، حقیری، طخیز، عاخرین، رصح، اغل، بلا، و سرقہ، حفتہ، تیرا،
 عظمیٰ لطف، بدافندہ، حقیر، برنجی، رتہ، سنت، آنہ، وارکانہ، حیر، برنجی، تیر، بری، میلا، فیما، کج، بری، سفار، تیر، باسہ، با، بلا، ک
 اکیچی، رتہ، بلا، سنت، استا، فیلاس، قاتلوی، اله، اولد، فندہ، مذکور، قاتل، کبر، و دله، ایجاب، تعلیق، بحره، اقتضای، ریح، سنہ
 ضاب، یاد، تاهیک، استوصا، منور، عیایہ، ریح، حذرت، بیک، ویر، اولد، بر، اور، وین، حفتہ، و، لا، و، ک
 بحره، ناظر، ریح
 کرم، کرم

ماوریت مخصوصا لیاویا، عزیزد، طواری، حستو، روسیہ، ایرطوری، حقیر، طخیز، عاخرین، رصح، اغل، بلا، و سرقہ، حفتہ، تیرا،
 لطف، ک، و ریح، برنجی، رتہ، سنت، آنہ، وارکانہ، حیر، برنجی، تیر، بری، میلا، فیما، کج، بری، سفار، تیر، باسہ، با، بلا، ک
 تائید، ت، و ریح، لیم، جانج، جود، و دله، ایجاب، تعلیق، ساعد، اولد

بوقار، فام، ک، اجانس، صدارت، ماوریت، ایرطوری، ایرطوری

صدراعظم

Rus İmparatorunu Livadya'da Ziyaret Eden Mahmud Muhtar Paşa ve Beraberindeki Heyet Üyelerine Rus İmparatoru Tarafından Verilen Nişanların Kabulüne Dair Mahmud Muhtar Paşa'nın 12 Teşrin-i Evvel 1327 Tarihli Arzuhali Ve Sadrazam Said Paşa'nın Nişanların Kabul Edilmesi Yönündeki 14 Teşrin-i Evvel 1327 Tarihli Yazısı

(Arslantürk, a.g.t., s. 341.)

Ek 13

۴
 راجہ سے لاکھ

باغیالی
 رائے خاں صاحب
 قلم مخصوص
 ۱۰۹

رہے سفر کتبہ
 بحریہ ناظر اسٹی محمود رضا بیگ تعینت
 اسوارا سے نکلتے اجلاس خارجہ نظارت ماوراء [سبع الاصلیہ] ۱۹ مارچ ۱۹۰۷

کریہ

اعظم

خارجہ نظری

Mahmud Muhtar Paşa'nın Berlin Sefir-i Kebirliği'ne Atanmasına Dair 19 Mart 1329 Tarihli İrade-i Seniyye

(BOA Fon Kodu: İ.HR. Dosya No: 430 Gömlek No: 1331/R-07.)

Ek 14

۵
ایراده سنیه

محمد رضا خان

مختار پاشا

عزیزان

۹۰۶

ایرادی اردو نسله نیمیہ دناہ بر لواح محمدیہ یا سانی طبعی و جہد تغیریہ ابراہیمی فونل اردو فونانی بر لواحہ عزتہ یا سانی ابراہیمی اردو نسله دیریمی
اردو فونانی تغیریہ طبعی بر لواحہ یا سانی دہ ابراہیمی فونل اردو فونانی لکھ نیمیہ نیمیہ
ایرادی سنیه دہ جہد جہاد فونانی مابودہ

محمد رضا خان

عظیم
محمد رضا خان

محمد رضا خان
محمد رضا خان
ایرادی

Mahmud Muhtar Paşa'nın Emekliye Sevk Edilmesine Dair 20 Kanûn-i Evvel 1329 Tarihli İrâde-i Seniyye

(BOA Fon Kodu: İ.HB. Dosya No: 149 Gömlek No: 1332/S-070.)

Ek 16

۱۶ ص ۲۴۴ / ۲۴۵

۲۹۱۲

اراده سنیه

فوه بحریه عمایه نیک ترقی و تقاضای خود اعجاب عافاته ایریه بریه بفر کیده محمود مختار باش ^{نیه} خطیبیه فوه بحریه اعاده التوبه
 بهر ذمه العوم و ادراج ذمه کومه و بینه ایته ذمه علی و بینه ذمه ذمه طومج
 و ایسی بر بوط لینه ده کور و کور الحسه در ذمه ده التوبه کومه نیکی طومج مدایله اعاده و بحسب احتیاج
~~بحسب نامه و بینه التوبه مدایله نیک فوه بحریه اعاده التوبه مدایله فوه بحریه~~
~~تصویب ایریه~~

بوزاده سنیه نیک ایلینه حدایت مآورد.

صد اعظم

Osmanlı Bahriyesi'nin Gelişmesi İçin Yardımda Bulunan Mahmud Muhtar Paşa'ya Fevkalade Altun Madalya Verilmesine

Dair 30 Kanûn-ı Evvel 1329 Tarihli İrâde-i Seniyye

(BOA Fon Kodu: MV. Dosya No: 232 Gömlek No: 133)

Ek 18

S U R E T

T.C.
Başbakanlık
Neşriyat ve Müdevvenat
Umum Müdürlüğü
Sayı:

K A R A R

Esbak Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşanın
Divanı Âliye sevki hakkında

Karar No. 511

Esbak Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşanın, Seyrisefain na-
mina Anadolu demir yolu kumpanyasının istikraz yolu ile alınan yirmi bin
İngiliz lirasını, mukavelelerinde açıkça yazılı kefaleti yaptırıp almak-
sızın aciz halinde bir şirkete vererek gerek bu parayı gerek mukavele içi-
bi faiz ve tazminatını tahsili mümteni bir borç haline getirmek ve bu su-
retle hazine hakkını ziyaa uğratmak gibi malen mes'uliyeti müstelzim bir
hareketi olduğuna binaen, bu borçların yapılan ve yapılacak olan bütün
masarifiyle birlikte kendisinden tahsili maksadile evrakının tevdi için,
Teşkilatı Esasiye Kanununun altmış yedinci maddesi hükmünce, Divanı Âli-
nin teşkili lâzım geldiğine, Heyeti Umumiyenin 73 üncü inikadının 1 inci
celsesinde karar verilmiştir. 30/5/1929

**Mahmud Muhtar Paşa'nın Divanı Aliye Sevki Yönünde Türkiye Büyük Millet Meclisi
Tarafından Alınan 511 Numaralı Ve 30 Mayıs 1929 Tarihli Karar**

(BCA Dosya No: 745M. Fon No: 30.10.0.0. Yer No: 9.51.46)

Ek 21

Mahmud Muhtar Paşa, 1908

(1867-1935)

(Emine Foat Tugay, **Three Centuries Family Chronicles of Turkey and Egypt**, Oxford University Press, London, 1963, s. 51.)

Ek 22-25

**Mahmud Muhtar Paşa'nın Babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa
(1839-1919)**

(Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli**, (Hzl.: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Temmuz 1996. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi**, (Hzl.: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Ekim 1996.)

Ek 26

Mahmud Muhtar Paşa'nın Babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 1909

(Tugay, **a.g.e.**, s. 37.)

Ek 27

Mahmud Muhtar Paşa'nın Annesi Fatma Zehra Hanımefendi

(Tugay, a.g.e., s. 36.)

Ek 28

Mahmud Muhtar Paşa'nın Kız kardeşi Nimet Hanımefendi

(Müfit Ekdal, **Bir Konak-Bir Ömür-Bir Devir**, Erta Baskı ve Dizayn, İstanbul, 1991, s. 39.)

Ek 29

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın İkinci Evliliğini Yaptığı Duhter Hanım ve Bu Evlilikten Olan Oğlu Bedrettin (1901-1927)

(Ekdal, a.g.e., s. 11.)

Ek 30

Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Fatma Zehra Hanımefendinin Fatih Camii Avlusundaki Mezarları

(Ekdal, a.g.e., s. 80.)

Ek 31

Mahmut Muhtar Paşa'nın Ananesi Sıdika Hanım

(Tugay, a.g.e., s. 36.9)

Ek 32

Mahmut Muhtar Paşa'nın Eşi Prenses Nimetullah İsmail Hanım

(Ekdal, a.g.e., s. 62.)

Ek 33

Mahmud Muhtar Paşa

(Bilâl N. Şimşir, **Ege Sorunu Belgeler**, C. II (1913-1914), TTK Yay., Ankara, 1982,(Ek 37))

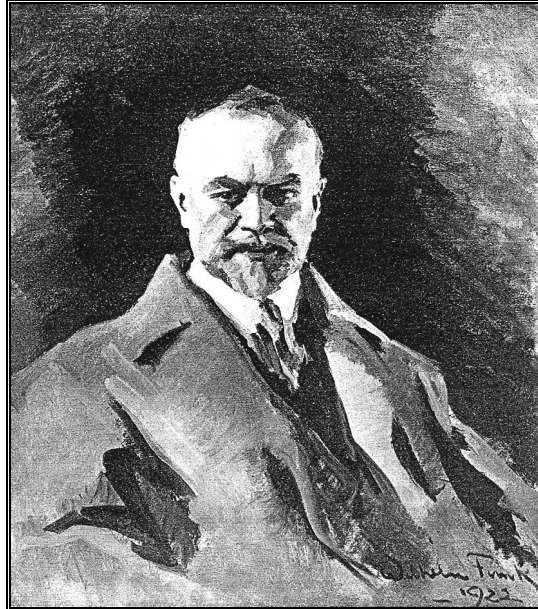
Ek 34

Mahmud Muhtar Paşa

(İbrahim Alâettin Gövsa, "Mahmud Muhtar Paşa", **Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri**, C. III, (Hzl.: Sedat Semavî), İstanbul, 1933-1936, s. 992.)

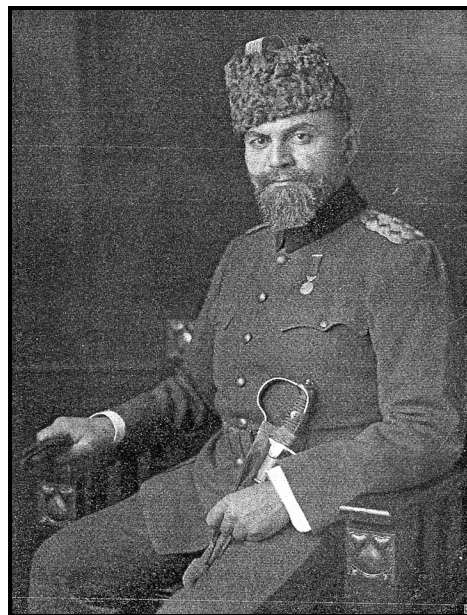
Ek 35

Mahmud Muhtar Paşa, 1922

(M. Moukhtar Pacha, **La Turquie l'Allemagne et l'Europe Depuis le Traite de Berlin jusqu'à la Guerre Mondiale**, Berger-Levrault, Éditeurs, Paris, 1908, s. 2.)

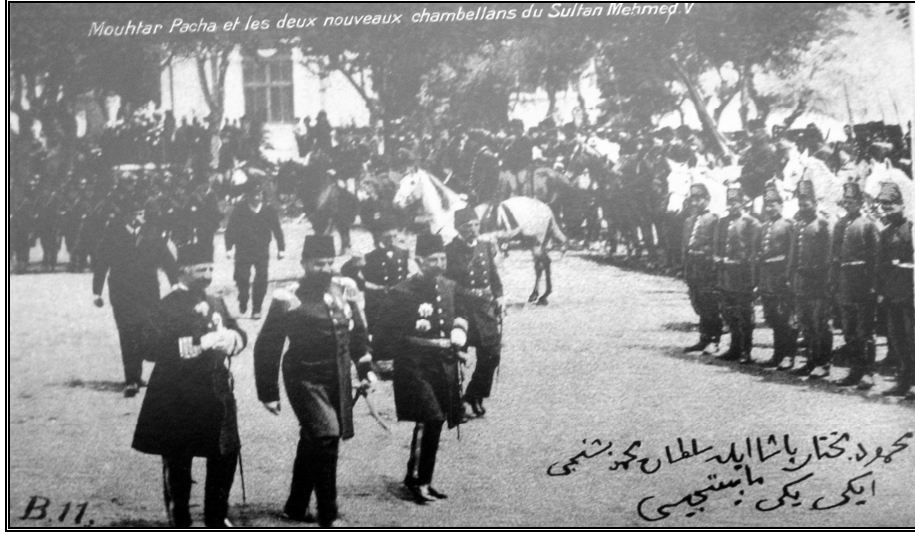
Ek 36

Mahmud Muhtar Paşa

(Mahmud Mukhtar Pascha, **Meine Führung im Balkankriege 1912**, (Übersetzt.: Imhoff Pascha), Ernest Siegsried Mittler und Sohn, Berlin, 1913, s. 2.)

Ek 37

Mahmud Muhtar Paşa, Sultan V. Mehmed Reşad ve İki Yeni Mabeyncisi

(Erkan Serçe, "Belediye Reisi Uşakizade Muammer Bey İle Vali Mahmud Muhtar Paşa Çatışması İzmir'de İktidar Mücadelesi", **Toplumsal Tarih**, C. XIII, S. 77, Mayıs 2000, s. 26.)

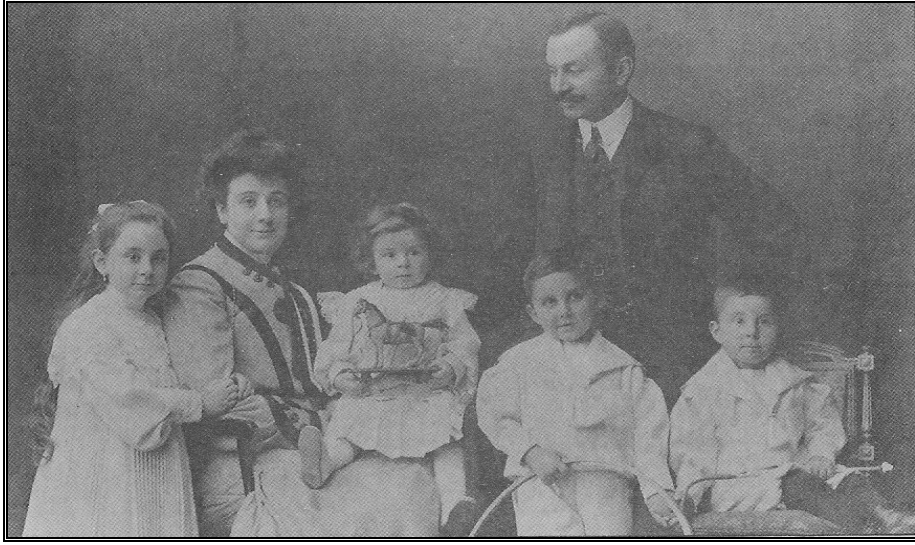
Ek 38

Mahmud Muhtar Paşa ve Eşi Prenses Nimetullah İsmail

(Ekdal, a.g.e., s. 58.)

Ek 39

**Mahmud Muhtar Paşa, Eşi Prenses Nimetullah Hanımı ve Çocukları
Emine, Ömer Muhtar, İsmail Muhtar, Halil Muhtar**
(Ekdal, a.g.e., s. 63.)

Ek 40

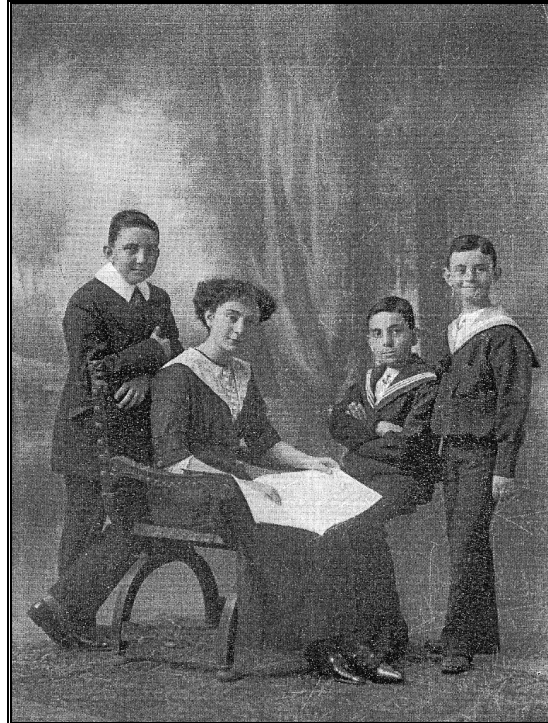
**Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Mahmud Muhtar Paşa ve Mahmud Muhtar Paşa'nın
Oğlu İsmail**
(Ekdal, a.g.e., s. 24.)

Ek 41

Mahmud Muhtar Paşa'nın Çocukları, 1908
Soldan Sağa: Emine, İsmail Muhtar, Halil Muhtar, Ömer Muhtar
 (Tugay, a.g.e., s. 245.)

Ek 42

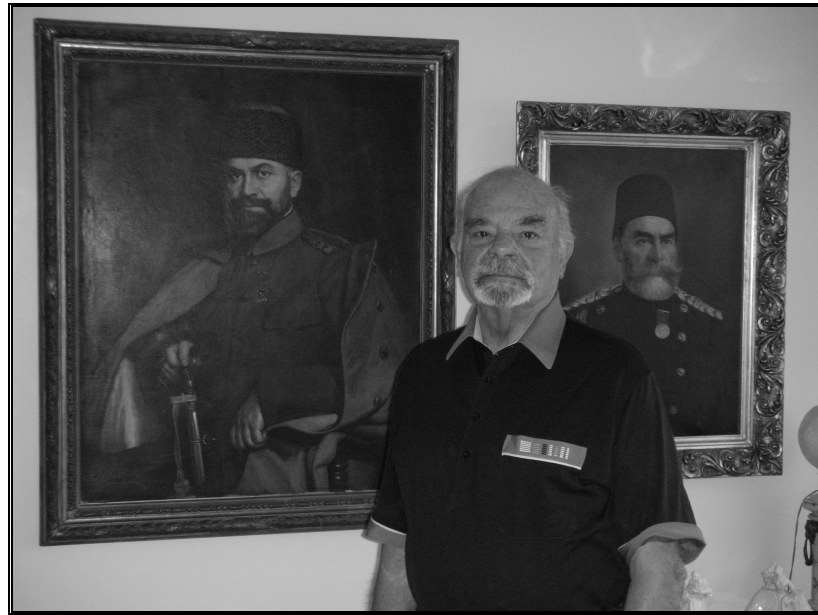
Mahmud Muhtar Paşa'nın Çocukları, 1913
Soldan Sağa: İsmail, Emine, Halil, Ömer
 (Tugay, a.g.e., s. 2.)

Ek 43

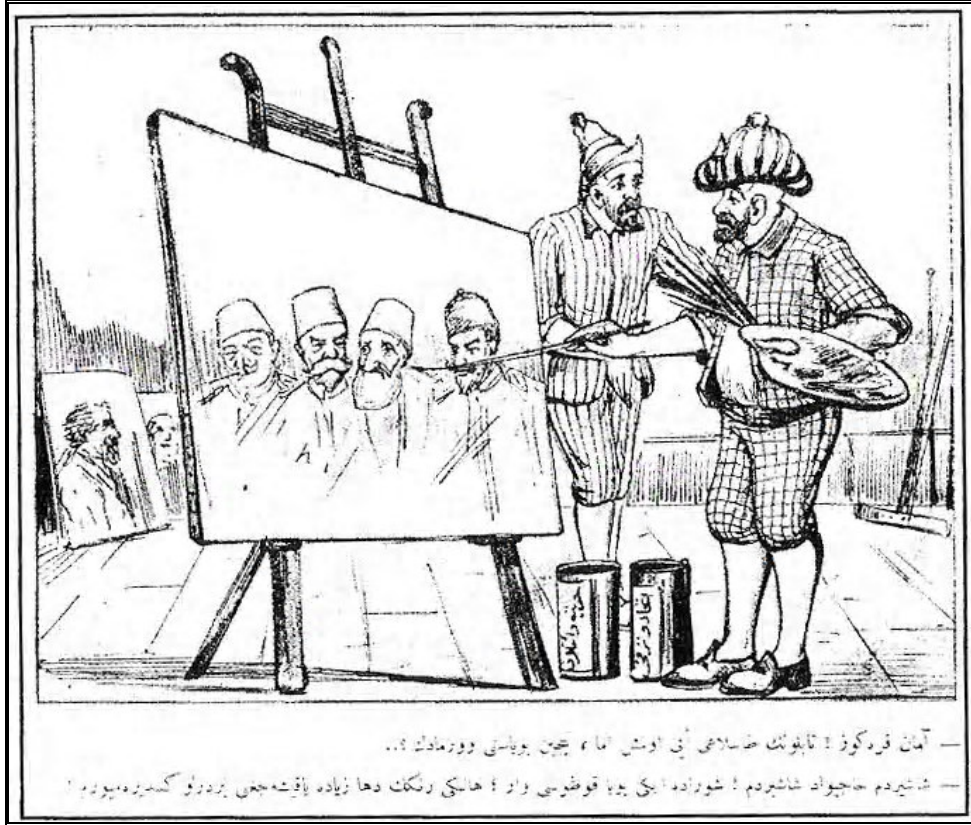
Mahmud Muhtar Paşa Ve Eşi Prenses Nimetullah Hanım, 1934
(Tugay, a.g.e., s. 53.)

Ek 44

Mahmud Muhtar Paşa'nın Torunu Feyzullah Muhtar Katircioğlu
27 Nisan 2006

Ek 45

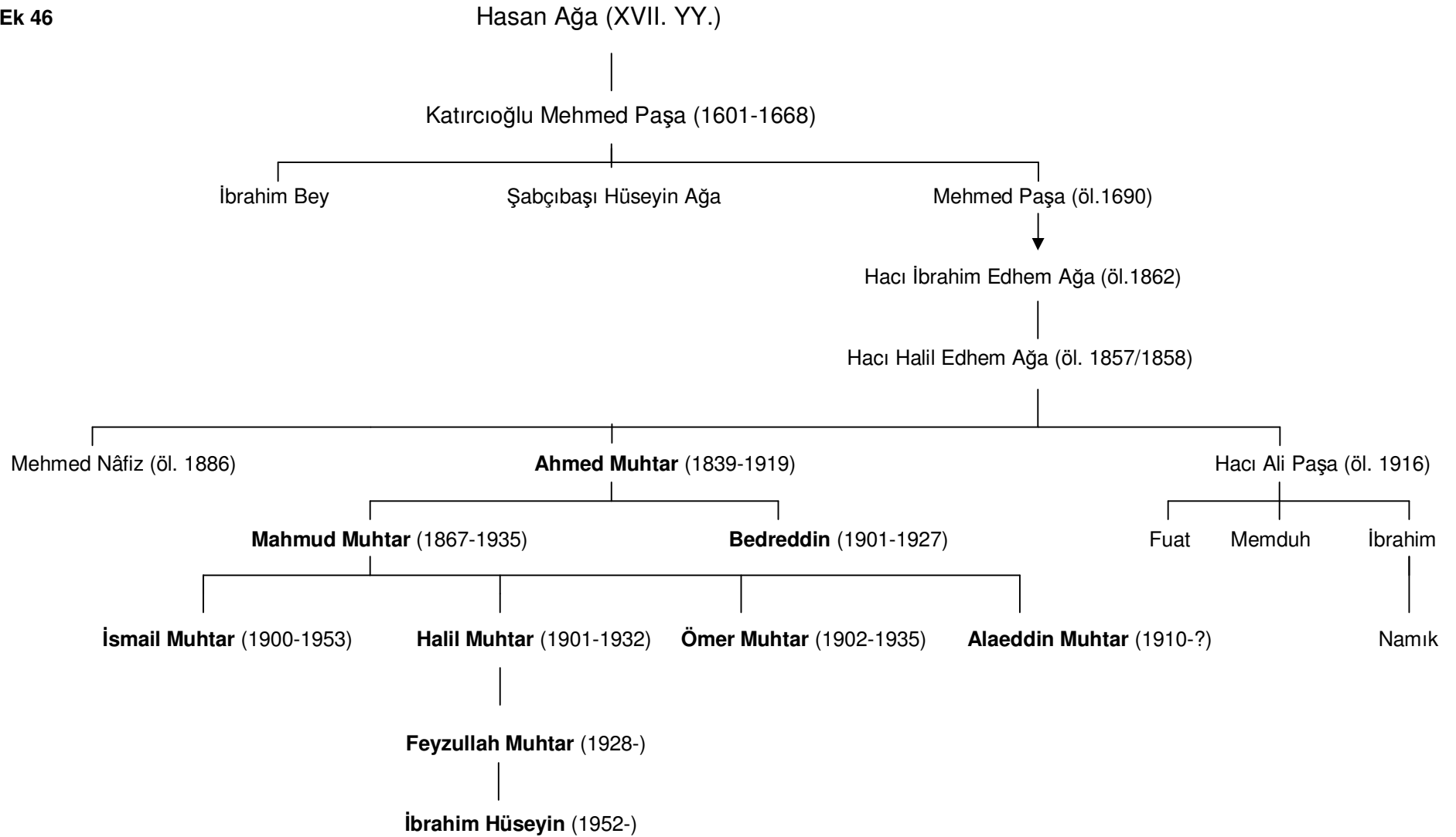

Karagöz Dergisi, 28 Eylül 1912 (S. 451, s. 1.)

- Aman Karagöz! Tablonun taslağı iyi olmuş ama niçin boyasını vurmadin?
- Şaşırırım Hacıvad şaşırırım! Şurada iki boya kutusu var; hangi rengin daha ziyade yakışacağını bir türlü kestiremiyorum.

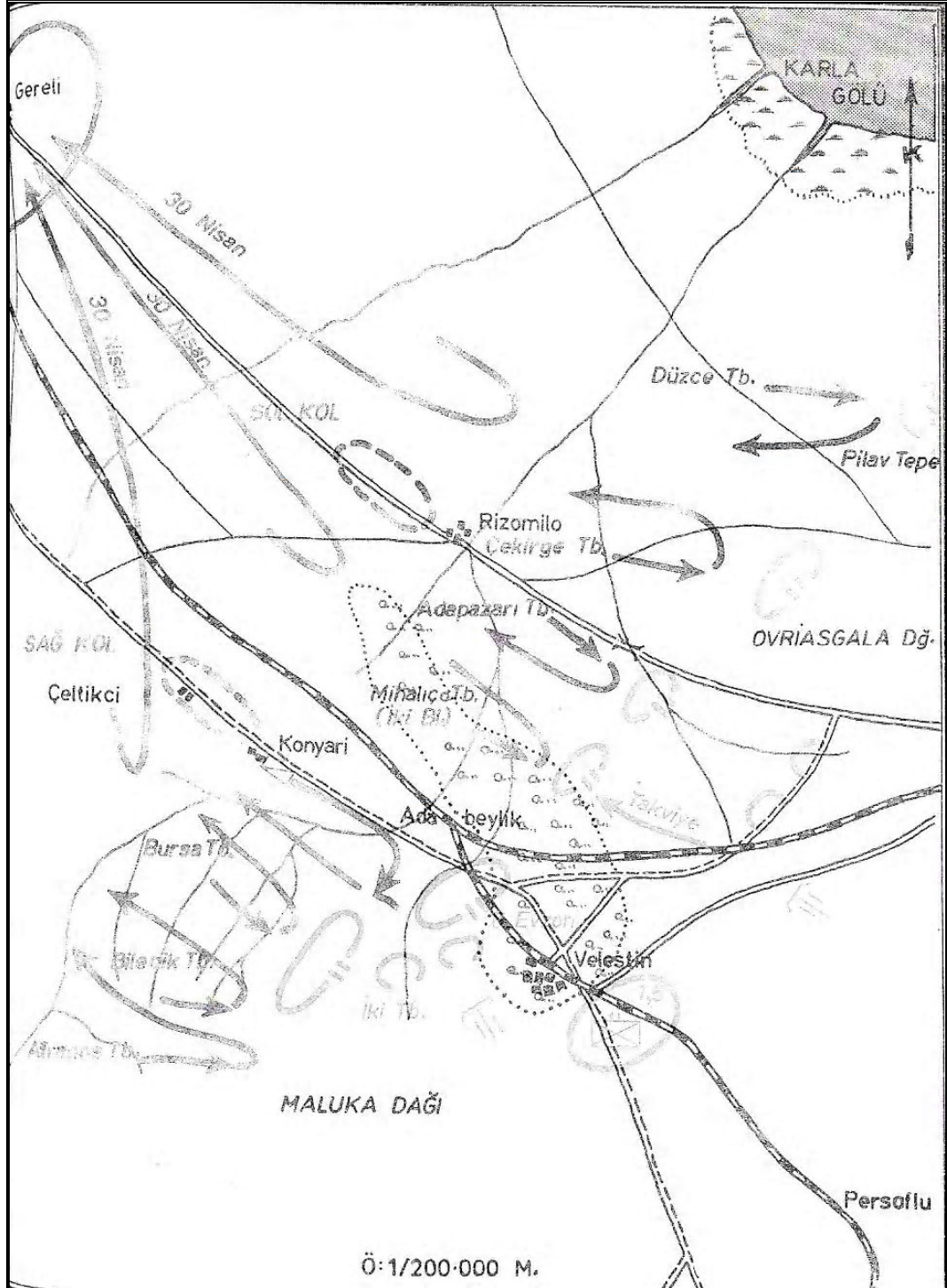
(Tobias Heinzelmann, **Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914**, (Çev.: Türkis Noyan), 1. Baskı, Kitab Yayınevi, İstanbul, Haziran 2004, s. 160.)

Ek 46

(Tugay, a.g.e., s. 325)

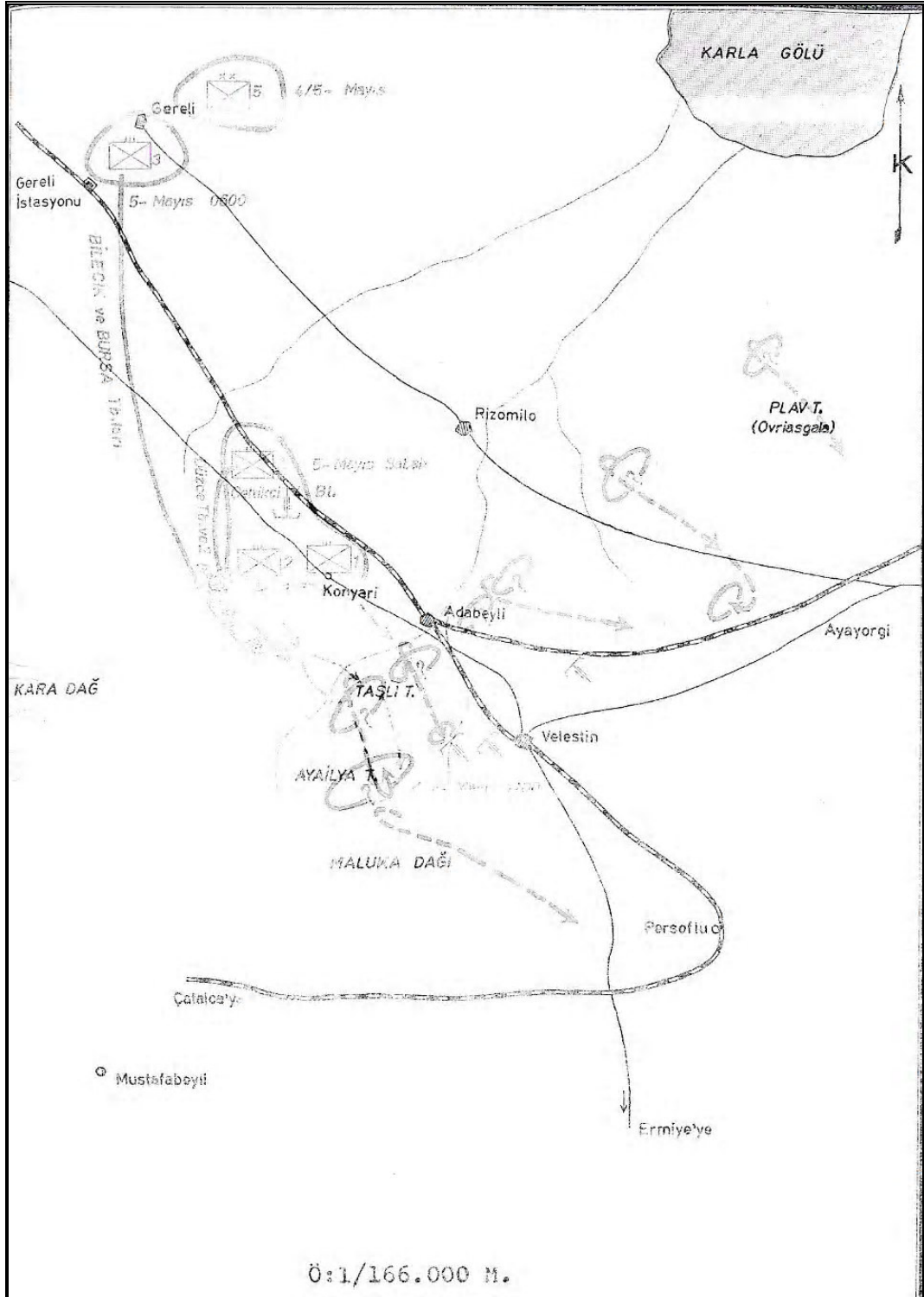
Ek 47

1897 Osmanlı-Yunan Harbi Birinci Velesin Muharebesi (29/30 Nisan 1897)

(Selim Sun, **1897 Osmanlı-Yunan Harbi**, Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmî Yay., Ankara, 1965, s. 128.)

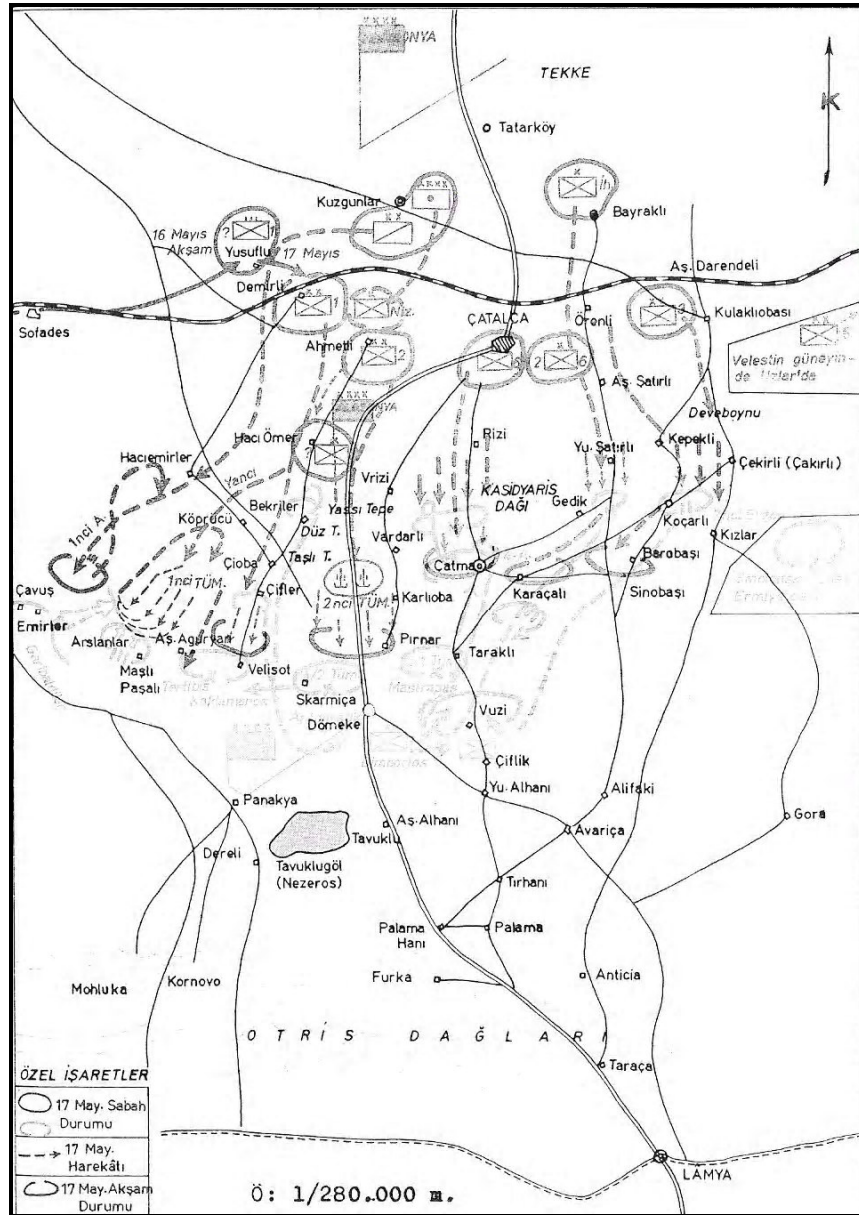
Ek 48

1897 Osmanlı-Yunan Harbi İkinci Velesin Muharebesi (5-6 Mayıs 1897)

(Sun, a.g.e., s. 156.)

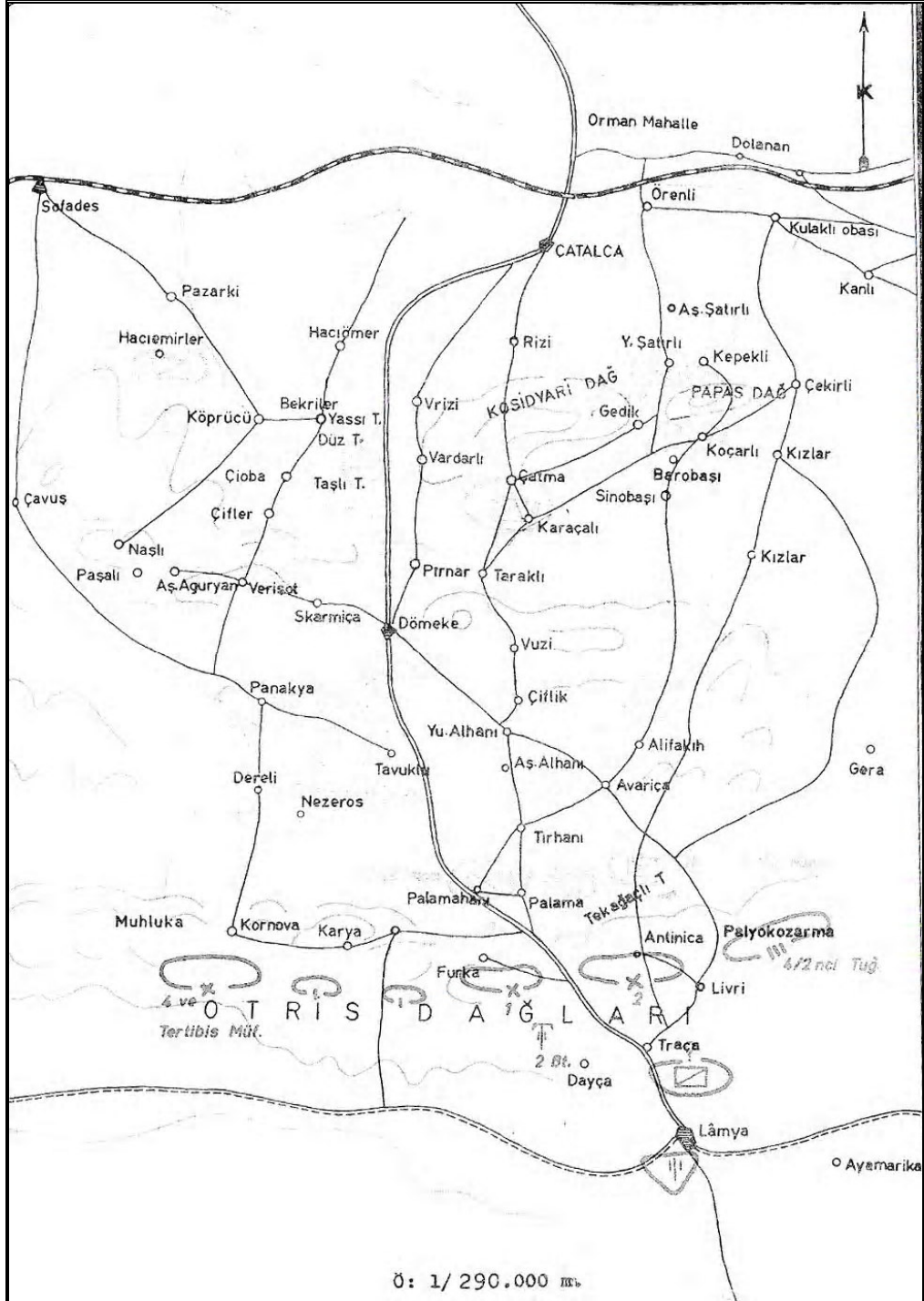
Ek 49

1897 Osmanlı-Yunan Harbi Dömeke Muharebesi (17 Mayıs 1897)

(Sun, a.g.e., s. 155.)

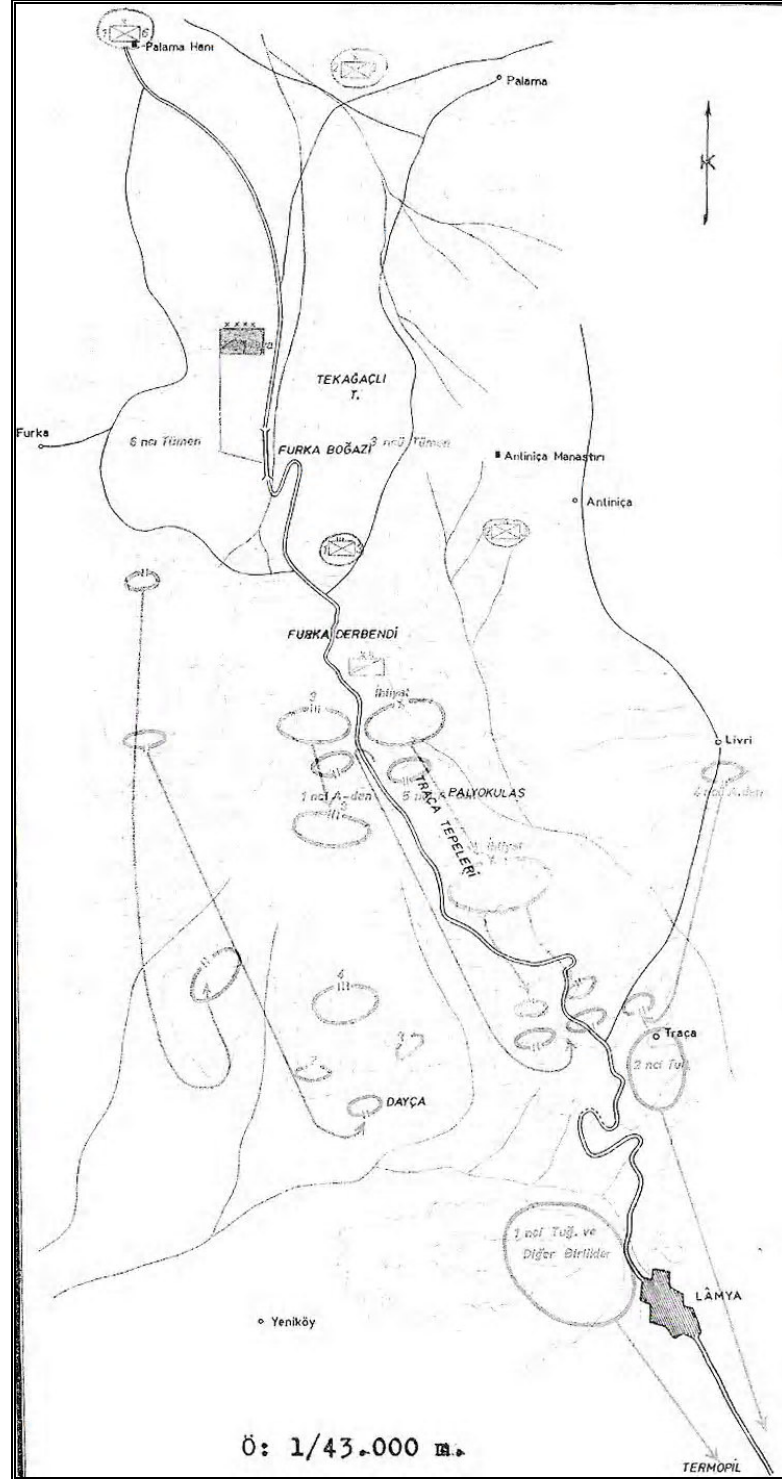
Ek 50

1897 Osmanlı-Yunan Harbi Dömeke Muharebesi (18 Mayıs 1897)

(Sun, a.g.e., s. 186.)

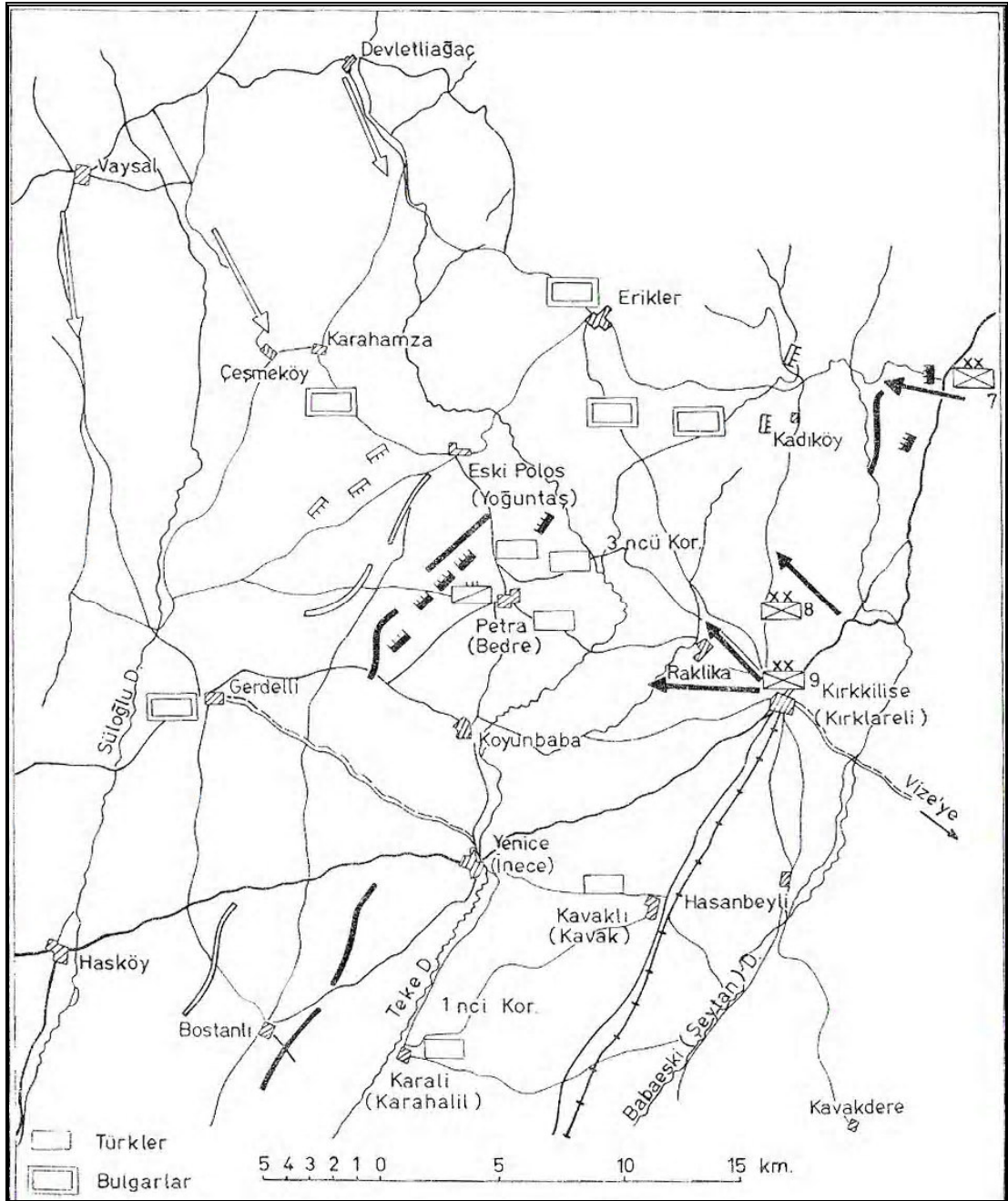
Ek 51

1897 Osmanlı-Yunan Harbi Furka Muharebesi (19 Mayıs 1897)

(Sun, a.g.e., s. 200.)

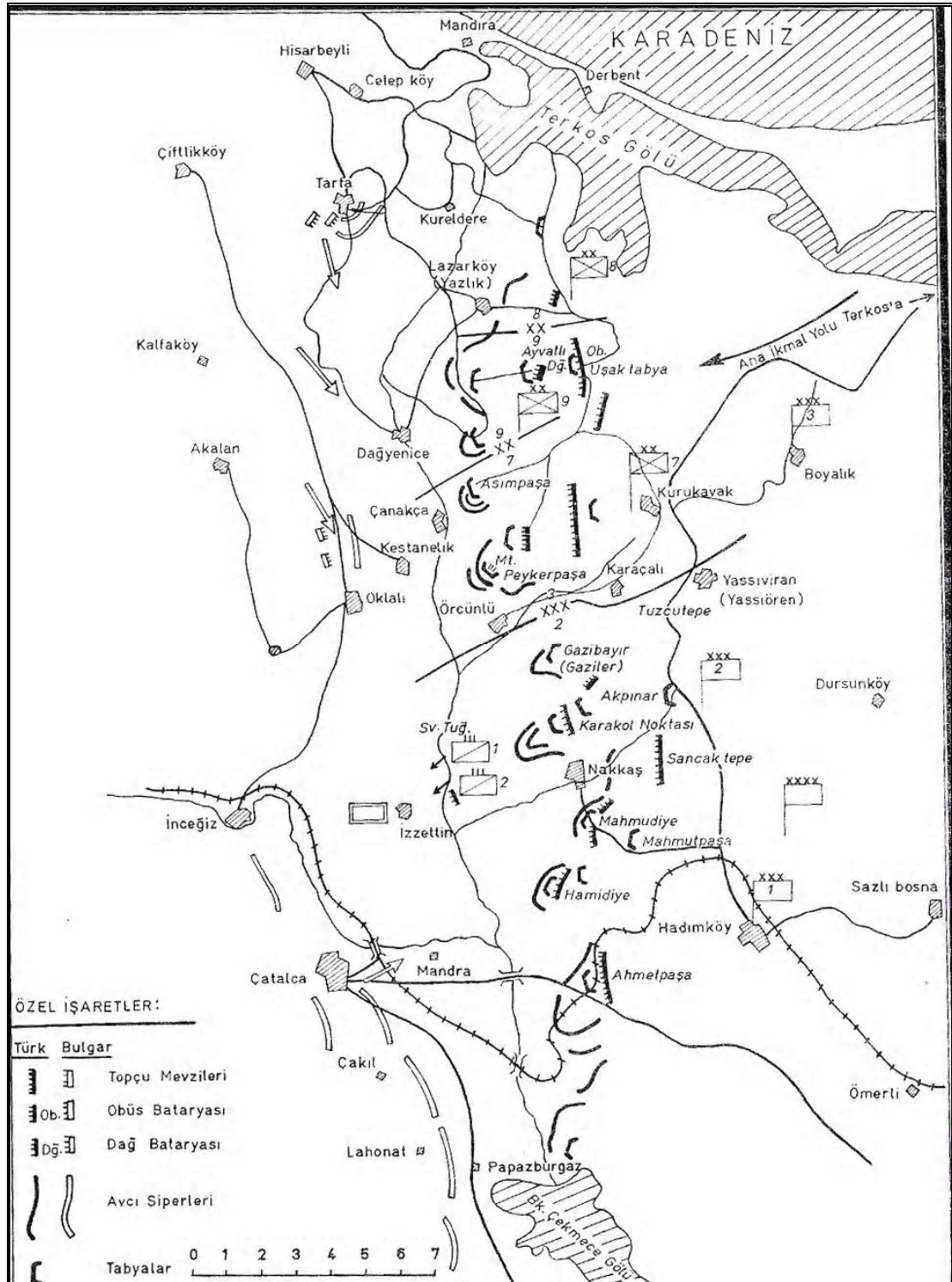
Ek 53

Balkan Harbi Kırkkilise Muharebesi (22 Ekim 1912)

(Hochwaechter, a.g.e., Kroki: 2.)

Ek 55

Balkan Harbi Çatalca Tahkimatı

(Hochwaechter, a.g.e., Kroki: 4.)

ÖZET

Mahmud Muhtar Paşa, 6 Aralık 1867 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa, annesi Fatma Zehra Hanım'dır.

Zühtü Paşa Sıbyan Mektebi'nde başladığı tahsil hayatına Galatasaray Mekteb-i Sultânisi'nde devam etmiştir. 1885 yılında Mekteb-i Harbiye'ye kaydolmuş ve aynı yıl Almanya'da bulunan Metz Mekteb-i Harbiyesi'ne gönderilmiştir. Metz Harbiye Mektebi'nden 1888 yılında mülazım rütbesiyle mezun olmuştur. 1894 yılına kadar Almanya'da kalmaya devam etmiş, kurmaylık eğitimini tamamlamıştır.

1894 yılında İstanbul'a dönerek Mekteb-i Harbiye'de ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye'de çeşitli görevlerde bulunmuştur. Mahmud Muhtar Paşa, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ne gönüllü olarak katılmıştır. Savaş esnasında Velestin ve Dömeke muharebelerinde göstermiş olduğu başarılar ile tanınmaya başlanmıştır.

1908'de II. Meşrutiyetin ilanıyla Birinci Ferik rütbesiyle Hassa Ordusu Kumandanlığı'na getirilmiştir. 1909 Tasfiye-i Rütüb Kanunu ile rütbesi miralaylığa indirilmiş ve aynı yıl Aydın Valiliğine atanmıştır.

1910 yılında İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Bahriye Nazırlığına getirilmiştir. 1911'de Tarblusgarp Savaşı ile hükümetin iktidardan ayrılması üzerine bu görevden ayrılmıştır. 1912 yılında babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın kurduğu hükümette de Bahriye Nazırlığına atanmıştır. 1912 yılında Balkan Harbi'nin başlaması üzerine cepheye giderek Kırkkilise, Lüleburgaz ve Çatalca Muharebelerinde 3. Kolordu ve 2. Şark Ordusu kumandanı olarak vazife yapmıştır.

1913 yılından 1915 yılına kadar Berlin Sefirliği görevinde bulunmuştur. Bu görevinden sonra devlet vazifelerinden uzaklaşmıştır. 1922 yılına kadar İsviçre'de yaşamış, millî mücadelenin yurt dışında tanıtılması ve devlet menfaatlerin korunması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 1922'de

İstanbul'a dönmüştür. Yeni bir İstanbul hükümeti kurulması için çalışmalarda bulunmuşsa da bir sonuç alamamıştır.

1910-1911 yılları arasındaki Bahriye Nazırlığı görevinde devleti zarara uğrattığı gerekçesiyle 1929 yılında Divân-ı Âli'de yargılanmış ve devletin zararını tazmin etmeğe mahkum edilmiştir. Bu tarihten itibaren Mısır'a yerleşerek, sakin bir hayat yaşamaya başlamıştır.

18 Mart 1935 tarihinde İskenderiye'ye giderken Mesina ile Napoli arasında gemide geçirdiği bir kalp krizi neticesinde vefat etmiştir.

Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Şark Ordusu'nun Muhârebâtı ve Mâziye Bir Nazar Berlin Muâhededesi'nden Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münâsebâtı isimli eserleri en bilenen iki önemli kitabıdır.

ABSTRACT

Mahmud Muhtar Pasha was born on the 6th of December 1867, in Istanbul. His father, Ahmed Muhtar Pasha, was an important soldier and a politician.

Mahmud Muhtar Pasha, started education at the Zuhtu Pasha Primary School. At nine years of Mahmud Muhtar Pasha became a border at the Galatasaray High School. In 1885 he was removed from Galatasaray High School and sent to Military College of Harbiye. The same year he was sent to the Military College in Metz, then part of Germany. He graduated as lieutenant in 1888. Simultaneously he attended courses of the Staff College in the German capital.

After graduating as staff officer, he returned to Istanbul, was appointed to General Staff and became staff instructor at the Harbiye. In 1897, he took part in the war which broke out that year with Greece.

After the Constitutional Monarchy had been declared on the 24th June 1908, Mahmud Muhtar Pasha was appointed Comander of the Imperial Guard in Istanbul. His rank was reduced colonel with a law in 1909. And after that Mahmud Muhtar Pasha, was appointed governor-general of the province of Aydin, Izmir being its principal city.

In 1910, Mahmud Muhtar Pasha was appointed Minister of Navy in İbrahim Hakki Pasha Cabinet. He left this mission with the War of Trablusgarp in 1911. He was appointed Minister of Navy when in July his father, Gazi Ahmed Muhtar Pasha, became Grand Vezir. When the Balkan War broke out in 1912, Mahmud Muhtar Pasha went to front. He firstly commanded the Third Army Corps of the East Army and secondly commanded the Second East Army.

He became Ambassador of Berlin in 1913. Mahmud Muhtar Pasha left the Embassy in 1915. By 1915 he was tired of political and military works.

Mahmud Muhtar Pasha and his family returned to Istanbul after an absence of nine years. In 1922, Mahmud Muhtar Pasha worked for to set up a new Istanbul Cabinet.

In 1929, Mahmud Muhtar Pasha, was informed that the Turkish Government now held him responsible for the payment due for the battleships while he was Minister of Navy in 1911. After that he never again set foot in his homeland.

Mahmud Muhtar Pasha died on March 18th 1935, between Messina and Naples.

His important books names are those Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Şark Ordusu'nun Muhârebâtı and Mâziye Bir Nazar Berlin Muâhedesi'nden Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münâsebâtı.